

AVHANDLING 12

C O N · T E X T

Sture Kvarv

**Yrkesroller og fagideologiske
brytninger i fysisk planlegging
i Norge, 1920-1970**

Arkitektøgskolen i Oslo
Oslo School of Architecture
arkitektur · urbanisme · industridesign

Sture Kvarv

**Yrkesroller og fagideologiske
brytninger i fysisk planlegging
i Norge, 1920–1970**

© Sture Kvarv, 2003

ISSN 1502-217x

ISBN 82-547-0159-8

CON-TEXT

Thesis 12

Akademisk doktorgrads-
avhandling avgitt ved
Arkitektøgskolen i Oslo

UTGIVER:

Arkitektøgskolen i Oslo

TRYKK:

AiT, e-dit as 2003

DESIGN AV BASISMAL:

BMR

Abstract

The purpose of the Ph D. project is to conduct an investigation into the planner's role in the field of socially motivated modernism in Norway and Sweden in the period 1920–1970. The influential figures among Norwegian planners had their background from the Socialist Architects' Society and their journal *Plan*. *Plan* represented an alternative to the official housing policy and urban planning in the years before the outbreak of World War II. Editorial policies in *Plan* were important starting points in the establishing of the social-democratic housing policy and urban planning in the post-war period in Norway. The journal *Byggmästaren* has had a similar influence on the development of the urban planning and the planner's role in Sweden. The dissertation offers new insights into the political and ideological development of urban planning in Norway and Sweden after 1945. Journals and political documents constitute my most significant sources. In the selection of normative texts from the journals, special weight has been given to the authors' view of and influence on the role of the urban planner. In addition, the dissertation includes analyses of correspondence (from private archives and those of various associations), programme declarations and proposals for new city plans.

The dissertation concludes that a paradigmatic approach to architecture and urban planning has obvious weaknesses, particularly with regard to empirical evidence from the Norwegian context. Such an approach will easily lead to an exaggerated emphasis on temporary ruptures and schisms, whereas elements representing continuity in urban planning (such as social hygienism), remain undervalued. Simultaneously, such an approach runs the risk of not paying sufficient attention to those aspects of the planner's role that have changed little over time. Continuity, as a significant dimension of modern urban and social planning, became evident in the dual role of the public planner as, on the one hand, a social engineer with an optimistic view of modern development, and, on the other, a kind of social worker. In addition to the dual role, a third role can be identified, a kind of hygiene-care-role.

Innholdsfortegnelse

Abstract.....	3
Forord	8
1. Tematikk, problemstillinger og faglig perspektivering.....	9
1.1. problemstillinger.....	9
1.1.1. Problembakgrunn og problemstillinger.....	9
1.1.2. Om undersøkelsesområdet.....	12
1.1.3. Tidsavgrensning.....	16
1.1.4. Avhandlingens innovative ambisjon.....	17
1.2. begrepsavklaring.....	18
1.2.1. Innledning: planleggingsbegrepet.....	18
1.2.2. Begrepet <i>planlegger</i> og arkitekten som fysisk planlegger.....	21
1.2.3. Planleggeren som ivaretaker av «helhetshensynet» og «fellesskapets interesser».....	23
1.2.4. Planleggeren mellom publikum og de folkevalgte.....	26
1.2.5. Fysisk planlegging som omgivelsesproduksjon.....	27
1.2.6. Fra tilpasning til offentlig programplanlegging.....	29
1.2.7. «Funksjonalisme»–«modernisme».....	30
1.2.8. Forholdet mellom byplanlegging, boligpolitikk og arkitektur.....	34
1.2.9. Den fysiske planleggerens oppgaver og institusjonelle rammer.....	36
1.3. Faglig perspektiv, metode og forskningstradisjon.....	38
1.3.1. En posisjon mellom metodisk individualisme og kollektivism.....	38
1.3.2. Tekstanalyse og teoretisk refleksjon.....	41
1.3.3. Mellom nomotetisme og ideografi.....	43
1.3.4. Empiri.....	45
1.3.5. Forskningstradisjonen.....	51
1.3.6. Kapittelvis presentasjon av innholdet.....	57
2. Det teoretiske grunnlaget for historisk analyse av planleggerrollen.....	59
2.1. fysisk planlegger – en profesjon?.....	59
2.2. rollebegrepet.....	65
2.3. planleggerrollen og rollens kontekst.....	68
2.4. Rolle, felt og kapital.....	70
2.5. avslutning.....	73
3. 1920–1930: Voksende opposisjon.....	75
3.1. Innledning: Planleggerrollen utfordres.....	75
3.2. brytninger i 20-tallets arkitektur og fysiske planlegging.....	76
3.2.1. Nasjonalisme – internasjonalsisme.....	77
3.2.2. Estetikk – teknologi, ingeniørfag - arkitekturfag.....	79
3.3. utdanningsspørsmålet.....	82

3.4. Internasjonal inspirasjon.....	88
3.4.1. Engelsk og tysk innflytelse.....	88
3.4.2. Svensk innflytelse.....	93
3.5. fysisk planlegging som hygienisk prosjekt.....	95
3.6. estetisk nyorientering.....	97
3.7. oppsummering, drøfting og avslutning.....	101
4. 1930–1940: Et funksjonalistisk planleggingsfelt dannes.....	104
4.1. Innledning.....	104
4.2. Planleggerrollen.....	107
4.3. Planlegging – mellom sak og vurdering.....	108
4.4. funksjonalismen og offentlig styring.....	111
4.5. Fagideologiske tendenser.....	112
4.6. Den fysiske planleggingens tilgrensende felt: Boligpolitikken.....	113
4.7. svenske impulser: Stockholmsutstillingen og <i>Acceptera</i>	115
4.8. folkeopplysning og paternalisme.....	116
4.9. Mot Dag og Socialistiske arkitekters forening.....	120
4.10. Ideologisk orientering hos « <i>Plan</i> -gruppen».....	124
4.11. ingeniørfaglig tilnærming og omdefinering av planleggingsfeltet...127	
4.12. Samfunns hygiene på dagsorden.....	131
4.13. naturvitenskapelige betraktningmåter: biologisme og mekanikk...134	
4.14. Funksjonalistisk selvkritikk.....	138
– justering av arkitekt- og planleggerrollen.....	138
4.15. svensk Regionalisme.....	141
4.16. Harald Hals og «tradisjonelistenes» nyorientering i norge.....	142
4.17. Oppsummering og avslutning.....	144
5. 1945–1970: Fysisk planlegging i velferdsstaten – institusjonalisering, konsolidering og kritikk.....	149
5.1. Innledning.....	149
5.2. Planleggerrollen i etterkrigstid.....	150
5.3. Institusjonalisering av fysisk planlegging og boligpolitikk.....	152
5.4. sosialfunksjonalismen og Det norske arbeiderpartiet.....	155
5.5. Tomtespørsmålet.....	158
5.6. En sosialdemokratisk estetikk?.....	160
5.7. «Sand i det boliginstitusjonelle kompleks» – eksemplet Selvaag.....	162
5.8. «ideologienes død», Teknokrati og sosial ingeniørkunst.....	164
5.9. fysisk planlegging som karriÈrevei.....	168
5.10. Fra byplanlegger til samfunnsplanlegger.....	173
5.11. en modifisert funksjonalisme som Fagideologisk tendens.....	177
5.12. fysisk planlegging som kulturpolitikk: eksemplet samfunnshus.....	182
5.13. anleggsplanlegging: hygiene på dagsorden igjen.....	185
5.14. «Demokratisk» arkitektur og «nypaternalisme».....	186

5.15. planleggingens resultater – påfølgende kritikk	189
5.16. Det synoptiske idealets fall	194
5.17. Oppsummering og avslutning.....	198
6. Oppsummering, drøfting og konklusjoner	201
6.1. innledning.....	201
6.2. kontinuitet og endring i fysisk planlegging	201
6.3. etterkrigstidens fysiske planlegging: kritikk og moderering	205
6.4. KONKLUSJONER.....	208
Biografiske opplysninger.....	211
Harald Hals	211
Erik Rolfsen.....	211
Frode Rinnan	211
Carsten Boysen.....	212
Uno Åhren.....	212
Sven Markelius.....	213
Primærkilder.....	214
1. Samtidige originaltekster	214
2. Arkivmateriale	217
3. Tidsskrifttekster.....	219
4. Aviser	222
5. Intervjuer og korrespondanse.....	222
Litteraturliste.....	224

Forord

I 1999 ble jeg tilknyttet doktorgradsprogrammet ved Arkitektthøgskolen i Oslo, med fullfinansiering fra 1. januar 2001. Ideen til et doktorgradsprosjekt innenfor fysisk planlegging strekker seg likevel lenger tilbake enn til 1999, riktignok da med et annet fokus. Den første tittelen på prosjektet var «Den sosiale funksjonalismen i Norge, og kretsen rundt tidsskriftet Plan». Prosjektet er siden blitt utvidet tematisk ved at svensk fysisk planlegging er trukket inn, samtidig som det er blitt avgrenset til i særlig grad å gjelde planleggerrollen.

Jeg vil takke hovedveileder Karl Otto Ellefsen ved Arkitektthøgskolen som ga en så viktig oppfølging i ulike faser av prosjektet. Jonny Aspen ved AHO har ved to anledninger lest gjennom avhandlingen og foreslått forbedringer, forslag som stort sett er fulgt. Halina Dunin-Woyseth, koordinator for doktorprogrammet, har vært en viktig støttespiller. Mine meddokterander på kull 5 har gitt meg inspirasjon og faglige impulser.

Min gode kollega Pål Augestad har vært en innsiktsfull diskusjonspartner og har lest og kommentert kapittelutkast gjennom hele prosjektet. Instituttleder Rolf Novsett har på det praktiske plan lagt forholdene til rette for gjennomføring av prosjektet ved mitt arbeidssted, Høgskolen i Telemark. Jeg vil også få nevne at Høgskolen i Telemark fant grunn til å tildele meg et doktorgradsstipend. Per Mangset har vært en viktig støttespiller, kollega og samarbeidspartner siden 1994. Magnus Boysen var hjelpsom og ledet meg frem til sin fars, Carsten Boysens, privatarkiv ved Arkitektmuseet. Min familie, Sigrunn, Jonas og Inga, har utvist stor tålmodighet og forståelse. Takk til alle dere.

1. Tematikk, problemstillinger og faglig perspektivering

1.1. PROBLEMSTILLINGER

1.1.1. Problembakgrunn og problemstillinger

Et hovedanliggende for denne avhandlingen er å undersøke hvilke planleggerroller og «idealtypiske» planleggere som var karakteristiske for norsk fysisk planlegging fra 1920 til 1970.¹

Generelt kan det hevdes at det i perioden 1920–1970 skjedde store endringer i planleggerrollen i takt med de politisk-institusjonelle og ideologiske endringene ellers i samfunnet. I samfunnsvitenskapelig litteratur fra denne perioden er det mange eksempler på at planleggeren som nøytral fagperson er blitt fremstilt som et ideal, mens denne ofte i praksis har spilt en politisk rolle. Men så lenge funksjonalistene stod i opposisjon til den offisielle fysiske planlegging og boligpolitikk, var idealet at planleggeren faktisk skulle spille en politisk rolle og eksplisitt være med på å artikulere politiske handlingsprogrammer for by- og bebyggelsesutvikling. I denne situasjonen skulle fagkunnskap brukes som virkemiddel til å realisere de sosialfunksjonalistiske planleggerens egne visjoner og politiske målsetninger.

Straks de toneangivende funksjonalistene fra mellomkrigstiden inntok sentrale stillinger i etterkrigstidens fysisk planlegging og boligpolitikk i Norge, skjedde det en holdningsendring når det gjelder den fysiske planleggerens rolle og funksjon vis-à-vis politikerne. Planlegging skulle holdes atskilt fra politikk. Politikerne skulle formulere målene for samfunnsutviklingen, mens planleggerne på et faglig grunnlag skulle velge

¹ Begrepet idealtypisk brukes her for å fremme fremstillingen av rollefigurene er forenklet og stilisert, og at disse neppe finnes rendyrket i «virkeligheten». Likevel kan det være analytisk fruktbart å operere med arkitekt- og planleggerrollene som idealtyper. Hensikten er å belyse rollenes egenart og plassering i et historisk forløp. Innenfor samfunnsvitenskapene er Max Weber den viktigste bidragsyteren til utviklingen av den idealtypiske tenkemåte og metodikk. Weber har brukt idealtyper i sine studier av det moderne vestlige samfunns fremvekst og har tegnet idealbilder av den økonomisk-rasjonelle atferd i historisk gitte situasjoner. I en viss forstand konstrueres idealtypiske situasjoner ved å betone bestemte trekk ved «virkeligheten». I de tilfelle der bestemte fenomener er konstatert å være virksomme i «virkeligheten», kan vi anvende en idealtipe for å gjøre fenomenenes egenart anskuelig. Anvendelsen av idealtyper i forskningen må ikke forveksles med bruken av hypoteser, men angir snarere retningen for hypotesedannelser. Idealtypen er ingen fremstilling av virkeligheten, men skaffer fremstillingen mer entydige uttryksmidler (Weber 1995:199). Med andre ord er bruken av idealtyper et metodisk grep fra Webers side. Dette går også klart frem av hans advarsel mot å forveksle metodologiske posisjoner med ontologiske utsagn (Kommisrud 1995:108). Det som motiverte Weber til å konstruere idealtyper, var behovet for å ordne og forenkle en virkelighet som han selv oppfattet som kaotisk (Kommisrud 1995:102).

virkemidler som var adekvate i forhold til målsetningene. Med andre ord skulle planleggerne, i likhet med offentlige tjenestemenn for øvrig, opptre som nøytrale fagfolk og lydige tjenere for de politiske institusjonene. Dette leder frem til en viktig problematikk ved perioden 1920-70, og som skal belyses i denne avhandlingen, nemlig om forholdet mellom politikk, ideologi og planlegging som fag.

Det må presiseres at denne avhandlingen handler om den fysiske planleggeren som *yrkesrolle*. Det er knyttet helt bestemte forventninger, krav og rettigheter til en innehaver av en yrkesrolle. Yrkesrolle brukes som et samlebegrep for et sett av aktiviteter, i betydningen handlingstyper, som kun kan forstås ut fra bestemte normer som er knyttet til det enkelte yrket (Aubert 1979:49-50). Vi spør oss:

- Hvilke planleggerroller, kombinasjoner og sett av planleggerroller i norsk fysisk planlegging kan identifiseres i undersøkelsesperioden 1920-70?

Sverige var et foregangsland for utviklingen av det norske planleggingssystemet og for etableringen av rollen som fysisk planlegger. Norske og svenske planleggere, arkitekter og boligpolitikere hadde jevnlig kontakt med hverandre og utvekslet ideer, erfaringer og konkrete forslag til tiltak på det planfaglige området. (Forholdet mellom Norge og Sverige skal vi komme tilbake til og utdype.) Vi spør oss:

- Hvilke likheter og forskjeller kan identifiseres mellom rollen som fysisk planlegger i Norge og i Sverige i perioden 1920-70?

Avhengig av perspektivering og hvilke tema som skal belyses i en undersøkelse av moderne fysisk planlegging, har utviklingen fra 1920 til 1970 innslag av kontinuitet og diskontinuitet. Vi spør oss:

- I hvilken grad er rolleutviklingen preget av kontinuitet eller endring fra 1920 til 1970 i Norge?

Det verdimeslige og kunnskapsmessige grunnlaget for fysisk planlegging, og ikke minst den samfunnsmessige betydning planleggerne var tiltenkt, la grunnlaget for utformingen av rollen som fysisk planlegger. Rollen som fysisk planlegger endres når den ikke lenger dekker ulike gruppers og klienters behov, behov som det har vært forventet at planleggingen skulle

dekke. Med behovene som «klientene» i samfunnet har, menes publikums, næringslivets, politikernes og forvalternes behov. Vi spør oss:

- Hvilke samfunnsmessige forhold av politisk og sosial karakter kan bidra til å forklare etablering og endring av rollen som fysisk planlegger i Norge i perioden 1920-70?

En viktig forutsetning for planleggerrollen innenfor fysisk planlegging, slik denne kom til å utspille seg i den første etterkrigstiden fram til 1970, var at institusjonaliseringen av fysisk planlegging og boligpolitikk ble gjennomført på bred basis. Det ble etablert en statlig finansieringsordning, et statlig boligtilsyn, en gjennomgående kooperativ organisering av boligbyggingen, samt et statlig byggforskningsinstitutt – blant annet for å forbedre boligstandarden. Funksjonalistisk orienterte arkitekter og planleggere inntok strategisk viktige stillinger innenfor de nevnte institusjonene, og vi spør oss:

- Hvilken betydning hadde den politiske institusjonaliseringen av bolig- og byplanfeltet for etablering og endring av rollen som fysisk planlegger i Norge i perioden 1920-70?

Men det er ikke bare normbaserte krav og institusjonelle forventninger som har hatt betydning for konstitueringen av rollen som fysisk planlegger. Rollen som planlegger kan også relateres til den faginterne diskursen, samt plan- og arkitektmiljøets egen evne til å forme planleggerrollen.

Selv om rollekonstitueringen i stor grad er avhengig av omgivelsenes forventninger, må en ikke undervurdere rolleinnhaverens egen evne til å skape «sin egen rolle». Harald Hals skapte en nærmest «aristokratisk», individuell byplanleggerrolle i kraft av sin personlige autoritet. Uno Åhrén virke skilte seg klart ut fra en mer tradisjonell planleggerrolle. For Åhrén ble opplæring av studenter og rekrutter en særlig viktig del av planleggerrollen. Göteborgs byplankontor under Åhréns ledelse fungerte som en slags skole i byplanlegging, med tilhørende veiledning og studiesirkler. Også på andre felter spilte han en rolle som var utformet av ham selv på en personlig måte. Mens kolleger i tilsvarende stillinger mer konsekvent avgrenset sin virksomhet til å lede og organisere byplanarbeidet, deltok Åhrén aktivt i selve planleggingsarbeidet, i utarbeiding av statistikk, gjennomføring av sosiologiske delundersøkelser m.m. (se Rudberg 1981:134).

Planleggeren må fylle flere roller samtidig – som koordinator, organisator, ekspert, megler, talsmann, katalysator, pådriver, initiativtaker osv. – og de

mange krav og forventninger som knyttes til yrkesrollen fører ofte til indre konfliktsituasjoner. I forbindelse med at rollen etableres og befestes, pågår det gjerne en engasjert diskusjon, innad og på utsiden av fagmiljøet, om hva rollen skal inneholde og hvordan den skal utøves. I avhandlingen skal den faginterne diskusjonen reflekteres i den eksterne offentlige debatten.

1.1.2. Om undersøkelsesområdet

Planleggerrollens utvikling i norsk fysisk planlegging skal belyses gjennom å kontrastere og reflektere norsk planlegging i svensk planlegging. Formålet med å sette norsk og svensk fysisk planlegging opp mot hverandre, har vært:

- Å oppnå en forståelse av om, og eventuelt i hvilken grad norsk fysisk planlegging kan hevdes å være unik.
- Å belyse aspekter ved Norge-Sverige-relasjonen; interaksjon, idémessige påvirkninger osv.

Det må imidlertid understrekes at komparasjonen mellom disse to landene *ikke* er symmetrisk. Dette betyr at vekten ligger på norsk funksjonalistisk planlegging, mens svensk funksjonalistisk planlegging benyttes som sammenlignings- og kontrasteringsgrunnlag kun på enkelte punkter, og da på en usystematisk, pragmatisk og ikke-formal måte.²

Et spørsmål som umiddelbart melder seg, er hvorfor Sverige er valgt ut som et sammenlignende område til undersøkelsesområdet Norge. Disse to landene har en kontrasterende funksjon: de er valgt ut for å tydeliggjøre ulike aspekter ved de endringene som avhandlingen analyserer.

En del av det kontekstuelle gjelder idémessig påvirkning og adaptasjon, innad mellom miljøer og personer i Norge og Sverige og internasjonalt på tvers av landegrensene. Norge har hatt en svak urban tradisjon, og de fleste ideer og modeller for byutvikling og fysisk planlegging ble hentet utenfor landets grenser, fra Sverige, England, Tyskland og USA.

Sverige var et særlig viktig mønsterland for de norske funksjonalistene. «Den svenske kanalen» til Norge var preget av både profesjonelle, politiske og vennskapelige relasjoner. Carsten Boysens privatarkiv i Norsk arkitekturmuseums arkiv vitner om omfattende og personlig preget korrespondanse over kjølen. Ett eksempel er brevkontakten mellom Boysen og Uno Åhrén, med innhold av både privat og faglig karakter. Av denne

² Formal og systematisk komperasjon hører hjemme i kvantitative undersøkelser, og ofte undersøkelser der testing av hypoteser står sentralt.

brevvekslingen i 1944 og 1945 går det frem at Boysen, Åhrén, Frode Rinnan og Alf Johansson stadig utvekslet informasjon og erfaringer.³

Brevvekslingen var gjensidig, men innholdet viser at det i stor grad var erfaringene og planene fra Sverige som ble formidlet til Norge, og ikke omvendt. Et eksempel på dette er et brev datert 13. juni 1944, der Åhrén redegjør for den nyopprettede sosial-statistiske avdelingen ved Svenska Riksbyggs virksomhet, for «community centres» i planleggingen av de svenske drabantbyene og for utbyggingen av Årsta i Stockholm. I tillegg til formidlingen av erfaringer fra bolig- og byplanarbeidet, ble det fra svensk hold lagt vekt på å spre forskningsbasert litteratur. Et eksempel på dette er at Åhrén i et brev informerte Carsten Boysen i 1945 om utgivelser av Jörgen Curman, om industriarbeiderboliger, og av Ekdahl og Gustavsson *Byggnadsverksamhet och bostadsbehov*.⁴

Initiativet til den første mer systematiske formidlingen av svenske erfaringer til Norge ble tatt av Den bygningstekniske komité. I *Boliger og samfunnsbygg – erfaringer fra Sverige* (Hals 1946b) gjør Edvard Heiberg, Erik Rolfsen og flere andre forfattere rede for svensk by- og regionalplanlegging, folkesentre og nabolagsentre, folkeparker, kollektivhus, planløsninger for boliger og kjøkkeninnredninger. I innledningen går det frem at det er mye å lære av Sverige fordi landet er kommet lenger på feltene boligpolitikk og byplanlegging og ikke minst innen bygg- og boligforskning. En tidlig sterk satsing på forsknings- og utredningsvirksomhet på det boligpolitiske området, og det faktum at landet var lite berørt av krigens ødeleggelser og således kunne føre en utbyggingspolitikk praktisk talt uten avbrudd, er viktige forklaringer på Sveriges forsprang i nordisk sammenheng.

Norge og Sverige har vært og er nokså like nasjoner, kulturelt, sosialt og økonomisk, og dette til tross for at Sverige har en fortid som stormakt. Sverige og Norge har utviklet velferdsmodeller som har så mye til felles at man kan tale om «Den skandinaviske velferdsmodellen». En viktig forutsetning for denne velferdsstaten er et intimt samarbeid mellom de sosialdemokratiske partiene, fagbevegelsen og organisasjonene i arbeidslivet (Ranes 1991:4). Forklaringer på ulike tilnærminger til planleggerrollen skal søkes på det politisk-ideologiske plan, sett i forhold til den norske og den svenske varianten av alliansen sosialdemokrati – (sosial-)funksjonalisme.⁵

³ Carsten Boysens arkiv, kassett 38; Åhréns brev til Boysen av 13. juni 1944, 15. juli 1945 og 6. september 1945.

⁴ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, Kassett 38, Åhréns brev til Boysen av 15. juli 1945.

⁵ Et problem i forhold til komparasjon er at de samme betegnelse og begrepene (funksjonalisme, modernisme, internasjonalsisme med flere) kan variere i innhold, avhengig av tid, sted og kontekst for øvrig.

Den fagideologiske debatten i de to landene skal belyses og behandles som en forklaringsvariabel.

I tillegg til likheter finnes det også en del forskjeller mellom Norge og Sverige. Det svenske sosialdemokratiske velferdsregimet ble tidligere etablert, funksjonalistene kom her tidligere i posisjon i forhold til byplanlegging og boligpolitikk, og endelig var svensk byplanlegging mer ytterliggående og gjennomgripende enn den norske. De svenske utbyggingsprosjektene var av større skala, og samtidig var de mer preget av standardiserte byggeprosesser enn tilsvarende prosjekter i andre nordiske land (Nordland 1992). Dette hadde sammenheng med strukturen i den svenske byggeindustrien, i tillegg til et større befolkningsunderlag. Dessuten preget høyere utnyttelsesgrad de mer ambisiøse planene for «förortsutbyggning» (drabantbyutbygging). Endelig gikk en lenger i retning av å prefabrikke byggemoduler i Sverige. Ifølge Frode Rinnan, som periodevis arbeidet som arkitekt og boligutreder i Sverige etter krigen, hadde dette sammenheng med den ekstreme mangelen på håndverkere. Når det gjaldt tilgangen på murere og tømmermenn, var situasjonen langt bedre i Danmark og Norge, ifølge Rinnan.⁶

At en i Sverige var tidligere ute med en moderne boligpolitikk og fysisk planlegging, medførte også at reaksjonen mot de mer skjematiske byplanene her kom relativt tidlig, allerede ved inngangen til 40-tallet (Rudberg 1992:58). Denne kritikken av den radikale funksjonalismen resulterte i at man relativt tidlig begynte å innarbeide «modifiserende» elementer i den fysiske planleggingen. De to elementene «medborgarhus» (samfunnshus) og «grannskap» (nabolag) ble «importert» fra England – og på et noe senere tidspunkt importert fra Sverige til Norge.

At nabolagsprinsippet fikk en så fremtredende plass i svensk fysisk planlegging, har sin bakgrunn i flere forhold. Ett moment var at det oppstod en debatt i svenske aviser etter krigen om hva som kunne gjøres for å forhindre problemer knyttet til massesamfunnet, problemer som ble forbundet med nazisme og kommunisme. Samtidig fikk sosiale grupper betydelig oppmerksomhet i svensk sosiologi. Sosiologen Torgny Segerstedt, som i lange perioder samarbeidet tett med byplanleggere og boligutredere, var kanskje den viktigste personen i utviklingen av en samfunnsvitenskapelig begrunnelse for nabolagsprinsippet i svensk samfunnsplanlegging (se Törnquist 1997).

⁶ Fra mitt intervju med Frode Rinnan, juni 1985.

Det synes i tillegg som om svenske fysiske planleggere tidligere og mer gjennomgående har vært innstilt på å dra nytte av sosiologifaget og sosiologisk forskning. Dette skyldtes nok det forhold at sosiologisk boligforskning og utredningsvirksomhet kom tidligere i gang i Sverige enn i Norge, og i en helt annen skala. I en artikkel i *Byggmästaren* i 1948 går det frem at det i løpet av 40-tallet ble gjennomført 20 statlige utredninger om ulike spørsmål vedrørende samfunnsplanlegging og boligbygging.⁷ I Norge har vi ikke hatt en tilsvarende profil og størrelse på plan- og byggforskningen. Carsten Boysen beskrev situasjonen for sosiologisk byggforskning i Norge i siste halvdel av 1950-tallet slik:

I motsetning både til det svenske og det danske byggforskningsinstituttet mangler det norske en avdeling for boligforskning. Det norske byggforskningsinstituttet er ensidig bygningsteknisk orientert, mens den sosiologiske side av forskningsarbeidet her i Norge bare har vært drevet på mer eller mindre privat grunnlag.⁸

Av norsk utredningsarbeid bør også nevnes Oslo bys vels boligundersøkelser, som kom i gang i 1943. Disse var klart inspirert av de svenske utredningene. Oslo bys vels boligundersøkelser, som ble satt i gang etter initiativ fra Carsten Boysen og Jens Selmer, hadde som formål å undersøke nybygde leiligheter i Oslo og deres innredning, planløsninger, møbleringsbehov med mer. Carsten Boysen fungerte som leder for selve utredningsarbeidet, mens Jacob Christie Kielland ble utnevnt som formann for utredningskomiteen.⁹ I alt 100 arkitekter, ingeniører og psykologer fikk oppdrag fra Boysen og Kielland. Av disse kan nevnes Odd Brockmann, Nic. Waal og Carl Anonsen som de mest aktive.

Utredningsarbeidet hadde begrensede ressurser og var på langt nær så omfattende, grundig og systematisk som de svenske utredningene. Arbeidet var privatfinansiert frem til frigjøringen, da kommunen trådte støttende til. Selv om boligundersøkelsene, med påfølgende publikasjoner, var av beskjedent omfang i forhold til de svenske, representerte disse starten på en

⁷ Sune Lundquist: De statliga utredningarna leder till ökad reglering av byggnadsverksamheten. *Byggmästaren* nr. 19 1948, s. 347.

⁸ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, kassett 12, Behovet for norsk boligforskning, s. 1, udatert notat, men sannsynligvis fra 1958.

⁹ Jacob Christie Kielland (1897-1972) har vært en av de mest innflytelsesrike aktører i norsk boligpolitikk. Hans stod sentralt i den kooperative organiseringen av boligbyggingen, og da i intimt samarbeid med HSBs Sven Wallander i Sverige. Fra 1946 til 1964 ledet han Boligdirektoratet.

bygg- og boligforskning som til da hadde vært en forsømt oppgave i Norge.¹⁰ Med andre ord var disse undersøkelsene og dette utredningsarbeidet, til tross for sitt begrensede omfang, viktig for utviklingen av norsk boligpolitikk og byplanlegging i etterkrigstiden.

Når det gjelder en sammenligning mellom Norge og Sverige på det byplanmessige og boligpolitiske området generelt, er det til tross for betydelige forskjeller også *tilstrekkelig* grad av likhet til at sammenligninger kan gjøres på en forsvarlig måte. Det er da heller ikke et krav til komparasjon at man har med to identiske samfunnssystemer å gjøre. For øvrig, hadde det vært mulig å identifisere to identiske systemer, hadde også poenget med å sammenligne falt bort. På området moderne fysisk planlegging og arkitektur har dessuten Norge og Sverige hatt mange av de samme internasjonale forbildene. Dette kommer klart til uttrykk i de arkitektfaglige tidsskriftene *Bygmästaren* og *Byggekunst*. Langs den synkrone, komparative dimensjonen sammenlignes norske tidsskrifttekster med samtidige svenske.

1.1.3. Tidsavgrensning

Det finnes ingen opplagt og udiskutabel avgrensning av en funksjonalistisk eller modernistisk periode i norsk fysisk planlegging. Hvordan vi periodiserer historien, er betinget av hva vi er opptatt av å studere, egenskaper ved kildene, hva vi oppfatter som relevante kriterier for inndelingen, hva vi skal bruke inndelingen til, og hvor langt vi mener vi kan gå i den type forenklinger som periodisering innebærer. Historien selv kan ikke by på perioder, men periodene må leses inn i historien av en aktiv historiker.

Inndeling i ulike perioder som historisme, klassisisme, funksjonalisme osv. retter i seg selv oppmerksomheten mot brudd og endring, på bekostning av kontinuitet. Periodeinndeling har imidlertid en praktisk side, for så vidt som den kan være et godt hjelpemiddel til å forenkle og overskue samfunnsmessig kompleksitet. Dermed er vi også inne på den epistemologiske siden ved periodeinndeling. Selv om periodisering av historisk utvikling ikke er noe mål i seg selv, og selv om det heller ikke finnes én endelig og objektivt gitt periodeinndeling, kan periodisering gi oss et grunnlag for å reflektere nettopp over samfunnsmessig stabilitet og endring.

Men hvilke kriterier ligger til grunn for nettopp den tidsavgrensningen som denne avhandlingen omslutter? Selv om avhandlingen er konsentrert om norsk fysisk planlegging, har som nevnt internasjonale og svenske forhold

¹⁰ Se innledningen til Odd Brochmanns *By og bolig* fra 1958.

vært av betydning for det analytiske fokuset – både fordi funksjonalismen definerte seg som en internasjonal bevegelse og idé, og fordi det funksjonalistiske tankegodset ble importert til Norge. Men dermed oppstår problemet med en viss tidsforskyvning og forsinking av den norske funksjonalismen i forhold til den internasjonale (det tar tid å spre og ikke minst adaptere en omfattende idé).

Startpunktet på undersøkelsesperioden er satt til 1920 for å fange opp opptakten og det som ledet frem et slags funksjonalistisk gjennombrudd i Norge på slutten av 20-tallet. Flere begivenheter i Norge kan trekkes frem som markører i overgangen til en funksjonalisme på norsk i arkitektur og fysisk planlegging: Debatten i dagspressen (særlig i Dagbladet) om en nasjonal og internasjonal arkitektur («klassisismedebatten») ebbet ut etter et par år i 1926. I 1927 holdte Johan Ellefsen sitt mye omtalte innlegg om tidsmessig arkitektur i Oslo arkitektforening. Lars Backers restaurant Skansen stod ferdig i 1927. Endelig bør nevnes at en gruppe unge arkitekter organiserte en studiereise til Holland i 1928, en reise som skulle få stor betydning som inspirasjon for den nye arkitekturen og fysiske planleggingen. Fra 1928 ble det ferdigstilt en rekke bygg i henhold til de nye ideene.

Men hva markerer slutten på den funksjonalistiske perioden, og er 1970 tenkt som en slags tidsmessig sluttmarkør for denne perioden i norsk arkitektur og fysisk planlegging? Fra 1970 gjør antimodernistiske strømninger seg for alvor gjeldende, det skjer en markert oppslutning om distriktene, en mobilisering mot vekstfilosofi, strukturrasjonalisering og konsentrasjonstendenser. Innvevd i disse strømningene fantes en skarp kritikk av etterkrigstidens drabantbyer, modernistiske arkitektur og prinsipper for planlegging av byer.

1.1.4. Avhandlingens innovative ambisjon

Hovedformålet med denne avhandlingen er å belyse og avdekke ulike aspekter ved planleggerrollen og denne rollens utvikling over tid innenfor den perioden som funksjonalismen i særlig stor grad gjorde seg gjeldende. I tillegg til å belyse og avdekke ulike aspekter ved planleggerrollen og denne rollens endring over tid, har det vært en ambisjon å integrere teori og empiri innenfor en samfunnsvitenskapelig–historiefaglig analyseramme. Med andre ord ligger det en tverrfaglig ambisjon til grunn for prosjektet.

Det finnes så langt få bidrag av sammenbindende og interdisiplinær karakter innenfor den planleggingshistoriske forskningen. De fleste bidrag har vært partielle, har hatt sitt utspring i enkeltfag og har i liten grad utfordret fagenes

pragmatiske og paradigmatisk grenser. Nettopp å bøte på dette har vært en viktig motivasjon for prosjektet. Jeg har ment at det eksisterer et behov for en fagoverskridende forskning på dette feltet som samtidig setter fokus på idégrunnlag og påvirkning fra det internasjonale miljøet.

Moderne fysisk planlegging i perioden 1920–70 kan vanskelig studeres uten å skjele til boligpolitikk og arkitektur. Etter 1945 fantes det ikke vannrette skott mellom fysisk planlegging, arkitektur og boligpolitikk. Innenfor rammene av det sosialdemokratiske velferdsregimet etablerte det seg en fysisk planlegging som var så integrert i disse andre aktivitetsområdene (feltene), at forsøk på å opprettholde klare skillelinjer virker kunstig også forskningsmessig.¹¹ Av analytiske grunner kan det imidlertid være et poeng å operere med skillelinjer – nettopp for å forstå hvordan disse aktivitetene kunne vokse sammen. Men historiske studier av sammenbindene karakter må være det endelige målet for en slik analyse.

Det bør også nevnes at det finnes få undersøkelser som sammenstiller norsk og svensk byplanlegging. Bidraget her er et forsøk på slik sammenstilling, dog uten å gi fremstillingen av disse to landenes utvikling like stor vekt.

1.2. BEGREPSAVKLARING

1.2.1. Innledning: planleggingsbegrepet

Denne avhandlingen handler altså om planleggerrollen i perioden 1920–1970, og om hvordan samfunnsendringer og fagideologiske strømninger har bidratt til å definere og konstituere rollen som fysisk planlegger i Norge i denne perioden.

Rollen som planlegger konstitueres og endres i takt med planleggingens ambisjoner og normdannende praksis. Generelt kan det hevdes at praksis har sitt utspring i rasjonelle overveielser og kalkyler, der planleggeren forsøker å bringe «virkeligheten» i overensstemmelse med en ønsket situasjon i

¹¹ «Aktivitetsområde» er ekvivalent med Pierre Bourdieus begrep «felt». Felt er ikke avgrensede ontologiske «størrelser». I stedet bruker Bourdieu felt som et analytisk grep, som en metode for å strukturere et komplekst empirisk materiale. Bourdieus prinsipper for strukturering og analyse er svært anvendelige. Styrken ligger i mulighetene for å fange det teoretiske og det empiriske i et samlet grep, idet konstruksjonen av felt har utspring i det empiriske materialet som gjøres til gjenstand for en analyse. Feltbegrepet er etter min oppfatning mer fruktbart i denne sammenhengen enn flere andre begreper som brukes for å gjøre analytiske skiller mellom aktivitetsområder. Begrepet fanger inn aktørenes disposisjoner, kontekstens krav og logikk samt koblingspunktene mellom aktørene og den institusjonelle sammenhengen aktørene inngår i. Det som er felles og som står på spill, kan være koder og betraktningmåter som samtlige i feltet hele tiden forholder seg til – uansett posisjon i feltet. De handlende aktørene (agentene) og institusjonene innenfor er spesialiserte, og disse forvalter den symbolske kapitalen som ligger til grunn for forestillinger knyttet til feltets spesifikke investeringer, innsatser og gevinster (Broady 1991:266).

fremtiden (se Østerud 1978:9). At planlegging har et innslag av rasjonell kalkyle eller beslutning, betyr at premisser og konklusjoner utgjør en struktur som består av nokså veldefinerte relasjoner og elementer. Dette innslaget av rasjonell kalkyle karakteriserer både den «profesjonelle» planleggingen, som her er gjenstand for behandling, og planlegging i sin alminnelighet som et trekk ved all menneskelig virksomhet (planlegging av matinnkjøp, betaling av regninger osv.) – det vil si universelle menneskelige foreteelser, grunnleggende for alt individuelt og sosialt liv.

Den profesjonelle, spesielle planleggingen har som utgangspunkt moderne arbeidsdeling og spesialisering. Denne planleggingen er knyttet til profesjonalisering og fremveksten av en profesjonell planleggingsdisiplin (Solli 1969:3).

Fysisk planlegging er en av flere typer profesjonell planlegging. Med fysisk planlegging menes å skaffe oversikt over og kunnskap om fysiske ressurser, som arealer og naturressurser, og å bruke kunnskapene og oversikten for politiske og forvaltningsmessige vedtak og handlinger om disponering og utnyttning av ressursene. Det viktigste legale grunnlaget for den fysiske planleggingen i Norge har vært det vi samlet kaller Bygningsloven (en lov som fra 1985 het Plan- og bygningsloven). Lov om Bygningsvesen fra 1924 gjaldt kun byer. I 1965 fikk vi en lov som påla både by- og landkommuner å utarbeide generalplan. De erfaringer myndighetene gjorde seg med generalplanarbeidet, la grunnlaget for en ny og revidert lov i 1985. 1985-loven forente behovet for langsiktighet i planleggingen med nødvendigheten av å tilpasse planleggingen til endringer i omgivelsene i løpet av planperioden.

I tillegg til lovgrunnlaget har institusjoner som Boligkooperasjonen, Den norske stats husbank, Boligdirektoratet og Brente Steders Regulering hatt stor betydning for den praksis som er blitt gjeldende for fysisk planlegging i Norge. En hovedambisjon med den fysiske planleggingen har vært å få kontroll med bebyggelsesutviklingen - å få bukt med tilfeldighet og planløshet i bebyggelsen.

Byplanlegging hører inn under fysisk planlegging. Betegnende for byplanlegging er at den skjer i bysamfunn og er rettet mot bysamfunnet som samlet gjenstandsområde, eller partielt i forhold til sektoravgransede områder og aktiviteter i bysamfunnet. Samtidig refererer byplanlegging til en romlig, geografisk komponent ved de ulike aktivitetene, der hovedanliggendet er å

forbedre en romlig struktur eller arealdisposisjon. Peter Hall hevder at fysisk planlegging er kjernen i byplanleggingen (1980:6-8).

Selv om fysisk planlegging i Norge i perioden 1920–70 er et hovedanliggende for denne avhandlingen, må vi si litt om *økonomisk områdeplanlegging* (se Mydske 1974:80–81). Økonomisk områdeplanlegging sier noe vesentlig om synet på planlegging i vid forstand, og om forholdet mellom de faglige og politiske aspektene ved planleggingsaktiviteten. Også denne planleggingstypen har vært regulert av lovverk og institusjoner. Økonomisk områdeplanlegging er statlig, og kan knyttes til eliter innenfor det politiske og administrative systemet. Denne planlegging har som siktemål å skape ny utvikling med økonomiske midler innenfor bestemte geografiske regioner. Med andre ord defineres slike regioner, og da ofte økonomisk tilbakefallende regioner, som økonomiske utviklingsområder. I motsetning til denne type planlegging, er fysisk planlegging ikke innrettet på å skape utvikling, men på å kanalisere utvikling. Et viktig element i en slik kanalisering, er å øremerke områder og delområder for bestemte formål. I den forstand er fysisk planlegging ofte preventiv i sin karakter, mens økonomisk områdeplanlegging har elementer av innovasjon.

Den fysiske planleggingen i Norge, i Europa og USA, vokste i ambisjoner, i ressurser og bemanning i perioden 1945–70. Det var forventet en sterk befolkningsøkning i de amerikanske, engelske og kontinentale byene, noe som la grunnlaget for relativt ambisiøse boligprogrammer (Hall 1980:155–162). Som følge av at boliger etter krigen ble lokalisert i suburbane områder, i pendlingsavstand til arbeidsplassene og servicetilbud, ble behovet for transport dramatisk større. I takt med denne utviklingen økte også behovet for en regional koordinering av statlig, regional og kommunal planlegging.

Sett på bakgrunn av denne utviklingen er det forståelig at begrepene fysisk planlegging og byplanlegging kom i skyggen av begrepet *samfunnsplanlegging*. Samfunnsplanlegging, i betydningen samordnende fysisk planlegging generelt etter 2. verdenskrig, kom eksplisitt til uttrykk gjennom den norske bygningsloven av 1965. Som vi skal komme tilbake til, var det Uno Åhrén som var først ute i Norden med å bruke begrepet samfunnsplanlegging (i 1945), og da for å understreke at planleggingsbegrepet måtte utvides til å omfatte også ikke-fysiske forhold. Som vi også skal komme tilbake til, er begrepet samfunnsplanlegging mer dekkende for den svenske fysiske planleggingen enn den norske, ikke minst i ambisjoner.

Ifølge Ellefsen og Røsnes forutsatte helhetlige løsninger samordning av tiltak på ulike nivåer (1989:43). Flere plantyper (regionplan, generalplan, reguleringsplan), med ulik bindings- og detaljeringsgrad, skulle samlet ivareta helhetshensynet. Selv om myndighetene allerede på 20-tallet erkjente behovet for å utarbeide regionplaner for å samordne forhold og utviklingstendenser på overkommunalt nivå og på tvers av kommunegrensene, har ikke regionplaner i Norge fått den samme legalitet og politisk-administrative forankring som for eksempel i Sverige. Riktignok ble det gjort alvorlige forsøk for å få til en regionplan for Oslo-området på 30-tallet. En planskisse for Oslo, Aker og Bærum forelå i 1934. Denne var utarbeidet av en generalreguleringskomité med reguleringssjef Harald Hals i spissen. Planskissen skulle få stor betydning som et grunnlagsdokument for senere politisk arbeid, for sammenslutningen av Oslo og Aker i 1948 og for utbyggingen av drabantbyer i de etterfølgende år. Likevel fikk planforslaget ingen formell politisk behandling. I det hele tatt har regionplanarbeidet avfødt få konkrete resultater på 50- og 60-tallet (se Rasmussen 1981:7).

1.2.2. Begrepet *planlegger* og arkitekten som fysisk planlegger

Vi har så langt tatt for oss ulike former for planlegging og innholdet i begrepet planlegging. Men hva menes med *planlegger*? En nestor i norsk byplanlegging, Erik Langdalen, definerer planleggeren slik:

Planlegger er per definisjon den som gjennom utdanning og praksis har skaffet seg faglig kompetanse i en eller flere plandiscipliner og er i stand til å praktisere planlegging på et akseptabelt kompetansenivå (Langdalen 1994:23).

Utdanningskravene, den institusjonelle forankringen i planapparatet, planapparatets verdier, normer, skrevne og uskrevne regler for yrkesutøvelsen, forvaltningsloven og det lovverket som gjelder for forvaltningen generelt - alt dette har bidratt til å konstituere den profesjonelle planleggeren.

Generelt har planleggeren som oppgave å fordele knappe ressurser. Den sosiale planleggeren fordeler sosiale servicetilbud, den økonomiske planleggeren fordeler infrastruktur og den fysiske planleggeren fordeler arealer til ulike typer aktivitet. Byplanleggeren er i det vesentlige engasjert i fysisk planlegging, selv om denne planleggingen etter hvert har fått ambisjoner som har strukket seg ut over de rent fysiske forholdene (Eckhoff 1969:15, Hall 1980:6-8).

I denne avhandlingen er planleggerrollen satt inn i en bred kulturell, sosial og politisk kontekst. Det kontekstuelle er viet mye plass i denne avhandlingen – noe som understreker at det samfunnsskapte fenomenet planleggerrolle ikke klart kan skilles fra fenomenets kontekst.

En beskrivelse og analyse av *den fysiske planleggerrollens* utvikling er samtidig en beskrivelse av endringer i arkitektrollen. Det er to grunner til dette. Boligsaken kom i fremste rekke som byplanspørsmål etter første verdenskrig. Gjennom boligsaken ble dermed fysisk planlegging og byplanlegging som arkitekturfaglig problem aktualisert. Dessuten hadde de fleste som ble rekruttert til yrket fysisk planlegger i Norge, og i flere andre europeiske land, arkitektutdannelse. Slik var det helt frem til 1980. (Men også fra ingeniørenes rekke er det opp gjennom hele 1900-tallet rekruttert mange til fysisk planlegging.) Særlig i perioden 1920–1980 gjorde arkitektene, og til dels ingeniørene, seg sterkt gjeldende i rekrutteringen til byplanleggerstillinger i Norge (Hansen 1989:84–85).

At arkitekter (og ingeniører) tidvis har dominert rekrutteringen til fysisk planlegging, har sammenheng med blant annet at arkitektene har forsøkt å opparbeide et yrkesmonopol. Den tilnærmet monopolistiske rekrutteringsposisjonen som periodevis er oppnådd innenfor fysisk planlegging, har arkitektstanden begrunnet med særlige kvalifikasjoner på det estetiske området og med at arkitekter har trening i å tenke og arbeide på tvers av faggrenser. Arkitekten har gjerne definert seg selv som generalist og dermed som særlig skikket til å organisere plan- og byggearbeidet. Eklektisme og et lite enhetlig teorigrunnlag er brukt som positive kvalifikasjoner innen fysisk planlegging (noe som vi skal utdype senere). Rekrutter fra konkurrerende høyere utdanninger har i perioder presset på for å få innpass i byplanleggingen, men først etter 1980 har dette for alvor lykkes for sosiologer, statsvitere, geografer og andre.

I forlengelsen av monopol- og autorisasjonsproblematikken, og som i de senere årene har fått så høy aktualitet innenfor profesjonsforskningen, er begrepene stengning og portvoktere blitt utviklet.¹² Enkelte aktører og grupper – portvokterne – forsøker å maksimere sin egen tilgang på ressurser og muligheter ved å begrense andre gruppers tilgang. Dette kan skje ved å monopolisere visse kunnskaper og ferdigheter («stengning»). Stengning betyr

¹² Innenfor samfunnsgeografien er Ray Pahl den mest kjente eksponenten for «*gatekeeper*-tradisjonen». Ifølge Pahl kontrollerer profesjonelle administratorer i engelske bysamfunn tilgangen til lokale ressurser og fasiliteter. Disse *gatekeepers* deler en felles ideologi og kan i gitte tilfeller opptre svært manipulatorisk overfor politikerne (Pahl 1975:201, 270–271).

samtidig å få gjennomslag hos myndighetene for at en bestemt utdanning og legitimasjon er påkrevd for å få autorisasjon (Selander 1989:16, 17).

Det er vanskelig å gi noe entydig svar på om stegning, i betydningen utdanningsbaserte legitimasjonskrav, på noe tidspunkt eller mer konsekvent har vært gjort gjeldende for rekruttering til fysisk planlegging. I den lange perioden arkitektene opparbeidet et betydelig innpass innenfor fysisk planlegging, har ikke arkitektene hatt noen legalt beskyttet tittel som har basert seg på bestemte utdanningskrav for å drive med fysisk planlegging. Planleggerutdannelsen, i alle fall i de nordiske landene, har kun vært et tillegg til arkitekt- og ingeniørutdannelsen. Imidlertid kan uformelle portvokter- og stegningsmekanismer ha hatt betydning i prosedyrer og prosesser i forkant av tilsetninger i vakante stillinger og i opprettelsen av nye stillinger.

Hvor stor handlingsfrihet den fysiske planleggeren har hatt, har variert over tid. Handlingsfriheten har vært avhengig av rådende planleggingsidealer, planleggerens institusjonelle styrke og posisjon vis a vis politikerne, planleggerens personlige egenskaper og ikke minst legale reguleringer. Som nevnt var norske byer (fra 1924) og byer sammen med landkommuner (fra 1965) forpliktet til å utarbeide generalplaner. Bygningsloven har regulert planleggerens virkeområde, herunder plan- og byggesaksbehandling og planforvaltning, mens andre lover har regulert yrkesutøvelsen til planleggeren på et mer generelt grunnlag (for eksempel offentlighetsloven og forvaltningsloven).¹³ Samlet berører lovverket (1985-loven) 4 viktige aspekter ved virksomheten; resultatet av planleggingen, rettssikkerhet, demokratisering og offentlighet (Røsnes 1992:33).

1.2.3. Planleggeren som ivaretaker av «helhetshensynet» og «felleskapets interesser».

I følge Tore Hansen er planleggeren i en viss forstand et byråkratisk motstykke til politikeren (1989:69). Begge forventes å ivareta det

¹³ Ertzaas (1995) har gjort rede for følgende prinsipper som ligger til grunn for Forvaltningsloven: Det kontradiktoriske prinsipp: Enhver har rett til å bli kjent med og kunne ta til motmæle hvis det er fattet vedtak i forvaltningen som angår en selv. Man har altså *klagerett*. For enkeltvedtak som er fattet av et kommunalt eller fylkeskommunalt forvaltningsorgan, kan klagen rettes til kommunestyret eller fylkestinget. Departement er klageinstans i de tilfellene der vedtak er truffet i henhold til myndighet delegert fra et statlig forvaltningsorgan. Offentlighetsprinsippet: Dette prinsippet gjelder publikums og medias innsyn. I likhet med offentlighetsloven sier forvaltningsloven en del om innsyn. Men forvaltningslovens offentlighetsprinsipp gjelder partsinnsyn, det vil si innsynsrett kun til de som er part i saken som behandles. Utredningsprinsippet: Forvaltningen plikter å sørge for at en sak er tilstrekkelig undersøkt og opplyst før det tas en avgjørelse. Likebehandlingsprinsippet: Som navnet gir uttrykk for, stadfester dette prinsippet at like saker skal behandles likt. Forutberegnelighet: Prinsippet går ut på at forvaltningspraksisen skal være så ensartet at folk i hovedtrekk skal kunne vite på forhånd hva som blir utfallet av saksbehandlingen.

samfunnsmessige helhetshensynet, det vil si «fellesskapets interesser».¹⁴ En klassisk, tradisjonell oppfatning av planleggeren går ut på at denne er hevet over enkeltgruppers særinteresser og ideelt sett ivaretar «det samfunnsmessige helhetshensynet» og fellesskapets interesser. Fellesskapets interesser, i motsetning til private interesser, blir fremstilt som et politisk nøytralt anliggende som fremmes av en rasjonell, teknisk ekspertise (Simmie 1978:120).

Ideen om en integrert, helhetlig samfunnsplanlegging kan spores tilbake til planleggingsrasjonalismen fra begynnelsen av 30-tallet. Selv om det først og fremst var styringsivrige planøkonomer fra Arbeiderpartiet og ambisiøse samfunnsplanleggere med tilknytning til det politisk radikale funksjonalistmiljøet i Norge som stilte seg samlet bak denne ambisjonen helt frem til slutten av 60-tallet, var «helhetshensynet» et begrep som fikk tilslutning på tvers av partigrensene.

Helhetshensynet syntes likevel å være, kognitivt og praktisk, et lite gjennomførbart prinsipp for planlegging. Mulighetene til å overskue sammenhenger på alle områder som planleggingen forsøkte å gripe inn i, ble begrenset av planleggenes trang til å innskrenke sin egen virkelighetsoppfatning til utvalgte sider av samfunnet. Dessuten manglet strategier og virkemidler for en helhetlig planlegging, noe som et stykke på vei kan forklare hvorfor intensjonene som lå til grunn for bygningsloven av 1965, på et så sent tidspunkt og i en så begrenset grad ble realisert (Ellefsen og Røsnes 1989:177, 178). Det var dessuten vanskelig å gripe hva helheten eller totaliteten skulle bestå i, idémessig og styringsmessig.

Man kan heller ikke se bort fra at henvisningen til helhetshensynet iblant har vært bruket som «vikarierende motiv», som «kamouflasje», for å trumfe gjennom vedtak som primært har som formål å tilgodese særinteresser. Særinteresser kan og skal bli hørt, men uten at noen av disse, ideelt sett, skal favoriseres i planprosessen. Det er imidlertid lett å finne eksempler på politisering og favorisering av særinteresser i planleggingen. Kanskje er det iblant nødvendig at planleggeren inngår allianser med politikere, og dermed indirekte med bestemte interessegrupper, for å sikre at planene overlever den

¹⁴ I tillegg til helhetshensynet og de offentlige interessene fikk begrepet *offentlige formål* en slags funksjon som intensjonserklæring innenfor offentlig planlegging. I Bygningsloven av 1924 brukes uttrykket offentlige formål særlig hyppig i den delen av lovgrunnlaget som omhandler ekspropriasjon: Bygningsloven har en rekke ekspropriasjonsbestemmelser for å lette gjennomføringen av reguleringsplaner. Hovedbestemmelsene går ut på at stadfestet reguleringsplan gir direkte ekspropriasjonshjemmel til de *offentlige formål*: Gater, plasser, parker m.v. Kommunestyrets vedtak om slik ekspropriasjon er ikke gjenstand for departementets godkjenning (paragraf 40) (Norske kommunale ingeniørveseneres forening: *Byplaner, reguleringsplaner – utarbeidelse og gjennomføring*. «Kapittel 15: Ekspropriasjon», s. 153–164, Oslo 1955).

politiske behandlingen. Denne politiske realismen er en type anskuelse som ligger til grunn for Charles Lindbloms forsvar for den inkrementalistiske planleggingsmodellen, en modell eller et ideal som vil bli drøftet senere – og da satt inn i sin historiske kontekst.

«Helhetshensynet» og «fellesskapets interesser» er definert på ulike måter av ulike grupperinger i samfunnet. Simmie har undersøkt intervensjoner der hensynet til «fellesskapet» og «offentlige interesser» har vært brukt som begrunnelse. På grunnlag av omfattende litteraturstudier deler han intervensjonene inn i tre kategorier (1978:124–125, 127). Den første kategorien rommer *det rasjonalistiske synet* på slike interesser: I denne kategorien har slike interesser sitt utspring i teknisk skjønn hos planleggeren. Dette inkluderer frihet til å definere virkemidlene, men ikke målene for planleggingen. Rasjonalistene tar utgangspunkt i et politisk system der normene er gitte og der planleggerens funksjon er å oversette de gitte normene til et handlingsprogram for planlegging.

Den andre kategorien utgjør de tilfellene der planleggeren tillates ikke bare å definere og velge ut virkemidlene, men også å klargjøre og spesifisere de politisk vedtatte målene. Denne kategorien representerer *det idealistiske synet* på fellesskapets interesser. Eksempler på planlegging med et slikt utgangspunkt er sosial planlegging i de engelske «new towns». For klarere å anskueliggjøre denne formen for planlegging kan vi bruke legeprofesjonen som eksempel. Det idealistiske synet er gjennomgående i tradisjonelle, etablerte profesjoner som legeprofesjonen. Legene både diagnostiserer sykdom og foreskriver relevant behandling.

I den tredje kategorien, som er fundert på *det realistiske synet*, har planleggeren frihet til å opptre som megler mellom den politiske maktstrukturen og det omkringliggende samfunnet, samt mellom de mange interessegruppene som berøres av eller er engasjert i planprosessene.

Simmies hovedkonklusjon er at begrepene fellesskapets og de offentlige interesser er for vage og mangetydige til å kunne anvendes som rettesnor eller mål for byplanlegging. Dessuten finnes det ingen «FELLESKAPETS interesser» eller «DE offentlige interessene», men i stedet mange ulike konkurrerende interesser. Det må erkjennes at fysisk planlegging i det vesentlige er en politisk aktivitet. Den er knyttet opp mot et politisk maktapparat, og den har stor innflytelse på fordelingen av verdier, goder og byrder i samfunnet.

Etter hvert som utviklingen innenfor yrkeslivet har gått i retning av spesialisering, dvs. en inndeling i snevrere og mer klart spesifiserte fagområder hos de fysiske planleggerne og hos politikerne, har nok ambisjonene om en helhetlig norsk fysisk planlegging blitt lavere, og markert lavere etter 1970. Ifølge Hansen har veksten i de kommunale gjøremålene nødvendiggjort en politisk arbeidsdeling som setter klare grenser for hvor mye tid den enkelte politiker kan bruke på oppgaver utenfor eget spesialfelt (Hansen 1986:102). Det som Hansen er inne på bekrefter at endringer i den fysiske planleggerrollen skjer når den ikke lenger dekker de behov den er ment eller forventet å dekke, eller når erfaringer og den interne fagdiskursen tilsier at det må skje en rolleendring.

Spesialiseringen i forhold til saksområder svekker i en viss forstand helhetssynet hos disse gruppene. Samtidig er dette mer problematisk for planleggeren enn for politikerken. Politikerken er tross alt valgt ut fra sin tilknytning til et bestemt politisk parti, og dermed til bestemte gruppers interesser.

1.2.4. Planleggeren mellom publikum og de folkevalgte

Som det fremgår av biografien til medlemmene av *Plan*-kretsen (på slutten av avhandlingen), hadde flere av disse politiske verv samtidig som de spilte rollen som ekspert-tjenestemann. Planleggerrollen har i praksis ofte befunnet seg i en gråsoner, både i forhold til andre offentlige tjenstemansroller og i forhold til politikerrollen i Norge. Blanding av politikk og administrasjon har funnet sted dels ved at planleggere og andre tjenstemenn har beveget seg inn på politikken område, dels ved at politikken har gjort sitt inntog i den forvaltningsmessige delen av offentlig virksomhet. Det siste er tilfellet når folkevalgte har fått roller i den kommunale saksbehandlingen gjennom nemndsystemet (Baldersheim, Hovik, Tufte og Øgård 1995:44). Et eksempel på det første er rådmannens (administrasjonssjefens) innstillingsrett til kommunestyret (frem til 1992).

Deltakerne i den norske forvaltningen kan deles inn i tre kategorier: de folkevalgte, tjenstemennene (forvalterne, planleggerne og andre eksperter) og publikum (klientene). Det kan hevdes at de folkevalgte dels har stilt krav til, dels har bistått og støttet tjenstemennene. Tjenstemennene på sin side har stilt sine tjenester til disposisjon for både publikum og politikerne. Rådmannen (nå administrasjonssjefen) har vært ansvarlig leder for tjenstemennene, deriblant planleggerne. For å komme nærmere en analyse av mekanismene i grenselandet mellom politikk og administrasjon i den kommunale forvaltningen, må vi spørre oss hvor kilden til *makt* ligger i by-

og landkommunenes styringssystem. Makt kan beskrives som evne til å underlegge andres atferd ens egen vilje. Når noen har en slik evne, betyr det som oftest at de er i besittelse av større ressurser enn dem som maktutøvelsen retter seg mot, ressurser som utdanning, informasjon og bekjenskaper.

Spørsmålet om hvem som har vært i besittelse av de største og mest relevante ressursene, som har hatt størst reell innflytelse i de norske kommunene i den perioden som studeres her, kan ikke besvares entydig. Verken politikerne eller administratorene har utgjort enhetlige grupper (Kjellberg og Hansen 1986:64). Dessuten ville planleggerne i en kommune neppe gå lenger enn det som kunne forventes å være politisk akseptabelt av de folkevalgte. Forslagene som planleggerne utarbeidet for de folkevalgte, var gjerne tilpasset synspunkter som sannsynligvis ville få gjennomslag i den politiske prosessen. På den andre siden har planleggerne, som en type eksperter, generelt hatt større muligheter for å tilegne seg verdifull kunnskap og informasjon (og på dette grunnlaget styrke sin egen maktposisjon) enn deltidspolitikerne.¹⁵ I takt med spesialiseringen og det voksende innslaget av eksperter i norske bykommuners styringssystem, ble byplanleggerens virke som generalist og allmennpraktiker utfordret.

Vi har sagt en del om den fysiske planleggeren, rekrutteringsgrunnlag, handlingsrom og forholdet til de folkevalgte. Men hva er planleggerens gjenstandsområde, og på hvilket grunnlag forholder planleggeren seg til sitt gjenstandsområde? Vi skal se nærmere på dette.

1.2.5. Fysisk planlegging som omgivelsesproduksjon

Karl Otto Ellefsen og August Røsnes kaller den omstilling av rommet som fysisk planlegging innebærer for omgivelsesproduksjon.

Omgivelsesproduktene uttrykker hva slags mening og anvendelse de opprinnelig var tiltenkt. Dermed gjenspeiler de livsvilkårene og samfunnsforholdene på det tidspunktet de ble fremstilt. Den offentlige organiseringen av denne omgivelsesproduksjonen er betegnet som fysisk planlegging i Norge (Ellefsen og Røsnes 1989:11, 14).

Det kan hevdes at byplanleggingen er omgivelsesproduksjon, fysisk og territoriell tilrettelegging for byens mange aktiviteter. Men hva vil planleggeren med byen? Hva er kjernen og elementene i moderne byplanlegging?

¹⁵ Innføringen av kommunal parlamentarisme i Oslo på midten av 1980-tallet betydde imidlertid en innføring av kommunalråd som det folkevalgte motstykket til rådmann.

Vi skal ta utgangspunkt i engelsk byplanlegging, som har vært så viktig for norsk og svensk byplanlegging. Ifølge Donald Foley har denne planleggingen bestått av tre hovedelementer (1960:76–79): For det første regulerer den konkurransen om arealer som en knapp ressurs, for å oppnå en konsistent, balansert og oversiktlig arealdisposisjon. Dette er en form for budsjettfunksjon, en allokering av arealer i henhold til bestemte prioriteringer. For det andre tar planleggingen sikte på å forbedre det fysiske miljøet, i betydningen legge grunnlaget for «sunne liv». Parker, hager og grøntområder («green belts») er sentrale elementer her. For det tredje inngår byplanleggingen i et videre sosialt program, et program som har som formål å legge fysisk til rette for gode lokalsamfunn og nærmiljøer i storbyen.

Men hvilken sammenheng er det mellom det forhold at byplanlegging i det vesentlige har hatt en fysisk, areell innretning, planleggingens rekrutteringsgrunnlag og planleggenes utdanningskapital? Som nevnt har arkitekter og ingeniører tidvis dominert rekrutteringen til yrket, og disse har brakt med seg sine verdier, sin forståelseshorison og sine perspektiver inn i yrket som planlegger.

Det har vært grunnleggende for arkitekter å forstå det fysiske miljøet som et slags primat for det sosiale miljøet. Den mest ytterliggående varianten av denne typen tenkning er *arkitekturdeterminisme*. De som bekjenner seg til denne, ser forholdet mellom fysisk og sosialt miljø som en kausalrelasjon. I denne relasjonen er materiell struktur (boligenes størrelse og utforming, veiene, lekeområdenes utforming m.m.) uavhengig variabel, mens individuelt velvære og interaksjoner mellom mennesker er avhengig variabel. Arten og frekvensen av sosiale relasjoner kan prognostiseres gjennom en bestemt utforming av den materielle strukturen, i følge arkitekturdeterministen.

Arkitekturprobabilismen går ikke så langt som å hevde en kausal sammenheng, snarere enn sannsynlighetssammenheng. Den fysiske strukturen gir handlingsmuligheter, men innenfor bestemte rammer. Disse rammene leder og gir føringer på adferden, individuelt og kollektivt, i en grad som skaper forventninger om bestemte sosiale relasjoner og miljøkvaliteter.

Innenfor *arkitekturpossibilismen* oppfattes den fysiske strukturen kun som en mulighetsstruktur som ulike mennesker velger å forholde seg til på ulike måter ut fra individuelle preferanser, kjønn, alder, verdiorientering osv.¹⁶

¹⁶ Også i geografifaget kan determinisme, probabilisme og possibilisme identifiseres som ulike måter å forstå forholdet mellom fysiske omgivelser og sosiale forhold. R.J. Johnston hevder at det har funnet sted en debatt mellom eksponenter for disse tre forståelsesmåtene til langt ut på 60-tallet. I følge Johnston må probabilismen forstås som en mellomposisjon, eller et kompromiss, mellom determinisme og possibilisme (1983:41–42)

Strukturen i seg selv verken determinerer eller genererer bestemte typer adferd (Rapopport 1977:2-4). Dette betyr selvsagt ikke at den materielle strukturen er uten betydning for individuell trivsel og sosiale relasjoner, men at denne strukturens betydning er nokså uforutsigbar og at betydningen varierer fra person til person og fra gruppe til gruppe.

I det følgende skal grunnlaget for profesjonsdanning innenfor fysisk planlegging, by- og samfunnsplanlegging drøftes. En underliggende, ikke-eksplisitt og før-vitenskapelig forutsetning for profesjonsdanningen, er nettopp forståelser av forholdet mellom materiell og sosialitet.

1.2.6. Fra tilpasning til offentlig programplanlegging

Fysisk planlegging har over tid endret form og innhold i henhold til teknologiske, politiske, sosiale og kulturelle endringer generelt i samfunnet. Moderne fysisk planleggingen, slik den hadde sitt utspring i 1800-tallets europeiske industriby, var av typen «korrektiv» planlegging (Gaardmand 1980:27). Med dette menes at planleggerne etterskuddsvis forsøkte å dempe og lindre negative utslag av den raske og omfattende industrialiseringsprosessen. Kun når det gjaldt gateregulering og teknisk infrastruktur, er det mulig å spore en type offensiv holdning som kjennetegner deler av 1900-tallets planlegging.

Den korrektive planleggingen må relateres til liberalismen som rådende ideologi, med et ytterst begrenset rom for statlige og kommunale intervensjoner. Myndighetenes ansvarsområde skulle være begrenset til å verne om liv og eiendom (for eksempel brannvern), i tillegg til utenrikspolitiske saker. Det er i det hele tatt diskutabelt om planleggingsbegrepet er et fullt ut dekkende og relevant begrep i en slik forbindelse.

Først da tanken om et sterkere offentlig engasjement hadde fått allmenn tilslutning, ble planlegging for alvor innarbeidet som et offentlig ansvars- og arbeidsområde. Bakgrunnen for etableringen av et aktivt offentlig planleggingsapparat var sammensatt og kan spores tilbake til den europeiske plantradisjonen fra slutten av 1800-tallet, så vel som til depresjonen og massearbeidsledigheten fra slutten av 1920-tallet og utover på 1930-tallet. Nasjonale tilpasninger av planøkonomiske modeller utenfra (Keynes, Tennessee Valley-prosjektet, sovjetisk planøkonomi m.m.), samt nasjonale krisetiltak (for eksempel bureisningsbevegelsen i Norge), ga myndighetene verdifulle erfaringer for den videre utviklingen av et planregime også for vekst- og normaltider.

Med utspring i en høyt utviklet sosialøkonomisk vitenskap fra slutten av 40-tallet, var mulighetene blitt betydelig større for å drive «prognostisk» planlegging. Den prognostiske tenkemåte gjennomsyret økonomisk områdeplanlegging, så vel som fysisk planlegging. Men i streng forstand var den prognostiske planleggingen, i likhet med tilpasningsplanleggingen, av passiv karakter (Dahl Jacobsen 1979:34–35). At planleggerne baserer seg på prognoser som arbeidsgrunnlag, innebærer i og for seg ikke noe annet enn at tilpasningen til «utviklingen» skjer på en mer systematisk og grundigere måte enn ved tilpasningsplanlegging.

Den optimismen som kan knyttes til de økonomiske og sosiale vitenskapenes fremgang fra slutten av 30-tallet, la igjen grunnlaget for høyere ambisjoner i den fysiske planleggingen. Når det var blitt mulig «å se fremtiden i krystallkulen», måtte det være mulig å konstruere «perfekte» bysamfunn – samfunn som kunne dekke samtlige av det moderne menneskets behov. Planleggingen skiftet karakter fra prognostisk til å bli «programmatisk» på 50-tallet (se Gaardmand 1980:27). Planleggerne, i samarbeid med politikere og andre eksperter, så for seg muligheten til å foregripe alle mulige sosiale problemer. På 1930-tallet, hadde altså den funksjonalistiske planleggeren sett på seg selv som en prognostisk planlegger; etter krigen, frem til ca. 1970, så han på seg selv som en programplanlegger.

1.2.7. «Funksjonalisme»–«modernisme»

I det tidsrommet som avhandlingen dekker, satte modernismen og funksjonalismen i varierende grad sitt preg på fysisk planlegging og arkitektur. Funksjonalismen som tenkemåte og intellektuell bevegelse på det arkitektoniske og byplanmessige området har, til tross for mange nasjonale og regionale varianter, en bestemt historisk bakgrunn, problemfokusering og angrepsmåte. Vi skal se nærmere på denne bakgrunnen og hva som menes med *funksjonalisme* og *modernisme*.

Planlegger er et relativt nytt yrke, og problematikken omkring planleggerrollen er intimt knyttet til «modernitet» og «modernisme». Planlegging som begrep er innvevd i det moderne samfunnet selv, - som en forutsetning for og som et trekk ved dette samfunnet. Opptattheten av fremtiden og det å handle rasjonelt i henhold til en plan, gjenspeiler på mange måter alt som har å gjøre med moderne mentalitet og det moderne samfunnets forståelse av seg selv.

Samtidig er begrepet funksjonalisme intimt knyttet sammen med modernisme, og er begreper som ofte brukes om hverandre. Internasjonalt brukes modernisme mer konsekvent, mens det har vært en tendens i Norden til å bruke betegnelsen funksjonalisme. Særlig fordi «funksjonalisme» så ofte er brukt i den nordiske forskningslitteraturen, og fordi aktørene med slike anskuelser selv brukte en slik betegnelse, velger jeg gjennomgående i avhandlingen å bruke begrepet funksjonalisme.

Funksjonalismen i arkitektur og fysisk planlegging har sitt idémessige utspring i opplysningstanken, og dermed også i opplysningstidens filosofiske grunnlag. Sentrale elementer i dette grunnlaget er troen på fremtiden og det antatt frigjørende potensialet som lå i mål-middel-rasjonaliteten. I dette fantes en sterk tro på de muligheter som lå i den vitenskapsfrembrakte kunnskap og teknologi til å skape en «virkelighet» i «menneskets bilde». Menneskets vilje og evne til å ta vitenskap i bruk kommer til uttrykk i Francis Bacons slagord «kunnskap er makt», nesten 200 år før den industrielle revolusjon i England.

Vitenskapens formål er av praktisk art; å beherske naturen (kunnskap er makt over naturen). Vi kan vinne makt over naturen ved å vinne kunnskap om dens lover. Ved hjelp av induksjon kunne man overvinne de vaneforestillinger som stod i veien for slik kunnskap. Vaneforestillingene bestod av fordommer; å la seg styre av følelser og språkets makt over tanken, i følge Bacon (Wogeau 1969:24). Tanken om at mennesket skulle kunne beherske naturen ved å kjenne til dens lover, var en viktig motivasjon for utviklingen av den klassiske positivisme ved inngangen til 1800-tallet, og den logiske positivismen hundre år senere. En positivistisk innsikt i «samfunnets lover», ga mennesket et redskap til både å styre samfunnsutviklingen og å løse prognostiserte samfunnsproblemer.

Den logiske positivismen oppstod samtidig med funksjonalismen, hadde til dels utspring i de samme miljøene som denne og var til dels en parallell til funksjonalismen som modernistisk bevegelse (Sinding-Larsen 1994:6, Thue 1997:16–18, 21). Det synes som om den norske funksjonalismen på 30-tallet hadde tilegnet seg de rasjonelle og avmystifiserte kvalitetene som de logiske positivistene i Wienerkretsen søkte etter. Positivismens mål var å sikre et entydig rasjonelt og objektivt grunnlag for alle vitenskaper og bidra til at «den vitenskapelige verdensanskuelse» kunne fortrenge alle slags uvitenskapelige forestillinger (Guneriusen 1998).

Forbindelsen mellom funksjonalisme i formgivning og funksjonalisme i samfunnsvitenskap/sosiologi kan problematiseres, noe som blant andre Jon Elster gjør (1992). Han hevder at det ikke eksisterte noen påvirkningslinjer mellom den funksjonalistiske arkitekturen på 20- og 30-tallet og den funksjonalistiske retningen som dominerte innenfor sosiologi og sosialantropologi mellom 1880 og 1960. Funksjonalismen i sosiologien er analytisk, mens funksjonalismen i arkitekturen kun er et normativt prinsipp, ifølge Elster. Til tross for dette, er det ikke vanskelig å finne eksempler på at nettopp samfunnsvitenskapene – og da særlig sosiologien, var viktig for den fysiske planleggingen. Sosiologien hadde særlig stor betydning for den fysiske planleggingen i Sverige på 50-tallet. Planleggingen hentet forståelsesmåter, teorier, begreper og metoder fra sosiologien som ble forsøkt omsatt i det praktiske planarbeidet.

Et annet viktig moment i opplysningstanken og modernismen var *troen på fremtiden*, et moment som i og for seg er beslektet med - eller lar seg harmonere med mål-middel-rasjonaliteten. Den internasjonale modernismen innenfor arkitekturen, så vel som nasjonale varianter, ble av talsmennene selv forstått som det siste og høyeste stadium i en lang utviklingskjede. Funksjonalismens teleologiske selvforståelse kom klart til uttrykk i Johan Ellefsens foredrag i Oslo Arkitektforening i 1927. Hans foredrag, «Hvad er tidsmessig arkitektur?», er kalt funksjonalismens manifest i Norge. Ellefsen formulerte de nye tankene på følgende måte:

Når tenkesett og levesett har skiftet, og tidens våben i kampen mellem stoff og forgjengelighet har utviklet sig, så har også stilartene forandret sig. Og som før antydet: fordi forandringer i levesett og tenkesett og konstruksjonsprinsipp er kommet utefra, så er også forandringene i våre stilarter kommet utefra. En stilart dør når et nytt tenkesett, levesett eller konstruksjonsprinsipp opstår, akkurat som en dyreart dør ut når en ny, sterkere opstår, eller som en metode til fremstilling av saltpeter forkastes når en ny, bedre melder sig, eller som en gammel formodel forkastes når en ny, bedre finnes (Ellefsen 1998:729).

Fremskrittstro og *saklighet* ble på mange måter funksjonalismens varemerker. Mange av modernismens fanebærere forsøkte å kombinere en sterk tro på fremskrittet med en antimetafysisk grunnholdning. De samme som proklamerte hvor viktig det var å være saklig, hadde gjerne en sterk fremskrittstro, dette til tross for at fremskrittstro i prinsippet nettopp er en

metafysisk grunnposisjon. En av de som tok til motmæle mot fremskrittstanken i funksjonalismen, var Herbert Tingsten. Tingsten var erklært modernist og antimetafysiker, men hevdet at forestillingen om en samfunnsutvikling fra lavere til høyere nivå i seg selv var en metafysisk antakelse – en sekularisert variant av den kristne frelseshistorien. Dessuten, i den grad samfunnsutviklingen kunne innrømmes fremskritt på enkelte områder, fantes det ikke noen rasjonell grunn til å tro at disse fremskrittene skulle være noe nødvendig, hevdet Tingsten (se Sigurdson 2000:89).

Innenfor arkitektur og fysisk planlegging la den samtidige funksjonalistiske propagandaen vekt på de praktiske funksjonene, det vil si de bruksmessige sidene ved bygget. Funksjonene, sammenholdt med byggeteknikk og materialbruk, skulle være avgjørende for byggets utforming. Krigen mot ornamentering var å oppfatte som en krig mot usaklighet, mot ressursløsning og mot en estetisk orientering som hadde overlevd seg selv. Enhver epoke må ha sin egen stil, og etterligning av tidligere tiders estetikk var ifølge funksjonalistene forkastelig.

Dessuten hadde den arkitektoniske funksjonalismen en samfunnsmessig ambisjon og et sosialt siktemål. Man ville skape en «demokratisk arkitektur», en arkitektur for «de brede lag av folket», for «det alminnelige menneske» og dets «grunnleggende behov». I den forstand var ikke funksjonalisme først og fremst å betrakte som en stil, men som et sosialpolitisk program. I forlengelsen av den sosiale aktivismen som funksjonalistene stod for, kan funksjonalismen hevdes å ha forutsatt en aktiv stat og virksomme offentlige institusjoner, særlig på det boligpolitiske området.

Til tross for at den tidlige funksjonalistiske retorikken underkommuniserte estetikken betydning, la de funksjonalistiske pionerene betydelig vekt på en «samfunnsmessig relevant» estetikk. Det ble stilt krav om at estetikken skulle uttrykke møtet mellom befolkningens behov, livssyn og karakter på den ene siden og samfunnets teknologiske, materielle og politiske forutsetninger for å dekke disse behovene på den andre siden (Michl 1992). I henhold til funksjonalistisk estetikk var det mulig å identifisere og bygge på et «historisk riktig» og «naturlig» formspråk, renset for «falske» samfunnsskapte behov og uavhengig av den konvensjonelle smak.

Det skjedde et brudd med den borgerlige kunstnerrollen som fremhevet kunstnerisk uavhengighet, en uavhengighet som hadde skilt kunsten fra håndverket og den industrielle teknikken. De funksjonalistiske pionerene skapte en ny arkitektrolle ved å koble sammen arkitekt- og ingeniørverket,

arkitektonisk estetikk og teknikk. Ifølge «Bauhaus-erklæringen» av 1919 skulle en ny type byggekunst utvikles, og til denne byggekunsten skulle hvert enkelt fagområde bidra til å skape den endelige form (Conrads 1995:49–54).

Funksjonalistisk estetikk hadde dessuten et etisk premiss: en sann og ærlig estetikk skulle gjenspeile boligmassens reelle innhold og funksjon. Arkitekturen skulle ikke lyve, og eksteriøret skulle gi en klar forestilling om hva som var å finne innendørs (Jencks 1987:109). En skole skulle se ut som en skole, en jernbanestasjon skulle se ut som en jernbanestasjon osv.

I en viss forstand bryter funksjonalismen dermed med den representasjonstenkning som kom til uttrykk i senklassisismen (representasjon av en sosial klasses stilling i samfunnet, en klasses estetiske orientering og smakspreferanser m.m.). Men samtidig er det grunn til å understreke at funksjonalistene ikke var fremmede for å bruke formmessige virkemidler for å understreke bygningsfunksjonen, eller for å formidle abstrakte verdier og ideer som demokrati, velferd og likhet.

Det etiske imperativet hos funksjonalistene kom klarest til uttrykk i det boligpolitiske engasjementet. De offentlige myndighetene skulle være seg sitt etiske ansvar bevisst og sørge for boliger til hele befolkningen. For å oppnå en rettferdig ressursfordeling måtte, som nevnt, boligstandarden ikke inneholde «unødvendige» og fordyrende elementer, elementer som ellers hadde liten betydning når det gjaldt å dekke de elementære behovene hos den enkelte beboer.

1.2.8. Forholdet mellom byplanlegging, boligpolitikk og arkitektur

Forholdet mellom byplanlegging, boligpolitikk og arkitektur kan best anskueliggjøres ved å bruke Oslo som eksempel. Fra den første etterkrigstiden kan forholdet mellom disse feltene beskrives som knutepunkter i et nettverk. Samtidig hadde byplanleggingen, boligpolitikken og arkitekturen talsmenn med en felles sosial, faglig og politisk bakgrunn (se Benum 1994:47).

Det første knutepunktet, byplanmyndighetene, hadde som oppgave å planlegge arealutnyttelsen i kommunen. Byplankontoret stod for den daglige planleggingsvirksomheten. Kontoret hadde som oppgave å utarbeide reguleringsplaner, behandle forslag til reguleringsplaner og kontrollere byggeanmeldelser. Generalplanavdelingen ved kontoret har hatt som ansvar å drive undersøkelses- og utredningsarbeid i tilknytning til generalplanrevideringer og utarbeiding av ny generalplan. Byplanrådet

behandlet planleggingsaker, det vil si generalplan, disposisjonsplaner og reguleringsplaner i forkant av bystyrebehandlingen.

Boligmyndighetene, det andre knutepunktet, hadde sin kjernevirksomhet knyttet til boligrådmannens kontor. Boligbygging og lånegarantier var de vanligste typer saker som ble behandlet av dette kontoret. En rekke kontorer som var underlagt boligrådmannen, hadde kontroll og innflytelse over andre typer saker, som tildeling av tomtegrunn og byggetillatelse. Et viktig boligpolitisk knutepunkt var boligkooperasjonen (OBOS i Oslo, som vi skal komme tilbake til).

I tillegg til bolig- og byplanmyndighetene har arkitekter og rådgivende ingeniører utgjort en viktig gruppe for utformingen av bebyggelsen og bebyggelsesmønsteret. Disse formulerer i beskrivelser og tegninger arealdisponering, planløsning, konstruering, materialbruk, hvordan byggearbeidet skal utføres m.m. Arkitektene og ingeniørene er til dels ansatt i offentlige organer, i boligbyggelag, i entreprenørfirma eller i private arkitekt- og ingeniørkontorer. I hvor stor grad kontorene er spesialiserte, varierer.

Det boligpolitiske feltet, arkitekturfeltet og byplanfeltet har vært og hele tiden er i endring, noe som også har fått følger for feltenes relative plassering og innbyrdes styrkeforhold. Det boligpolitiske aktivitetsområdet kan likevel sies å ha primat i forhold til byplanleggingen etter 1945. Mye av det som skjedde på det boligpolitiske feltet ble bestemmende og retningsgivende for det som kom til å skje på byplanfeltet. En viktig grunn til dette er at boligpolitikken, og spesielt lovverket på det boligpolitiske området, i større grad enn den fysiske planleggingen, herunder byplanleggingen, var et statlig anliggende.

Fysisk planlegging og tomtepolitikk hadde derimot i større grad sitt utspring i det kommunale selvstyret, men det var de statlige myndighetene som bestemte hvor grensene for dette selvstyret skulle gå. Et eksempel på slik grensefastsetting er Bygningsloven av 1924, som ga byene rett og plikt til å planlegge og regulere bybebyggelsen. Etter 1945 ble planleggingen i Oslo og andre norske byer i stor grad avhengig av det som skjedde innenfor boligpolitikken på statlig nivå. Dessuten fikk boligsaken i lange perioder øverste prioritet i byplanarbeidet. For øvrig må boligpolitikken betraktes som en forlengelse av velferdspolitikken generelt. Velferdspolitikken er et samfunnsområde som i stor grad har vært og fortsatt er regulert gjennom statlig særlovgivning. Imidlertid handler ikke fysisk planlegging bare om institusjoner, men også om enkeltpersoners innsats og personers normative

og verdimeslige forankring. Dette bringer oss til neste punkt, nemlig om hva slags analytisk nivå avhandlingen befinner seg på.

1.2.9. Den fysiske planleggerens oppgaver og institusjonelle rammer

Planleggerens handlingsmuligheter er begrensede. Eiendomsstruktur, eksisterende bebyggelse, historiske og naturgitte forhold, politiske retningslinjer og ikke minst lovreguleringer definerer by- og samfunnsplanleggerens handlingsrom. Som så vidt nevnt, har lover og forordninger på det boligpolitiske og byplanmessige området hatt stor betydning for planleggingens innretning, så vel som for konstitueringen av planleggerrollen. Lovene, som Bygningsloven, ble etablert på grunnlag av behovet for å løse bestemte problemer og oppgaver av stor samfunnsmessig betydning. På det byplanmessige området har boligsituasjonen, bebyggelsesutviklingen, helse og de trafikale forholdene stått i sentrum av lovtematikken.

I Norge ble de første bygningslovene på 1800-tallet først og fremst innrettet på å forebygge bybranner, ved pålegg om bygging i mur og en viss avstand mellom bygningene. Den første bygningsloven (for Christiania) ble vedtatt allerede i 1827. Etter hvert tok lovverket opp i seg hensynet til sunnhet, trafikkforhold og estetikk (Jensen 1980:51). 1827-loven ble revidert i 1875, blant annet ved at det ble tatt større hensyn til sanitære forhold. I 1899 ble 1800-tallets bygningslover for siste gang revidert. De oppgavene som lovverket tok sikte på å løse skyldtes til en viss grad industrialisering, men for det meste (for Kristianias/Oslos vedkommende) de mange utvidelser av bygrensene på 1800-tallet.

Først etter århundreskiftet ble trangboddhet, tall for sykdom og dødelighet for alvor benyttet som argumentasjon for en forbedret byregulering og et sterkere lovgrunnlag (Jensen 1980:219). Foranledningen til en ytterligere revisjon av bygningsloven i 1911, var påvirkning internasjonalt (blant annet fra The Garden Association), behovet for mer fleksible planer og forventninger om mer aktive myndigheter i tomtepolitikken, så vel som i boligbyggingen (Jensen 1980:309-313).

I 1924 kom endelig den første bygningsloven som var gjort felles for alle landets byer. Stikkord for 20-tallets planlegging er jakten på en nasjonal identitet, sonering mellom boliger og arbeidsplasser, samt byplanmyndighetenes anstrengelser for å balansere estetiske og funksjonelle hensyn i planleggingen. 1924-loven omhandlet rent fysiske forhold. Denne loven, med revidering av vedtekter for Oslo i 1956, ga kommunene relativt

vidtgående fullmakter til å ekspropriere for eksempel ved utvidelse av gater, jernbane, trikkelinjer, broer, offentlige bygninger, fellesanlegg, parker og plasser (Helvig 1960:9). I en ekspropriasjonslov fra 1946, ble kommunen dessuten gitt anledning til å ekspropriere for å fremme boligreisning. Denne loven fungerte som «riset bak speilet», blant annet etter 1948 da Oslo kommune skulle erverve store utbyggingsområder i tidligere Aker (dette skal vi komme tilbake til). For all ekspropriasjon var det imidlertid et krav at det måtte foreligge stadfestede planer.

De viktigste hensyn bak bygningslovgivningen frem til siste verdenskrig, var arealbrukskontroll og fysiske rammer for en hensiktsmessig utforming av byer. Denne rent ut fysiske tilnærmingen til byen påkalte en planlegger i rollen som fysisk tilrettelegger, en som kunne skape forutsetninger for en vakker, sunn og funksjonell by. Etter krigen skjedde det en funksjonell-territoriell utvidelse av bysamfunnet, og dermed også en tematisk utvidelse av planleggingsfeltet. Den fysiske planleggeren skulle komme til å befatte seg med også økonomiske, sosiale og kulturelle forhold. Sosial utjevning og ressursforvaltning kom inn som viktige tilleggsambisjoner til den tradisjonelle, fysiske planleggingen. Denne tematiske og ambisjonsmessige utvidelsen ledet frem til *samfunnsplanleggerens* sammensatte rolle.

Arbeidet med fornyelse av bygningslovverket på 50-tallet (blant annet Heiberg-utvalgets arbeid), må sees i lys av det økende behovet for samordning av fysisk og økonomisk planlegging, ikke minst i sammenheng med distriktsutbyggingen. I 1965 ble det vedtatt en ny bygningslov, og da som nevnt gjeldende for alle kommuner og innrettet også på økonomiske, sosiale og kulturelle forhold. Med bygningsloven av 1965, ble det innført et system med integrert helhetsplanlegging på lokalt og regionalt nivå (et system som ble videreført gjennom Plan- og bygningsloven av 1985). At 1965-loven påla samtlige kommuner å utarbeide en Generalplan, betydde at generalplanene før 1965 kun utgjorde et arbeidsgrunnlag for kommunenes areelle, og fysiske utvikling (Hansen og Sæterdal 1970:22).

Et tilleggsmoment for å belyse forskjellen mellom 1924- og 1965-loven, var at beslutningsorganene i 1965 i mindre grad enn tidligere fremstod som fagstyrer (Ellefsen og Røsnes 1989:15). For øvrig har det demokratiske innslaget, i alle fall på det institusjonelle planet, blitt styrket frem til i dag. Plan- og bygningsloven av 1985 åpnet opp for et betydelig innslag av innsyn, høringer, medvirkning og deltakelse. Dermed har den fysiske planleggerens posisjon som allvitende ekspert etter manges oppfatning blitt ytterligere svekket. Parallelt med denne utviklingen har planleggeren sannsynligvis

styrket sine roller som katalysator, pådriver, diskusjonspartner og forhandler i planleggingsprosessen.

Når det gjelder hvem som kunne eller burde drive fysisk planlegging og utarbeide generalplaner, har ikke Bygningsloven hatt noen klausuler om at en bestemt utdanningsbakgrunn eller autorisasjon var påkrevd. 1965-loven sa kun at prosjektering av bygg, anlegg og reguleringsplaner skulle uføres av kvalifiserte fagfolk. En tenkte da på ansatte i statlige og kommunale organer, i boligbyggelag og entreprenørfirma, eller i private arkitekt- og ingeniørkontorer. Imidlertid vitner uttalelser fra planmyndighetene og ikke minst fra disse yrkesgruppene selv om at arkitekter eller ingeniører ble ansett som de best kvalifiserte. I utdrag fra en innstilling fra 1950, avgitt av Norske Kommunale Ingeniørveseners Forening, het det følgende:

Samordningen og detaljløsningen av de forskjellige byplanelementer, som skal tilrettelegge denne virksomhet, krever bl.a. både teknisk, økonomisk, estetisk og sosiologisk innsikt. Hos oss kvalifiserer ingen enkelt utdannelse uten videre til løsning av slike oppgaver. Byplanleggeren må for det første, så langt det er mulig, supplere sin utdannelse for eksempel ved selvstudium og praksis, og han må søke samarbeid og råd hos andre. – Det er ved dog alminnelig erkjent at arkitekt- og ingeniørutdannelsen gir de beste faglige forutsetninger for byplanarbeid. De aller fleste reguleringsplaner blir da også utført av arkitekter eller ingeniører.¹⁷

1.3. FAGLIG PERSPEKTIV, METODE OG FORSKNINGSTRADISJON

1.3.1. En posisjon mellom metodisk individualisme og kollektivism

Samfunnet består av mennesker, men er samtidig noe mer enn et aggregat av individer og individuelle handlinger. Individene har riktignok handlekraft, men sosiale konvensjoner og tidligere handlinger legger føringer på de individuelle handlingene. Samtidig kan enkeltpersoners handlinger heller ikke reduseres til et entydig uttrykk for samfunnet som materiell og imateriell struktur. Intensjoner og motiver må tolkes inn i en samfunnsmessig, historisk kontekst, men uten å forstås som samfunnsmessig determinerte.

¹⁷ Norske kommunale ingeniørveseners forening 1955. *Byplaner, reguleringsplaner*. Utarbeidelse og gjennomføring.

Fokus på intensjoner er ofte kobler sammen med *metodisk individualisme*. Metodisk individualisme innebærer at retningen på forklaringene alltid skal gå fra enkeltindivider til sosiale fenomener, ikke omvendt. Viktige temaer for metodisk individualisme er individenes forestillinger, begreper, valg, preferanser og intensjoner. Ved hjelp av individbegreper forsøker vi å si noe om hvilke egenskaper enkeltindivider har, hvilke meninger de har, og hvordan dette gir seg utslag i ulike handlinger og utsagn. En metodisk individualist forsøker først å forstå meningen med en handling ut fra hva som kan være motivet bak handlingen. På dette grunnlaget trekkes slutninger om hvordan grupper og kollektiver tenker og handler. Metodiske individualister forutsetter at individer kan føle, tenke og handle mer eller mindre uavhengig av hverandre (sosial atomisme).

Det er få som vil bestride at samfunnet er «noe mer» enn et aggregat av mennesker, det vil si mer enn summen av delene. Dette er et argument for at metodisk individualisme, alene, er et for snevert og begrenset perspektiv. Alternativet er *metodisk kollektivism*. Metodisk kollektivism brukes i undersøkelser der verdiers og normers handlingsstrukturerende funksjon står i fokus. Metodiske kollektivistar tar utgangspunkt i at individene er «skapt» av de sosiale systemene. Forsvarerne av kollektivismen hevder at tar vi bort det sosiale, forsvinner det menneskelige ved samfunnet. Det er imidlertid ikke vanskelig å finne eksempler på at metodisk kollektivism har ført med seg en «mystifisering» av fenomener og forhold i samfunnet. Begreper som «de historiske drivkreftene», «tidsånden» og «samfunnsånden» har bidratt til å tåkelegge og underslå det faktum at det er menneskers handlinger, kollektivt eller individuelt motiverte, som skaper historie.

Jeg mener det er mulig (og ofte nødvendig) å kombinere metodisk kollektivism med metodisk individualisme på ulike analysenivåer i en og samme undersøkelse. Dette betyr at en må kunne ta i bruk både individbaserte data (data som kan si noe om individuelle valg og tilpasninger) og kollektivbaserte data (som kan si noe om samfunnsskapte og samfunnsformidlede verdier og holdninger).

I denne avhandlingen har begge disse orienteringene vært medbestemmende både for utvalget av tekster og for analysen og tolkningen av de samme tekstene. Det enkelte mennesket «bærer» og formidler verdier, normer og symboler. Verdier, normene og symbolene er samfunnsmessig stabiliserende elementer. En slik tilnærming, der «historien» forstås som bestående av bevisste mennesker - tilsluttet et kognitivt og verdimesig

felleskap, leder fram til en forståelse av at det enkelte mennesket handler sosialt.

Den overordnede, metateoretiske posisjonen (mellomposisjonen) kan betegnes som en form for *realisme*. Andrew Sayer (1984:87–89, 137–143) er blant de som har forsøkt å overskride struktur- aktørdikotomien ved å utvikle en slik alternativ, *realistisk* posisjon. Anthony Giddens har hatt de samme ambisjonene som realistene om å overskride denne dikotomien gjennom sin *strukturteori*. Giddens tenker seg *struktur* som ordnede prinsipper for konkrete, observerbare manifestasjoner. Disse prinsippene ligger til grunn for regler og ressurser som strukturerer aktørenes handlinger. «Ressursene» betyr aktørenes evne til å påvirke eller kontrollere andre aktører eller objekter i omgivelsene.

Giddens skiller strukturer, som er abstraksjoner uten en bestemt tids- eller stedsangivelse, fra historisk betingede *sosiale systemer* som dannes og endres i tid og rom. De sosiale systemene dannes ved at aktørenes handlinger danner konkrete mønstre og institusjoner (Giddens 1979:64–66). Forholdet mellom struktur og system kan best beskrives ved å bruke språk som eksempel. Når vi snakker bruker vi grammatikalske regler. Reglene (strukturen) regulerer hva som er mulig å utsi og samtidig gjøre seg forstått. Samtidig reproduseres og endres reglene gjennom språkbruken, i betydningen sosial praksis, innenfor sosiale system. Kort sagt er individ og samfunn komplimentære: de skaper, reproduserer, påvirker og endrer hverandre i et komplekst vekselspill.

I forlengelsen av reduksjonismekritikken, dvs. kritikken av både aktør- og strukturperspektivet, har jeg altså tatt utgangspunkt i et perspektiv som binder sammen individ- og kollektivnivå. Men hva kan konkret binde sammen disse to nivåene? Begrepet *rolle* gir muligheter til å kombinere et intensjonalt, individorientert perspektiv med et funksjonelt, kollektivorientert perspektiv, og metodisk individualisme med metodisk kollektivism. Menneskene i samfunnet er innehavere av ulike roller: far, ektemann, høyskolelærer osv. Disse rollene peker tilbake på sosiale arrangementer og kan verken forklares eller opprettholdes uten referanse til slike arrangementer. Rolleperspektivet skal jeg gjøre grundigere rede for i teorikapittlet.

Problemstillingen og utvalget av kilder vitner om at avhandlingen er mer konsentrert om handlingers og utsagns motiver og intensjoner, enn om resultater og konsekvenser. Dette skyldes selvsagt ikke at planleggingens resultater eller konsekvenser i seg selv er uinteressant. Men det er vanskelig, eller kanskje umulig, å entydig identifisere hva som er intenderte effekter av

offentlig planlegging og hva som er effekter av andre offentlige og private aktørers disposisjoner i bysamfunnet. Bysamfunn er åpne systemer i sosial, økonomisk og politisk forstand. Dermed er det umulig helt å isolere endogene faktorer i den offentlige planleggingen fra eksogene faktorer, som ligger utenfor planleggerens kontroll. For øvrig har Ellefsen og Røsnes pekt på en rekke forhold som skaper avvik mellom plan og resultat (1989:173, 174–185). Avviksresultatene kan spores tilbake til blant annet uforutsette omgivelsesendringer, gjennomføringsorganenes muligheter til å realisere tiltakene og planendringer.

1.3.2. Tekstanalyse og teoretisk refleksjon

Fortolkning av tekster, med tanke på å belyse utsagns innhold og opphavssituasjon og de motiver og intensjoner som ligger til grunn for utsagnene, har stått sentralt i prosjektet. Sentrale spørsmål er hva vedkommende har villet meddele, dvs. hva som er tekstens budskap. Videre spør vi oss om i hvilken grad og hvordan leserne er oppfordret til å handle på bestemte måter (appellative tekster). Tidsskrifttekstene inneholder enkelte appellative elementer, selv om disse gjerne er lite tydelige eller eksplisitte.

I utvalget av programmatisk tekst fra tidsskriftene, er det særlig lagt vekt på artikkelforfatternes syn på og innflytelse på planleggerrollen. I prosjektet har jeg forsøkt å ta høyde for at en tekst aldri alene er et produkt av opphavspersonens egenskaper og de elementer teksten beskjefter seg med. Teksten må sees i lys av alle de faktorene som påvirker opphavspersonen i opphavssituasjonen. Dermed må det stilles spørsmål ved kommunikasjonssituasjonen og hva teksten sier om sin egen opphavssituasjon, dvs. om de normene som gjelder i den «institusjonen» som teksten har blitt til i.¹⁸ At det tas hensyn til momenter utenfor teksten selv, er en forutsetning for - gjennom fortolkningsprosessen, å kunne forstå forfatterens intensjoner. I mitt prosjekt bruker jeg både teksten og momenter utenfor teksten.

Samtidig har jeg benyttet meg av samfunnsvitenskapelig litteratur – forståelsesmåter, teorier og begreper. Disse er brukt som «refleksjons- og forståelsesverktøy» – dette for å oppnå en forståelse og innsikt som en rent primærkildebasert, induktivt-beskrivende fremstilling sjelden er i stand til.

¹⁸ Becker Jensen (1993:26) opererer med tre tekstanalytiske nivåer: 1) Det næranalytiske, som er tilsvarende tekstens innhold og budskap. 2) Kommunikasjonsnivået, der momenter utenfor teksten selv, for eksempel opphavspersonens biografi, bringes inn. 3) Det samfunnmessige nivået. Dette analyseprinsippet er forøvrig nær beslektet med Jon Elsters, der han gjør rede for det å skille mellom tekstens mening, meningen med teksten og forfatterens motiv for å skrive Elster (1989).

Samtidig er bruken av teori en konsekvens av mitt eget syn på teori, at teori ikke kun er et sluttprodukt og en avledning av empiriske undersøkelser, men i like stor grad et utgangspunkt for empiriske undersøkelser. Uansett har vi som forskere våre forutoppfatninger som vi mer eller mindre bevisst tar med oss inn i forskningsprosessen. Men hvilken funksjon har så teorien hatt i forhold til empirien?

Et viktig anliggende i prosjektet har vært å prøve ut eller stille spørsmål ved etablerte innsikter og kunnskaper om aktører, institusjoner og fagideologiske orienteringer i norsk fysisk planlegging, gjennom analyse av originalt tekstmateriale. Fordi etablerte innsikter og kunnskaper har sitt eksplisitte eller implisitte teoretiske referansegrunnlag, måtte dermed det tekstlige materialet i min egen avhandling på en tilsvarende måte behandles innenfor teoretiske rammer. Men teorien har hatt også andre funksjoner:

- Det har vært en ambisjon å, ved hjelp av teori, trenge dypere inn i de teoretiske forutsetningene for de empiriske undersøkelsene som jeg har referert til og kommentert i min egen avhandling (for eksempel arbeidene av Rune Slagstad og Ulf Sandström).
- Teori har vært til hjelp for å sortere, ordne og strukturere det empiriske materialet som er fremskaffet for min egen undersøkelse.
- Teori har hatt som funksjon å bevisst kunne reflektere det empiriske materialet i mer generell forskningsbasert kunnskap.

Forsøket på å integrere et samfunnsvitenskapelig og et historisk perspektiv har fått betydning for hvordan avhandlingen er strukturert og disponert. Jeg har valgt å kombinere en tematisk og kronologisk ordning av stoffet. Dessuten har jeg valgt å variere undertemaene som belyses, avhengig av hvilken fase av «funksjonalismens tidsalder» det er snakk om. Til grunn for denne fremgangsmåten ligger en skjønnsmessig vurdering av de enkelte undertemaenes aktualitet i hver av disse fasene.

Selv om det ligger en syntetiserende ambisjon til grunn for avhandlingen, at en tverrfaglig interesse preger tilnærmingen til feltet og at et historisk forløp samtidig er gjenstand for beskrivelse og analyse, har avhandlingen sitt tyngdepunkt i det samfunnsvitenskapelige. Dette tyngdepunktet preger den tekstlige fremstillingsmåten og måten forholdet mellom teori og empiri er behandlet på. Konkret betyr dette at det er gjort eksplisitt rede for

teorigrunnlaget og de teoretiske antakelsene som ligger til grunn for behandlingen av kildene.

Når det gjelder den siteringspraksis som har sitt utspring i empirien, står en overfor flere dilemmaer. Hvis en skal ta på alvor «intersubjektivitetskravet», krever dette kvalifisert utvelgelse og bruk av direktesitater. Samtidig har jeg ikke latt dette hensynet være enerådende. Sitater kan aldri bidra til noe mer enn å åpne enkelte «luker» til den fortiden som belyses. Valget av disse siteringslukene kan imidlertid ikke fristilles fra avhandlingsforfatterens forståelseshorison og forutoppfatninger av det historiske forløpet og gjenstandsområdet. Selv ved den mest nitidige og flittige siteringspraksis kan en ikke løpe fra det fortolkende elementet i utvelgelsen av sitatene og i plasseringen av sitatene i den øvrige tekstlige fremstillingen.

1.3.3. Mellom nomotetisme og ideografi

Gjennom vektleggingen av det historiefaglige og den samtidige bruken av det samfunnsvitenskapelige teoriverktøyet, har jeg forsøkt å bygge bro mellom historie som ideografi og samfunnsvitenskap som nomotetisme.¹⁹ Prosjektet har ikke som ambisjon er å komme fram til «den ene gyldige og uttømmende fortolkning». Fortolkningen skal ta utgangspunkt i handlinger utsagn, slik de fremsettes og utspiller seg innenfor ulike situasjoner og sammenhenger. Dette tilsier at avhandlingen ikke etterstrebes kunnskap som er allmenngyldig, i betydningen kontekstuaavhengig. Men samtidig har det vært en målsetning med prosjektet å frembringe kunnskap som har *betinget* overføringsverdi – situasjonelt, tids- eller stedsmessig.

Den hermeneutisk-ideografisk tradisjon innenfor humaniora tilsier at forskeren primært forholder seg til menneskers handlinger og utsagn, sekundært til historien som bestående av kulturelle, sosiale, politiske og økonomiske «drivkrefter». Enkeltmenneskene i historien har tanker, motiver og følelser, og det er forskerens oppgave å framskaffe kunnskap gjennom å forstå sammenhengen mellom tanke og handling, og den konkrete kontekst som en handling utspiller seg i.

En av de norske historikerne som mest eksplisitt har forpliktet seg til historiefaget som ideografi, og som samtidig har distansert seg fra den

¹⁹ Det klare skillet mellom historieforskning og samfunnsvitenskap er basert på konvensjonelle stereotypier. Disse to fagområdene krysser hverandre. Slik har det vært helt siden samfunnsvitenskapene ble dannet, noe som Øyvind Østerud gjør et interessant poeng av i sin henvisning til sosiologen Max Weber. Weber var komparativt orientert og makroorientert, men først og fremst historisk orientert (Østerud 1987:111). Heller ikke Georg Simmel godtok det tradisjonelle skillet mellom ideografisk og nomotetisk vitenskap, mellom «historie» og «sosiologi». Jeg opererer likevel her med et slikt forenklet skille av analytiske grunner, for å få frem et viktig metodisk poeng.

nomotetiske betraktningmåte, er Jens Arup Seip. Han har argumentert for at historien forandrer form og innhold hele tiden. Historiens innhold er uttrykk for menneskelig bevissthet, og de historiske former forandrer seg med forandringen i den menneskelige bevisstheten. Ingen klassifikasjon eller lov kan omfatte denne prosessen, i følge Seip (Seip 1983).

Samtidig skal det ikke underslås at forskningsbaserte teorier, begreper og forståelsesmåter ofte bygger på innsikter og erfaringer av mer allmenmenneskelig karakter, erfaringer som overskrider det konkrete gjenstandsområdet eller den konkrete historiske situasjonen som utforskes. Dette gjelder ikke minst for prosjekter der etiske problemstillinger står i forgrunnen. I slike prosjekter spør vi oss hva vi kan lære av historien, og på hvilken måte kunnskap om historien har overføringsverdi i forhold til dagens etiske problematikker og i forhold til fremtidige handlingsvalg.

Vi må kunne innrømme at noe ved menneske- og samfunnslivet er relativt stabilt og bestandig. I den grad verdier, normer og symboler er relativt samfunnsmessig stabile og stabiliserende elementer, kan det enkelte mennesket betraktes som bærer og formidler av verdier og normer. Det er nettopp enkeltaktører, i betydningen handlende bevisstheter og verdibærere, som Francis Sejersted og Rune Slagstad skriver om i sine historiske arbeider.²⁰

En slik tilnærming, der «historiens» bestanddeler er bevisste mennesker, tilsluttet et kognitivt og verdimeslig fellesskap, impliserer at menneskene handler betinget forutsigbart under visse omstendigheter. Politikk og planlegging baserer seg nettopp på den forutsetningen at mennesket reagerer på bestemte måter når offentlige tiltak settes i verk (når Norges Bank setter opp renten, eller når Plan- og bygningsloven åpner for ulike former brukervedvirkning i kommuneplanleggingen).

I begrepet rolle, som står så sentralt i dette prosjektet, ligger det også et element av forutsigbarhet. Planleggingsteoretikeren Guy Benveniste skriver følgende:

Roles are useful because they allow us to predict the behavior of the individuals performing them. They help define what

²⁰ Francis Sejersteds Litt av en historie, i Sejersted (1993): *Demokratisk kapitalisme*, Universitetsforlaget, Oslo, er representativ for hans syn på dette punktet. Når det gjelder Slagstad, siktes det her til hans *Nasjonale strategier*, som allerede er mye omtalt.

people do and what can be expected from them (Benveniste 1989:5-6).

Etter min oppfatning kan vi dermed ikke helt forkaste den nomotetiske posisjonen. Snarere blir det snakk om en posisjon mellom ideografi og nomotetisme, og en moderering og nyansering av begrepet «lovmessighet».

1.3.4. Empiri

Fortiden har for alltid forlatt oss og unndrar seg direkte observasjon. Derfor må vi "konstruere" den, og da ved hjelp av kilder, hevder Sivert Langholm (1973:4-5). En slik konstruksjon må selvsagt også gjelde for planleggings- og arkitekturhistorien. Dermed må planleggingshistorien, som rester av en fortidig situasjon, underlegges de samme krav til kildekritikk som i historiske undersøkelser ellers.

Det meste av kildegrunnlaget består av samtidige tekniske og arkitektfaglige tidsskrifter, det vil si *Byggmästaren*, *Byggekunst* og *Plan*. Artikler av skribenter som i sin tid – og vurdert i ettertid – var de viktigste premissleverandørene for utviklingen av moderne byplanlegging i Norge og Sverige, er valgt ut: i Norge Erik Rolfsen, Frode Rinnan, Carsten Boysen, Eyvind Alnæs og Odd Brochmann; i Sverige Uno Åhrén, Eskild Sundahl, Sven Markelius, Viking Göransson, Gunnar Asplund og Sven Wallander. Disse inntok noen av de viktigste stillingene og posisjonene i norsk og svensk byplanlegging etter krigen.²¹

Plan hadde en redaksjonell linje som det var gjort eksplisitt rede for i det første nummeret som kom ut i 1933. Redaksjonen stod kollektivt ansvarlig for hver enkelt tekst som ble publisert, selv om Carsten Boysen ofte var opphavsmann eller hovedskribent. Det synes som om *Byggekunst* hadde en mindre tydelig redaksjonell linje, og ble nettopp av *Plan*-redaksjonen kritisert for en for defensiv holdning til aktuelle spørsmål i tiden. Sverre Poulsen og Alf Krohn skiftet på redaktøransvaret i første halvdel av 1930-tallet.

Til tross for at *Byggmästaren* ofte skiftet på redaktøransvaret, var den redaksjonelle linjen tydelig og sterkt holdt i hevd, særlig av Wolter Gahn (redaktør for årgangene 1925, -26 og -27), og Uno Åhrén (redaktør for årgangene 1929, -30, -31 og -32). Både Gahn og Åhrén gjorde sin innflytelse gjeldende også i arrangeringen av Stockholsutstillingen i 1930, i utgivelsen

²¹ Se den biografiske presentasjonen sist i avhandlingen.

av programskriftet *Acceptera* (1931) og gjennom *Bostadssociala utredningen* på 1930-tallet.

Generelt kan det hevdes at i utvelgelsen av kilder er det en fordel at disse er «av samme slag», det vil si så entydige og sammenlignbare som mulig. Tidsskriftene og tidsskrifttekstene tok mønster av hverandre og er like nok til å være sammenlignbare. *Byggmästaren* og *Byggekunst* ble dertil utgitt av de respektive nasjonale arkitektforbundene.

Jeg har valgt ut årgangene mellom 1925 og 1960. Det er særlig i disse årgangene vi finner prinsippdiskusjoner om fysisk planlegging, byplanlegging, arkitektur og boligpolitikk. Imidlertid er det lite å hente av tekstmateriale som eksplisitt artikulere tanker om planleggerrollen. Tidsskrifttekstene kan likevel, på en indirekte måte, si en hel del om synet på denne rollen. Etter 1945 falt diskusjonen om fysisk planlegging mer eller mindre bort i disse tidsskriftene, og det samme gjelder de mer prinsipielle diskusjonene om kunst, estetikk og utdanningsveier. De tekniske diskusjonene og detaljspørsmålene tok over og ble dominerende i siste halvdel av 50-tallet. Tendensen er særlig tydelig i *Byggmästaren*.

Samtidighet, som inngår som et viktig kriterium i definisjonen av en primærkilde, er en skjønnsmessig og til dels vilkårlig størrelse. Hvor langt skal en tenke seg samtidighet? Og hva med samtidige personer som ikke har vært vitne til hendelsen? Primærkilder og sekundærkilder opptrer av og til i det samme kildematerialet, noe som ytterligere kompliserer dette skillet (jf. Tosh 2000:56). Når samtidige tidsskrifttekster her er brukt som viktigste kildegrunnlag, er grunnen til dette mangelen på alternative kilder (som vi skal komme tilbake til, er det riktignok foretatt enkelte intervjuer, men gjennom intervjuer kan man bare i høyst begrenset utstrekning få rede på forhold som ligger så langt tilbake i tid som det her er snakk om).

Av særlig interesse er tekster med programmatisk karakter, og det er disse som er valgt ut. Tidsskriftet *Plan* var kjernen i Mot Dag-arkitektenes virksomhet. Dette tidsskriftet kom ut i fire innholdsrike hefter mellom 1933 og 1936, hadde et kulturelitært preg og var med et opplag på bare 1000 eksemplarer ikke beregnet på noe større publikum. De fleste av artiklene i *Plan* er trykt opp på nytt, samlet og redigert av Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe i boken *Plan 1933–36 – tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*. Det er denne artikkelsamlingen som er brukt som primærkilde for omtalen av *Plan*-gruppens opplysnings- og propagandavirksomhet.

Kretsen rundt *Plan* fremhevet tidsskriftene *Byggmästaren* og *Kritisk Revy* som de viktigste mediene for spredning av de nye ideene. Den første store inspirasjonskilden var det danske *Kritisk Revy*. Dette tidsskriftet kom ut med elleve numre i årene 1926–28. Den sosialistiske arkitektgruppen ved NTHs arkitektavdeling la vekt på at dette tidsskriftet stod i opposisjon både til arkitektenes standsinteresser og til kravet fra «et betalingsdyktig publikum» om siste mote i arkitektur.

Kritisk Revy skriver direkte og åpenlys propaganda, propaganda for en klart ledet samfunnsmessig byggevirksomhet, for en nøktern formgivning, mot sommel og udyktighet fra offentlige institusjoner og mot samvittighetsløs spekulasjon fra private interesser, het det (sitert etter Martens og Moe 1983:46).

Kritisk Revy var altså et forbilde for det norske *Plan*. Den «pedagogiske» delen av den redaksjonelle virksomheten bestod i å hamre fast en effektiv og rasjonell løsning på boligproblemet og å propagandere teknisk og estetisk renlinjethet og saklighet (Martens og Moe 1983:47). I Sven Møller Kristensens forord heter det at saklighet betyr ærlighet og vesentlighet:

Det drejer sig om at gå ud fra tingenes væsen og mening og derved få bugt med alle fastklæbede vaneforestillinger, efterligninger af ældre stilarter og private smaksbegreber. Der spørges efter menneskets behov og samfundets krav (Kristensen 1963:11).

I den grad *Kritisk Revy* likevel ble kritisert av *Plan*-kretsen, var det fordi tidsskriftet ikke gikk langt nok i sine løsningsforslag og i kritikken av de klassebaserte maktforholdene.

Etter at *Kritisk Revy* gikk inn i 1928, ble *Byggmästaren* i Sverige det viktigste forbildet for *Plan*. *Byggmästaren* er Svenska Arkitektförningens offisielle organ. Ifølge *Plan*-kretsen var ikke bladet kun opptatt av en «sunn arkitektur» i teknisk forstand; betraktningene om arkitektur var koblet til en bevisst samfunnsmessig betraktning. For eksempel applauderer *Plan*-kretsen at det svenske tidsskriftet kunne rette skarpe angrep mot offentlige myndigheter når byråkratisk stivbenthet hadde lagt for store vanskeligheter i veien for et rasjonelt planleggende arkitektarbeid. *Byggmästaren* var viktig for det norske miljøet også av den grunn at tidsskriftet formidlet kunnskap om svenske samfunnsforhold generelt. Når svensk arkitektur skilte seg ut fra resten av

Europas, skyldtes det blant annet landets politiske stabilitet, høykonjunktur i lange perioder og trening i større boligutbygginger:

Fordi denne kooperative boligbygning er blitt drevet planmessig, i stor målestokk, og over lengre tid, er mulighetene opstått for å samle inn erfaringer, for å utarbeide rasjonelle boligplantyper, og for å industrialisere selve byggearbeidet (sitert etter Martens og Moe 1983:48).

Det kan hevdes at tidsskriftet *Plan* var mer enn et arkitekturtidsskrift. Det hadde trekk av kulturtidsskrift og tok opp sosiale, politiske, økonomiske og tekniske problemer generelt. I tillegg hadde tidsskriftet karakter av å være et instrument for Mot Dags opplysningsvirksomhet. Det siste understrekes av at arbeiderbevegelsens forlag, Tiden forlag, hadde ansvaret for teknisk bearbeiding og publisering. *Plan*-gruppen krevde at arkitekten måtte drive mer utadrettet virksomhet, i nærmere kontakt med samfunnslivet, og den så for seg en fremtid der arkitekten og byplanleggeren spilte en rolle som folkeopplyser og kunnskapsspreder. Kunnskapen skulle stilles til disposisjon for samfunnet, særlig for arbeiderklassen.

Tidsskriftet *Plan* hadde to ansikter. På den ene siden hadde det tatt mål av seg til å bli en norsk variant av det danske *Kritisk Revy*, et tidsskrift som holdt kulturopplysningens fane høyt. I den forstand føyer det seg inn i tradisjonen fra opplysningstiden. På den andre siden var *Plan* et typisk tidsskrift for intern spredning av «elitens evangelium». Uttrykket «embetsstandens interne telegraf» kan være dekkende for disse mer spesialiserte tidsskriftene (Berg Eriksen 1990:275). I disse fant «kultureliten» de informasjonen som gjorde at den kunne beholde forspranget. Tidsskrifter av denne typen henvendte seg til fagkompetente lesere. Johs. Borchsenius, som hadde vært medlem av *Plan*-gruppen, bekreftet også i intervjuet i 1998 at tidsskriftet henvendte seg til et akademisk publikum.²² Tidsskrifter som *Plan*, *Kritisk Revy* og *Byggmästaren* førte på 20- og 30-tallet et fagspråk og behandlet temaer på en måte som ikke egnet seg for allmennheten, men som nettopp var egnet til å markere posisjoner i et kulturelt hierarki.

De ivrigste bidragerne til de norske og svenske arkitekttidsskriftene var også de ivrigste leserne av spesialiserte utenlandske fagtidsskrifter (særlig tyske), og dette understreker at de mest avanserte fagtidsskriftene primært henvendte seg til hverandre. Samtidig var denne type tidsskrifter progressive

²² Intervju med Borchsenius i hans hjem, 17. august-98..

og tematiserte «det nye». Modernismens fanebærere var svært bevisste når det gjaldt å utnytte tidsskriftenes muligheter som møtesteder og formidlingssentraler for nye tanker.

På et prinsipielt grunnlag kan det hevdes at kildematerialet skal være representativt i forhold til hele omfanget av potensielt kildemateriale. Både tekstens representativitet i forhold til tid, sted og situasjon, samt tekstens innflytelse på samtid og ettertid, må inngå i en vurdering av representativitet. I streng forstand er det ikke mulig fullt ut å sikre seg at materialet er representativt, fordi dette ville innebære at kontrolltiltakene ville bli tilnærmet like omfattende som en komplett bruk av alt tilgjengelig kildemateriale. En skjønnsmessig vurdering av kildematerialet ligger til grunn for utvelgingen av tidsskrifttekstene som kilder.

At tidsskriftene hadde et elitistisk preg, at de er heftet ved en tydelig sosial og kulturell eksklusivitet og henvendte seg til en liten krets av lesere, gir grunn til å stille spørsmål ved representativiteten til denne typen kilde. Generelt hadde tidsskriftene i mellomkrigstiden stor betydning som fora for debatt og opinionspåvirkning. Tidsskrifter som *Plan* og *Byggmästaren*, hadde indirekte stor betydning gjennom at disse spredte ideer til personer som allerede hadde eller skulle få stor innflytelse på norsk og svensk fysisk planlegging. At tidsskriftene var eksklusive, er et moment som taler for at disse hadde stor betydning som autorativ referanse for de viktigste aktørene i fysisk planlegging.

Det er ikke opplagt at tekster fra publisert eller upublisert materiale, bør utgjøre det empiriske grunnlaget for en arkitekturhistorisk eller planhistorisk undersøkelse. Særlig innenfor kunst- og arkitekturhistorie er det ikke uvanlig å gå direkte til det arkitektoniske verket for å studere og analysere dette. Der det ikke er mulig med en viss grad av sikkerhet å lese intensjonen ut av et arkitektonisk verk, brukes tegninger og omtaler av det gjeldende verket som støttekilder. I enda høyere grad gjelder dette byens samlede bebyggelse som verk. Det er nærmest umulig å skaffe seg oversikt og overblikk over en stor bys bebyggelsesmønster uten å måtte ty til planer, planomtaler og kartverk. Samtidig blir byen og bygningene sammenholdt med plantegningene: ble byen og bygningene realisert som planlagt, og hva kan eventuelt forklare uoverensstemmelser?

Dermed melder spørsmålet seg om tekst og arkitektonisk verk, i betydningen fysisk manifestasjon, er samme type kilde. I en viss forstand kan det svares bekreftende på dette. Bygninger, byplaner, tegninger og artikkeltekster om

fysisk planlegging og arkitektur har det til felles at de er uttrykk for og manifestasjoner av en planmessig eller arkitektonisk intensjon eller idé, det vil si symbolske kilder. Det kan hevdes at arkitekturtekster og plandokumenter ofte inneholder mye retorikk, retorikk som aldri er blitt omsatt i praksis eller som aldri har vært ment å skulle realiseres. På den annen side, som Ola Svein Stugu påpeker, er ofte det retoriske elementet i en plan- eller arkitekturtekst avgjørende for mulighetene til å bli forstått og akseptert (Stugu 1998).

De arkitektur- og planfaglige tekstene som er brukt i denne avhandlingen, inneholder normative elementer som er mer eller mindre eksplisitte. Tidsskrifttekstene fra *Byggmästaren*, *Byggekunst* og *Plan* inneholder ofte normative og beskrivende elementer samtidig. Ofte er det slik at en tekst innledes med en berettende del der forfatteren meddeler noe av «faktisk» art, som det så ut fra et normativt grunnlag videre tas stilling til i den samme teksten. Den beskrivende delen inneholder ofte påpekninger av mangler og svakheter ved bebyggelsen og ved byens morfologi, mangler av funksjonell eller estetisk karakter. Dermed ligger det ofte indirekte anvisninger av normativ art allerede i den beskrivende, innledende delen av en tekst. Med andre ord er det ofte vanskelig å gjøre et klart skille mellom de normative og kognitive elementene i en og samme tekst. Det er likevel de normative aspektene, det vil si de vurderende og handlingsangivende utsagnene, som har størst interesse i dette prosjektet.²³

Avhandlingen er konsentrert om de ideene og «tanketradisjonene» som har hatt størst betydning for utviklingen av en funksjonalistisk planleggingspraksis. For å kunne «fange opp» det sosiale elementet innenfor en tanketradisjon, har jeg utvidet det tekstlige kildegrunnlaget med arkivmateriale, intervjuer og brev. Jeg har foretatt analyser av korrespondanse som befinner seg i privatarkiver og foreningsarkiver (blant annet Carsten Boysens privatarkiv i Arkitektmuseets arkiv, og Harald Hals' privatarkiv i Riksarkivet). En del intervjumateriale og personlig korrespondanse er også benyttet (Erik Rolfsen, Frode Rinnan og Johs. Borchsenius). Korrespondansen med Rolfsen og Rinnan daterer seg tilbake til 1985, i forbindelse med min hovedoppgave. I 1998 intervjuet jeg Johs. Borchsenius. I arkivmaterialet, korrespondansen og intervjuene kommer performative og ekspressive aspekter, dvs. tanker og følelser som ikke er

²³ «Cambridgeskolen» står for en alternativ fortolkningslære med utgangspunkt i språkhandlinger. I henhold til denne opereres det med 1) *den lokusjonære handling*, som er selve den handlingen å si eller skrive noe, og 2) *den illokusjonære handling*, som er det vi gjør med det vi sier eller skriver. Den illokusjonære akt vil i dette tilfellet være den måten budskapet er fremført på, det vil si om det er en ordre eller en anmodning. 3) *Den perlokusjonære akt* er det som oppnås ved det som sies, resultatet av handlingen (Krogh 1996:117).

handlingsanvisende, til uttrykk. Derfor har dette materialet vært til stor nytte - som supplement til tidsskrifttekstene, selv om omfanget er beskjedent.

I undersøkelser som i stor grad er basert på normative kilder, er det en «fare» for at fremstillingen får preg av ren idéhistorie. Dette er kanskje ikke til å unngå, da avhandlingen i det vesentlige tar for seg motiver, intensjoner og ambisjoner hos de personene som er kildenes opphavsmenn. Imidlertid er det ikke meningen at den idéhistoriske dimensjonen skal være enerådende. Derfor er det gjort bruk av sekundærlitteratur, litteratur som har som funksjon å knytte de spesifikke idéhistoriske elementene til den allmennhistoriske utviklingen.

Bruken av sekundærmateriale som omhandler allmennhistoriske utviklingstrekk, slik det er gjort i denne avhandlingen, har også en annen begrunnelse. En publisert eller upublisert tekst er aldri alene et produkt av opphavspersonens egenskaper og de elementer teksten beskjeftiger seg med. Som også H.P. Clausen hevder, må teksten sees i lys av alle de faktorene som påvirker opphavspersonen i opphavssituasjonen (Clausen 1974:65). Sekundærkildene har vært til nytte nettopp ved å belyse opphavssituasjonen, dvs. den historiske, samfunnsmessige konteksten. Henvisninger til sekundærlitteratur finnes i brødteksten, mens henvisninger til primærkilder er markert med fotnoter.

1.3.5. Forskningstradisjonen

Mye av den sekundærlitteraturen som er valgt ut, er doktoravhandlinger og hovedoppgaver. Formålet med å bruke sekundærkilder har vært å unngå å «sprengre åpne dører» og samtidig bruke deler av litteraturen til å generere nye spørsmålsstillinger og sette sammen kunnskapsbrokker på nye måter. Samtidig har mye av det kompetente arbeidet på områdene internasjonal, norsk og svensk funksjonalisme i byplanlegging og arkitektur generelt vært faglig inspirerende og motiverende.

Peter Halls *Urban and Regional Planning* (1980) har vært en viktig referanse for denne avhandlingen. Hall har tatt for seg pionerene innenfor moderne byplanlegging. På denne idéhistoriske reisen stopper han opp ved Ebenezer Howards og Robert Owens hagebyer, Clarence Perrys nabolagsprinsipp, samt Stein & Tripps prinsipper for trafikksegregering. Patrick Abercrombies *Greater London Plan*, som fikk så stor betydning for Generalplanen for Stor-Oslo av 1950 og planleggingen av Stockholm, er det gjort grundig rede for.

Halls bok omhandler urban og regional planlegging internasjonalt, men mest inngående tar den for seg engelske forhold og erfaringer. Fordi England var et av de viktigste mønsterlandene for moderne fysisk planlegging internasjonalt, har boken vært til stor nytte for å spore tilbake opprinnelsen til tiltak innenfor fysisk planlegging her hjemme. Hall gir et dekkende bilde av sammenhengen mellom de samfunnsmessige problemene som til ulike tider har vært påtrengende, og de byplanmessige tiltak som er gjennomført eller forsøkt gjennomført. Urban vekst og spredning, gjennom industrialisering og økt mobilitet, er møtt med offentlig handlingsvilje. Men som Hall så tankevekkende gjør rede for, har det ofte manglet både kunnskap og institusjonelle forutsetninger for å kunne omsette vilje til handling.

Med unntak av Peter Halls bok og noen få andre bidrag som tar for seg modernismen og funksjonalismen internasjonalt, har jeg konsentrert sekundærkildestudiene om norske og svenske undersøkelser. Forskningsstatus når det gjelder norsk og svensk fysisk planlegging og byplanlegging innenfor den funksjonalistiske tradisjonen, kan ikke tilskrives ett enkeltfags innsats. Kunsthistorikere, historikere, arkitekter, idéhistorikere og statsvitere har på ulike måter bidratt til å belyse moderne norsk og svensk byplanlegging. Samtidig er det få bidrag som spesifikt tar for seg planleggerrollen og endringer av denne.

Hyppig refererte avhandlinger om funksjonalistisk idéutvikling og praksis innenfor arkitektur og byplanlegging i Norge er Ingeborg Glambeks magistergradsavhandling i kunsthistorie, *Funksjonalismens gjennombrudd i Norge*, fra 1970, og Rolf H. Jensens *Moderne norsk byplanlegging blir til*, fra 1980. Glambeks avhandling belyser arkitekturdebatten i dagspressen og i arkitekturtidsskriftene på 20- og 30-tallet. Avhandlingen er kunsthistorisk og arkitekturhistorisk orientert. Mitt anliggende i forhold til denne er i høyere grad å knytte funksjonalistisk byplanlegging til dens politiske kontekst. Dette betyr at planleggingens og planleggenes forbindelser til den sosialdemokratiske styringsordenen skal undersøkes og problematiseres.

Rolf H. Jensens doktoravhandling, *Moderne norsk byplanlegging blir til*, bygger dels på tekster fra tekniske tidsskrifter, dels på privatarkivet til den kjente arkitekturprofessor ved NTH, Sverre Pedersen. Det gjøres inngående rede for den fysiske planleggingen før funksjonalismen, og hvordan denne plantenkingen ble stilt på den ytterste prøve med den raske industrialiseringen og urbaniseringen fra midten av 1800-tallet (Jensen 1980:26–27). Jensen finner tre komponenter, som til ulike tider får ulik vektlegging i byplanleggingen: helsereformarbeid, vei- og gateregulering og

bygningskunst. Boligsaken ble satt øverst på den byplanmessige dagsordenen først etter århundreskiftet. Byplanlegging ble brukt som begrep i Norge tidlig i århundret, men ble først med bygningsloven av 1924 definert som et eget integrert arbeidsområde. Ifølge Jensen var det også da de første alvorlige fremstøtene for å posisjonere egne fagområder startet (arkitektene, ingeniørene og juristene) (Jensen 1980:318).

Selv om avhandlingen er sterkt autoritativ og en standardreferanse for alle som forsker på norsk og nordisk byplanlegging, har den sin begrensning i at den er deskriptiv og inneholder kun enkelte ansatser til teoretisering. Jensens avhandling dekker perioden 1850–1930, det vil si tidsrommet forut for om lag 40 år som behandles i min avhandling.

Kunsthistoriker Helga Stave Tvinnereims *Norsk byplanlegging 1920–1965 – nasjonal tradisjon – internasjonal påverknad* (1990) tar for seg internasjonal påvirkning av norsk byplanlegging og byggeaktivitet i norske byer. Lover for bygging og byregulering er viet en sentral plass i dette arbeidet. Hennes avhandling tilfører en vesentlig dimensjon til den byplanhistoriske forskningen, nemlig betydningen av impulser utenfra. Norsk deltakelse på arkitekt- og bygningsutstillingene er viet mest plass, og en kan få det inntrykket at det var via disse de viktigste ideene ble hentet hjem. Samtidig fikk korrespondanse mellom fagfeller på tvers av landegrensene, besøk og studiereiser, samt lesning av fagtidsskrifter stor betydning. De deler av avhandlingen som omhandler funksjonalismen spesifikt, gjelder CIAM-kongressene (International Congresses of Modern Architecture) og Stockholmsutstillingen i 1930. Deltakelse og kontakt med fremtredende CIAM-aktører og arkitekter fra det svenske miljøet fikk stor betydning for norske pionerer som Erik Rolfsen, Frode Rinnan og Carsten Boysen. Tvinnereims avhandling er på mange måter en videreføring av Jensens avhandling. De teoretiske ambisjonene er lave. I tillegg er Sverre Pedersens virksomhet også i denne avhandlingen viet særskilt oppmerksomhet, uten at andre toneangivende aktører, som Oslos byplansjef Harald Hals, er gitt tilsvarende plass.

De viktigste forskningsbidragene om norsk boligpolitikk og byplanlegging som har kommet i de senere årene, er Erling Annaniassens *Boligsamvirkets historie, bind 1 og 2* (1991 og 1996) og Øyvind Thomassens *Herlege tider – norsk fysisk planlegging ca. 1930–1965* (1997). I Thomassens avhandling blir de ulike formene for areal- og regionalplanlegging forstått som redskaper for politisk styring (Thomassen 1997:528). Det teoretiske utgangspunktet for Thomassen er til dels Bruno Latours aktørnettverksteori, til dels Michel

Foucaults teori om diskursive formasjoner. Thomassen hevder at en viktig motivasjon for byplanleggingen internasjonalt var å utjevne de diskursive motsetningene mellom by og land. Kontroversen mellom urbanisme og anti-urbanisme skulle overskrides (Thomassen 1997:8). Den angloamerikanske litteraturen som Thomassen refererer til, har fanget inn forholdet mellom by- og regionutvikling i en helt annen grad enn den norske litteraturen ellers. Et av hovedsiktemålene med avhandlingen har nettopp vært å få til et tilsvarende analytisk grep på norske forhold (Thomassen 1997:19).

Erling Annaniassens siktemål med *Boligsamvirkets historie, bind 1 og 2* (1991 og 1996) har vært å belyse fremveksten av den sosiale boligbyggingen i Norge. Dette arbeidet går imidlertid ikke i dybden på tilgrensende felter, det vil si den funksjonalistiske fysiske planleggingen og arkitekturfeltet. Impulsene fra utlandet, og da særlig fra Sverige, gis en utfyllende behandling. Imidlertid er denne behandlingen tematisk avgrenset til Sverige som modelland for den norske boligkooperasjonen.

De bidragene som er nevnt her, er hver for seg betydelige som grunnlag for å forstå funksjonalismens idémessige forutsetninger og boligpolitiske og byplanmessige praksis i Norge. De er klart avgrensede og lett identifiserbare i forhold til fagfeltene kunsthistorie, arkitekturhistorie og historie. I forhold til disse bidragene har min ambisjon vært å bevege meg på tvers av disse fagområdene og i høyere grad vektlegge teoretisk perspektivering.

Fysisk planlegging har fått en beskjedne plass i Rune Slagstads monumentale verk, *De nasjonale strateger* (1998). Likevel er Slagstads fremstilling av temaet så interessant, både i seg selv og i forhold til den politiske kontekstualiseringen, at dette har vært en viktig referanse for mitt eget prosjekt. Tilsynelatende har Slagstad anlagt et aktørperspektiv i sin analyse. Men aktørene er for Slagstad kun interessante som opinionspåvirkere, strateger og verdiformidlere. Hos Slagstad er aktørene definert som strateger bare i den grad de har lykket som verdiformidlere og påvirkere av samfunnsutviklingen. Slagstad knytter fremveksten av det sosialdemokratiske planleggingsapparatet i Norge til en teknokratisk planleggingsideologi.

Av de svenske bidragene som har hatt særlig stor betydning som kilder til forskning på fysisk planlegging og faglig inspirasjon, vil jeg først nevne *Grannskap och stadsplanering – om stat och byggande i etterkrigstidens Sverige*, av Mats Franzén og Eva Sandstedt (1981). Denne avhandlingen, som har hatt stor innflytelse på den svenske planforskningen, har tatt for seg nabolagstenkningens betydning for byplanleggingen i etterkrigstidens

Sverige. Om nabolagsenheten kun hørte til 40-tallet, eller om nabolag også har hatt betydning for byplanleggingen på 60- og 70-tallet, er ett av de hovedspørsmålene som avhandlingen gir svar på. Forfatterne har klare teoretiske ambisjoner, og deres viktigste referanse er Jürgen Habermas' *Borgerlig offentlighet*.

Franzén og Sandstedt griper fatt en debatt som har pågått i Sverige i det meste av etterkrigstiden, om nabolag og drabantbyer (förorter) spesielt og moderne byplanlegging generelt. Første fase av denne debatten fant sted på 40-tallet, da «grannskap» ble lansert som prinsipp for organisering av bebyggelsen i de nye drabantbyene. Debatten handlet om hvilke prinsipper som burde legges til grunn for å forhindre sosiale problemer i byen som massesamfunn. Både kollektivismen og liberalismen i sin mer rendyrkede form fremstod som skremmebilder.

Planleggerne antok at nabolag, som hadde gruppesamfunnet som referanse, hadde en sosialiserende og sosialt integrerende funksjon. Franzén og Sandstedts arbeidshypotese er at grannskap ble det styrende prinsippet for organiseringen av boligbebyggelsen også på 60- og 70-tallet, og «förortskritikken» stod i sentrum for denne senere debatten. Et av de temaene i avhandlingen som er særlig relevant for mitt eget prosjekt, er relasjonene mellom arkitektene («estetikerne»), sosiologene («samfunnsviterne») og politikerne. I svensk byplanlegging og boligpolitikk finner vi at noen av de viktigste premissleverandørene har inngått i nettverk med innslag av alle disse tre kompetanseområdene.

Den andre svenske inspirasjonskilden som her skal nevnes, er Finn Wernes *Den osynliga arkitekturen*, fra 1987. Dette er til dels et oversiktsarbeid, til dels et arbeid som går i dybden når det gjelder arkitektens og den fysiske planleggerens yrkesfaglige orientering. Det fortjenestefulle ved Wernes arbeid er at disse orienteringene settes inn i en bred samfunnsmessig kontekst og at rolleendringer relateres til både realhistoriske og idéhistoriske utviklingstrekk. Han beskriver hvordan endrede samfunnsmessige betingelser, særskilt fra begynnelsen av 1900-tallet, medførte endrede arbeidsoppgaver for arkitektene. Dette innebar at de i en helt annen grad enn tidligere fikk befatte seg med bygninger som skulle tjene hverdagslivets behov, for eksempel sykehus og bosteder. Arkitektenes oppgaver kom også til å omfatte hele småsamfunn og nye bydeler. Dermed kom de til å innta en eiendommelig posisjon mellom på den ene siden de frie kunstnerne og på den andre siden teknikerne og økonomene (Werne 1987:96). Denne situasjonen var et dilemma for arkitektene:

Det finns ett slags grunnleggende motsætning mellom vardagslivets fungerende rutiner, av selvklarheter, av ikke ifrågsatta levnadsførhøllanden, av hus og rum som bara är utan att störa eller kräva särskild uppmærksamhet, och konstens själva väsen av ifrågsättande, av uppfordrande till nya tankar och upplevelser och omprövande av just det vardagsliga (Werne 1987:97).

Werne påviser hvordan det kunstneriske arbeidet ikke kunne forenes med teknokratiseringen av planleggingsprosessen, en utvikling som hadde pågått med voksende styrke siden begynnelsen av 1900-tallet. Det syntetiserende arbeidet, knyttet til arkitektens personlighet, ble i økende grad stående i kontrast til den stadig mer dominerende sektortenkningen i samfunnet (Werne 1987:98).

Sist, men ikke minst, skal nevnes Johan Rådbergs avhandling *Doktrin och tæthet i svensk stadsbyggande 1875–1975* (1988). Avhandlingens grunnsats er, som tittelen antyder, at bybebyggelsen i mye høgere grad enn allment antatt har hatt sitt utspring i ideologiske doktriner. Kapittel 6, om det funksjonalistiske gjennombruddet i svensk byplanlegging, som han tidfester til perioden 1930–45, er særlig relevant for mitt eget prosjekt. I dette kapitlet tar Rådberg for seg idébakgrunnen for funksjonalismen, CIAMs betydning for svensk funksjonalisme og den rollen som aktørene bak Stockholmsutstillingen, den svenske boligkooperasjonen HSB og Bostadssociala utredningen spilte i utviklingen av svensk fysisk planlegging, boligpolitikk og arkitektur.

Rådbergs undersøkelse har vært en viktig referanse kanskje først og fremst fordi den stiller opp en fortolkning av en bebyggelseshistorisk utvikling, et alternativ til den mer utbredte materialistiske forståelsen av den samme utviklingen. Den materialistiske forståelsen, som nok har vært vel så utbredt som den «rådbergske», har funnet forklaringer på bebyggelsens utforming ved å vise til grunneieforhold, tilgjengelig teknologi, økonomiske ressurser, tilgang til materialer og kvalifiserte bygningsarbeidere osv. I særlig grad har nymarxistisk inspirerte undersøkelser fokusert på de materielle, produksjonsmessige forutsetningene for bebyggelsens utforming og utvikling i bysamfunn.²⁴

²⁴ Et av de mest kjente og innflytelsesrike av slike bidrag fra «etterfunksjonalistisk» tid (1973) er samfunnsgeografen David Harveys *Social Justice and the City*.

De norske og svenske undersøkelsene har til sammen bidratt til en bred belysning av funksjonalismens utvikling i norsk og svensk fysisk planlegging og arkitektur. Det er en begrensning ved noen av de norske undersøkelsene, sett fra en samfunnsviters ståsted, at de inneholder få ansatser til anvendelse og utvikling av sosial og politisk teori. Franzén og Sandstedts og Rådbergs undersøkelser, der svenske forhold er utgangspunktet, er forankret i samfunnsvitenskapelig teori. Men de svenske undersøkelsene behandler ikke planleggerrollen spesifikt innenfor den funksjonalistiske planleggingskonteksten. Det er forhåpentlig på dette punktet at min egen undersøkelse kan representere et innovativt bidrag.

1.3.6. Kapittelvis presentasjon av innholdet

Kapittel 2 er viet det teoretiske grunnlaget for behandlingen av temaet planleggerrolle. Det begrepsmessige utgangspunktet er rolle og profesjon, begreper som tilhører ulike tradisjoner i sosiologifaget. I kapitlet drøftes også anvendeligheten av disse begrepene i forhold til yrkene arkitekt og planlegger. Det argumenteres for at rolle er et nyttig begrep som knytter sammen aktør og struktur og kan fungere som et forbindelsesledd mellom disse størrelsene. I et studium av den fysiske planleggeren kan også elementer fra profesjonsforskning inngå på en fruktbar måte i det teoretiske arsenalet. Planleggerprofesjonen innen fysisk planlegging har tradisjonelt hentet de fleste av sine rekrutter fra arkitektenes rekker. Det gjøres samtidig rede for hvorfor profesjonsbegrepet har sin begrensning i behandlingen av arkitektutdanningen og virket som arkitekt.

I kapittel 3 behandles perioden 1920–30. I dette kapitlet spør vi hva som kjennetegnet den funksjonalistiske planleggeren i denne perioden. Selv om funksjonalistisk innstilte fysiske planleggere fremhevet avstanden mellom funksjonalismen og historismen/hagebyfilosofien, hadde disse to orienteringene likevel mye til felles. Samfunnshygiene og helse er motiver som på mange måter representerer en kontinuitet i planhistorien. Orden, renslighet, sunnhet, lys, luft og grøntområder har vært «kardinalbegreper» i hele den moderne fysiske planleggingens 150-årige historie

I kapittel 4 behandles perioden 1930–40. Denne perioden preges av økonomisk krise og tiltak for å møte krisen, og etter hvert av en allmenn aksept av offentlig intervensjonisme. De modernistiske miljøene i Norge og Sverige vant paradigmatisk frem i disse årene og plasserte seg i politiske posisjoner fra 1936.

Det som likevel var spesielt for den funksjonalismen som vant frem i disse årene, i forhold til «førfunksjonalismen», eller «tradisjonismen», var forsøkene på å nærme seg ingeniørfagene i forståelsesmåter og arbeidsmetodikk. En slik tilnærming fikk stor betydning for defineringen av og utformingen av planleggerrollen.

Arkitektenes og planleggenes paternalistiske innstilling til by- og boligpolitisk virksomhet forklares gjennom aktørenes embetsborgerlige bakgrunn. Denne bakgrunnen la grunnlaget for en ideologisk orientering med innbyrdes motsetninger, en kulturradikal og individualistisk og samtidig en marxistisk-kollektivistisk orientering. På mange måter understreker denne ideologiske tvetydigheten en sammensatt innstilling til arbeiderklassen, noe som skulle få følger for defineringen av rollen som fysisk planlegger.

Kapittel 5 er viet perioden 1945–1970. Den skandinaviske velferdsstaten ble etablert i denne perioden, og planleggeren inngikk som en viktig del av velferdsapparatets sjikt av eksperter og byråkrater. I dette kapitlet analyseres arkitekt- og planleggerrollen i forhold til utviklingstrekk på det samfunnsmessige og fagideologiske nivået. Samfunnsmessig fant teknokraten klangbunn i et avideologisert og reformvennlig politisk regime. Fagideologisk skjedde det en tilnærming til de nye samfunnsvitenskapene sosiologi og psykologi, samtidig som den fysiske planleggeren gikk inn i en nydefinert rolle som samfunnsplanlegger. De fagideologiske tendensene gikk i retning av å fange opp i selve planleggingen de mer problematiske sidene ved moderniseringen.

I kapittel 6 drøftes utviklingen av planleggerrollen i perioden 1920–70, sett i forhold til paradigmatteori og teorier om planleggingens mange samfunnsmessige interesser. I disse drøftingene gjøres det bruk av avhandlingens empiriske grunnlag og av konklusjoner fra de empiriske undersøkelsene. Hovedkonklusjonen som denne diskusjonen leder frem til, er at det finnes et betydelig innslag av fagideologisk kontinuitet i fysisk planlegging gjennom hele undersøkelsesperioden, og at planleggerrollen har vært mer sammensatt enn det som en del andre undersøkelser har kommet frem til.

2. Det teoretiske grunnlaget for historisk analyse av planleggerrollen

2.1. FYSISK PLANLEGGER - EN PROFESJON?

Selv om en i perioder har sett tendenser til å foretrekke en bestemt utdanningsbakgrunn, samt tendenser til å monopolisere rekrutteringen til yrket som fysisk planlegger, må en spørre om det er grunnlag for å bruke betegnelsen profesjon om yrket fysisk planlegger, - herunder byplanlegger. For å kunne svare på dette må vi først se nærmere på profesjonsbegrepet. Ifølge Ulf Torgersen har vi å gjøre med en profesjon dersom personer med en bestemt spesialisert utdanning søker seg til et bestemt yrke, og dersom dette yrket utelukkende rekrutteres av personer som innehar denne bestemte utdanningen (1981:10). Alle som skaffer seg en profesjonsutdanning som lege, er motivert for å virke som lege og lege alene. Disse tar sikte på dette bestemte yrket, et yrke som er innrettet slik at det ikke kan fylles av andre personer enn dem som har den spesielle utdanningen. Som et element i yrkesmonopolet, har legene spesifiserte etiske retningslinjer for utøvelse av virket som lege. I følge Torgersen, er utdanning, motivasjon og yrkesmonopol her uløselig knyttet sammen (Torgersen 1981:11).

De kunnskapene som erverves gjennom utdanningen, er med på å legitimere eksistensen av profesjoner. Samtidig er ikke alle utdanninger koblet til profesjoner. Utdanningen må være av en viss varighet (høyere utdanning), og den må være «formell», det vil si teoribasert, med vekt på standardisert trening og opplæring (Torgersen 1981:12-13). Med andre ord er det vitenskapsbaserte legitimeringskravet, med utspring i universitetssystemets fremvekst, som kjennetegner konstitueringen av de moderne profesjonene. Forenklet sagt kan «profesjoner» oversettes med «akademiske, lærde yrker» (på engelsk «learned professions»).

De tradisjonelle profesjonsutdanningene ved universitetene var teologi, rettslære og medisin. På 1700-tallet begynte flere håndverksgrupper å vise interesse for å oppnå profesjonsstatus gjennom universitetssystemet. Gjennom eksamener og offentlige diplomer ville håndverksgrupper, som tannleger og veterinærer, oppnå høyere yrkesstatus og samtidig begrense konkurransen om oppdrag.

Vitenskapeliggjøringen, gjennom universitetskvalifikasjoner, ble den sentrale strategien for yrker som aspirerte til å bli moderne profesjoner (Castro 1992:64). Men det er ikke bare i yrkesutøvernes interesse å utvikle

profesjoner gjennom høyere utdanning. Også staten har interesse av å utvikle profesjoner, styre, kontrollere og regulere yrkesutøvelse gjennom et offentlig profesjonsutdanningstilbud. Dette har vært karakteristisk for fremveksten av velferdsstaten (Engelstad m.fl. 1996:267–268). Den statlige reguleringen på dette området kan også ses i sammenheng med innslaget av korporativisme, en viktig del av det norske styringssystemet allerede fra første halvdel av 1930-tallet.

De som gjennomfører en profesjonsutdanning, skal ha et så likt kvalifikasjonsgrunnlag som mulig – i betydningen sammenlignbare kvalifikasjoner – ved det tidspunktet da de opptas i yrkesgruppen. Dette betyr at utdanningen må være basert på åpne kriterier, det vil si kriterier som er offentlig tilgjengelige. I henhold til profesjonssosiologisk litteratur (bl.a. Torgersen) er esoterisk, skjult og taus kunnskap i prinsippet uforenelig med en offentlig godkjenning av profesjonsrettet utdanning. (Imidlertid kan en viss forenelighet oppnås dersom kunnskapsbegrepet knyttes til det å kunne ta seg av helt spesielle oppgaver.) Forsknings- og utdanningssystemets vektlegging av åpne og standardiserte kriterier er ekvivalent med idealet om intersubjektiv testbarhet (intersubjektivitetskravet). Dette kravet, som gikk ut på at utenforstående skal kunne ha *mulighet* til å etterprøve og kontrollere forskningens resultater gjennom å gå til de samme kildene og gjennom å bruke de samme metodene, stod særlig sterkt i perioder da positivismen dominerte den vitenskapelige aktiviteten ved universitetene.

I visse tilfeller er yrkestittel, gjennom forholdet mellom formell utdanning og yrkesmessige kvalifikasjonskrav, gitt en juridisk beskyttelse (jf. «kvakksalverloven» for å beskytte legetittelen). Arkitektene har siden slutten av 1800-tallet arbeidet for å få en juridisk beskyttelse av arkitekttittelen. Begrunnelsen for en slik beskyttelse har vært det stadig høyere nivået på utdanningen, og utad: ønsket om å heve standens nivå av hensyn til publikum.²⁵ I 1986 ble tittelen sivilarkitekt innført ved Kongelig resolusjon. Dette er en akademisk grad som kandidater fra høgskole/universitet erverver seg etter endt utdanning, det vil si diplomeksamen. For øvrig har tittelbeskyttelsen vært knyttet til medlemskap i MNAL (Skogheim 1985:37). Det bør imidlertid legges til at det for statlig sektor (statlige sykehus, universiteter m.v.) gjelder en særlig sterk binding mellom profesjon og formelle utdanningskrav (Brante 1989:49).

²⁵ Kr. Biong: Arkitekttittelens autorisasjon, *Byggekunst* 15/2 1928, s. 47.

To perspektiver skal i det følgende anlegges på «arkitektprofesjonen» og «profesjonen» fysisk planlegger. Det ene er et *eksternt*, sosialantropologisk-sosiologisk perspektiv der vekten legges på profesjonens sosiale legitimering hos klienter og potensielle klienter (dette perspektivet skal jeg komme tilbake til nedenfor). Det andre perspektivet, *det interne*, ser derimot på den betydning kunnskap spiller i konstitueringen av en profesjon. Dette perspektivet er mer elitistisk enn det første (Perkin 1989:23, 24, 117). I det interne perspektivet er det intersubjektive grunnlaget for etterprøving av kunnskap viktig. Kolleger og samarbeidspartnere skal kunne ha mulighet for å se den enkelte profesjonsutøver i kortene og kontrollere at grunnlaget for de løsninger som blir valgt, er solid og tilstrekkelig. Den vanligste måten å sikre et slikt intersubjektivt grunnlag på, er å få innpass hos statlige godkjenningsinstanser, og ikke minst hos høyere akademiske utdanningsinstitusjoner.

I det interne perspektivet legges det videre vekt på at det verdimessige og vitenskapelige grunnlaget for profesjonen er tydelig og enhetlig. Jo mer tydelig og enhetlig, jo mer solid er profesjonsgrunnlaget. Men hva med arkitekt- og planleggerprofesjonen, hvor solid er profesjonsgrunnlaget her? I en magistergradsavhandling i sosiologi legger Ragnhild Skogheim (1985) i vesentlig grad vekt på det interne perspektivet. Hun hevder at arkitekter, som tradisjonelt er rekruttert til byplanlegging, kun har innfridd noen få av de definisjonsmessige kravene som stilles til profesjonsdannelse. Verdiorienteringen er uklar, og vitenskapsbakgrunnen er lite enhetlig – i betydningen eklektisk (1985:33). At vitenskapsbakgrunnen er eklektisk, betyr at faget henter forståelsesmåter, teorier, modeller, metoder og praktiske tilnærminger fra samfunnsvitenskap, naturvitenskap, humaniora, kunst og teknologi (Ellefsen 1991:61).

Tradisjonelt er det lagt lite vekt på formell teoretisk kunnskap i arkitektutdanningen, og dette gjelder både utdanningen av arkitekter og utdanningen av byplanlegger. Ifølge Karl Otto Ellefsen er arkitektfaget, som et praktisk-estetisk fag, kjennetegnet ved at kunnskapen har karakter av ferdighet eller håndverk, slik at kunnskapstilegnelsen skjer gjennom anvendelse (1991:60). Ellefsen hevder at arkitekturfaget, som et håndverks- og ferdighetsfag, har et uavklart forhold til koblingen mellom teori og praksis. Dette kan til en viss grad tilskrives et uartikulert, ikke-tekstlig teorigrunnlag: «Det finnes en mengde styrende teori som ikke er skrevet ned, både om arkitekturen og for bruk i arkitekturens praksis» (Ellefsen 1991:63). Til tross for at kunnskapstilegnelsen i betydelig grad skjer gjennom praktisering, og således er situasjonsbetinget (betinget av de arkitektoniske

oppgavene som til enhver tid skal løses), kan det på et generelt grunnlag hevdes at teoribegrepet i arkitekturfaget har vært knyttet til de normative tankesystemene om hvordan gi form som «det gode liv» kan finne sted innenfor (Ellefsen 1991:64).

Med andre ord er innslaget av «taus kunnskap» (tacit knowledge) betydelig innenfor arkitekturfaget.²⁶ Denne tause kunnskapen er riktignok fra tid til annen forsøkt gjort eksplisitt og teoriforankret, men uten at man helt har lykkes. Dette betyr at det finnes både normative og kognitive elementer av implisitt, uartikulert karakter (Gleichmann 1992:28). Heller ikke er det slik at teoretisk og empirisk kunnskap akkumuleres på samme måte som innen andre profesjoner. Arkitektenes overføring av kunnskap ligner laugsvesenets, ved at nye arkitekter lærer av eldre gjennom eksemplariske verk. Målet har vært å lære av et kjent og anerkjent erfaringsmateriale som er allment tilgjengelig. Arkitektene henter ideer og gjør egne fortolkninger av slike eksempler, presentert som fysisk manifestasjoner eller som avbildninger i tidsskrifter og andre publikasjoner. Også byplaner og programskrifter har hatt stor betydning som eksemplariske verk, for eksempel Ebenezer Howards *Garden Cities of Tomorrow* og Patrick Abercrombies *Greater London Plan*.

I *det eksterne, samfunnsmessige perspektivet* legges det vekt på utøverens evne til å knytte til seg klienter og potensielle klienter i et tillits- og lojalitetsforhold (Perkin 1989:117). Med andre ord er det forholdet til klientene som trekkes frem som det profesjonskonstituerende elementet. En profesjons styrke er avhengig nettopp av forholdet til klientene. Når klienten som følge av profesjonsutøverens kunnskaper nærmest er totalt prisgitt denne, står vi overfor en monopolistisk situasjon. Jurister og leger befinner seg vanligvis i en slik situasjon. Legene skal verne om liv og helse, det vil si forhold av helt personlig og essensiell betydning.

En profesjon må nødvendigvis legitimere seg sosialt ved å overbevise klientene om verdien av de tjenestene som profesjonen tilbyr. Med andre ord må profesjonsutøverne, på en aktiv måte, overbevise omgivelsene om at de kunnskapene de er i besittelse av, og de tjenestene de kan tilby, er de beste. De kognitive, etiske og yrkesmessige grensesettingene – ofte av rituell karakter – som dette innebærer, har i tillegg som siktemål å styrke profesjonsmedlemmenes identitet og selvopfatning (Castro 1992:66–67).

²⁶ Det er i særlig grad Michael Polanyi som gis æren som opphavsperson til begrepet *taus kunnskap*. Polanyi var opptatt av vitenskapens forankring i personlige hverdags erfaringer og før-vitenskapelige kunnskapsformer. Hans bidrag kan oppfattes som et angrep på den tradisjonelle vitenskapsteoriens vektlegging av objektivisme og akkumulering av eksplisierbar kunnskap. En god innføring i Polanyi er *The Tacit Dimension* (1967), som bygger på en forelesningsrekke han holdte ved Yale University i 1962.

Etter min oppfatning er både det eksterne og det interne perspektivet nyttig som refleksjonsgrunnlag i forhold til arkitektyrket og yrket som fysisk planlegger. Men det interne og eksterne perspektivet må ikke behandles løsrevet fra hverandre, men ses i sammenheng. Samfunnsmessige forhold som klienter og kundegrupper fra nye sosiale klasser og lag, teknologiske nyvinninger i bygningskonstruksjon osv., alt dette er med på å sette dagsorden for den faginterne debatten i arkitekt- og planmiljøet. Samtidig er den faginterne debatten ved utdanningsinstitusjonene selvsagt med på å forme den praksis som utøves innenfor fysisk planlegging.

Den indre justisen og mulighetene for fagfeller til, på et intersubjektivt grunnlag, å kikke hverandre i kortene, er beroende av statens og det omkringliggende samfunnets utdanningsmessige tilrettelegginger. Også i denne forstand kan det hevdes at det interne og eksterne perspektivet henger sammen.

Sett i et kombinert eksternt og intern perspektiv, er arkitektyrket og yrket som fysisk planlegger tvetydig både hva angår kunnskapsbasert profesjonsdanning og hva angår grunnlaget for profesjonsmakt. På den ene siden er disse yrkene så eksempelbaserte og beroende av taus kunnskap at kunnskapen vanskelig kan kommuniseres til publikum på en eksplisitt og forståelig måte. Mangelen på en intersubjektiv kunnskapsbasis, med få utenforstående (og kolleger) som kan kikke aktørene i kortene, bidrar til at planleggerne, og i særlig grad arkitektene, har mulighet for å konstituere seg som en esoterisk elite. Dette er et utgangspunkt for økt profesjonsmakt.

På den andre siden er kunnskapsbasisen samtidig inkluderende. For arkitekter og byplanleggere er kunnskapsgrunnlaget ofte av en så allmenn karakter, og så allment tilgjengelig, at lekmenn ofte ser seg kvalifisert til å ha meninger og fremsette disse. Arkitektur angår oss alle fordi vi møter den og tar stilling til den daglig i det offentlige rom. I den offentlige debatten, for eksempel våren 2002 om planlegging av høyhus i Oslo, er det svært mange ikke-arkitekter og ikke-planleggere som har formidlet sine synspunkter og oppfatninger. Dette svekker grunnlaget for profesjonsmakt.

Samtidig er arkitektenes interdisiplinære orientering et dårlig utgangspunkt for profesjonsbygging (Blau 1984:6–7). I særlig grad gjelder det for de mindre arkitektpraksisene at den enkelte medarbeider opererer som «allmennpraktiker». Små arkitektkontorer på små steder må påta seg de offentlige og private oppdrag som byr seg. Kun store firma som er lokalisert i

større byer kan være selektive og spesialiserte. Det viser seg, også for andre yrkesgrupper, å være en sammenheng mellom spesialiseringsnivå og profesjonsmakt. Med få unntak er det de yrkesgruppene som har oppnådd den høyeste graden av profesjonsavgrensning og profesjonsmakt, er de som har nådd et svært høyt spesialiseringsnivå. Eksempler på dette er legeyrket som har forgreinet seg i spesialiteter som anestesi, gynekologi og ortopedi. Det må tilføyes at en eklektisk og interdisiplinær orientering, som i arkitektprofesjonen, dessuten borger for spenninger i forhold til de verdier som ligger til grunn for arbeidslivets spesialiseringskrav.

Fysisk planlegging og byplanlegging har store områder og gjerne hele bysamfunn, i betydningen samfunnsskapte omgivelser, som gjenstandsfelt. Selvsagt er det mulig å forholde seg til byen partielt ved å dele den opp i mindre «operasjonsområder» etter funksjonelle eller geografiske kriterier, for så å utvikle kompetanser i forhold til slike operasjonsområder. Dette har til dels også skjedd. Men dermed faller noe av ideen med byplanlegging bort – nemlig å bidra til en helhetlig fysisk, sosial og organisatorisk struktur. Med andre ord er operasjonsområdet for en byplanlegger «superkomplekst» og tilnærmet uoverskuelig. Ingen profesjon alene har eller har hatt noen «naturlig juristiksjon» over byen, verken som planleggingsfelt eller som forskningsfelt. Den interdisiplinaritet som nødvendigvis peker seg ut som en «naturlig» tilnærming til planlegging av bysamfunn, er nettopp til hinder for å bygge opp en dominerende vitenskapsbasert og spesialisert byplanleggerprofesjon.

Profesjonsforskning må i dag, sett i forhold til forskningen frem til 70-tallet, forholde seg til et utvidet profesjonsperspektiv. Profesjon omfatter noe mer enn yrke. Dessuten må profesjonsstudiene ta hensyn til profesjonenes kontekst. Individene i de ulike profesjonene arbeider i ulike sosiale sammenhenger og under forskjellige materielle vilkår (for eksempel sykehuslegen og den privatpraktiserende legen). Ofte kan den privatpraktiserende legen ha mer til felles med en privatpraktiserende advokat enn med en sykehuslege. For dette prosjektet, som baserer seg på det analytiske potensialet i moderne profesjonsteori, synes det å være et dilemma at profesjonsbegrepet er så nært knyttet til frie (liberale) yrker. Arkitektene har tradisjonelt ikke vært bundet til offentlige institusjoner. Forestillingen av arkitekten som fri yrkesutøver står fortsatt sterkt ved arkitektkontorene. På den andre siden har yrket som fysisk planlegger, med arkitektfaget som rekrutteringsbasis - i alle fall i funksjonalismens «gullalder», vært et offentlig yrke. Dermed har verdigrunnlaget for den fysiske planleggeren vært flertydig.

Som vi har sett, er det problematisk å benytte profesjonsperspektivet på en så svakt konstituert profesjon som arkitektyrket og yrket fysisk planlegger. Ut fra de kriteriene som her er nevnt, er det tvilsomt om det i det hele tatt er riktig å bruke betegnelsen profesjon om planlegger-/fysisk planlegger. Snarere er yrket fysisk planlegger/byplanlegger en *semiprofesjon* og en *rolle* i arbeidsmarkedet. Samtidig er det elementer fra profesjonsforskningens teorigrunnlag som opplagt har relevans og interesse for dette avhandlingsarbeidet. Det gjelder inndelingen i et eksternt og et internt perspektiv, og det gjelder utdanningsystemets dynamikk og betydning for den fysiske planleggingens fag- og yrkesutvikling. Det perspektivet som imidlertid er viktigere for studiet her av fysisk planlegging, er *rolleperspektivet*.

2.2. ROLLEBEGREPET

Avhandlingen beveger seg mellom ulike nivåer: «samfunnsnivå», «fagideologisk» nivå og aktørnivå. Dette påkaller et formidlingsledd mellom nivåene, og «rolle» er et slikt ledd. Rollebegrepets teoretiske funksjon er å formidle mellom individnivået og samfunnsnivået. I det følgende skal det gis en teoretisk begrunnelse for bruken av rollebegrepet som formidlingsledd mellom «planleggeren» og den samfunnsmessige konteksten som planleggeren opererer innenfor.

Rollebegrepet gir uttrykk for at individers handlinger kun kan forstås gjennom at handlingene relateres til samfunnet. Forståelsen av at individet må knyttes nærmere til samfunnet, er også det historiske utgangspunktet for etableringen av sosiologien som fag (Fennefoss 1981:295–296). Begrepet kan dermed forstås ikke bare som et sosiologisk kardinalbegrep, men også som et sentralt begrep i legitimeringen av faget. «Rolle» understreker nemlig at sosiologi er et eget fag, ikke et underbruk av psykologien eller redusert av andre fag. Samtidig som det er individer som spiller roller og er rolleinnhavere, har rolle kun mening som sosial kategori. Judith R. Blau sier det slik:

Social role is probably the most important abstraction in sociology. This is because it links the person – the thinking, acting individual – to the structured status in a set of social relations – which, in turn, is a component of a larger complex social structure (1991:xiii).

I sosiologiklassikeren *The Social Construction of Reality*, av religionssosiologene Peter Berger og Thomas Luckmann (1983), gis det uttrykk for en lignende posisjon:

Analysen af roller er af særlig betydning for videnssociologien fordi den afslører mellemeleddene mellem de makroskopiske betydningsuniverser, der findes objektiveret i et samfund, og de måder, hvorpå disse universer er subjektivt virkelige for individerne. Det er således mulig, at analysere et religiøst verdenssyns makroskopiske sociale rødder i visse kollektiver (f.ex. klasser, etniske grupper eller intellektuelle klikker), og også at analysere den måde, hvorpå dette verdenssyn manifesteres i et individs bevidshed. De to analyser kan kun sammenføres, hvis man undersøger hvilke relationer individet, i dets totale sociale aktivitet, har til det pågældende kollektiv. En sådan undersøgelse vil nødvendigvis være en øvelse i rolleanalyse (Berger og Luckmann 1983:98).

Et viktig aspekt ved rollebegrepet er at det er et relasjonelt begrep. Dette betyr at roller alltid utspilles parvis eller gruppevis (Goffman 1992, Collins 1988:234). Det finnes ingen enkeltrolle i seg selv. Rollen som keeper er meningsløs uten de andre rollene på et fotballag. Poenget er at hver enkelt rolle inngår i et nettverk av tilkoblede roller, i en sosial sammenheng. Med andre ord er rollene komplementære, og for å lære å spille en rolle godt, må en lære om de komplementære rollene. Det sosiale dagliglivet fungerer mer eller mindre friksjonsfritt nettopp fordi den enkelte rolle innehar (læreren, faren, fotballtreneren) har lært seg å kjenne de komplementære rollene (eleven, datteren, fotballspilleren). Vi finner eksplisitt formulerte normer og regler for hvordan en rolle innehar skal opptre, men også ikke-formulerte, uartikulerte normer og regler for utøvelse av rollen. Hvor tyngdepunktet mellom disse to aspektene ligger, er selvsagt avhengig av rollens formaliseringsgrad og hvilken sammenheng rollen inngår i.

Roller har sitt utspring i prosesser for objektivering og vanedannelse. Det bør imidlertid påpekes at for å lære en rolle er det ikke nok å tilegne seg vanen og rutinen som rolle innehar. Man må i tillegg innvies i og tilegne seg erkjennelsesmåter av både kognitiv og emosjonell karakter, erkjennelser som har både direkte og indirekte betydning for rolleutøvelsen (Berger og Luckmann 1983:93, 96).

Det synet på roller som var toneangivende i etterkrigssosiologien frem til ca. 1970, forutsatte en harmonisk og rutinisert adaptasjon av egen rolle, og samtidig en oppøvd evne til innsikt i andres roller. Men forholdet mellom de ulike rollepillerne er ikke nødvendigvis så harmonisk. Hver av dem har sin egen private «bakszene», der de med utgangspunkt i egeninteresse forsøker å imponere eller manipulere andre ved hjelp av sin rolle (Collins 1988:235). Dermed berører vi problematikken om hvorvidt sosiale relasjoner er preget av konflikt eller harmoni. Den *strukturfunksjonalistiske* tradisjonen legger gjerne vekt på krav, rettigheter og plikter som harmoniserende, stabiliserende og sosialiserende elementer i samfunnets struktur. Strukturfunksjonalistiske bidrag har vært kritisert for å være for statiske og for å mangle evne til å forklare hvordan sosiale fenomener oppstår og endres.

I dag brukes mer dynamiske rollebegreper innenfor samfunnsforskningen. Dette skyldes dels kritikken av den strukturfunksjonalistiske tenkemåten, dels at gjenstandsområdet (samfunnet) er blitt mer ustabil, fleksibelt, dynamisk og komplekst. En rolle blir ikke lenger forstått som «ferdigdefinert». Dermed flyttes det rolleteoretiske fokuset fra rollelæring og sosialisering til rolleutforming og rollejustering basert på egne erfaringer som rolleinnhaver. Det synes å være en tendens i dag til å se på en rolle som noe som hele tiden utformes av de personer som skal spille rollen, en utforming som skjer i samspill med andre. (I forlengelsen av dette perspektivet på rolle kan det hevdes at begrepet identitet kan vise seg særlig fruktbart i analyser av dagens samfunn.) En kombinasjon av de to hovedperspektivene (sementerte og åpne roller) er også mulig. Som Collins gir uttrykk for, blir valg av perspektiv et spørsmål om hva slags type rolle det er tale om, og under hvilke betingelser konstituering og konsolidering av en rolle får preg av henholdsvis tillæring eller forming (1988:238–239).

I arbeidslivet, så vel som innenfor andre sfærer av samfunnslivet, vil det alltid være slik at den enkelte rolleinnhaver møtes ikke bare av én bestemt forventning til rolleutøvelsen, men av et helt sett av forventninger og plikter som knytter seg til rollen. Når det gjelder planleggeren, møter denne helt ulike forventninger hos henholdsvis den vanlige borger, politikerne, interesseorganisasjonene, den offentlige forvaltningen, representanter for næringslivet osv. Med andre ord, når vi bruker begrepet planleggerrolle, menes egentlig planleggeryrkets *rollesett*.

Det eksterne og interne perspektivet fra profesjonsteorien, kan kobles til refleksjon om arkitektens og den fysiske planleggerens rollesett. I det interne perspektivet er det forventningene fra internt hold, fra fagfellesskapet, som

bidrar til konstituering av den fysiske planleggerens rollesett. Det kan være planlegger i betydningen organisator, katalysator, pådriver, megler m.m. Vi er her opptatt av hva særlig kolleger har av forventninger til planleggeren i planprosessen. Det eksterne perspektivet handler om den fysiske planleggerens samfunnsmessige rollesett: rollen som ingeniør, som estetiker, som folkeopplyser, hygieniker, sosialingeniør, terapeut m.m. I dette perspektivet er vi opptatt av de forventninger som samfunnet har til den fysiske planleggeren.

Vi skal i det følgende se nærmere på nettopp hva som menes med yrkesroller, og det settet av forventninger og plikter som knyttes til rollen som planlegger.

2.3. PLANLEGGERROLLEN OG ROLLENS KONTEKST

Som nevnt i avsnittet om de profesjonsmessige aspektene ved fysisk planlegging, har arkitekter som tradisjonelt er rekruttert til dette yrket kun innfridd noen få av kravene som stilles til profesjonsdannelse. En lite enhetlig vitenskapsbakgrunn og en uklar verdiorientering svekker grunnlaget for dannelsen av en profesjon. Samtidig kan den svake profesjonsbasisen åpne for individuelle tilpasninger og innebære relativt stor frihet for den praktiserende planlegger i defineringen av egen yrkesrolle. Graden av frihet er selvsagt avhengig av kontekst, dvs. av størrelsen på planleggingsenheten, hvor formaliserte arbeidsrutinene er osv.

Planleggingsteoretisk litteratur opererer ofte med et skille mellom teori som beskriver hva som reelt skjer i planprosessen og normativ teori, i betydningen hva planlegging ideelt sett burde være. Samtidig finner vi en underkategori som kalles «espoused theory», her kalt legitimerende teori. Legitimerende teori sier noe om hva planleggerne selv hevder de gjør, det vil si hva planleggerne vil ha oss utenforstående til å tro om planlegging.

Guy Benveniste (1989:6–7) henter et eksempel på legitimerende teori fra et europeisk land der et team av planleggere, nasjonale og internasjonale eksperter, skulle reformere det nasjonale utdanningssystemet. Fra et normativt synspunkt skulle planleggerne befatte seg med de tekniske sidene ved reformen. Hovedutfordringen for planleggerne var å bli tatt på alvor, og de presenterte visse typer «imager» overfor ulike grupper av publikum og mediefolk. Planleggerne insisterte på å fremstå som teknikere – at den rollen de spilte, var av rent teknisk karakter. Samtidig gjorde de store anstrengelser for å distansere seg fra ulike politiske funksjoner i omgivelsene. Deres

hovedanliggende var, ifølge dem selv, å utforme et nytt utdanningssystem som skulle være mer i samsvar med det nasjonale moderniseringsbehovet. Likevel innså de at det de var i gang med å initiere, var langt mer komplekst og politisk ladet enn de på forhånd hadde vært innstilt på (Benveniste 1989:7).

Når så de samme planleggerne skulle presentere seg overfor mektige pressgrupper eller aktører med betydelig politisk makt, fremstod de med en annen image. Oppfattheten av de politiske aspektene ved reformen kom mye tydeligere frem. Dermed kunne ikke planleggerne lenger insistere på den rent instrumentelle, tekniske interessen de hadde av reformen. De personer og instanser som planleggerne skulle kommunisere med, var jo minst interessert i de tekniske aspektene og mest interessert i de politiske implikasjonene ved reformen. I en slik kontekst var det umulig for planleggerne å fremstå som politisk naive, og kanskje i den forstand politisk farlige.

En viktig slutning man kan trekke av Benvenistes studier, er at planleggerens handlinger og utsagn alltid må tolkes og vurderes i relasjon til den sosiale og politiske konteksten de inngår i. Til denne konteksten hører de politiske institusjonene, planinstitusjonene og utdanningsinstitusjonene. Med den institusjonelle konteksten som bakgrunn, må utsagn og beslutninger vurderes som uttrykk for offisielle, synlige agendaer og strategier, så vel som uoffisielle og skjulte.

Utdanningen har hatt stor betydning for det faglige rekrutteringen, som igjen har hatt betydning for innholdet og avgrensningen av byplanleggeryrket. Om byplanleggeren har vært utdannet arkitekt, ingeniør eller jurist, har hatt betydning for hvilke saksfelter og problemer som er blitt satt på dagsordenen, og ikke minst for *defineringen* av problemene og saksfeltene. Det har vært en tendens til at juristen har vært opptatt av grunneieforhold og de legale aspektene ved arealdisponeringen innen fysisk planlegging. Ingeniøren har i særlig grad vært opptatt av dimensjoneringen og de konstruksjonsmessige sidene ved bebyggelsen, samferdsel og ulike typer anlegg. Arkitekten har vært særlig opptatt av de estetiske sidene, av form og mønster i de bebygde omgivelsene.

Diskusjonen om hvilken rolle den fysiske planleggeren skal spille, griper inn i kjernen av problematikken politikk – planlegging – forvaltning. Dette betyr at de tre aktivitetsområdene må ses i forhold til hverandre. Sammenligner vi forvalterrollen og planleggerrollen, finner vi både likhetstrekk og forskjeller. Begge har sitt utspring i faglige, utdanningsmessige kvalifikasjoner. Ideelt

sett skal både forvalterne og planleggerne handle på instruks fra politikerne. Dette betyr at politikerne, ideelt sett, vedtar målene for samfunnsutviklingen, mens planleggerne og forvalterne sørger for gjennomføringen av vedtakene (Mydske 1978:5, Hernes 1983). Når det gjelder forskjellen mellom de to rollene, er forvalterrollen innrettet på drift, kontinuitet og vedlikehold, mens planleggerrollen er innrettet på endring. Mydske foretar en viktig nyansering idet han hevder at planleggerrollen innenfor allokeringsplanleggingen ligger forholdsvis nær forvalterrollen, mens avstanden er større innenfor innovasjonsplanlegging (1978:5).

2.4. ROLLE, FELT OG KAPITAL

I det følgende skal vi konsentrere oss om de arenaer som de fysiske planleggerne har operert innenfor, og hvordan rollen som fysisk planlegger må forstås i relasjon til egenskaper ved disse arenaene. Samtidig har planleggerens bakgrunn, sosiale og kulturelle ballast, hatt betydning for konstitueringen av både rolle og arena. Begrepet *felt* er noenlunde dekkende for arena, mens *habitus* i det følgende skal brukes om planleggerens sosio-kulturelle bakgrunn. Med *kapital* menes de tilganger og ressurser som er med på å avgjøre aktørens posisjon i feltet. Som vi skal ta for oss mer inngående, står de tre begrepene i et relasjonelt forhold til hverandre. Dette betyr at begrepene er avhengige hverandre, og inngår i en begrepsmessig totalitet.

Feltbegrepet er brukt i andre sammenhenger, og skal brukes her, for å bygge bro mellom et individperspektiv og et samfunnsperspektiv. Det krever en nærmere begrunnelse for at feltbegrepet, som analytisk tilnærming, også har anvendelsesmuligheter i forhold til planlegging og planleggerrollen.

Et felt kan forstås som et nettverk av objektive relasjoner mellom forskjellige posisjoner. Posisjonene er definert i kraft av deres makt, symbolske, kulturelle eller økonomiske kapital (Bourdieu og Wacquant 1996:84 og 99). Kapital betyr her verdier, tilganger og ressurser. Stillingsposisjonene i feltet, for eksempel professorer, førsteamanuenser og lektorer innenfor det vitenskapelige feltet, situeres på grunnlag av *kulturell kapital*. Kulturell kapital i dette feltet består av utdanningsnivå, sosial bakgrunn m.m., mens *økonomisk kapital* har gyldighet innenfor forretningslivet. Slik kapital får en *symbolsk* betydning ved at den anerkjennes av de personer som befinner seg innenfor feltets grenser (symbolsk kapital). Symbolsk kapital er av en høyere orden enn kulturell kapital. Den symbolske kapitalen er det som anerkjennes av enkeltmennesker, sosiale grupper og institusjoner som verdifullt, aktverdig, sannferdig osv. – med andre ord det som tilkjennes verdi (Broadly 1991:169).

Verdien av den enkelte kapital (symbolsk, økonomisk eller kulturell) varierer, og er avhengig av hvilket felt kapitalen omsettes i. I den grad den bestemte kapitalen har gyldighet som innsats, er dette betinget av at nettopp en slik kapital etterspørres i feltet. Hvilken kapital som har gyldighet, er igjen avhengig av feltets spesifikke logikk og hvordan de dominerende i feltet definerer hva som er gyldig kompetanse (kapital) i forhold til feltets logikk. Fordi feltet er en arena eller et rom der krefter brytes, som mellom spillere i et spill, endrer feltet karakter og struktur hele tiden. Det er styrkeforholdet mellom spillerne som i gitte øyeblikk definerer feltets struktur. Men spillet tar aldri slutt, og derfor tar defineringen og redefineringer av feltets struktur aldri slutt.

Det er også feltlogikken som avgrenser feltet i forhold til andre felt. Fysisk planlegging, byplanlegging, boligpolitikk og arkitektur har sine bestemte feltlogikker. Bourdieu bruker kunstfeltet som eksempel på et felt som er blitt til gjennom en bevisst negasjon til materiell profitt (Bourdieu og Wacquant 1996:85). Tilsvarende kunne man tenke seg at et vitenskapelig felt stod i negasjon til et religiøst felt, en negasjon fundamentert på bestemte oppfatninger av grensen mellom tro og viten.

Handlende individer, med varierende kompetanse og egenskaper og som er i besittelse av ulike ressurser, forholder seg til ulike felt. Individene innenfor de enkelte felt er sosialiserte gjennom en rekke erfaringer: familie og oppvekst, skole og utdanning, arbeidslivet m.m. Kun deler av det totale sosialiseringsgrunnlaget har direkte relevans for det enkelte felt. For eksempel har utdanning og praksis som utøvende forsker særlig relevans for det vitenskapelige feltet. Bourdieu bruker begrepet *habitus* om individenes disposisjoner innenfor feltet, og da i betydningen sosialiserte subjekters disposisjoner. Samtidig er disse disposisjonene *til en viss grad* åpne og forandelige som følge av at nye erfaringer tilegnes (Bourdieu og Wacquant 1993:111 og 119).

Habitus er ikke ferdig konstituert før individet trer inn i et felt. Det skjer gjerne en endring eller en utdyping av habitus for eksempel når arkitekten gjør sitt inntog i tegnesalen:

På tegnesalen lærer arkitekten «et hemmelig samfunds udtalte koder», træder ind i en for andre «sort boks», som det gælder om at «forsvare, koste hvad det vil. Herpå beror «stammens» integritet som social gruppering (Albertsen 2000:7).

Det er vanskelig å tenke seg et felt uten at individene som befinner seg innenfor har personlige og ervervede egenskaper som er særlig relevante for feltet. Teoretisk kan det tenkes at enkelte overhodet ikke har relevante egenskaper for det spesielle feltet som disse befinner seg innenfor. Men da vil misforholdet mellom habitus og felt være så påfallende, at utstøting eller isolasjon er forventede utfall. I motsetning til dette kan uttrykket «som fisken i vannet», brukes om tilfeller der vi ser et perfekt samsvar mellom et individs habitus og det feltet individet opererer innenfor. Motsatt er det vanskelig å tenke seg at individene kan ha en kompetanse uten at denne, gjennom sosialisering, er tilegnet innenfor ulike felt. En kunstner er en kunstner fordi det finnes et kunstnerisk felt, og motsatt eksisterer kunstneren fordi det finnes et kunstfelt denne kan forholde seg til.

Men hva slags felt er fysisk planlegging, og hvilke andre felt forholder dette feltet seg til? Vi finner mange mulige måter å betrakte fysisk planlegging på hvis vi ser gjennom «feltbriller». En mulig måte er å se denne planleggingen som et felt der arkitektene har hatt særlig stor betydning for konstitueringen. I den forstand er fysisk planlegging en forlengelse av arkitektur som et kulturelt produksjonsfelt. Men samtidig er fysisk planlegging et felt som rekonstrueres og endres i relasjon til og i takt med endringer i arkitekturfeltet og i det boligpolitiske feltet.

Men i hvilken grad harmonerer rollebegrepet med Bourdieus begrepsunivers? Bourdieu utfordrer rolleperspektivet, og da i særlig grad med begrepet *habitus*. Bourdieu bruker som nevnt habitus om individenes disposisjoner innenfor et felt. Habitus er i utgangspunktet knyttet til enkeltpersoner, men kan også forstås som egenskaper ved grupper (for eksempel klasserelatert habitus). Habitus formes av det livet som hvert enkelt menneske har levd. I den forstand består habitus av erfaringer som er nedlagte i kroppen, av «forkroppsliggjorte» erfaringer. Disse utfordres og konfronteres med nye erfaringer, noe som understreker at habitus tross alt kan forandres, men at den er seiglivet (Broady 1991:231).

Det er nærliggende å tolke Bourdieu dit hen at han tillegger begrepet habitus en slags «inderlighet» og «treghet» - en forståelse som vanskelig kan harmoneres med betraktninger om det å skulle *spille* en rolle. Den begrepsmessige motsetningen mellom habitus og rolle kan relateres til ulike oppfatninger av menneskets evne til «å være seg selv», en slags «inderlighet». Når Bourdieu foretrekker habitusbegrepet som «forkroppsliggjorte» og sosiale disposisjoner «nedlagt» i kroppen fremfor

«rolle», signaliserer han at rolle kun fanger det ytre og tillærte ved de erfaringer mennesket gjør seg (se Bourdieu 1993:298-300).

Jeg vil argumentere for at rolle likevel kan brukes sammen med det verdifulle feltbegrepet. For det første byr rollebegrepet på en «distanse» som bedre kan forklare endring av sosiale strukturer.²⁷ Dersom man derimot tenker seg en fullstendig internalisering av andres forventninger (roller) i mennesket, blir det vanskelig å tenke seg at rollene – og dermed den sosiale strukturen, skulle kunne endres. Med andre ord kan rolledistanse generere en vilje til endring.²⁸

For det andre er Bourdieus nøkkelbegreper ikke etiketter på observerbare fenomener (Broady 1991:167). Begrepene er åpne og redskaper for bearbeiding av observasjoner. De utgjør bestanddelene i et slags forskningsprogram.²⁹ Samtidig tolker jeg Bourdieu dit hen at hans begreper lar seg kombinere med andre begreper - på den betingelsen at de epistemologiske grunnposisjonene som de ulike begrepene er forankret i, lar seg forene.

I denne avhandlingen skal rollebegrepet kombineres med begrepene felt, kapital og habitus.

2.5. AVSLUTNING

I denne teoridelen er det argumentert for at profesjonsteori kun har en begrenset verdi for det problemområdet som avhandlingen dekker. Arkitekturketten og utdanningen har vært preget av lav spesialiseringsgrad, interdisiplinær og eklektisk teori- og metodeforankring, et betydelig innslag av «taus kunnskap» og manglende forutsetninger for «naturlig klientmonopol». Samtidig inneholder profesjonsteori, mer allment, elementer som kan komme til nytte som verktøy i analysen av rollen som fysisk planlegger. Inndelingen i et eksternt-sosiologisk perspektiv og et intern fagmiljøperspektiv er en fruktbar inndeling, ikke minst i kombinasjon med en paradigmatilnærming til studiet av planleggerrollens utvikling.

Det er likevel rolleteori som er det viktigste teoriverktøyet for analyse av det empiriske materialet. At rollebegrepet her har fått så stor betydning for

²⁷ «Rolledistanse» er et begrep som kan krediteres Erving Goffman.

²⁸ Denne distansen har en dobbelt betydning: som nevnt peker den på overskridelse og endring, men også på økende grad av fremmgjøring i et sterkt differensiert samfunn.

²⁹ Det kan problematiseres og kritiseres at arkitektur og boligpolitikk i utgangspunktet, før det er undersøkt, her behandles som felt. Dette er ikke i Pierre Bourdieus ånd. Bourdieus poeng var nettopp at resultatene av empiriske undersøkelser avgjør om noe kan kalles et felt eller ikke. Men mitt anliggende har ikke vært å undersøke gyldigheten av en teori, et begrepsunivers eller forskningsprogram – anvendt på empiriske cases, men å bruke et sett av begreper for å bearbeide og strukturere et empirisk materiale.

behandlingen av den arkitektutdannede byplanleggeren, har sammenheng med avhandlingens tematikk og ikke minst med epistemologisk posisjon. Epistemologisk er rollebegrepet helt sentralt i den metodiske relasjonismen. Begrepet hører ikke hjemme verken i metodisk individualisme eller i metodisk kollektivism, men har et potensial som begrepsmessig formidlingsledd mellom individ, institusjon og samfunn. Arkitekt- og byplanleggeryrket er uløselig knyttet sammen med utdanningen, i betydningen verdibasert sosialisering og innlæring av kunnskaper og ferdigheter, autorisasjon og tittelbeskyttelse. Utdanningsmessige forhold er blant de faktorene som har hatt størst betydning for rolleutforming. Disse forholdene skal utdypes senere i avhandlingen.

De rammer og begrensninger som er lagt på aktørene i den fysiske planleggingen, sett i forhold til defineringen av egen yrkesrolle, har vært av institusjonell og verdimessig karakter. Når det gjelder det siste, har de planleggingsidealene som til ulike tider har dominert i planleggingsmiljøet vært av betydning. Disse idealene har utspring til dels i teknologiske, politiske og sosiale endringer i samfunnet, til dels i en fagintern diskusjon om det faglige og pedagogiske innholdet i utdanninger som har ført frem til yrket fysisk planlegger.

Når det her brukes uttrykket *rollen* som fysisk planlegger, menes det i egentlig forstand hele det settet av roller som til sammen inngår i yrket som fysisk planlegger. Dette settet har bestått av både innbyrdes harmoniserte og motstridende roller, «komposisjoner» i stadig endring – endringer som kan forklares av de mange forventningene internt fra fagmiljøet, og eksternt fra samfunnet.

3. 1920–1930: Voksende opposisjon

3.1. INNLEDNING: PLANLEGGEROLLEN UTFORDRES

1920-tallet var en økonomisk og politisk turbulent tid, internasjonalt så vel som i Norge. Datidens økonomiske styringsmodeller kunne ikke gi en adekvat respons på den økonomiske krisen og depresjonen som bygde seg opp på 20-tallet. Når det gjaldt fysisk planlegging, kunne det spores en voksende kritikk av de tradisjonelle måtene å angripe bysamfunnets problemer på. Kritikken fra den første generasjonen funksjonalister var tosidig: den rettet seg både mot offentlige myndigheters passive rolle og mot den ensidige opptattheten av form og mønster, det vil si fokuseringen på de mer estetiske sidene ved bysamfunnet. Med bygningsloven av 1924, skjedde det et alvorlig forsøk på å ta på alvor behovet for en mer planmessig utvikling for norske byer.

I forhold til utviklingen internasjonalt innenfor arkitektur og fysisk planlegging, er det naturlig å markere slutten på første verdenskrig, etableringen av Weimarrepublikken, med dens arkitekter, samt stiftingen av Bauhaus i 1918 som en slags start på funksjonalismens fremvekst i Europa.

Om den viktigste motivasjonen for etableringen av funksjonalismen i arkitektur og byplanlegging i denne fasen primært var å bryte med de stilmessige sidene ved den etablerte arkitektur og byplanlegging, og at den tidlige funksjonalismen dermed selv fikk karakter av stilart, kan diskuteres. Det som taler for at de stilmessige elementene ble gjort til gjenstand for særskilt oppmerksomhet i denne første fasen av funksjonalismen, er at det synes å være en tendens til at innovativ og stilskapende arkitektur passer inn i en kunstnerkategori, og at bygningene ofte får karakter av estetiske monumenter (se Skogheim 1985). For øvrig, - i en slik situasjon fremstår «arkitekthelten» som individualistisk, autoritær og talsmennene fremstår som en *avantgarde*.³⁰

Internasjonalt er det samtidig en del som tyder på at funksjonalismen relativt tidlig ble båret fram av et sterkt sosialt engasjement. Peter Hall trekker frem Weimarplanleggeren Martin Wagners «Siedlung», en form for bolig-

³⁰ *Avantgarde* er en benevnelse som tidligere ble brukt om en tropp som ble sendt foran en større styrke for å sikre operasjonsrom for styrken. Som en analogi kan det hevdes at den funksjonalistiske avantgarden var modernismens fortropp, som hadde som mål å rydde plass for og sikre operasjonsrom for hele det modernistiske prosjektet.

arbeidsplassrelatert strøksplanlegging som ga den tidligste funksjonalismen en tydelig sosial dimensjon (Hall 1997:117–121). Siedlung bestod av lavblokker, omgitt av grøntanlegg og i nær tilknytting til arbeidsstedet. Allerede i 1918 ble denne formen for utbygging prøvd ut i Tyskland.

Som nevnt flere steder hadde også Bauhaus' engasjement en sosial forankring. Men det er ikke uproblematisk å hevde at dette engasjementet var til stede allerede fra dag én, og at det var uforandret gjennom denne institusjonens virksomhet. Gropius hevdet riktignok selv at det ikke skjedde noen substansielle endringer i oppfatninger og syn på arkitektur og Bauhaus' virksomhet (Gropius 1965:57). Gropius har i ettertid hevdet at Bauhaus var et sterkt sosialt engasjert miljø hva gjaldt design, boligbygging og byplanlegging allerede i de første årene av skolens levetid.

Imidlertid har arkitekturteoretikerne Kenneth Framton og Charles Jencks trukket dette i tvil. De hevder at Bauhaus og Gropius i de første 4 årene gjennomgikk en fagideologisk kursendring (Framton 1985, Jencks 1987). Det var først da Hannes Meyer tok over ledelsen av Bauhaus i 1928, at en sterk sosialpolitisk motivasjon gjorde seg gjeldende.

I følge Framton hadde Bauhaus ingen tydelig sosialpolitisk orientering i de første årene. Fra 1924 gjorde dessuten en sterkt teknologioptimistisk orientering seg gjeldende, noe som Framton ser i sammenheng med fremveksten av «Den nye saklighet»-bevegelsen (Framton 1985:127).

Den nye saklighet ble riktignok mer eksplisitt uttalt etter at Gropius forlot Bauhaus i 1928, og Gropius selv har ved senere anledninger tatt avstand fra å bruke betegnelsen «Den nye saklighet» (Gropius 1965:23-24).

Det man kan være enig om er at Gropius, så vel som Lloyd Wright og Le Corbusier, hadde en sterk motivasjon for å være de første til å fornye den fysiske planleggingen, herunder byplanleggingen. De spilte på generasjonsmotsetninger, artikulerte protestholdninger og fremstod som agenter for det eneste gyldige og klare alternativet til den bestående arkitektur og byplanlegging.

3.2. BRYTNINGER I 20-TALLETS ARKITEKTUR OG FYSISKE PLANLEGGING

Både i fagmiljøet og i den offentlige debatt verserte en diskusjon om utviklingstendenser i arkitektur og fysisk planlegging fra midten av 1920-

tallet. Det ble fremsatt sterke synspunkter både i *Byggekunst* og i *Dagbladet* fra arkitekthold, så vel som fra det kunstneriske miljøet i Norge. Striden var særlig tilspisset hva angikk estetikkens og teknologiens plass i arkitekturen, og i hvilken grad arkitekter og fysiske planleggere skulle være åpne for internasjonale impulser.

3.2.1. Nasjonalisme – internasjonalisme

Den faginterne diskusjonen om arkitektur og fysisk planlegging på 20-tallet handlet blant annet om graden av internasjonal versus nasjonal orientering. Videre sprang rollespørsmålet ut av diskusjonen om hvorvidt arkitekten og planleggeren skulle spille rollen som en slags agent for «strømninger i tiden», en misjonær som skulle spre den internasjonale modernismens glade budskap, eller om arkitektens og planleggerens oppgave i det vesentlige var å verne norsk bygningskultur mot fremmed og importert tankegods (en slags konservatorrolle).

De første norske funksjonalistene i arkitektmiljøet, som Lars Backer, Gudolf Blakstad, Herman Munthe Kaas, Frithjof Reppen og Eyvind Moestue, hadde en fortid som klassisistisk orienterte arkitekter. Disse meldte «overgang» fra klassisisme til en «upolitisk» og estetisk orientert variant av funksjonalisme i siste halvdel av 20-tallet. (Norberg-Schulz 1980, Lie Christensen 1992:42). Klassisismen og funksjonalismen hadde det til felles at de mente kriteriet på god arkitektur var å finne i allmenne normer, uavhengig av landegrenser. Vi finner en slags lengsel etter en kontekstuavhengig, nomotetisk arkitektur i begge disse retningene. Angivelig hadde den moderne arkitekturen mer å lære av den klassiske greske enn av bebyggelsen på landsbygda i Norge, mente de. «Dessuten kjenner den moderne teknikken ingen landegrenser, den er internasjonal og henter næring fra og henvender seg til det internasjonale samfunnet,» het det samme sted.

Den andre begrunnelsen var beslektet med den første: Den nasjonale bygningskulturen skal gjenspeile «tidens bærende ideer», og disse ideene er av internasjonal karakter.³¹ Funksjonalistene fulgte opp klassisistene i deres angrep på nasjonal personlighetsdyrking, og hevdet at god arkitektur måtte springe ut av en kollektivistisk, samhörighetens ånd (Glambek 1970:84).

I begrepet internasjonalisme finner vi universalisme og proklamert uavhengighet i forhold til nasjonal og regional kontekst i arkitektur og fysisk planlegging. Likevel representerte ikke det funksjonalistiske gjennombruddet

³¹ Et eksempel på at slike begrunnelser har vært brukt, finner vi i *Byggmästaren* 1930, s. 1–2: Den andra internationella arkitekturkongressen «Neues Bauen», av Sven Markelius.

en stor forandring når det gjaldt hyppigheten av interaksjon mellom Norge, Sverige og Europa for øvrig. Det var en tradisjon for reisevirksomhet og norsk deltakelse på internasjonale konferanser og utstillinger som strakte seg langt tilbake i tid.

«Tradisjonister» som Sverre Pedersen og Harald Hals var allerede sterkt utadventde og hentet på lange reiser impulser fra hele Europa og USA. Hals hadde et stort nettverk av internasjonale kontakter som gjorde det mulig for ham å holde seg oppdatert på det som til enhver tid skjedde på det byplanmessige området. Det kan nevnes at han høsten 1930 foretok reiser og studieturer til Tyskland, Polen, Tsjekkoslovakia, Ungarn og Østerrike.³² Disse studiereisene ble for øvrig utgangspunkt for en utstrakt folkeopplysningsvirksomhet her hjemme i form av forelesningsserier i kringkastingen, foredrag, møter og avisartikler.

Den internasjonale orienteringen gjaldt naturligvis også de svenske funksjonalistene. Den type internasjonal kontakt som la grunnlaget for svensk funksjonalisme i arkitektur og byplanlegging, ble understreket som et poeng i seg selv – som en protest mot tendenser til nasjonal proteksjonisme i arkitektur og byplanspørsmål. Internasjonal innflytelse, via kontakt og samarbeid på tvers av nasjonsgrenser, betraktet nasjonalt innstilte arkitekter som en trussel. I *Byggmästaren* skrev Sven Markelius følgende:

Internationellt samarbete är ett begrepp, som på många håll väcker obehagliga idéassociationer. Motviljan mot varje utvecklingstendens, där man kan spåra ett utländsk inflytande, har på sista tiden tagit sig livligt uttryck. Den internationella riktning, som i viss mån präglar vårt moderna husbyggande, betraktas som ett farligt och meningslöst hot mot vår speciellt inhemska byggnadskultur.³³

Som en sammenfatning kan det hevdes at de funksjonalistiske pionerene i Norge og Sverige forsøkte å konstituere et arkitektur- og planleggingsfelt som var internasjonalt, der grensene omkranset miljøer i ulike land. Samtidig var funksjonalisme som samlebegrep om nye strømninger innen arkitektur- og fysisk planlegging med internasjonal orientering som fellesnevner, et propagandistisk begrep. Den internasjonale kontakten var nemlig allerede etablert, av klassisister og faktisk også til en viss grad av

³² Harald Hals' privatarkiv, Riksarkivets privatarkivavdeling, Privatarkiv nr. 311, pakke 7: Den 12. internasjonale arkitekturkongress i Budapest 1930, samt pakke 10, fra Moskvareise, s. 8.

³³ Sven Markelius: Den andra internationella arkitektkongressen «Neues Bauen», *Byggmästaren* 1930, s. 1.

nasjonalromantikere. Det har versert faglige diskusjoner om hvor nasjonal nasjonalromantikken egentlig var, ev. ikke var, men dette temaet skal ikke tas opp her.

Ifølge den nasjonalromantiske retningen, måtte moderne arkitektur søke inspirasjon i nasjonale tradisjoner. I Norge rykket fremtredende kulturpersonligheter, som Henrik Sørensen og Erik Werenskjold, ut og angrep nyklassisismen for dens upersonlige preg og tendensen til ukritisk import av ideer (Norberg-Schulz 1983:45-46, Glambek 1970:25). Arkitekten Gudolf Blakstad forsvarte nyklassisismen, og samtidig gikk han til heftige angrep på den såkalte «nasjonale» arkitekturen. Han uttalte at arkitektur ikke er en dekorasjon. Dessuten kunne ikke arkitektur inngå i en «åndelig tollpolitikk». I den grad forholdene er de samme, må en kunne gjøre seg nytte av erfaringer fra andre steder, hevdet han. Ingeborg Glambek hevder at det viktigste ved denne klassisismedebatten er at argumentene om nyklassisismen stort sett er de samme som senere ble brukt i funksjonalismedebatten (internasjonalisme og idéimport, regional og nasjonal egenart, arkitektrollen m.m.) (Glambek 1970:30).

3.2.2. Estetikk – teknologi, ingeniørfag - arkitekturfag

Det nasjonalromantiske synet på arkitektens rolle som selvstendig og fri skapende kunstner inngikk etter hvert i en stor debatt på 20-tallet om den fysiske planleggeren og byplanleggeren i det vesentlige skulle oppfatte seg selv som estetiker eller som tekniker. Rolledebatten viser på mange måter at det var oppstått en slags identitetskrise blant arkitekter og arkitektutdannede planleggere på 20-tallet, skapt av de nye klassekonstellasjonene og av endrede arbeids- og oppdragsbetingelser. Når estetikerne i byplanleggingen var i ferd med å ble fortrent, hva slags rollemodell skulle man sette inn i stedet? I *Byggmästaren* i 1929, i en artikkel av Steen Eiler Rasmussen (lektor i byplanlegging fra 1924 og professor i bygningskunst fra 1938), het det:

Byplanlægning er i øjeblikket overalt inde i en meget alvorlig krise. Man er ved at forlade de tidligere aars kunstnerisk betonede opfattelse, uden at man tilstrækkelig klart kan fastlægge, hvad man skal sætte i stedet. Man ser med foragt paa byplanarbejder, der er 5-6 aar gamle, og de der er 10-20 aar er ganske komiske. Naar man tænker paa at de er udført for at give en god disposition mange aar frem i tiden, forstaar man den tvivl, der rejser sig mod byplanlægningen. Det bliver mer og mer klart, at der i begrepet byplanlægning ligger meget viktigere problemer end den ydre forms, og de maa løses før

man overhovedet kan tenke paa at behandle det æstetiske. Enhver byplanoppgave er først og fremmest og i alle enkeltheder et teknisk og økonomisk problem, der ikke paa noget punkt adskiller sig fra andre tekniske opgaver.³⁴

Arkitektene har utdanningsmessig og rollemessig relatert seg til andre yrkesgrupper, og i særlig grad til ingeniørene fra midten av 1800-tallet. Forholdet mellom de to yrkesgruppene avspeilet et dilemma for arkitektene. De hadde et behov for å utvikle en egen yrkesidentitet, noe som vanskelig kunne harmoneres med et behov for å aktualisere yrket som arkitekt i henhold til datidens teknologiske nivå. (Dette skal vi komme tilbake til.)

Samtidig har arkitektene og ingeniørene hatt en del til felles hva angår de metodiske aspektene ved yrkes- og rolleutøvelse. I en studie av den svenske ingeniørrollen (Berner 1981) går det frem at ingeniørenes metoder bygger på intuisjon og praktiske erfaringer. I tillegg har det foregått systematisk eksperimentering, blant annet ved bruk av skalamodeller hos ingeniører.

Beskrivelsen her av ingeniørfaglig arbeidsmetodikk kunne like gjerne ha vært en beskrivelse av arkitektfagets metodikk. Dessuten har arkitekten og ingeniøren det til felles at de ikke selv skaper et fullt ferdig produkt, men at de inngår i et system der mange ulike eksperter til sammen bidrar til det ferdige produktet. Det er dette som Anthony Giddens kaller «ekspertsystem» (Giddens 1993). Ekspertsystemer består av spesialiserte funksjoner og arbeidsoppgaver som hører sammen og som ivaretas av høyt spesialiserte fagpersoner. Kompetansen er alltid nøye tilpasset den særskilte oppgaven som skal utføres. Giddens poeng med å knytte betegnelsen *system* til eksperter, er til dels å understreke den organiske, integrerte sammenhengen hver enkelt ekspert inngår i og samtidig få frem at kunden eller brukeren av den produserte eksperttjenesten gjerne kun forholder seg til systemet og i mindre grad til eksperten selv.

Til tross for at de to faggruppene (arkitekter og ingeniører) i fysisk planlegging inngår i ekspertsystemer, har det vært og fortsatt er en tendens til å fokusere mer på forskjeller enn på likheter. Dette skyldes dels at arkitektene og ingeniørene ofte konkurrerte om de samme oppdragene og jobbene.

³⁴ Steen Eiler Rasmussen: Undervisningen i byplanlægning ved akademiet i København, *Bygmästaren* 1929, s. 186.

At økende konkurranse mellom arkitektene og ingeniørene om de samme jobbene har virket til å øke avstanden mellom disse to yrkesgruppene, kom klart til uttrykk i *Kritisk Revy* i 1927:

Rene konkurransehensyn kunde af og til virke splittende, og det er ikke frit for, at man blant arkitekter kan spore en ængstelse for ringere arbeidsmuligheter, hvis den ulykke virkelig skulde indtræffe, at ingeniøerne fik lejlighed til en gennemført arkitektonisk uddannelse.³⁵

Dessuten kan det ikke underslås at de to faggruppene har hatt ulike verdimeslige orienteringer. Spenningsforholdet mellom den humanistiske og den naturvitenskapelige tilnærmingen til yrkespraksis – to tilnærminger som arkitektene måtte forholde seg til samtidig – er beskrevet av Charles Percy Snow i boken *The Two Cultures: a Second Look*, fra 1959 (på norsk med tittelen *De to kulturer*, 2001). Det spenningsforholdet som her er beskrevet, er betegnende også for den vitenskapelige kulturen i det vestlige samfunnet mer allment. Snow selv hadde en fot innenfor hver av de to leirene, vitenskapen og det litterære selskapet. Han registrerte at de to gruppene nesten hadde sluttet å kommunisere og at det vestlige samfunnet var i ferd med å splittes i to kulturelle motpoler. Mellom de to polene hersker det mistro, mistenksomhet og «en avgrunn av gjensidig mangel på forståelse» (Snow 2001:26). De litterære intellektuelle beskylder vitenskapsmennene for å være overfladisk optimistiske, mens vitenskapsmennene tror at de litterære helt mangler fremsynthet, ifølge Snow.

Denne kulturelle skillelinjen er et fenomen som har gjort seg gjeldende i hele den vestlige verden. En viktig grunn til dette er spesialiseringen i utdanningen, noe som ifølge Snow bør fremtvinge utdanningsreformer (2001:37–38). Snows klassiker fra slutten av 50-tallet påminner om en kulturell kløft som tilsynelatende bare har vokst siden den naturvitenskapelige revolusjon, en sprekkdannelse som har gått tvers gjennom fagområdene ingeniørfag, arkitektur og fysisk planlegging.

Naturvitenskapen oppnådde stadig høyere sosial anseelse og prestisje fra første halvdel av 1800-tallet, noe som også oppgraderte ingeniørenes prestisje i arbeidslivet og samfunnet for øvrig. Den sterke allmenne troen på naturvitenskapens og teknologiens muligheter i samfunnet kunne arkitekten forholde seg til på to måter. På den ene siden kunne arkitekten posisjonere

³⁵ Otto Linton: Om arkitekters ingeniøruddannelse og ingeniørers arkitektuddannelse, *Kritisk Revy* 1927, s.59.

seg i forhold til ingeniøren og naturvitenskapsmannen ved, på vegne av arkitekturfaget, å hevde sin kunstneriske integritet. Men dermed stod arkitekten i fare for å stille seg på siden av en samfunnsutvikling med stadig sterkere vektlegging av naturvitenskap og teknologi. En annen strategi for arkitekten var å orientere seg i ingeniørfaglig retning. Men dermed var faren stor for å bli stigmatisert som «ingeniør på liksom», eller «ingeniør light», og tape i konkurransen med «de ekte ingeniørene» om bygge- og reguleringsoppdrag.

Til tross for at de to nevnte bekymringene kunne gjøre seg gjeldende, tapte ikke arkitektene i konkurransen med ingeniørene om reguleringsoppdrag i Norge på 20-tallet, snarere tvert imot. Arkitektenes ofte mer appellerende form- og mønsterbetraktninger, samt deres ofte helhetlige løsningsforslag, vant ofte frem på bekostning av ingeniørforslagene – særlig på 20-tallet (Haugen 1999:55–56, Jensen 1980:308). Grunner til dette kan være at arkitektene var bedre formidlere, eller at de hadde et gunstigere pedagogisk utgangspunkt enn ingeniørene. Selv om arkitektene hadde en viss suksess når det gjaldt å tilegne seg reguleringsoppdrag vis-à-vis ingeniørene, stod ofte funksjonalistisk orienterte arkitekter i spissen for å bryte ned skillet mellom arkitekt- og ingeniørfag.

Særlig de internasjonalt toneangivende funksjonalistene var opptatt av å forene arkitektur og ingeniørfag, estetikk og teknikk. 1800-tallets kunstnerideal, «kunsten for kunstens egen skyld» – et ideal som isolerte kunsten fra dagliglivet, hadde ingen plass det 20. århundrets samfunn, mente lederen for arkitekt- og designskolen Bauhaus, Walter Gropius (Gropius 1965:61, Gropius 1968:30). Han hevdet at en viktig betingelse for å modernisere byggevirksomheten for massefremstilling av boliger var at arkitekten lærte seg å akseptere den maskinelle fremstillingsformens muligheter (Gropius 1945:45). Dette betydde at arkitekten måtte bevege seg inn på ingeniørens enemerker, noe som for alvor kunne lykkes de norske og svenske funksjonalistene på 1930-tallet. En nøkkelfaktor for å lykkes i å forene arkitektur og ingeniørfag, var å endre det faglige og pedagogiske innholdet i utdanningssystemet.

3.3. UTDANNINGSSPØRSMÅLET

Et viktig aspekt ved den faginterne diskusjonen angår kunnskapens og kunnskapsutviklingens betydning for konstituering, legitimering og endring av planleggerrollen. Sentralt i kunnskapsutviklingen og formidlingen av kunnskap står selvsagt utdanningsinstitusjonene. Hva som har skjedd innenfor disse, har på sett og vis vært et barometer for de samfunnsmessige

utfordringene som planleggingen har vært stilt overfor. Dette betyr imidlertid ikke at universitetene og høyskolene passivt har tilpasset seg samfunnsutviklingen.

Utdanningssystemet kan betraktes som et eget felt, eventuelt som bestående av flere delfelt. Kjennetegnet på et felt er at det *til en viss grad* er autonomt, at det har en betydelig selvoppholdelsesevne og at aktørene er bevisst hvor grensene går i forhold til andre felt. Dette betyr at utdanningssystemet verken blir direkte dirigert av økonomiske krav eller opptrer som et lydlig instrument i statens tjeneste – og dette til tross for at systemets legitimitet til en viss grad hviler på evnen til å forsyne arbeidsmarkedet med akademisk arbeidskraft. Ifølge Bourdieu er utdanningssystemet *relativt* autonomt, det vil si at det har evne til – i bestemte historiske øyeblikk – å oversette og omtolke krav som stilles til det utenfra (Broady og Palme 1984:61).

Ved forrige århundreskifte hadde fysisk planlegging en sterk kobling til arkitekturfeltet. Som vi har sett, lå tyngdepunktet ved fysisk planlegging på det kunstneriske («byplankunst») og det håndverksmessige. Professorene ved utdanningsinstitusjonene var arkitekter, landskapsarkitekter eller utdannet som designere. Etter hvert kom de byplanmessige utfordringene til å tvinge frem en sterkere fokusering på trafikk, næringsliv og ikke minst de sosiale, hygieniske og helsemessige aspektene ved det å bo i byer. Samtidig ble boligproblemet definert som det kanskje viktigste delproblemet, sosial- velferdsmessig og økonomisk, innen fysisk planlegging.

De samfunnsmessige problemene virket utfordrende på utdanningsinstitusjonene og førte til reformer. Som allerede nevnt, foregikk etableringen av en særskilt utdanning for profesjonelle fysiske planleggere langt mer bevisst i mange andre europeiske land enn i Norge. Utdanning innen fysisk planlegging, eller innen arkitektur med særskilt relevans for byrelaterte problemer, manglet ved norske universiteter og høyskoler til ut på 1900-tallet (Tvinnereim 1990:41). Her hjemme var byplanleggerutdanning kun en faglig fordypning innenfor en arkitekt- eller en ingeniørutdanning. Mange av de toneangivende byplanleggerne i Norge fikk derfor sin utdanning ved høyskoler og universiteter i Tyskland, Sverige, Danmark og England.

I England og USA kunne man tilby komplette utdanningstilbud for profesjonelle byplanleggere allerede før første verdenskrig, i tillegg til arkitekturfaglige- og byplanfaglige fordypninger og tilleggskurser.³⁶ Denne

³⁶ Som Karl Otto Ellefsen har gjort oppmerksom på i samtaler tilhører spansk, italiensk og fransk byplanleggerutdanning en helt annen utdanningstradisjon enn den angloamerikanske og den nordeuropeiske.

utdanningen og de kunnskapsidealene som ble formidlet innenfor denne tradisjonen, fikk generelt svært stor betydning for byplanleggingen i Europa og USA.³⁷

Arkitektutdanningen ved de tekniske høyskolene har til enhver tid befunnet seg i skjæringspunktet mellom teknikk og estetikk. Når det gjelder den planfaglige delen av arkitektutdanningen på 1800- og 1900-tallet, har dette spenningsforholdet vært særlig tydelig og gitt næring til en strid om det burde skje en tilnærming til de estetiske fagområdene, til de ingeniørfaglige eller til begge fagområdene samtidig. Om den planfaglige utdannelsen skulle ha sitt utspring i kunstakademiene, eller om slik utdanning skulle forankres i polytekniske og tekniske høyskoler, var stridens kjerne. Etableringen av en egen arkitektutdanning ved NTH i 1911, representerte på mange måter en symbolsk markering av forskjellen mellom arkitektur og ingeniørkunst. Samtidig var jo arkitektutdanningen dermed plassert innenfor et stort ingeniørfaglig utdannings- og forskningsmiljø.

Også interesseorganisasjonene har hatt betydning for akkumuleringen av og adgangen til arkitektens kulturelle kapital. Med et økende behov for en sivil polyteknisk utdanning i siste halvdel av 1800-tallet, ble Den norske ingeniør- og arkitektforening etablert i 1874, i første omgang primært for å fremme denne saken. Innenfor denne foreningen kom konflikten angående en tilnærming til de teknologiske eller de estetiske fagene raskt opp til overflaten. Samme året som arkitektlinjen ble etablert ved NTH, i 1911, fikk arkitektene et eget landsforbund, Norske Arkitekters Landsforbund (NAL).

I Sverige så man på slutten av 1800-tallet en lignende tendens til splittelse mellom arkitektene og ingeniørene. I spørsmålet om den utdanningsmessige plasseringen av arkitektutdanningen kom det til uttrykk stor uenighet i fagtidsskrifter som *Illustrert teknisk tidning*. Enkelte arkitekter var svært bekymret for at arkitektutdanningen skulle bli oppslukt eller dominert av ingeniørutdanningene ved innplassering ved de polytekniske skolene. Til

Men nettopp fordi den angloamerikanske og den tyske tradisjonen har hatt så stor betydning for skandinavisk utdanning og byplanpraksis, er det ikke funnet plass til den «latineuropeiske» her.

³⁷ Viktige forklaringer på at de engelske og amerikanske kunnskapsidealene fikk så sterkt fotfeste i europeiske byplanlegging, er Englands fortid som kolonialt imperium, samt det engelske språkets utbredelse globalt. I 1909 ble det i England etablert et institutt for bydesign («civic design») ved Universitetet i Liverpool. Den andre rene byplanleggerutdanningen som ble etablert i England, var ved University College i London (1914). På slutten av 30-tallet var det hele sju høyere utdanningstilbud for byplanleggere i England (Hall 1997:322). I USA kunne Harvard-universitetet tilby byplanleggerutdanning i 1909. Men det var først på 30-tallet at det skjedde en systematisk utbygging av slik utdanning i USA, nemlig ved MIT, Cornell, Colombia og Illinois. Disse utdanningstilbudene var en «spinn off» fra relaterte profesjoner som arkitekt- og ingeniørfag (Hall 1997:322). For å bli opptatt til et toårig masterstudium i by- og regionplanlegging har som regel eksamen som arkitekt, landskapsarkitekt, ingeniør, samfunnsviter eller sosialøkonom vært et krav (Marius Reynolds: Utdannelse i by- og regionplanlegging i USA, *Byggekunst* nr. 8 1960, s. 202).

tross for bekymringen fra arkitekthold ble Konstakademins lägre byggnadsskola avviklet, og arkitektutdanningen ble overført til Tekniska högskolan i 1877. Forankringen i forskning ved en teknisk høyskole som denne overføringen innebar, var viktig for en yrkesgruppe som skulle vinne samfunnets respekt (Östnäs 1984:112).

De funksjonalistiske pionerene i Norge problematiserte på slutten av 20-tallet splittelsen mellom teknikk og estetikk, samt tendensen til historisk orientert estetisisme i arkitektutdanningen. Klarest kom disse problematikene til uttrykk i diskusjonen om innholdet i NTHs arkitektutdanning i 1930. Diskusjonen om innholdet hadde sin bakgrunn i at to professorater skulle lyses ut: et professorat i formålære og et i husbygninglære.

Husbygninglærestillingen var uproblematisk og oppfattet som et rent praktisk anliggende av både studentene og de ansatte.³⁸ Denne stillingen skulle besettes allerede høsten 1930. Derimot, utlysningen av professoratet i formålære, en stilling som skulle besettes høsten 1931, utløste en strid som kom til å omhandle hele arkitektutdanningen som sådan. Diskusjonen ble utløst av en misnøye med den klassisistisk orienterte undervisningen generelt og med professor Johan Meyers formålære spesielt. Studentene krevde en mer relevant og aktuell undervisning, med sterkere vektlegging av praktisk formålære og samfunns- og boligforhold. At samfunns- og boligforhold praktisk talt var fraværende tema i undervisningen, skyldtes lite kontakt mellom de praktisk arbeidende arkitekter og NTHs arkitektavdeling, i følge Boysen.³⁹ Det i seg selv at arkitektutdanningen var lokalisert i Trondheim og ikke i Oslo, vanskeliggjorde en slik kontakt, i følge Boysen. Dessuten handlet striden om en ingeniørfaglig versus en estetisk orientering. Med andre ord var det både arkitektenes samfunnsmessige rolle og undervisningsprinsippene som det stod strid om.⁴⁰

I spørsmålet om undervisningsprinsipper og den pedagogiske siden av arkitektutdannelsen, erklærte studentene ved arkitektlinjen på NTH at Bauhaus var det store forbildet. Bauhaus-lederen Walter Gropius hevdet i ettertid at utdanningen ble lagt opp på den måten at arkitekten etter endt utdanning skulle integreres som fullverdig medlem av et produksjonsfellesskap i samarbeid med ingeniører, vitenskapsmenn og

³⁸ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, Kassett 10, Artikler, IX Om formålæreundervisningen, IX 3: Krav om faglig diskusjon om 2 ledige professorater (fra tidlig i 1930).

³⁹ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, Kassett 10, Artikler, IX Om formålæreundervisningen, IX 3: Krav om faglig diskusjon om 2 ledige professorater (fra tidlig i 1930), s.5.

⁴⁰ At det både var undervisningsprinsippene og arkitektenes samfunnsmessige rolle striden stod om, kommer eksplisitt til uttrykk i Carsten Boysens papirer, dvs. i hans privatarkiv i Arkitekturmuseet, Kassett 10, Artikler, IX Om formålæreundervisningen, Foredrag i Arkitektenes broderskap (sannsynligvis holdt tidlig i 1930).

forretningsfolk (Gropius 1968:30). Utdanningen ved Bauhaus ble derfor organisert på den måten at arkitektene inngikk i tverrfaglige arbeidsgrupper. For øvrig var denne måten å organisere arbeidet på i overensstemmelse med 1800-tallets *Arts- and Craft movements* idealer (Seglen 1995:37). Gjennom et undervisningssystem som bygde på Bauhaus' visjoner, ville en fremme en type kunnskap som integrerte emosjonelle erfaringer med vitenskapelig og teknisk innsikt (Gropius 1968:25).

Carsten Boysen, som ifølge Johs. Borchsenius fremstod som en slags talsmann utad for de radikale arkitektstudentene ved NTH, ettersøkte psykologi og sosiologi i undervisningen nettopp for å forberede arkitekten på en utvidet yrkesrolle.⁴¹ Samtidig angrep han tendenser i arkitekturfaget til å skille teknikk og estetikk fra hverandre:

Studentene har først og fremst festet sig ved det pedagogiske system som vi mener må vesentlig omlegges. Den avgjørende feil ved arkitektene som stand er at de enten har sett på sin oppgave fra *estetikerens* synspunkt – eller fra *teknikerens* – uten å innse at disse to synspunkter ikke kan løsrives fra hinannen uten at det blir til ubotelig skade for den hele arkitekturs utvikling. Sågodtsom enhver arkitekt anerkjenner i dag dette syn. Men det har ennå ikke fått gjøre sig gjeldende i arkitektavdelingens studieplan.⁴²

Samtidig hadde den etablerte studieplanen sine sterke forsvarere. Professorene Carl Berner og Sverre Pedersen forsvarte hver på sin måte den etablerte ordningen. Berner forsvarte opprettholdelsen av stillæren og beskyldte samtidig student Tønnes Søyland for å bringe arkitektstudiet i miskreditt.⁴³ Pedersen var mer forsonlig. Han tok avstand fra radikale endringer av studieplanen, som å avvikle professoratet i formålære. Samtidig innrømmet han at det var behov for en studieplanrevisjon.

Arkitektavdelingen behandlet saken våren 1930, og det var enighet om å beholde formålæreprofessoratet, men da i revidert form. Ifølge Pedersen gikk avdelingen inn for både tradisjonsbundne og moderne synsmåter i formålæreundervisningen. Videre skriver Pedersen at forgangne kulturperioders frembringelser bør tjene som siktepeleer til støtte for en fremadskridende retning, og at et slikt syn er i tråd med professor Meyers

⁴¹ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, Kassett 10, Artikler, IX Om formålæreundervisningen, Foredrag i Arkitektenes broderskap (sannsynligvis holdt tidlig i 1930).

⁴² Student Carsten Boysen i *Byggekunst* 1930, s. 69–70 og 210–211.

⁴³ *Byggekunst* 1930, s. 161–162.

tidligere uttalelser.⁴⁴ Punktum for striden ved NTH ble satt i 1932. Da gikk det ut en innstilling fra høyskolekomiteen som ble liggende til grunn for utlysning av et professorat i Byggekunst II, med undertittel «teknikk, form og norsk trebygging» (tidligere professorat i arkitektonisk formlære). Det går også frem av innstillingen at høyskolekomiteen fikk mandat til å revidere hele studiet.⁴⁵

Også i Sverige vakte arkitektutdanningen strid.⁴⁶ I en artikkel i *Byggmästaren* i 1927 hevdet Eskil Sundal at Bygge och Bo-utstillingen vitnet om en lite virkelighetsnær arkitektutdanning.⁴⁷ Det var lagt for mye vekt på teori og for lite på praktiske ferdigheter. Arkitektens eller ingeniørens autoritet er tvilsom når det gjelder yrkenes praktiske sider, hevdet Sundal, noe som innses av arbeideren, verksmesteren og allmennheten. Feilene ligger i utdanningen og i at de unge arkitektelevene er uinteressert i praktisk arbeid. Når det gjaldt de pedagogiske prinsippene, burde en se nærmere på virksomheten ved Bauhaus-Dessau, mente Sundal.

Eskil Sundals kritikk ble imøtegått av enkelte professorer ved KTH (Kungl. Tekniska Högsk. i Stockholm), deriblant Erik Lallerstedt. Han hevdet at organiseringen av undervisningen var en motesak. Ifølge Lallerstedt var det viktigste at man fant godt elevmateriale og gode lærekrefter.⁴⁸

I det samme tidsskriftet tre år senere finner vi Sune Lindströms kritiske anmerkninger til arkitektutdanningen ved KTH.⁴⁹ Ifølge Lindström var denne utdanningen preget av strid og begrepsforvirring, og arkitektens organisatoriske oppgaver fikk altfor liten oppmerksomhet. Lindström ønsket at kandidatene skulle være både organisatorer, teknikere og kunstnere i én og samme person, i tillegg til rene spesialister. Han tenkte seg her arkitekten som en slags generalist eller allmennpraktiker. Samtidig burde geometri og frihåndstegning nedtones.

Arkitektutdanningens innhold og de pedagogiske prinsippene for denne utdanningen la grunnlaget for konflikt og spenning mellom stillingsposisjoner og andre typer sosiale posisjoner. At studentene forsøkte å

⁴⁴ Sverre Pedersen: Studieplanen for arkitektavdelingen ved NTH, *Byggekunst* 1930, s. 208–209.

⁴⁵ *Byggekunst* 1930, s. 101. Her går det også frem at komiteen bestod av Ragnar Østberg, Harald Aars, Per Grieg, Finn Berner og Sverre Pedersen.

⁴⁶ Carsten Boysen: De norska arkitektstudenternas strid för modernisering av undervisningen, *Byggmästaren* 1930, s. 233–234.

⁴⁷ Eskil Sundal: Bygge och Bo:s utställning på Äppelviken och några reflektioner över vår arkitektutbildning, *Byggmästaren*, hefte 14, 1927, s. 165–174.

⁴⁸ Erik Lallerstedt: Arkitektundervisningen. Diskussion vid svenska arkitektföreningens sammenträde den 28. april 1930, *Byggmästaren* 1930, s. 69.

⁴⁹ Sune Lindström: Arkitektundervisningen på tekniska högskolan, *Byggmästaren* 1930, s. 6.

få innpass med andre typer problemstillinger, nye metoder og teorier innenfor det vitenskapelige feltet, ga næring til konflikter i forholdet til de dominerende professorene innenfor feltet. Dominerende og etablerte innenfor feltet forsøkte å utelukke opposisjonelle studenter ved å gripe inn med sanksjoner. Bourdieu hevder at andre måter å gripe inn på er, på forhånd - før nykommere trer inn i feltet, å stille som adgangskrav bestemte kvalifikasjoner og egenskaper, eller ved å endre kriteriene for adgang til feltet (Bourdieu og Wacquant 1996:87).

3.4. INTERNASJONAL INSPIRASJON

3.4.1. Engelsk og tysk innflytelse

Som det går frem av de utdanningsmessige brytningene på 20-tallet, ble det stadig referert til internasjonale utdanningsinstitusjoner, som Bauhaus, for å gi argumentene tyngde og slagkraft. Det er de internasjonale referansene vi skal ta for oss i det følgende.

I sin kritikk av utdanningen vektla de funksjonalistiske pionerene svakhetene ved den etablerte historismen og hagebyorienteringen i byplanlegging og arkitektur. Men hva slags planleggerrolle var toneangivende innenfor det etablerte paradigmet på 20-tallet, og hvilke land og miljøer var toneangivende i utmeislingen av 20-tallets planleggerrolle? I tillegg må vi undersøke hva hagebybevegelsen og historismen definerte som de viktigste byplanmessige utfordringene i tiden.

De to viktigste landene på 20-tallet når det gjaldt byregulering var England og Tyskland, og dette gjaldt både idéutvikling og iverksetting av tiltak. England var tidlig ute, noe som gjenspeiler at den industrielle revolusjon fant sted her. Selv om engelsk byplanlegging tidlig ble opptatt av boligspørsmålet, var det først på slutten av 20-tallet at tiden var moden for en ideologisk dreining i retning av et større offentlig engasjement i dette spørsmålet.

Norge og Sverige kom relativt sent i gang med industrialisering og urbanisering, og dette kan forklare hvorfor byplanideer ble importert. Ved at boligsaken ble satt øverst på den byplanmessige dagsordenen i Norge på begynnelsen av 1900-tallet, ble også arbeiderboliger viet en særlig oppmerksomhet hos arkitekter og planleggere. Det var også rundt århundreskiftet at rollebetegnelsen byplanlegger fikk en mer allmenn aksept. Selvsagt fantes det også før den tid personer som drev med byplanlegging, men disse var enkeltstående og kunne ikke danne grunnlaget for en generell samfunnsmessig yrkesbetegnelse (Flack 1997:1). Først da storbyens

problemer ble akseptert som et offentlig ansvar, fikk man et endelig gjennomslag for etableringen av en yrket byplanlegger. I byplanlitteraturen varierer tidfestingen av dette, men det er mye som tyder på at Bygningsloven av 1924 representerer et slikt endelig gjennombrudd her i Norge.

Det viktigste av de engelske forbildene var Ebenezer Howard (1850–1928). I Howards idéverden konvergente byplanlegging, boligpolitiske tiltak og arkitektur. Med boken *Garden Cities of Tomorrow* (første gang utgitt i 1898) lanserte han et planprinsipp som forente landlivets og bylivets fordeler. I denne boken, der byen, landsbygda og hagebyen beskrives som tre magneter, lister han opp kombinasjonen av landsbygdas og byens egenskaper i de nye hagebyene: naturskjønnhet, sosiale muligheter, lett adgang til parker, lav grunnrente, høye lønninger, ren luft og rent vann, ingen slum m.m. (Howard 1970/1898:46).

Hagebyene skulle stort sett være selvforsynte, atskilt fra hverandre med belter av jordbruksareal. I måten utbyggingene ble organisert på, var Howard fremsynt i sine prosjekter. Så snart nødvendig grunn var ervervet av myndighetene, ble den for innkjøpssummen overlatt til et kooperativt selskap. Kooperasjonen stod så for utbyggingen og for utleie på kontrakter (Bryn 1921:30). Letchworth ble ferdigstilt i 1903 og Welwyn i 1919. Disse var viktige referanser for anlegg av hagebyer i stort omfang, både i hjemlandet og i andre europeiske land.

Et interessant aspekt ved Howard og hagebybevegelsen er at et hygienisk tankegods kommer så klart til uttrykk, både i planene og i de ferdigstilte utbyggingene. Halfdan Bryn, lege og president i Den norske lægeforening gjennom flere år etter første verdenskrig, og venn og vert da Howard gjestet Norge, definerte bolignøden som en samfunnssykdom som måtte undersøkes og behandles som andre sykdommer:

Og man begynner nu å forstå at det er en meget ondartet sykdom. Dens virkninger har nådd så å si alle samfundsklasser, og man har lært å kjenne en rekke av dens følgesvenner: som tuberkulosen, drikkfeldigheten, stor barnedødelighet og mange andre.⁵⁰

I det hele tatt var det blitt en tradisjon i industrilandene å definere boligsaken som et helse- og sosialspørsmål. Boligsaken var et viktig arbeidsområde for

⁵⁰ Bryn 1921, side 43.

leger og andre som var engasjert i helse- og sunnhetsarbeid. Leger spilte rollen som en slags samfunnshygienikere, og det var leger som ledet og gjennomførte de viktigste og mest omfattende undersøkelsene av boligforhold og sosialmedisinske forhold i Kristiania på 1800-tallet. En undersøkelse ble gjennomført i 1833 av Fredrik Holst, og en senere, i 1895, av Axel Holst (Annaniassen 1991:26, 50).

Selv om det var begrenset hva Ebenezer Howard kunne vise til av ferdigstilte utbygginger etter hagebyprinsippet, fikk han stor betydning som hagebybevegelsens fremste ideolog og som president for *The international Garden Cities & Town Planning Association*. I Norge ble det i 1913 opprettet en organisasjon etter mønster av den engelske, *Norsk Forening for Boligreformer* (NFB). Ullevål hageby kan nevnes som eksempel på en utbygging med boligreformbevegelsen som utgangspunkt. Utbyggingen av Ullevål hageby skjedde i flere etapper, startet opp i 1916 og ble endelig fullført i 1922.

Da de funksjonalistiske byplanideene begynte å gjøre seg gjeldende på kontinentet på 20-tallet, ble det satt fokus på grunnutnyttelsesgraden. I større byer var det vanlig å bygge leiekaserner i sluttede bygningskomplekser som omkranset hele kvartaler. Nå ville man åpne disse kvartalene og slippe inn lys og luft. Marienlystbebyggelsen fra ca. 1930 langs Kirkeveien i Oslo, er et eksempel på bruddet med slik lukket karrébebyggelse som var så typisk for sentrum i større byer. Blokkene på 8 etasjer var utstyrt med heis. Marienlystprosjektet var klart inspirert av de nye funksjonalistiske ideene, men var ikke koblet til noe helhetlig sosialpolitisk program.

Funksjonalistene propaganderte for gode boliger i sunne omgivelser ved å bygge frittliggende blokker med en så høy utnyttelsesgrad at det skulle være mulig å fristille store sammenhengende områder som grøntarealer. Det fantes også andre motiver og argumenter for å bygge i høyden. I mitt intervju med Johs. Borchsenius i 1998, gikk det frem at det lå et etisk engasjement til grunn for den høye grunnutnyttelsen: Å la boliger legge unødige beslag på «moder jord» var forkastelig luksus både overfor nålevende og fremtidige generasjoner. I større byer med tettbebygd sentrum og komplisert eiendomsstruktur, og der det ikke lot seg gjøre å sanere store sammenhengende arealer for utbyggingsformål, måtte man ta i bruk områder som var lite utnyttet i ytre sone. Som vi skal komme tilbake til, var det her duket for utbygging av satelittbyer eller drabantbyer. Nettopp her forsøkte man å realisere drømmen om det ideelle bomiljøet med rik tilgang til lys, luft og grøntarealer.

Charles Edouard Jeanneret, senere kjent som Le Corbusier, er kanskje den man først og fremst forbinder med funksjonalistisk byplanlegging og arkitektur. I sin bekjennelse til et vitenskapelig grunnlag for arkitekt- og byplanarbeidet, og gjennom prinsippet om å bygge høyt og kompakt for å frigjøre arealer til andre formål, ble han en inspirator for arkitekt- og byplanmiljøet i Norge som i andre land.

Det var likevel i vesentlig grad fra Tyskland at de funksjonalistiske ideene fikk innpass i det hjemlige miljøet. Gjennom utdanningskapitalen hadde impulsene fra Tyskland gjort seg gjeldende i det norske teknologimiljøet så tidlig som i 1880-årene. Fra slutten av 1800-tallet ble Tyskland ansett som den fremste teknologinasjonen i Europa, og dette avspeilte seg i undervisningen ved NTH. Mange av lærerne ved NTH hadde sin utdanning fra Tyskland, og de aller fleste hadde bak seg lengre studiereiser og opphold i dette landet.

I Tore Hanisch og Even Langes NTH-historie går det frem at dette forholdet ikke var uproblematisk. De tyske impulsene ga opphav til konflikter ved skolen, blant annet ved ansettelse, som jo også hadde betydning for den faglige orienteringen (Hanisch og Lange 1985:44, 46–47). De tyske skolene var mer teoretiske, mens de amerikanske var mer praktisk innrettet og industriorientert. Etter hvert som tyskorienterte «teoretikere» ble utnevnt til professorer, skjerpet striden seg. Da arkitektstudiet knapt er nevnt i Hanisch og Langes undersøkelse, er det vanskelig å trekke noen konklusjoner om hvorvidt striden også kom til å gjelde dette studiet. Men generelt er det grunn til å hevde at mange av de fremste lærerne ved arkitektstudiet var orientert i retning av Tyskland, som professor Sverre Pedersen. Når det gjelder grad av teoretisk versus praktisk orientering, er det også en kjent sak at den tyske arkitektutdanningen fra 1880-årene, i høyere grad enn den engelske og den franske, vektla byggeteknikk og byggeteori. For øvrig var den engelske mer praktisk-empirisk, mens den franske utdanningen var kunstnerisk-artistisk orientert (Fausch 1999:12).

Den tyske funksjonalismen – med utspring i progressive arkitektmiljøer, arkitekt- og designskoler i Weimar, Berlin, Dessau og Frankfurt – var opptatt av at funksjonalismen, i betydningen arbeidsprogram for den moderne by og bolig, skulle ta i bruk de tekniske muligheter og hjelpemidler som fantes i samtiden. Også ideen om offentlig urban kontroll, stod tidlig sentralt i tysk by- og arkitekturtenkning. Weimarepublikkens arkitekter, som Otto Haesler i Celle, Ernst May i Frankfurt, Max Berg i Breslau, Martin Wagner i Berlin

og Fritz Schumacher i Hamburg, gikk inn for at de nye teknikernes ansvars- og arbeidsområde også burde omfatte kontroll og administrering av bygningsproduksjonen, i tillegg til utforming av «bylandskapet» (Tafari 1986:153).

Den sosialdemokratiske Weimarrepublikken av 1919 hadde gått inn for direkte kontroll med disponeringen av grunnarealer, og til dels også med bygningsproduksjonen. Men en økende krise, økt inflasjon og økte byggekostnader utover 20-tallet sørget for at republikkens fremstøt ble nokså maktesløse (Tafari og Dalco 1986:153, 156). Dette forhindret imidlertid ikke at disse nye tankene fikk et betydelig gjennomslag i deler av det norske og svenske arkitekt- og byplanmiljøet.

Selv om europeisk funksjonalisme på mange måter fremstod som et alternativ til hagebytenkingen, hadde hagebyfilosofien og funksjonalismen en god del til felles. Målet om sunne boliger i omgivelser med rikelig tilgang på lys, luft og grøntområder delte funksjonalistene med hagebybevegelsen.⁵¹ Sten O. Karlsson skriver følgende:

Till de högsta av kunskapsformer opphöjde man 'sakligheten', det teknisk effektiva och vetenskapligt objektiva. Detta hindrade inte att de estetiska grundelementen fick samma hygieniska karaktär som hos trädgårdsstad rörelsen: renhet, ljus och praktisk enkelhet (Karlsson 1993:212).

Begge bevegelsene var også opptatt av at boligområdene skulle være plassert i god avstand fra områder med forurensende produksjonsvirksomhet. Det var først og fremst i valg og dosering av tekniske og økonomiske virkemidler at funksjonalistisk byplanlegging representerte noe genuint nytt i forhold til hagebyplanleggingen. Virkemidler og dosering gjorde funksjonalistene avhengig av en sterk offentlig kontroll, regulering og koordinering av byggevirksomheten.

I seg selv er det mindre interessant hvor like eller forskjelligartede hagebytenkingen og funksjonalismen var som anskuelser og bevegelser. Det viktige her er at byen definert som et samfunnshygienisk problem kom til å sette et tydelig preg på planleggerrollen – også etter at funksjonalismen hadde slått igjennom i planlegger- og arkitektmiljøet her hjemme, ved inngangen til 30-tallet. Den funksjonalistiske planleggeren så seg selv i rollen som

⁵¹ De tekniske tidsskriftene i perioden 1854–1908 kretset i særlig grad om hygieniske forhold, lys, luft og beplantning (Jensen 1980:53–54).

samfunnshygieniker. Således føyde planleggeren seg inn i den moderne byplanleggingstradisjonen. Denne rollen skal uttypes, men først må vi se nærmere på den svenske innflytelsen på norsk fysisk planlegging på 20-tallet.

3.4.2. Svensk innflytelse

Funksjonalismen fikk et visst fotfeste i Sverige allerede i første halvdel av 1920-tallet. En av de personene som dette må tilskrives er Gregor Paulsson. Paulsson (1889–1977) var kunsthistoriker, uavhengig kunstteoretisk forsker og direktør for Svenska slöjdföreningen i perioden 1920–34. Både som direktør for slöjdföreningen, og senere som generalkommisær for Stockholms utstillingen i 1930, fikk han stor betydning for initieringen og utmeislingen av funksjonalismen i Sverige. Paulssons innflytelsesrike programskrift, *Den nye arkitektur*, ble publisert i 1920. Dette programskriftet inneholdt både sterk kritikk av 1800-tallets estetiske retninger, samt anvisninger for en ny arkitektur.

Paulsson henviste til den tyske kunstteoretiker Wilhelm Haussenstein, som hevdet at den herskende kunstneriske produksjon og samfunnets nåværende forhold til kunsten daterte seg fra den borgerlige demokratismens fremmarsj i England, Frankrike og Tyskland mellom 1789 og 1848. I følge Haussenstein var kunstproduksjonens ytre vesen i disse epokene av helt og holdent individualistisk karakter. Tilfredsstillelsen av meséner og den private kjærligheten til kunsten, var dens drivkraft.⁵²

Det var altså en individualisert og selvdyrkende kunst Paulsson, med henvisning til Haussenstein, ville til livs. Med kunstens og arkitekturens selverklærte autonomi ble kunsten «hjemløs» i det industrialiserte samfunnet, konkluderte Paulsson. Kunsten hadde mistet kontakten med samfunnet gjennom industrialiseringen, og kunstverket var blitt isolert og rent analytisk. At den rasjonelle teknikk dermed kunne få «overtaket» på kunsten på 1800-tallet, måtte kunsten selv og samfunnet dele ansvaret for.⁵³

Industrikapitalisme var ensbetydende med kaos, rådvillhet og dekadanse for arkitekturen. Kunstnerarkitekten hadde kun forakt til overs for en utvikling der økonomiske og tekniske hensyn var blitt avgjørende for det meste av menneskelig virksomhet. Dermed lukker det moderne samfunnet seg for kunsten, hevdet Paulsson; kunstneren begynner å produsere for seg selv og et par samlere.⁵⁴

⁵² Paulsson 1920. *Den nye arkitektur*, s.20–21

⁵³ Paulsson 1920:24.

⁵⁴ Paulsson 1920:25.

Paulssons poeng, som de skandinaviske funksjonalistene utover på 20-tallet skulle ta til seg som et hovedpoeng, var at kunsten måtte gjenvinne kontakten med samfunnet. «Alle kunstners mor» – arkitekturen – det vil si ikke den offisielle representasjonsarkitekturen, men folkets arkitektur – kunne skapes under den forutsetning at kunst og produksjonsliv etablerte et samarbeid. Dessuten hadde man ikke råd til å forakte det økonomiske.⁵⁵

Paulsson hyllet ingeniørkunstens opptatthet av formålstjenlighet i det moderne bysamfunnet. Mens man i den rene ingeniørbygningskunst har villet la konstruksjonen og det formålstjenlige helt bestemme formen, er forholdet innenfor nyttebygningenes andre greiner det motsatte: en maskering av formålet ved hjelp av den akademiske arkitekturs dekorative former, hevdet han.⁵⁶

Hele vår arkitektur fra de nylig tilbakelagte tiår kjennetegnes av en eiendommelig motvilje mot å angi sitt formål, idet det praktfulle ytre skulle dekke over det indre, som om det var noe å skamme seg over.⁵⁷

Med dette slår Paulsson an tonen for det som i lang tid fremover skulle bli gjennomgangstema i funksjonalistenes arkitektur- og plankritikk, nemlig det uheldige skillet mellom teknologi og estetikk.

Også det moderne bysamfunnet generelt ble et viktig interesseområde for Paulsson. Å tilstrebe klarhet, oversikt og regelmessighet i storbyen, måtte være et hovedanliggende for byplanlegging.⁵⁸ En betingelse for å oppnå oversikt, var å desentralisere byen i små adskilte områder og grupper av bebyggelse. Det burde opprettes soner for boliger, industri, handel og offentlige bygninger. Man kunne tenke seg en konsentrisk by der midten tilhørte «samfunnet» og ytterområdene «individene».⁵⁹

Den første generasjonen funksjonalister i Sverige, som lot seg inspirere av Gregor Paulssons tanker, bestod av Gunnar Asplund, Sven Markelius, Eskil Sundahl, Gunnar Sundbärg og Uno Åhrén. Også disse hadde utspring i klassisismen. Men ifølge Svedberg var den første generasjonen svenske

⁵⁵ Paulsson 1920:29, 40.

⁵⁶ Paulsson 1920:110.

⁵⁷ Paulsson 1920:110.

⁵⁸ Paulsson 1920:75-79, 85.

⁵⁹ Paulsson 1920:86.

funksjonalister sterkt sosialt engasjerte fra dag én, og det i motsetning til de første norske funksjonalistene (Svedberg 1980:54).

3.5. FYSISK PLANLEGGING SOM HYGIENISK PROSJEKT

Som nevnt så den funksjonalistisk innstilte arkitekten og fysiske planleggeren seg selv også i rollen som *samfunnshygieniker*. Byen og boligen som hygienisk problem opptok hele den første generasjonen modernister. En indikasjon på hygienemotivets betydning for boligspørsmålet, er de temaer som gikk igjen på Østkantutstillingen i Oslo. Østkantutstillingen ble etablert som miljø, forening og fast utstilling i 1923. Foreningen hadde visse paralleller til svenske *Slöjdforeningen*, som allerede er omtalt. Solid håndverk, estetisk kvalitet og hygiene i hjemmet var gjennomgangstema på utstillingene som ble arrangert i perioden fra 1923 til 1939. I 1930 gjennomførte utstillingen, i samarbeid med Folkehelseforeningen, en utstilling om oppvask og moderne oppvaskmaskiner. Det ble demonstrert de siste nyvinninger av beholdere, skyllekurver, bord og steriliseringsinnretninger (Bing 2001:190–192). Dette peker frem mot *hygienikeren* som en moderne, progressiv rolle innenfor boligplanlegging og interiørarkitektur.

Også den moderne byen, kanskje det viktigste symbolet på ikke-natur, eller anti-natur, ble underlagt hygienikers storstilte planer. I og gjennom byen, som et fysisk og sosialt prosjekt, greier menneskene for alvor å gjøre seg til herre over naturen. En viktig del av dette «antinaturprosjektet» var å bekjempe, kontrollere eller avgrense smuss og forurensning – i betydningen naturelementer.⁶⁰ På mange måter hadde hygiene som moderne forestilling forankring i det større og mer omsegripende begrepet arbeid, et kardinalbegrep for Marx, Durkheim og Weber. Byen som samfunnshygienisk prosjekt ble fra 1800-tallets industriby videreført inn i det 20. århundrets serviceby.

Viktige dimensjoner ved hygienismen er orden og funksjonssegregering, dimensjoner som er svært tydelige i moderne byplanlegging. Sonering og parsellering hører inn under et slikt ordensregime. På bysamfunnsnivå ga dette seg tidlig utslag i geografisk separering av boligområder fra forurensende fabrikkområder. Disse bestrebelsene ble intensivert i takt med

⁶⁰ Frykman og Löfgren (1994) har i en interessant studie av det svenske samfunnet fra 1880 til 1910, *Det kultiverte mennesket*, lagt vekt nettopp på betydningen av renhet som en både praktisk og symbolladet seier over naturen (s. 145–147).

kvantitative og kvalitative forbedringer av samferdselssektoren. I forordet til Mary Douglas berømte bok *Rent og urent*⁶¹ skriver Jorun Solheim:

'Det rene' er det som er inneholdt i sin egen kategori, det som er avgrenset og ubesmittet av kontakt med alt som ikke tilhører det. 'Det urene' er det som flyter over grensene, det åpne, flytende og tvetydige. Det urenes essens er ubestemmelighet – det som ikke passer inn i mønsteret – det uklare og formløse som lager kluss i kategoriene og som må elimineres eller omformes for å opprettholde kulturens eget klassifiseringssystem. Det urene er derfor forbudt og farlig, det truer den etablerte symbolske orden og signaliserer kaos og oppløsning (Solheim 1997:11).

Det er særlig i situasjoner der det foregår raske sosiale endringsprosesser, at de symbolske urenhetsideene har gode vekstvilkår. Derfor er den moderne byen som kulturform kanskje vel så utsatt for denne typen kulturelle ordensbestrebelsler som tradisjonelle systemer. Det er ikke tingenes iboende egenskaper som gjør dem skitne, men plasseringen. En lekker delikatesse er ren på tallerkenen, men en skitten flekk på jakkeslaget. Med andre ord har forestillinger om skitt og urenhets sitt utspring i ideen om en orden, eller et mønster. Samtidig omfatter ideen om orden og renhet langt mer enn sanitære foranstaltninger – den er en dypt kulturforankret forestilling.

Det er ikke vanskelig å forstå at de samfunnshygieniske bestrebelsene i det gamle bysamfunnet kunne være en livsnødvendighet, for å unngå smitte og død (de rike og fattige levde side om side og hadde daglig kontakt med hverandre i 1800-tallets industriby). Og det var nettopp på dette grunnlaget at grupperinger som ellers stod mot hverandre i politiske spørsmål, kunne forenes om en felles innsats. Den allmenne frykten for sykdom og epidemier er den viktigste forklaringen på at de offentlige planleggingstiltakene fra siste halvdel av 1800-tallet tross alt fikk så bred politisk oppslutning (Eversley 1973:50–51).

I Norge kom sunnhet og hygiene for alvor på den politiske dagsorden allerede fra 1850-tallet. Det skjedde lite konkret om sunnhetsbestemmelser

⁶¹ Mary Douglas har inspirert en rekke idéhistorikere og samfunnsvitere. Et av de mest interessante bidragene som er kommet i de senere årene, er Zygmunt Baumans *Moderniteten og Holocaust* (1997). Gjennom sine teorier om kulturbaserte renhets- og urenhetsoppfatninger har hun også gitt næring til orienteringer innenfor profesjonsstudier. Utgangspunktet er forestillingen om «den profesjonelle renhet», en forestilling om at yrkesutøverne tilskrives en høyere status innenfor profesjonen hvis de arbeider med komplekse, abstrakte og lite rutiniserte oppgaver (se Castro 1992:71).

før 1850, selv om effektive sunnhetsbestemmelser hadde vært en motivasjon for den første bygningsloven av 1827. Først gjennom koleraepidemien på 1850-tallet, kom sunnhetsbestemmelser og forslag om å opprette egne sunnhetskommisjoner på dagsorden. Forholdene var blitt så kritiske at hensynet til privat eiendomsrett og næringsfrihet, som stod så sterkt som ideologiske prinsipper i tiden, fikk vike.⁶²

Det ble nedsatt en komité som skulle legge frem et forslag til ny sunnhetslovgivning, og komiteen la fram sin innstilling i 1858. Hovedkonklusjonen var at bygningsvesen og sunnhetsvesen skulle betraktes under ett. Kommunestyret fikk ved lov om sunnhetskommisjoner av 1860 adgang til å fatte bestemmelser angående sunnhetsvesens ivaretagelse ved oppføring av beboelseshus.⁶³ Videre ble det i 1886 ansatt en ingeniør ved sunnhetskommisjonen for å ta seg av de sanitær-tekniske innretninger ved husene og foreta systematiske undersøkelser av de sanitære forhold i byen.⁶⁴ De synlige resultatene var moderate, noe som skyldtes at lovverket og kontrollapparatet ikke var effektivt nok. Likevel rokker ikke dette ved det faktum at sunnhet og hygiene ble overordnede spørsmål i planlegging av byer og boligbebyggelse fra midten av 1800-tallet og inn i det nye århundret.

Ordningen med sunnhetskommisjonen understreker i tillegg at helsemyndighetene tidlig så en sammenheng mellom hygiene, boligstandard og helse. Myndighetenes erkjennelse av en slik sammenheng ble en viktig bestanddel i norsk boligpolitikk, ikke minst etter at sunnhetskommisjonsordningen ble omorganisert og absorbert av nyopprettede helseråd i den kommunale helseadministrasjonen.⁶⁵ Bolig- og samfunnshygiene ble primært oppfattet som helseprosjekt, selv om det også hadde en estetisk dimensjon ved seg. Det er den estetiske dimensjonen som skal behandles i det følgende.

3.6. ESTETISK NYORIENTERING

Som vi skal ta for oss i det følgende, var holdningene til den estetiske dimensjonen ved arkitektur sprikende og lite samstemte innad i de funksjonalistisk orienterte arkitektmiljøene på 1920-tallet. Enigheten kunne strekke seg til kritikk av etablerte arkitekters og fysiske planleggeres estetiske løsninger, løsninger som en var innstilt på å forkaste helt eller delvis.

⁶² Boligrådmannen i Oslo 1948:60-61.

⁶³ Boligrådmannen i Oslo 1948:61

⁶⁴ Boligrådmannen i Oslo 1948:61

⁶⁵ Helserådet fikk særlig stor betydning for helse- og hygienearbeidet i de største byene. Fra 1919 var helserådet i Oslo organisert med 5 faste helseinspektører som hadde i oppgave å påse bolighygiene, tilstanden vedr. tuberkulose, forsorg m.m.

Samtidig kunne det registreres svært ulike posisjoner og forskyvninger i disse miljøene når det gjaldt hvilken betydning den estetiske dimensjonen skulle ha i forhold til teknikk og funksjon, og om arkitektur i det hele tatt skulle betraktes som en kunstnerisk uttrykksform.

Enkelte som var opptatt av modernismen i den fysiske planlegging ville koble sammen «maskinestetikk» og storbyen som primært et teknisk og organisatorisk problem. Bare sekundært oppfattet disse storbyen som et kunstnerisk, artistisk problem (Ellefsen 2000). Maskinmetaforen understreket både inspirasjonen fra mekanikk og ingeniørfag, samt behovet for å distansere seg fra særlig hagebybevegelsens estetiske uttrykksmåte.

Men ingeniørorienteringen hos flere av de unge funksjonalistene i Europa på 1800-tallet bidro til at funksjonalismens estetiske program syntes uklart og uavklart. Mangelen på avklaring førte dels til en sterk fremheving av estetiske virkemidler (maskinestetikk), dels til en avvisning av estetikk på et generelt grunnlag som et ikke-relevant spørsmål i en samfunnsmessig sammenheng.

Uansett tilsa den estetiske diskursen et brudd med arkitekturen som en representasjon av de herskende klassers politiske, økonomiske og kulturelle posisjon (embetsstandens og borgerskapets arkitektur). Ingeniørorienteringen i funksjonalismen var et direkte svar på kravet om og forventningene til en «tidsriktig» og «samfunnsrelevant» estetikk. De estetiske elementene skulle være «sanne uttrykk» for tidens kulturelle, teknologiske og økonomiske nivå (Rådberg 1988:245).

En del funksjonalister yndet i ulike sammenhenger å fremstille seg som antiestetikere.⁶⁶ Det fantes svært forskjellige oppfatninger av «estetikkens funksjon» i funksjonalistmiljøet fra siste halvdel av 20-tallet, også i Norden. På den ene siden kunne estetikk betraktes som et selvstendig uttrykksmiddel i forhold til funksjonen, og da gjerne som et virkemiddel med tanke på å fremheve funksjonen (se Asplund m.fl.1931). På den andre siden kunne estetikk uttrykke en dimensjon ved funksjonen. I denne forstand ble et funksjonelt høyverdig byggverk automatisk betraktet som et vakkert byggverk (Nilsen 1992:266).

Synet på kunstneren og kunstnerens rolle sier en del om funksjonalistenes estetikkoppfatning. Ifølge Bauhaus-lederen Walter Gropius er det ingen

⁶⁶ Uttalelse av Johs. Borchsenius 17. august 1998.

vesentlig forskjell på kunstnere og håndverkere. Kunstneren er en slags opphøyet eller forfinet håndverker, hevdet Gropius, og håndverksmessig ferdighet er nødvendig for enhver kunstner. I håndverket ligger kilden til kreativ fantasi. Gropius hevdet at skillet mellom kunstneren og håndverkeren er sosialt konstruert, med klasseskillet som utgangspunkt. I arbeidsprogrammet for Bauhaus, som ble forfattet av Gropius og publisert i 1919, kom det til uttrykk en visjon om et fremtidssamfunn der kunst og håndverk er smeltet sammen.⁶⁷

Det svenske programskriftet *Acceptera*, som ble publisert i 1931, i etterkant av Stockholmsutstillingen i 1930, ble av uvurderlig betydning for den nordiske funksjonalismens syn på estetikk. Men *Acceptera* distanserte seg fra Bauhaus i synet på kunst og håndverk. *Acceptera* var ikke villig til å «redusere» kunst til håndverk. I dette programskriftet opererer forfatterne med et skille mellom «fri kunst» og «nyttekunst»:

Skönheten i nyttekonsten kan sålunda inte vara av alldeles samma slag som i den fria konsten. Dess form måste uttrycka dess ändamål, ge dess funktioner ett åskådligt uttryck. Dessa är just det slags skönhet, som vi så oreflekterat och oemotståndligt erkänner i flygmaskinen eller bilen (Asplund m.fl. 1931:137).

Acceptera-kretsens estetikkyn var mer beslektet med synspunktene til Adolf Loos, enn med Gropius'. Loos ville opprettholde et skille mellom kunst og håndverk. I sitt essay om arkitektur fra 1910 hevder han at arkitekturen har sitt utspring i håndverket og at dette har som formål å dekke allmennhetens behov. På den andre siden er kunst revolusjonær og skapes ikke med utgangspunkt i behov:

Konstnären behöver blott tjäna sine egne syften, arkitekten måste tjäna allmänheten. Men sammenblandingen av konst och hantverk har tilfogat varandra och mänskligheten oändliga skador (Loos 1985/1910:34).

De ulike synspunktene på kunst og håndverk som her er eksemplifisert, vitner om at funksjonalismen hadde et uavklart forhold både til romantikkens og til klassisismens estetikkyn. Skjematisk kan *romantikken* beskrives som en

⁶⁷ «Together let us desire, conceive, and create the new structure of the future, which will embrace architecture and sculpture and painting in one unity and which will one day rise toward heaven from the hands of million workers like the crystal symbol of a new faith» (Gropius 1995:49).

estetisk, kulturell orientering i retning av «autentisitet» og «originalitet», der den individuelle skaperkraften står i sentrum.⁶⁸ Like skjematisk kan det hevdes at i opplysningstradisjonen, som bygger på det *klassiske* kulturbegrepet, forholder kunstneren seg til et forbilde (en kanon eller en mester) som han skal «dannes etter» og etterligne; tilegnelsen av de kunstneriske ferdighetene skjer ifølge denne tradisjonen gjennom hardt arbeid, ikke gjennom inspirasjon.

Etter min oppfatning vitner funksjonalistenes forsøk på å balansere mellom romantikk og klassisisme om et uavklart forhold til begge retningene. På den ene siden kommer det i mange sammenhenger til uttrykk et hat mot den form for epigoneri og systematisk etterligning som vi finner i klassisismen. På den andre siden kommer det til uttrykk et hat mot «geniet» – den romantiske skikkelsen som i kraft av en gudegitt gave forvalter den esoteriske visdom. I tidsskriftet *Plan* – i artikkelen/skuespillet «Arkitektstandens krise» – drives det gjøn med «geniarkitekten» – flanøren, snobben som forestiller seg overfor sitt beundrende borgerlige publikum (se Martens og Moe 1983:63–66). Det tvetydige blir ytterligere understreket ved at funksjonalistene tror på opplysningen, som klassisistene, og samtidig er opptatt av «det ekte» og «det sanne», som romantikerne.

Det er for øvrig mulig å spore visse klassekonnotasjoner i funksjonalismens estetikkorientering. I et «Bourdieu-perspektiv» kan det hevdes at ved å fremholde funksjonens primat over formen, til dels ved å fornekte formen, kunne funksjonalistene oppnå arbeiderklassens gunst. Nettopp ved å fornekte kunstens autonomi og samtidig hevde de funksjonelle aspektene ved arkitekturen, kunne de appellere til en arbeiderklasse som angivelig manglet både kulturelle og økonomiske forutsetninger for å forstå arkitektur som noe mer enn gjenstander som skulle dekke primære behov (se Bourdieu 1993:297–310).

Som en avslutning kan det hevdes at til tross for den tyske og skandinaviske nedtoningen av ornamentikk og alt som kunne smake av stilistisk «påheng», er det liten tvil om at de første funksjonalistene oppfattet seg som eksponenter for den nye, saklige *stil*, og at stilelementer tidlig inngikk i de funksjonalistiske prosjektene på en svært bevisst måte. Med andre ord var den første generasjonen funksjonalistisk orienterte byplanleggere og arkitekter på ingen måte antiestetikere. Deres intensjoner med bruken av estetiske elementer, både i byplanlegging og i boligbygging, kunne imidlertid

⁶⁸ Dette er selvsagt en forenkling; blant annet finnes det også en kollektivistisk versjon av romantikken, enid en kulturell helhet, sammenfattet i størrelser som «folket» og «folkeånden».

varierte. Samtidig bestrebet de seg på en slags objektivitet i formspråket – i den betydning at de ønsket å identifisere og benytte et «historisk relevant» og «naturlig» formspråk, rensert for «falske, samfunnsskapt behov» og uavhengig av den konvensjonelle smak. I denne forstand betraktet funksjonalisten seg verken som ren kunstner eller som ren praktiker, men som en formidler av et objektivt gitt formspråk til arkitektens brukere.

3.7. OPPSUMMERING, DRØFTING OG AVSLUTNING

Den kunnskapsmessige orienteringen innenfor fysisk planleggingen, med dens betydning for rolleutviklingen, var preget av brytninger på 20-tallet – i Norge, så vel som internasjonalt. For det første innebar spesialisering, differensiering og profesjonalisering i arbeidslivet økt spenning mellom arkitektene og den unge planleggerprofesjonen. Skulle planleggeren rendyrke sin grunnkompetanse fra arkitektutdanningen, og eventuelt hvordan skulle kompetansen som arkitekt forsvares som en særskilt relevant kompetanse for fysisk planlegging?

Et annet spenningsmoment, kunstneren og teknikeren som motpoler, har hele tiden ligget latent i arkitektfagets kunnskapsgrunnlag, og dette momentet ble forsterket gjennom funksjonalistenes fremstøt for å endre både arkitektenes og de fysiske planleggenes kunnskapsbasis. På den ene siden er moderne arkitektur en del av det moderne, autonome kunstuttrykket, og tilhører altså kunstsfæren. At kunsten er autonom, betyr at kunstneren får bedømt sine verk ut fra ikke-praktiske kriterier. Fremveksten av det borgerlige samfunnet var også fremveksten av den autonome kunsten, en kunst uten mesén. På den andre siden var tekniske innovasjoner, i form av konstruksjonsprinsipper, materialbruk og fremstillingsformer, vel så viktige aspekter ved arkitekturen.

Som Jürgen Habermas hevder, bestod spenningen i at moderne arkitektur, som kunstnerisk uttrykk, pretenderte å gi arkitekturen et autonomt estetisk uttrykk, samtidig som de teknologiske mulighetene motiverte for å legge vekt på de praktiske funksjonene (1985:323). 20-tallets diskusjoner i fagtidsskriftene hadde dette spenningsfeltet som bakgrunn.

Med det som skjedde i det plan- og arkitektfaglige miljøet på 20-tallet, ble distinksjonen mellom den estetiserende humanismen og mål-middelrasjonaliteten utfordret. Denne distinksjonen, som fikk sin filosofiske begrunnelse av Immanuel Kant (1724–1804), hadde bakgrunn i en annen tid. Kant utviklet en filosofisk begrunnelse for å opprettholde et skille mellom tre gyldighetsområder, et vitenskapelig (det sanne), et estetisk (det skjønne) og et

etisk (det gode). Disse sfærene skulle behandles som autonome gyldighetsområder. Kant advarte mot å la det enkelte gyldighetsområde virke utenfor sine grenser. Kunsten skal ikke tjene fornuften, vitenskapen skal ikke angi verdivalg, osv.

De unge radikale funksjonalistene internasjonalt etter første verdenskrig, og i Norge på slutten av 20-tallet, utfordret disse kantianske distinksjonene og hadde en divergerende oppfatning av hvert enkelt gyldighetsområdes logikk, hvilke kvaliteter som skulle ha gyldighet osv. Etter hvert som funksjonalistene oppnådde å markere seg med et alternativt paradigme i arkitektur og fysisk planlegging, førte dette til endringer også i synet på forholdet mellom kunst, vitenskap og politikk – slik disse gyldighetområdene manifesterte seg som sosiale felt. Fremadstormende radikale arkitekter ville endre studieinnhold og prinsipper for pedagogisk gjennomføring ved de utdanningsinstitusjonene som hadde en planfaglig innretning. Krav om nedtoning av estetikk, form- og mønsterbetraktninger og tilsvarende oppjustering av tematikken funksjon, teknikk og samfunn, vitnet om at den toneangivende avantgarden så for seg en omdefinering av den fysiske planleggerrollen. Konkret innebar dette at rollen som fysisk planlegger ble omdefinert fra primært å være ivaretaker av estetiske, formmessige hensyn i planleggingen, til å ivareta de funksjonelle krav som allmennheten stilte til bolig og bosted. Dette betydde imidlertid ikke at funksjonalistene på noe tidspunkt ga slipp på den estetiske dimensjonen i arkitektur og planlegging. Snarere var det snakk om en omdefinering av forholdet mellom form, funksjon og teknikk, samt en endret oppfatning av estetisk innhold.

Den fysiske planleggeren som *samfunnshygieniker* stod sterkt innenfor hagebybevegelsen fra begynnelsen av 1900-tallet og frem til omkring midten av 20-tallet. Funksjonalistene førte delvis det hygieniske prosjektet videre, ved konsekvent å fastholde fordelene ved funksjonssegregering i byrommet, og ved å forsvare dette prinsippet blant annet ved å henvise til hygieniske og helsemessige gevinster. Som vi skal ta for oss i det neste kapitlet, ble det kunnskapsmessige tyngdepunktet samtidig forflyttet, metaforisk og metodisk, fra biologisk fundert hygienisme til en større oppfatning av de kunnskapsmessige og teknologiske muligheter som lå i ingeniørfaget. Den ingeniørtilnærmende holdningen her hjemme kom klart til uttrykk i tidsskriftet *Plan*. Ved inngangen til 30-tallet fremstod funksjonalistene primært som samfunnsingeniører, men uten helt å gi slipp på den biologistiske tenkemåten (dette poenget skal utdypes i neste kapittel).

Historisk endring har både en idémessig (kognitiv) og en materiell, teknisk dimensjon. Forholdet mellom disse dimensjonene er komplisert og ofte usynkronisert. De funksjonalistiske pionerene fra midten av 20-tallet var mer opptatt av de funksjonelle og tekniske aspektene ved arkitektur og fysisk planlegging enn av de politiske. Først fra ca. 1930, markerte for alvor de sosialt engasjerte funksjonalistene seg. I perioden 1920–30 fantes det få boligpolitisk eller byplanmessig relevante posisjoner å innta for en aktiv og engasjert funksjonalist. I en viss forstand styrker dette en antakelse om at de teknologibaserte, materielle endringene i det moderne samfunnet i mange tilfeller fører til et kulturelt etterslep i en adaptiv, ikke-materiell kultur (se Ogburn 1922:202–203).

I alle fall kan det hevdes at tekniske innovasjoner og fremskritt har ført til en utvidelse av mulighetsrepertoaret for regulering og påvirkning av byutvikling. Det er også en tendens til at når problemene i bysamfunnet først er blitt identifisert av politiske og planfaglige myndigheter og andre, har det gjerne tatt lang tid før problemløsningen er blitt realisert gjennom iverksetting av planer. En viktig grunn til et slikt etterslep har ofte vært mangelen på legale og organisatoriske virkemidler, virkemidler med utspring i den adaptive kulturen.

De viktigste institusjonene, i alle fall innenfor boligpolitikken, ble etablert i siste halvdel av 30-tallet og i de første etterkrigsårene. Først ved å vinne frem paradigmatisk, i fagmiljøet og i allmennheten, kunne funksjonalistene ta steget videre i retning av å presse frem politisk-institusjonelle strukturer for en moderne velferdsstatlig fysisk planlegging og boligpolitikk, et steg i retning av det endelige målet for den sosiale funksjonalismen. Men denne tematikken hører hjemme i neste kapittel.

4. 1930–1940: Et funksjonalistisk planleggingsfelt dannes

4.1. INNLEDNING

I første halvdel av 1930-tallet var det tre utviklingstrekk som skulle få stor betydning for fysisk og økonomisk planlegging i Norge og Sverige; økonomisk krise, økt statlig intervensjonisme og borgerlig–sosialdemokratisk samarbeid.

Politisk kom samarbeidstanken til uttrykk i Sverige allerede i 1928, gjennom lanseringen av «Folkhemmet». Det var lederen for sosialdemokratene og statsminister gjennom kriseårene på 30-tallet, Per Albin Hansson, som første gang brukte begrepet under en remissdebatt i Riksdagen i 1928.

Samarbeidstanken og oppmodninger til reformisme, klassekompromiss og arbeidsfred kommer til uttrykk flere steder i talen.⁶⁹ Albin koblet hjemmetaforen med verdier som fellesskap, samhörighet, samarbeid og omtanke:

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke några privilegierade tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffas fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle dette betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, ihärskande och beroende, plundrara och plundrade.⁷⁰

Videre utdyper Hansson «Folkhemmet» som et frihetsprosjekt for nedbryting av klasseskiller:

Det svenska samhället är ännu icke det goda medborgarhemmet. Här råder visserligen en formell likhet, likheten i politiska rättigheter, men socialt består ännu klassamhället och ekonomiskt råder fåtalets diktatur. (...) Skall

⁶⁹ Det er for øvrig interessant at det verdigrunnlaget som understrekes som viktig i talen, samsvarer med kriseforlikets verdigrunnlag: egalitetsprinsippet og kommuntarisme.

⁷⁰ Per Albin Hansson 1928. *Folkhemmet, medborgarhemmet*, s. 1. Tal vid remissdebatten i riksdagens andra kammare 1928.

det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en økonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det økonomiska förvaltandet, demokratin genomföras och tillämpas även socialt och økonomiskt.⁷¹

Albin Hansson forsøkte å løfte «hjemmeverdiene» opp på samfunnsnivå, et idémessig utgangspunkt for å bryte ned sosiale og økonomiske skillelinjer. Folkhemmet befordret og ga legitimitet til kollektiv handling, på tvers av klasse- og partiskiller (Larsson 1994:122). Dette var en idékonstruksjon og en metafor for hele det sosialdemokratiske byggverket, og huset som metafor smøg seg inn overalt, ikke minst i Stockholmsutstillingen i 1930 (Hirdman 1990:89).

Etter at Per Albin Hansson dannet sin første sosialdemokratiske regjering i 1932, gikk han i gang med konkrete samarbeidsbestrebelsler overfor Bondeforbundet (Centerpartiet fra 1957) om krisetiltak på det økonomiske området. Dette samarbeidet ble etter hvert formalisert.

Den politiske utviklingen i Norge fra slutten av 1920-tallet til 1935, bar preg av en tilnærming mellom deler av den borgerlige fløy og Arbeiderpartiet, noe som ble muliggjort ved nye orienteringer og posisjoneringer både i Arbeiderpartiet og i den borgerlige blokken. Berge Furre beskriver denne utviklingen på følgende måte:

Vi kan sjå utviklinga frå slutten av tjuetalet fram mot regjeringsskiftet i 1935 som to konvergerande prosessar frå høgre og venstre: Ei gradvis forvitring av den borgarlege regjeringsmuren. Ei omstilling i Arbeiderpartiet til reformpolitikk for å setja i verk tiltak mot krise innanfor det parlamentariske systemet, – som samtidig vart ei omstilling til regjeringssposisjon og kompromiss. Partiet legg nølende den revolusjonære retorikken bak seg og talar om ein ny veg til sosialisme gjennom støttetiltak og regulering av næringslivet. (...) Ein konvergens kjem i gang både mellom ulike politiske parti og i arbeidslivet (mellom arbeid og kapital) kring ei felles interesse av «å få hjula i gang» i arbeidslivet og kring ei ny tru

⁷¹ Per Albin Hansson 1928. *Folkhemmet, medborgarhemmet*, s. 1. Tal vid remissdebatten i riksdagens andra kammare 1928.

på at økonomisk politikk og statlege tiltak kan fremja oppsving i næringslivet (Furre 1996:129–130).

Men det var ikke bare klassekompromiss og det gryende samarbeidet mellom borgerlige partier og de sosialdemokratiske partiene som la grunnlaget for en sterkere institusjonalisering av offentlig planlegging. Den økonomiske krisen avfødte i seg selv en sterkere legitimering av offentlige tiltak generelt, og av økonomisk og fysisk planlegging spesielt.

Dessuten synes det å være en generell tendens til at økonomiske kriser rokker ved forholdet mellom vitenskap og politikk, et forhold som har hatt avgjørende betydning for hvordan økonomisk og fysisk planlegging har vært begrunnet. Når de gamle handlingsnormene ikke strekker til, ser man seg om etter nye. Som Anne Lise Seip hevder (1989:210) er det helt avgjørende for nye handlingsnormers «suksess», at de har troverdighet og legitimitet. Derfor hentes de gjerne fra felter med høy prestisje, for eksempel fra vitenskapen. Sett på denne bakgrunnen kan forholdet mellom politiker og ekspert/planlegger betraktes som et bytteforhold: politikeren får vitenskapelig legitimering for sin politikk, samtidig som eksperten/planleggeren styrker sin stilling og innflytelse vis-à-vis politikeren. I dette tilfellet skjedde vitenskapeliggjøringen i form av kvantifisering og innføring av standarder på en rekke områder innenfor sosialpolitikk og boligpolitikk. En normativ standard, for eksempel en boligstandard, gir direktiver og incentiver for politisk handling.

Det fagområdet som seilte opp som et overordnet instrument i moderne samfunnsplanlegging, var sosialøkonomien. I Sverige var Gunnar Myrdal en spesielt viktige premissleverandør for utviklingen av dette faget som et instrumentfag for samfunnsplanlegging, og i Norge spilte Ragnar Frisch en tilsvarende rolle. Med et fagøkonomiske fundament var det også lettere å få gjennomslag for en mer ekspansiv økonomisk politikk, og for samfunnsplanlegging generelt, også i tradisjonelt statskeptiske politiske miljøer.

Den offentlige ekspansjonspolitikken, som særlig kunne spores i Det norske arbeiderparti, kom til uttrykk i «En norsk treårsplan» fra 1933. Planen ble utarbeidet av Ole Colbjørnsen og Axel Sømme, og Colbjørnsen utgjorde også bindeleddet mellom Arbeiderpartiet og Ragnar Frisch. Vi finner tre ideologiske elementer som grunnlag for denne planen: en radikal industrialisme, en planøkonomisk reformisme og et planstyre med korporative og teknokratiske innslag (Slagstad 1998:192). Om treårsplanen

fikk små virkninger for næringsutviklingen, var den ideologiske virkningen desto større. Også kriseprogrammet fra 1934 hadde en lignende effekt – den viktigste virkningen av disse planene var at de ideologisk banet vei for en institusjonalisering av offentlig planlegging etter 1945. Med andre ord lå kimene til det velferdsstatlige plantekokratiet, slik det er fremstilt av Slagstad, i de arbeiderpartiinitierte kriseplanene fra første halvdel av 30-tallet.

4.2. PLANLEGGERROLLEN

Også den fysiske planleggingen i Norge og Sverige ble i denne fasen mer offensiv og ambisøs enn det en tidligere hadde sett. Også på dette området kom impulsene utenfra, og da særlig fra Tyskland. En undergruppe av karismatiske helter, som Le Corbusier og Gropius, var en slags formidlere som oversatte og kommuniserte det nye funksjonalistiske paradigmet til miljøer i sine egne land. Dette skjedde en tid etter at disse heltene og andre internasjonalt toneangivende funksjonalister hadde lansert sine tanker om arkitektur og planlegging av byer. Eksempler på slike formidlere var Uno Åhrén, Sven Markelius og Gregor Paulsson, som initierte og gestaltet Stockholmsutstillingen i 1930. Disse forsøkte også å etablere funksjonalismen institusjonelt og maktpolitisk.

Samtidig fremstod de toneangivende fra den nye generasjonen som sosialt engasjerte og samarbeidsvillige fagpersoner. Ønsket om å forandre rådende arkitektur- og planpraksis var motivert ut fra ytre sosiale forhold. Politiske visjoner ble koblet til tekniske metoder, og arkitekturen ble plassert inn i en samfunnmessig kontekst. I denne fasen forsøkte arkitekten å utvide og forfine paradigmet.

Det er grunn til å hevde at angrep på gjeldende paradigmer fra en yngre, progressiv og avantgardistisk fløy som regel er «ytremotivert», ofte motivert ut fra et sterkt sosialt engasjement i samtiden. «Endringsagentene» bruker ytre forhold, utenfor fagfellesskapet, som argument for å endre eller skifte ut det gjeldende paradigmet. Behovene til samfunnet, i betydningen «samfunnsklientellets» behov, var utgangspunktet for den unge avantgarden. Den forskningsmessige tilnærmingen er *ekstern*, sosiologisk.

I en situasjon med brytninger som her beskrives, argumenteres det gjerne med at *paradigmet* ikke er adekvat eller relevant i forhold til de nye problemene som oppstår i samfunnet. Studentaksjonen ved NTH i 1930 var et eksempel på dette. Carsten Boysen, som var anfører for denne aksjonen, skrev at en skole i arkitektur riktignok har sin egen utvikling, men at dette

ikke kan forhindre at de kreftene som må ha størst innflytelse på en arkitektskoles utvikling, er krefter som ligger utenfor skolen selv. Arkitektens oppgaver endrer seg med de endrede samfunnsforholdene. Det er høyskolens sak å sørge for at undervisningen og undervisningsmetodene ikke blir liggende etter, i følge Boysen.⁷²

Byplanavantgarden kan gi assosiasjoner til Schumpeters «entreprenør», en rollefigur i produksjons- og forretningslivet. Joseph Schumpeter definerte «entreprenørskap» som oppstartning av ny virksomhet ved å kombinere kjente produksjonsfaktorer på nye måter (Schumpeter 1978:76). I denne forstand kan denne generasjonen funksjonalister betraktes som entreprenører. De ønsket å kombinere materialer, konstruksjoner, mønster- og formelementer og ikke minst arbeidsmåter innenfor en arkitektonisk/byplanmessig totalitet på nye måter.

Entreprenøren, i sosiologisk forstand, er egentlig ikke en person, men en rolle – eller et aspekt ved en rolle (Barth 1967:6). Entreprenøren er en slags katalysatorrolle, en som evner å betrakte fenomener og problemer på nye måter og som så å si ligger foran «tidsånden». Men rolleaspektet relateres ikke til rettigheter og plikter (som forbindes med rutinisert og formalisert virksomhet), men til rolleutøvelse på utsiden av institusjonene – eller *før* institusjonene etableres.

4.3. PLANLEGGING – MELLOM SAK OG VURDERING

Vi har innledningsvis i dette kapitlet nevnt at det skjedde en sterkere politisering av planfeltet parallelt med at politikken fikk en sterkere vitenskapelig legitimitet i første halvdel av 30-tallet. Utformingen av Colbjørnsen og Sømmes treårsplan fra 1933, i tillegg til Arbeiderpartiets kriseprogram fra 1934, bandt på mange måter sammen politikk og fag. Dette aktualiserte spørsmålet om forholdet mellom *er* og *bør*, mellom sak og vurdering.

Ragnar Frisch var som antydnet en svært viktig premissleverandør for offentlig planlegging generelt, og da gjennom sitt bidrag til å utvikle sosialøkonomien som instrument for moderne økonomisk planlegging og samfunnsplanlegging i Norge. Frisch var opptatt av at den vitenskapelige analysen, som er så viktig i samfunnsplanlegging, er avhengig av problemstillingene. Disse problemstillingene – forutsetningene – er av

⁷² Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, kassett 10, Artikler, IX Om formlærerundervisningen, Foredrag i Arkitektenes broderskap, sannsynligvis holdt tidlig i 1930, s. 2–3.

verdimessig, normativ og ikke-vitenskapelig karakter. Frisch sier at det således er i valget av de forutsetninger som vitenskapen går ut fra, at det vurderingsmessige kommer inn. Det er først når dette vurderingsmessige utgangspunktet er gitt, at selve den vitenskapelige analysen kan begynne. Den type vitenskapelig analyse som det blir mulig å få til, er derfor i siste instans avhengig av hvilke ikke-vitenskapelige vurderinger man går ut fra (Frisch 1995/1936:45).

Dette betyr imidlertid ikke at man for disse spørsmålsvedkommende må gi avkall på den vitenskapelige objektivitet. Det betyr kun at man alltid må søke å være klar over i hvilken utstrekning resultatene er avhengig av de ikke-vitenskapelige forutsetninger som analysen er gått ut fra.⁷³

Nettopp ved å operere med et skille mellom sak og vurdering kunne det nye planleggingsfaget, sosialøkonomien, sikre seg både en faglig autonomi og en sterk politisk innflytelse. Politikerne beholdt sin følelse av styring, mens økonomene beholdt sin profesjonelle forankring. Dette la grunnlaget for en arbeidsdeling som både fagøkonomene og politikerne kunne tjene på. Fagøkonomene fikk hånd om aktuelle problemer som de kunne få bryne sine teorier og modeller på; dermed fikk de politisk innflytelse og samtidig muligheter til å bygge opp profesjonen. Politikerne i Arbeiderpartiet løste motsetningen mellom ideologi (det langsiktige perspektivet) og praktisk politikk. Dermed fikk de virkemidler som var realistiske, effektive og legitimerende.

Det interessante er at det på svensk side rådet en nærmest identisk tenkning i den mest innflytelsesrike kretsen av samfunnsplanleggere. I Sverige var det Gunnar Myrdal som var den viktigste premisseleverandøren for økonomisk planlegging og samfunnsplanlegging (sammen med Åhrén). I sin innsettelsesforelesning, som ble publisert i 1935, skriver Myrdal at verdianskuelsene bestemmer spørsmålsstillingene på det teoretiske plan innenfor samfunnsvitenskapelig forskning. Samtidig erkjenner han at forholdet mellom sak og vurdering innenfor disse vitenskapene er vanskelig:

Eftersom nu socialvetenskapens objekt är det mänskliga, råder det mellan de teoretiska frågeställningarna och de praktiska värdepremisserna ett nära men svårtutredbart samband, som

⁷³ Frisch 1995/1936. Skillet mellom sak og vurdering, s.46.

rentav betecknar vetenskapsteorins huvudproblem för socialvetenskapens del.⁷⁴

Myrdal hevder at det er et dilemma at forskningen, til tross for dens bestrebelser på å være objektiv og forutsetningsløs, aldri kan rive seg løs fra de verdimeslige forutsetningene. Dette peker frem mot «den verdikritiske metode», en metode som Myrdal stilte opp som et nyttig og realistisk alternativ til «den vitenskapsteoretisk naivistiske metode». Den verdikritiske metoden består i at det kognitive og verdibaserte utgangspunktet for problemstillingene både i den teoretiske og praktisk innrettede forskningen, gjøres bevisste og blir gjennomlyst av en sosiologisk og vitenskapskritisk analyse. Forutsetningene problematiseres og legges frem som bevisst valgte. Fremgangsmåten skal beskytte mot ukritisk interessebundethet og sosial partiskhet (1935:9–11). Myrdal advarer mot den politiske og epistemologiske naivismen som var så typisk for de mest entusiastiske av de logiske positivistene.

Myrdals grunnposisjoner her hadde nok på en direkte måte betydning for boligpolitikk og fysisk planlegging i Sverige. Gjennom Myrdals mangeårige samarbeid med Uno Åhrén, ble disse betraktningssmåtene innplantet også i det omfangsrike utrednings- og statistikkarbeidet, som Bostadssociala utredningen. Det er lite som tyder på at en tilsvarende avklaring skjedd for norsk fysisk planlegging. Her hjemme var forbindelsen mellom fag, planlegging og politikk først og fremst avklart på det økonomiske området, ikke minst når det gjaldt økonomisk områdeplanlegging.

Plan-kretsen bevisste politiske stillingtaken kan, på grunnlag av et første overfladisk blikk, minne om den type premisser som Myrdal og Frisch tenker på, om en avklaring av forholdet til planleggingens objektivitetsgrenser. Men samtidig er det lite som tyder på at forholdet mellom sak og vurdering gjennomgikk en tilsvarende avklaring i det fysiske planmiljøet her hjemme. I *Plan*-artikkelen *Arkitektstandens krise*, heter det:

Den oversikt som er nødvendig vil han (arkitekten) i dag bare finne i arbeiderbevegelsen. I den socialistiske tankebygning vil han – når han aktivt søker å trenge inn i den – finne forklaringen på de fleste samfundsmessige problemer som han i dag står uforstående overfor. Han vil opdage at socialismen ikke er en stivbent teoretisk dogmatikk eller en

⁷⁴ Myrdal 1935. Den egentliga forskningen, s.8.

virkelighetsfjern utopi. Han vil opdage at socialismen er den videnskapelige arbeidsmetode overført på samfunnsutviklingen, og at arbeiderbevegelsens historiske oppgave er å gjennomføre en planmessighet i samfunnsliv og produksjon som er av samme art som arkitektens egen planmessighet når han analyserer en oppgave funksjonelt og konstruktivt.⁷⁵

Plan-gruppen så fagarbeidet og det politiske arbeidet som to sider av samme sak. Det sosialistiske tankegodset ble ansett som tilstrekkelig for en epistemologisk avklaring av arkitektur- og planleggingsvirksomheten, noe som selvsagt kan problematiseres.

4.4. FUNKSJONALISMEN OG OFFENTLIG STYRING

Et annet aspekt ved rollen som fysisk planlegger gjaldt forholdet til offentlig politikk, nærmere bestemt til de offentlige myndighetene; i hvilken grad arkitekten og planleggeren skulle engasjere seg politisk, og endelig hvor offensivt statlige og kommunale myndigheter burde gå ut for å løse boligsaken. Men hva slags politisk regime kunne en velferdsorientert funksjonalisme finne klangbunn i?

Vi må dermed vende tilbake til den internasjonale funksjonalismens historiske røtter. Den hyppig refererte artikkelsamlingen *Arkitektur som ideologi* (Berndt, Lorenzer og Horn 1976) gir inntrykk av at funksjonalismen internasjonalt, med sine ambisjoner om å rive over de historiske bånd og skape en tidløs arkitektur basert på enkeltmenneskets og samfunnets «objektive krav», i prinsippet kunne tilpasses hvilket som helst politisk regime. Det var jo også en hovedambisjon hos denne bevegelsen å skape en arkitektur og en fysisk planlegging som var mer eller mindre kontekstuavhengig – som kunne peke frem mot løsninger der det moderne menneskets behov og menneskets ulike virksomheter i det moderne samfunnet skulle stå i sentrum. Ingeborg Glambek (1995) fremfører et beslektet resonnement i det hun hevder at funksjonalismen delte begeistring for moderniteten med alle politiske avskygninger som hadde en positiv innstilling til modernitet.

Det er imidlertid vanskelig å tenke seg at funksjonalismen skulle kunne «blomstre» i et regime uten en aktiv stat. Felles for de nasjonale variantene

⁷⁵ Sitert etter Martens og Ketil Moe 1983, s.60. Artikkelen Arkitektstandens krise ble første gang publisert i det første nummer av Plan, nr.1/33.

av funksjonalistisk praksis var en skepsis til markedsøkonomi. Og de fleste funksjonalister assosierte marked og kapitalistisk utvikling med uorden og «kaos», som det var en offentlig oppgave å rydde opp i.

Historiske eksempler på en aktiv funksjonalistisk bolig- og fysisk planlegging kan vi finne både i høyreorienterte og i venstreorienterte regimer, for eksempel i Italia og i Sovjetunionen (frem til Stalins tilbakevending til nyklassisistisk monumentalisme). For øvrig hadde de funksjonalistene som var tilsluttet CIAM, og som deltok aktivt på kongressene, ulike ideologiske orienteringer. Selv om CIAM, som organisasjon og institusjonell ramme omkring internasjonale arkitektkongresser, passet seg for å gi uttrykk for bestemte politiske eller ideologiske preferanser, var nok hovedvekten av medlemsmassen venstreorientert (Mumford 2000:5). For eksempel ga Le Corbusier i 1936 eksplisitt uttrykk for sympatier med syndikalismen, og da som et alternativ til både parlamentarisk demokrati og kapitalisme (Mumford 2000:110).

Dette må imidlertid ikke forstås dit hen at Le Corbusier systematisk utviklet sine arkitektur- og byplanvisjoner i tråd med sine politiske sympatier. Det var kanskje først og fremst den tyske fløyen av CIAM som var opptatt av å utvikle en arkitektur og byplanlegging i samsvar med et politiske program. Når det gjelder Skandinavia og Norge, viser det seg at det nettopp var de partiene som sterkest kjempet mot et aktivt statlig og kommunalt engasjement i byplanlegging og boligpolitikk, som også var mest skeptisk til de funksjonalistiske løsningene. Fordi den offentlige boligpolitikken, tomtepolitikken og den fysiske planleggingen etter hvert ble så innvevd i hverandre, er det imidlertid vanskelig å påvise hvilke av disse praksisene som den liberalistiske og konservative politikken i hovedsak rettet seg mot.

4.5. FAGIDEOLOGISKE TENDENSER

Den fagideologiske debatten på 30-tallet, slik den gjenspeilte seg i de norske og svenske fagtidsskriftene, ga inntrykk av at grensene mellom byplanfeltet, arkitekturfeltet og det boligpolitiske feltet ble mindre tydelig. Frem til 1930 var de norske fagtidsskriftene mest opptatt av byform og bebyggelsesmønster, endepunkter for gater samt offentlige bygningers plassering og hensikt i bybildet (Jensen 1980:101–103). På 30-tallet kom byplanfeltet nærmere det boligpolitiske feltet, og det skjedde en markert politisering gjennom sosialfunksjonalistenes radikale forslag om offentlig finansiering og kooperativ organisering av boligproduksjonen, i tillegg til boligkontroll. Med andre ord ble forslagene og tiltakene på det boligpolitiske og det byplanmessige området betraktet som to sider av samme sak. Men

etter hvert som *Plan*-funksjonalistene så for seg at viktige posisjoner i byplanlegging og boligpolitikk var innenfor rekkevidde i siste halvdel av 30-tallet, ble de samme personenes retorikk betydelig avdempet.

Kunnskapsoptimismen og troen på den gjennomgripende planleggingens velsignelser ga seg også tidlig utslag i en sterk kontakt mellom arkitekter, politikere, sosiologer og andre fagfolk. Særlig i Sverige lyktes det allerede i første halvdel av 30-tallet å etablere slagkraftige arbeidsteam med en tverrfaglig sammensetning. Arkitektenes eklektiske teori- og metodegrunnlag, samt deres identitet knyttet til generalistrollen, kan kanskje forklare at enkelte arkitekter fikk en fremskutt posisjon i slike team.

Et eksempel er det nære samarbeidet som ble etablert mellom arkitekten Uno Åhrén og økonomen Gunnar Myrdal om *Bostädssociala utredningen*. Av andre akademikere som særskilt gjorde seg gjeldende i ulike samarbeidskonstellasjoner der Åhrén inngikk, må nevnes sosiologen Torgny Segerstedt. Et av hans interesseområder var «gruppehemløshet». Begrepet refererer til oppløsningen av primærrelasjoner som følge av industrialiseringen og var det teoretiske utgangspunktet for etableringen av nabolagsprinsippet i svensk byplanlegging i etterkrigstiden (Franzén og Sandstedt 1981:55–56).

Generelt kan det hevdes at pionerene i nordisk funksjonalistisk fysisk planlegging og byplanlegging på 30-tallet ivret for nye arbeidsformer, et nytt formspråk og et sosialt innhold mer tilpasset det moderne samfunnets problemer. Idealplanleggeren var ikke lenger den passive estetiker som gradvis tillempet byutviklingen i henhold til allmennhetens smak og estetiske preferanser. Den moderne fysiske planleggeren/byplanleggeren skulle spille rollene som folkeopplyser, organisator for tverrfaglig planarbeid og aktiv «samfunnsbygger».

4.6. DEN FYSISKE PLANLEGGINGENS TILGRESENDE FELT: BOLIGPOLITIKKEN

Utviklingen innenfor det boligpolitiske feltet på 30-tallet fikk betydning også for den fysiske planleggingen. Det viktigste som skjedde her var etableringen av boligkooperasjonen. Boligkooperasjonen fikk funksjon som myndighetenes instrument for organisering av byggevirksomhet og fordeling av boligmassen etter sosiale kriterier.

I 1929 ble OOB (Oslo og Omegn Bolig- og Sparelag) stiftet. Dette ble omorganisert og skiftet navn til OBOS (Oslo Bolig- og Sparelag) i 1934. OBOS skulle fremme boligsaken og primært leieboerbevegelsens interesser. OBOS var organisert med moder- og datterselskaper, der moderselskapet skulle være forretningsfører og datterselskapene underlagt dette gjennom økonomiske forpliktelser. De nye byggeprosjektene ble både planlagt og administrert av moderselskapet på vegne av selskapets hussøkende medlemmer. Datterlagene hadde enten form av andelslag eller aksjeselskaper og ble organisert som borettslag. Kommunen tegnet andel i OBOS (100 000 kr.) og ble i tillegg representert i styret.⁷⁶ Både ved boligfordelingen og ved boligplanleggingen ble således OBOS bundet opp av beslutninger i de kommunale organene.

Arkitekten bak OBOS-konstruksjonen var Jacob Christie Kielland (1897-1972). Christie Kielland tok diplomeksamen som arkitekt ved NTH i 1919. I 1934 ble han forretningsfører og på et senere tidspunkt direktør i OBOS.⁷⁷ Selv om han tilhørte et langt tidligere avgangskull enn *Plan*-kretsen, delte han langt på vei kretsens visjoner både på det boligpolitiske og planleggingsmessige området. Hans ideer kom til uttrykk i diverse skrifter, - i tidsskrifter og i større publikasjoner utgitt av Tiden forlag. En av disse var *Små egne hjem*, fra 1933. Her skriver han at tegning og prosjektering av boliger må skje på en standardisert, koordinert og kollektiv måte for å bringe kostnadene for boligkjøper ned:

Forutsetningene for overhodet å få realisert en småhusbebyggelse som tilfredsstillende moderne krav, er at der skapes muligheter for samarbeide mellom de faglige eksperter og de byggende. Men det kan bare skje ved at de som vil ha sig et lite hjem, slutter sig sammen i sterke organisasjoner som har makt og evne til å la sine byggeoppgaver gjennomarbeide av fullt kvalifiserte fagfolk. Likeså viktig som det er at de tekniske og estetiske oppgaver løses ut fra tidens forutsetning, er det at de som vil ha sig hus griper saken an efter moderne metoder - nemlig å arbeide i fellesskap, ikke hver for sig.⁷⁸

Christie Kielland argumenterte for at det var nødvendig at et slikt fellesskap ble organiserte kooperativt. Kiellands forestilling om boligkooperasjonen var

⁷⁶ Aktstykker for Oslo kommune, 1934/35, IB.1, Forh., sak 57.

⁷⁷ Christie Kielland engasjerte seg på mange områder innenfor det boligpolitiske feltet. Han var statens boligdirektør fra 1946 frem til nedleggelsen av Boligdirektoratet i 1964. Han var i tillegg engasjert i Statens boligkomité fra 1945, og bidro sterkt til etableringen av Statens husbank.

⁷⁸ Christie Kielland 1933: *Små egne hjem*, s.21.

klart påvirket av svenske forhold - både gjennom selvsyn, og ikke minst gjennom vennskapet med primus motor for den svenske boligkooperasjonen, Sven Wallander. Allerede i 1923 fikk Wallander gjennomslag for etableringen av Hyrgästernas sparkass och bygnadsförening (HSB).

4.7. SVENSKA IMPULSER:

STOCKHOLMSUTSTILLINGEN OG *ACCEPTERA*

Også andre i Sverige enn Sven Wallander fikk stor betydning for utformingen av norsk fysisk planlegging og boligpolitikk. Vi tenker her på personene bak Stockholmsutstillingen i 1930, og det påfølgende programskriftet *Acceptera*. Utstillingen viste frem en designestetikk som var innvevd i et prosjekt for modernisering av Sverige. Siktemålet var intet mindre enn å etablere en ny sosial orden og en ny nasjonal identitet (Pred 1995:12). I utstillingsprogrammet gikk det frem at utstillingen skulle anskueliggjøre og fremme estetisk kvalitet på nær sagt alle samfunnsområder, fra innredning av boliger og offentlige bygninger, til ute- og gatemiljø (estetisk utforming av skilt, reklame, gatemøblement m.m.). Med andre ord skulle utstillingen fange bredt og målgruppen var «den store massen». Det skulle ligge behovsundersøkelser og analyse av boligens funksjoner til grunn for utforming og dimensjonering av boligen, planløsning m.m. (Rådberg 1964:21,27).

Det var boligavdelingen som var utgangspunktet for programskriftet *Acceptera* som kom ut i 1931. Forfatterne til *Acceptera* var Gregor Paulsson, Gunnar Asplund, Wolter Gahn, Sven Markelius, Eskil Sundahl og Uno Åhrén. Standardisering og masseproduksjon var et av programskriftets viktigste tema. Boligproblemet kunne løses gjennom standardisering og industriell masseproduksjon. Industrien har den fordel framfor håndverket, at kravet til kvalitet forenes med kravet til lav pris, het det. Det var så langt tatt overdrevet hensyn til individuell tilpasning innenfor arkitektur og boligbygging, i følge *Acceptera* (Asplund m.fl. 1931:83). Standardisering betraktes som ubevisst å ta konsekvensene av negative og positive erfaringer med ulike boligtyper:

Den naturliga typbildningen innebär ingen medveten strävan till gemensamhetsformer. Typen blir till som gemensamhetsform därför att för varje tid, varje ort och varje funktion finnes et sätt att göra en sak, som man anser bättre än andra sätt (Asplund m.fl. 1931:83).

Accepteras syn var at det fantes en standard som lignet på en «naturlig» utviklet boligtype, en standard som ikke kunne oppfattes som tvangsuniformering, men som den beste måten å dekke et behov på. Ikke bare aksepterte *Acceptera*-forfatterne industrisamfunnets produksjonsrammer, men de så store muligheter til å oppnå optimal utnyttelse og fordeling av ressursene innenfor disse rammene.

Både *Acceptera* (og Stockholmsutstillingen) vitner om en vilje til å utvide begrepet formgivning. Fra slutten av 20-tallet skjedde det også en tiltakende utvidelse av kunstindustribegrepet. Slöydföreningen, som stod bak Stockholmsutstillingen, ble som det kunstindustrielle miljøet ellers opptatt av også det ytre miljøets alle formålstjenelige aspekter; arkitektur, samferdsel, gateutrustning m.m.

4.8. FOLKEOPPLYSNING OG PATERNALISME

En viktig del av Stockholmsutstillingens kontekst var de politiske visjonene og alliansene. Folkhemmet i Sverige og den type forsonende reformisme som vokste frem i Norge, kan sees som uttrykk for høye politiske ambisjoner. DNA i Norge og SAP i Sverige begynte på midten av 30-tallet å forberede en overtakelse av samfunnsmakten, - på å bli de regjeringsbærende folkepartiene.

Funksjonalismen anno 1930 stod i opposisjon til de sosialdemokratiske partiene, generelt ideologisk og særlig i forhold til boligpolitiske løsninger. Funksjonalistene kritiserte de sosialdemokratiske partiene for å være for moderate og utydelige. Den type radikalisme som disse funksjonalistene målbar hadde samtidig islett av paternalistisk folkeopplysning. Til tross for retoriske vendinger om at planleggerne og arkitektene skulle spille rollen som arbeiderklassens tro tjenere, hadde *Plan*-kretsen i Norge og kretsen tilhørende Stockholmsutstillingen i Sverige en tvetydig innstilling til arbeiderklassen og «de brede lag av folket». På den ene siden ville man imøtekomme arbeiderklassens materielle, sosiale og psykologiske behov. På den andre siden var det den eksklusive kretsen av funksjonalister som, i kraft av sine kunnskaper og sin kulturelle kapital ellers, angivelig visste mest om disse behovene, og hvordan de på en effektiv måte kunne dekkes.

Også innenfor det sosialfunksjonalistiske miljøet i Sverige fantes det klart paternalistiske holdninger. I en artikkel av Sven Markelius i *Byggmästaren* i 1927 heter det at fagmannen har bedre forutsetninger enn allmennheten for å innta en strengt saklig holdning, frigjort fra vanetenking og uten innblanding

av «uvedkommende» faktorer.⁷⁹ Til slike faktorer regnet Markelius «falske forestillinger» om hva det kunstneriske kravet innebar. At sosialt engasjerte funksjonalister, som Markelius, omfavnet arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen i teorien, mens de samtidig tok avstand fra arbeidernes konservatisme, individualisme og kulturelle preferanser i praksis, var et intellektuelt dilemma for funksjonalistene.

Paternalistiske holdninger kom klart til uttrykk i opplysningsvirksomheten, og da særlig i den svenske arbeiderbevegelsens opplysningsvirksomhet. Som i Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) i Norge forsøkte man å forene propaganda, kulturkamp og opplysningsvirksomhet. Holdningen var at funksjonalismen var ensbetydende med en demokratisk arkitektur og boligplanlegging. I Sven Markelius' anmeldelse av boken *Funktionalismen i virkeligheten*, i et nummer av *Byggmästaren* i 1931, går det frem at det råder begrepsforvirring og mangel på forståelse av hva funksjonalismen virkelig innebærer.⁸⁰ Markelius skriver at boken er preget av kulturoptimisme – en tro på at funksjonalismen vil bidra til å løse de nye problemene i tiden – og er et ledd i opplysningsvirksomheten.

Her i Norge kom den samme holdningen til arbeiderklassen til uttrykk i opplysningsarbeidet på 30-tallet. Kretsen rundt *Plan* så for seg en fremtid der arkitekten og den fysiske planleggeren skulle spille en rolle som folkeopplyser og kunnskapsspreder. Den faglige kunnskapen skulle stilles til disposisjon for samfunnet, og særlig for arbeiderklassen. En forklaring på denne holdningen til arbeiderklassen og «folk flest» kan ligge i avstanden mellom det allmenne opplysningsnivået og *Plan*-funksjonalistenes kulturelle kapital. I intervjuet med Johs. Borchsenius uttalte han følgende:

Folk var lite opplyst den gang. De fleste hadde lett for å godta det vi ville og gjorde på vegne av andre. Med det opplysningsnivået som er oppnådd i dag, ville ikke slike holdninger blitt godtatt.⁸¹

I NRKs serieforedrag om boligsak og byggespørsmål, som ble publisert i bokform i 1937, går det imidlertid frem av *Plan*-medarbeider Eyvind Alnæs' innledning at opplysningsarbeidet først og fremst var strategisk motivert. Med andre ord gjaldt det å nyttiggjøre seg befolkningens personlige

⁷⁹ Sven Markelius: Bostadsområde vid Dessau-Törten – ett aktuellt exempel på ekonomisk organisation av bostadsbyggandet. *Byggmästaren* 1927, s. 236.

⁸⁰ Sven Markelius: Gotthard Johansson: *Funktionalismen i virkeligheten*, anmeldelse i *Byggmästaren* 1931, s. 88.

⁸¹ Intervju med Johs. Borchsenius 17. august 1998.

erfaringer som beboere og gjennom opplysningsarbeidet mobilisere og få befolkningen over på planleggerens side:

Bakom kommunestyre og storting må det stå en stadig våken folkemening som kommer frem med sine krav, da kan boligsaken føres frem. Det kan være nyttig å nevne et eksempel fra Sverige. Gjennom de siste årene har det der blant folket i sin helhet vært en imponerende innsikt i alt som har med boligsak å gjøre, – og kanskje mest som en følge av den store opslutning om Hyresgästforeningens arbeide. Når den svenske stat og kommune i de siste år har gjennomført sine store tiltak som hjelp til bolig for barnerike familier, så må det sikkert sees som et resultat av den kraftige offentlige mening. (...) Denne våkne folkemening har vi ikke her hjemme. Men egentlig er alle, alle som bor, litt fagmenn på området hus, sitter ofte med enkelterfaringer som fagmannen går forbi. Det gjelder å samle disse erfaringene, få dem frem i en bred, offentlig diskusjon. Hvis denne foredragsserien kunde bidra litt til å skape en slik folkemening som gav sig virksomme utslag, vilde vi si at meget var oppnådd.⁸²

Den innstillingen som *Plan*-gruppen tidlig hadde til klasseproblematikken, kan nettopp betegnes som et dilemma. I et notat som Carsten Boysen skrev i 1930–31, hevder han at det danske kultur- og fagtidsskriftet *Kritisk Revy*, med utspring i en intellektuell borgerklasse, ikke hadde nok selvrefleksjon til å nå ut over sin snevre sosiale krets. Han skriver:

Å agitere blant den øvrige del av borgerklassen er bare å gi den anledning til å skape sig nye former for romantikk – modernisme og maskindyrkelse. Arbeiderklassens politiske innstilling er realistisk – dens kulturelle er romantisk – men dens kulturelle romantikk hemmer og maktstjeler den. Og dens behov for å nå frem til en realistisk kulturell innstilling venter bare på teknikernes og de socialistisk innstillede intellektuelles fødselshjelp for med bevissthet og med klarhet å gjøre sig gjeldende.⁸³

⁸² Alnæs, Eyvind 1937. Innledning. I Alnæs, Øvergaard Jørgensen m.fl. (red.): *Vi snakker om hus.*, s 12-13.

⁸³ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, kassett 10, Artikler, IX Om formålreundervisningen, notat 2, s. 9. (Upaginert og sannsynligvis skrevet mellom 1930 og 1931, innholdet tatt i betraktning.)

Den paternalistiske holdningen, som var dominerende i funksjonalistmiljøene i Norge og Sverige på 30-tallet, ble på slutten av tiåret stadig oftere problematisert, og ble etter krigen for alvor et fagideologisk debatttema. Sune Lindström reiste denne debatten i *Byggmästaren* med et innlegg som kontant og polemisk ble imøtegått av Poul Henningsen (ansvarlig redaktør for *Kritisk Revy*):

I arkitektur har fagmannsveldet vært av det gode. Dette har forhindret at massenes verdier og idealer har fungert bevarende på det representative hjem som arbeiderklassen har overtatt fra borgerkapet, som igjen har overtatt dette fra eneveldet.⁸⁴

Videre skriver Henningsen at fagmannen skal være folkets tjener, men en tjener som har mer overblikk enn den han tjener, og derfor er moralsk forpliktet til å lede frem til noe bedre.

I Lindströms tilsvaer hevdet det at man ikke kan stille opp som mål for arkitektens virksomhet å berike menneskets tilværelse, gjøre rammen omkring mennesket til et sammenhengende kunstverk, og samtidig fornekte dette menneskets egne verdier, dets rett til å få sine egne behov dekket og sine egne vurderinger respektert. Videre heter det at arkitektene må la være å isolere seg. Det hadde vært en betydelig fordel om de under utdanningen, og i sin virksomhet, søkte kontakter i livet utenfor yrkeskretsen, i folkebevegelsene, og søkte å identifisere seg med disse.⁸⁵

Paternalismen hos modernismens frontfigurer var mer problematisk og mindre opplagt når det gjaldt arkitektur enn når det gjaldt kunstneriske uttrykksformer som litteratur, musikk og billedkunst. Gjennom de sistnevnte uttrykksformene er kunstnerne i stand til å kontrollere sin egen kontekst og sette sammen sitt eget publikum, et publikum som i utgangspunktet besitter en stor kulturell kapital. En arkitekt har ingen mulighet for å sette sammen sitt eget publikum, men må belage seg på hele allmennheten som potensielt publikum.

Siden arkitektur er så allment tilgjengelig, ligger det i sakens natur at en elitær posisjon hos arkitekten oftere fremprovoserer motreaksjoner enn entusiasme hos det brede publikum. Roger Scruton gir uttrykk for dette forholdet i *The Aesthetics of Architecture* (1980):

⁸⁴ Poul Henningsen: Samanhängen, *Byggmästaren* nr. 11 1945, s. 196–197.

⁸⁵ Sune Lindström: Formen – två innlegg av Lindström og Henningsen, *Byggmästaren* nr. 20 1945, s. 396–398.

Clearly, the architect may change public taste, but he can do so only by addressing himself to the whole public and not merely to some educated or half-educated part of it. 'Modernism' in architecture therefore raises a special problem which is not raised by modernism in the other forms of art (Scruton 1980:13).

Som oppsummering kan vi si at den paternalistiske holdningen hos funksjonalistene i denne perioden kom til uttrykk både i kritikk av sosiale gruppers estetiske idealer og i troen på funksjonalismen som teknisk løsning på boligproblemet i den moderne storbyen. Men hva slags organisatorisk og sosiokulturelt utspring hadde paternalismen? For å få svar på dette må vi se nærmere på Mot Dag og dets underorganisasjon, Socialistiske arkitekters forening.

4.9. MOT DAG OG SOCIALISTISKE ARKITEKTERS FORENING

Arbeiderpartiet var på 20-tallet og frem til 1933 et revolusjonært klassekampparti, mer radikalt enn søsterpartiet i Sverige. Den ideologiske utviklingen av Arbeiderpartiet i en mer reformistisk retning hadde sammenheng med at partiet søkte oppslutning og politisk innflytelse, og samtidig søkte partiet en faglig tilnærming til den form for planstyre som skulle komme til uttrykk i treårsplanen av 1933 og kriseplanen av 1934. Mot Dag, stiftet i 1921, var en venstreradikal politisk organisasjon som stilte seg kritisk til denne reformismen. Mot Dag hadde nær ideologisk tilknytning til den internasjonale organisasjonen Clarté. Clarté bestod av intellektuelle sosialister med fremme av pasifisme og senere kamp mot fascismen som hovedanliggender.⁸⁶

Frem til 1936, da organisasjonen kollektivt meldte seg inn i Det norske arbeiderparti, var motdagistene revolusjonært innstilt. Innmeldelsen hadde tilslutning fra samtlige motdagister, med unntak av lederen Erling Falk. Falk ble aldri på noe tidspunkt medlem av Arbeiderpartiet. Enkelte hevder at dette skyldtes motvilje hos Falk selv, mens andre, som Reiulf Steen (2000:74), hevder at lederen for Arbeiderpartiet, Martin Tranmæl, ikke kunne godta at Falk skulle bli medlem.

⁸⁶ Clarté var en svært sammensatt bevegelse. Religiøse pasifister, de som var skuffet over Versaillesfredens behandling av Tyskland, og revolusjonære sosialister – sterkt inspirert av den russiske revolusjon – gjorde seg gjeldende i intellektuelle miljøer og studentmiljøer etter første verdenskrig. Den første Clartébevegelsen var sprunget ut av slike miljøer, preget av sammensatte og uklare stemninger. Ifølge en av Mot Dags forgrunnsfigurer, Arne Ording, var det svenske Clarté på slutten av 1929 likevel et forbilde for motdagistene (Ording 1929:19–20).

En forgrening av Mot Dag-organisasjonen var Socialistiske arkitekters forening, stiftet i 1932. Denne forgreningen, eller underorganisasjonen, bestod nettopp av de toneangivende innenfor den sosialt engasjerte funksjonalismen i Norge – Erik Rolfsen, Frode Rinnan, Carsten Boysen, Johs. Borchsenius med flere. Disse var erklært skeptiske til måten de borgerlige partiene, og også Arbeiderpartiet, ville løse boligspørsmålet på, særlig i de største byene. Partiet gikk ikke langt nok i bestrebelsene for å løse boligspørsmålet, het det.

Forholdet mellom Arbeiderpartiet og Mot Dag var preget av spenninger, ikke bare politiske, men også kulturelle. De kulturelle spenningene hadde sin bakgrunn i at Arbeiderpartiet fant sitt rekrutteringsgrunnlag vesentlig i arbeiderklassen, mens Mot Dag praktisk talt utelukkende hadde sitt utspring i embetsstanden. De som meldte seg inn i Mot Dag i første halvdel av 30-tallet, utgjorde en sosialt engasjert og kulturradikal krets. Det hører også med til bildet at den ensidige rekrutteringen av medlemmer fra godt etablerte embetsfamilier la grunnlaget for et organisasjonsmiljø som nærmest var blottet for intern konflikt og uenighet.⁸⁷ Vi skal se nærmere på dette sosio-kulturelle utspringet fordi det kan anskueliggjøre arkitekten i rollen som fysisk planlegger, de holdningene som kan knyttes til utøvelsen av denne rollen, og den form for paternalisme som er et kjennetegn ved den funksjonalistiske planleggingspraksisen.

Mot Dag hadde en sterk affinitet til arbeiderklassen. Like sterk som denne affiniteten og sympatien var antipatien overfor handelsborgerskapet. Som en mer spesifikk forklaring legger både Trygve Bull og Trond Nordby betydelig vekt på det anstrengte forholdet mellom embetsstanden og det nyrike borgerskapet med utspring i spekulasjon under første verdenskrig. Trond Nordby skriver:

Innenfor denne tolkningsrammen reagerte motdagistene på vegne av fedrene, som var deklasserte i forhold til dem som hadde skaffet seg spekulasjonsformuer under første verdenskrig (Nordby 1989:30).

De unge følte seg satt utenfor av kretser som var dem kulturelt underlegne, men som var i stand til å hevde seg gjennom penger. I henhold til Bourdieu

⁸⁷ Tidligere motdagist Trygve Bull skriver at den sosiale bakgrunnen til motdagistene (og Mot Dag-funksjonalistene) var så ensartet at uenighet og uoverensstemmelser innen organisasjonen knapt kunne påvises (Bull 1987:247–248).

kan det sies at motdagistenes *kulturelle kapital* hele tiden ble aktivert mot eksponenter for en økonomisk kapital.⁸⁸ Motdagistene mente at kunnskap og samfunnsliv; statsvitenskap, sosiologi, økonomi, og psykologi, var den viktigste og mest relevante kulturelle kapitalen for formingen av det moderne samfunnet.

Samtidig var motdagistene på mange måter ambivalente overfor sin egen embetskulturelle *habitus*. På den ene siden ville de følge opp fedrenes opplysningsprosjekt, troen på kunnskap og utdanning som grunnelementer i kampen for et bedre samfunn. På den andre siden stod de her overfor et farsoppgjør:

Fedrenes normmønster hørte hjemme i den gamle embetsmannsstaten, og bygde på tradisjonelle verdier som autoritet, orden og plikt. Sønnene derimot var født etter embetsstatens fall i 1884. Mellom deres og fedrenes ungdom lå den raske industrialiseringen som satte inn i 1890-årene – med påfølgende omkalfatring av verdier og levemåter. Kort sagt: De unge tok preg av det nye. For å bruke den sjargongen motdagister omgav seg med i 1920-årene, gjorde de opprør mot fedrenes tyranniske Over-jeg (Nordby 1989:30–31).

En viktig del av Mot Dags politiske arbeid var den opplysnings- og propagandavirkosomheten som ble drevet i regi av yrkesgruppene.⁸⁹ Som nevnt var den definitivt viktigste og mest innflytelsesrike gruppen Socialistiske legers forening, stiftet i 1931 og ledet av Karl Evang. Da Socialistiske arkitekters forening ble dannet i 1932 av Carsten Boysen og Erik Rolfsen, eksisterte det allerede et så sammensveiset miljø av sosialistisk orienterte arkitekter at stiftingen til en viss grad kunne synes overflødig. Det var først gjennom denne gruppens etablering av *Plan*-tidsskriftet at

⁸⁸ Den kulturelle kapitalen står i et (horisontalt) motsetningsforhold til den økonomiske kapitalen. Dette betyr at personer i besittelse av kulturell kapital, for eksempel professorer, ofte anerkjenner helt andre verdier, ressurser og tilganger enn personer i besittelse av økonomisk kapital (direktører m.m.). Inspirert av Harold Perkins, og kanskje også av Pierre Bourdieu, hevder Trond Nordby at fremveksten av «det profesjonelle samfunnet», det samfunnet som i det 20. århundret i økende grad kom til å vektlegge faglige kvalifikasjoner som grunnlag for politisk og sosial innflytelse, også betydde en fremvekst av «den menneskelige kapital» som den viktigste formen for rikdom (Nordby 1994:219).

⁸⁹ Ifølge Trygve Bull (1987:220) ble følgende Mot Dag-foreninger dannet på 30-tallet: Socialistiske legers forening i 1931 (Karl Evang), Socialistiske arkitekters forening i 1932 (Carsten Boysen og Erik Rolfsen), Socialistiske filologers og realisters forening i 1933 (J.F. Ording og Olav Storstein), Socialistiske teknikeres og ingeniørers forening i 1934 (Kristian Gleditsch og Hallvard Løken) og Socialistiske jurister og økonomers forening (Åke Ording og Johan Vogt).

bysamfunnets planleggingsproblem, sett gjennom «funksjonalistiske briller», for alvor ble satt på dagsordenen i Norge.⁹⁰

Arkitektidealet for *Plan*-medarbeiderne var den samfunnsengasjerte og politisk aktive planlegger og byggeorganisator. I artikler, kronikker og innlegg, i dagsaviser og deres eget tidsskrift, fremmet de sosialt engasjerte funksjonalistene krav om at statlige og kommunale myndigheter måtte ta ansvar for å fjerne bolignød, spekulasjonsbygging og -utleie av boliger, forslumming og trafikkmessig kaos i byrommet. Når det gjaldt byplanlegging, var ifølge *Plan* det viktigste målet å «rydde opp» i det kaos som kapitalismen hadde skapt i byene. Det skulle opprettes orden, oversikt og systematikk i byrommet gjennom geografisk segregering av funksjoner: bofunksjonen, rekreasjon, trafikk og næringsvirksomhet.

Som vi skal komme tilbake til, ble disse opposisjonelle tankene fra 30-tallet offisiell boligpolitikk og byplanlegging etter krigen. *Plan*-medarbeiderne inntok da sentrale stillinger og verv innenfor disse områdene: Erik Rolfsen ble byplansjef i Oslo, Frode Rinnan ble hovedarkitekt for noen av de største boligutbyggingene, Carsten Boysen ble generalsekretær i Norske boligbyggelags Landsforbund og Gunnar Øvergaard Jørgensen ble sekretær i OBOS og underdirektør i Boligdirektoratet. Ved at samtlige av de nevnte ble medlemmer av Det norske arbeiderparti i 1936, ble funksjonalistisk byplanlegging og arkitektur integrert i den norske sosialdemokratiske velferdspolitikken etter krigen.

Plan-kretsen hadde en flat struktur, uten en formelt utpekt eller valgt leder. Likevel var det Carsten Boysen som uformelt pekte seg ut som den førende skikkelsen utad. Ifølge Borchsenius var Boysen den mest «taleføre» av kretsens medlemmer,⁹¹ og det var han som frontet opposisjonen i striden om formålæreprofessoratet i 1930. Kretsen rundt *Plan* hadde deltatt aktivt i Arkitektstudentenes Broderskap, en studentorganisasjon som spilte en særlig aktiv rolle i forbindelse med studentstreiken ved NTHs arkitektavdeling i 1930. Ved den kollektive innmeldelsen av Mot Dag i Arbeiderpartiet i 1936 gikk tidsskriftet inn, og Socialistiske arkitekters forening ble innlemmet i

⁹⁰ *Plans* redaksjonskollektiv bestod av tolv arkitekter: Carsten Boysen, Eyvind Alnæs, Fredrik Barth, Johs. Borchsenius, Sofus Hougen, Gunnar Øvergaard Jørgensen, Einar Karstad, Hans Magnus, Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Tønnes Søyland og Olav Tveten. I tillegg hadde tidsskriftet en medarbeiderstab: Johan Vogt, Carl Viggo Lange, Harald Hals (konservator), Halvard Løken, Fredrik Møller og Audun Henden (Glambe 1970).

⁹¹ Intervju med Johs. Borchsenius i hans hjem 17. august 1998.

Teknisk forening av DNA.⁹² Ledelsen av Teknisk forening bestod av personer med tilknytning til NIF og DNA samtidig.⁹³

Den svenske utløperen av Clarté hadde noenlunde den samme posisjonen i Sverige som Mot Dag i Norge. Den sosiale, kulturelle basisen for de to organisasjonenes medlemmer var også mye den samme (middelklasse/funksjonærstjikt). Begge organisasjonene trakk til seg sosialistisk innstilte intellektuelle. Clarté og Mot Dag ble stiftet i 1921 og begge organisasjonene hadde sin storhetstid i første halvdel av 30-tallet. Det var likevel forskjeller. Forholdet mellom den svenske organisasjonen og SAP var preget av harmoni, mens søsterorganisasjonen i Norge (frem til innmeldelsen i 1936) hadde et langt mer anstrengt forhold til Arbeiderpartiet. En forklaring på dette er at Mot Dag, i motsetning til den svenske organisasjonen, var lukket, elitistisk, selektiv og lite opptatt av kvantitativ oppslutning (se Hagtvet 1973:35–43).

4.10. IDEOLOGISK ORIENTERING HOS «PLAN-GRUPPEN»

Ideologisk orientering har stor betydning både som motivasjon for offentlig planlegging og for fortolkninger av planleggingens virkemåte i samfunnet. Denne erkjennelsen bygger på den erfaring at planlegging har betydning for fordelingen av verdier, goder og byrder i samfunnet, og følgelig kan planlegging defineres som en form for utøvelse av politikk. Det ideologiske utgangspunktet er en type motivasjon som har innvirkning på prioriteringer, arbeidsmetodikk og hvilke løsninger som foreslås. Ideologisk forankring er i denne forstand ikke nødvendigvis noe negativt. Som Foley hevder, er ideologier til og med viktige for å sikre seg «et grunnleggende operasjonsrasjonale» (Foley 1960). Vi skal i det følgende se nærmere på *Plan*-funksjonalistenes ideologiske orientering.

De norske sosialt engasjerte funksjonalistenes ideologiske orientering var sammensatt, sprikende og preget av spenning. Siden de fleste motdagister kom fra embetsfamilier og siktet seg inn mot solide universitetsutdanninger – med stillinger i staten som det endelige mål for mange av disse – stod de allerede i utgangspunktet på siden av den tradisjonelle konflikten mellom arbeid og kapital. De hadde ingen egeninteresser å forsvare i klassekampene som pågikk. Som Trond Nordby påpeker fikk de en identifikasjon med hele samfunnet inn med morsmelken (1994:220). Med et slikt utgangspunkt var

⁹² Aktivistene som utgjorde *Plan*-kretsen, begynte å skrive i *Byggekunst*, og flere av dem som i 1932–33 hadde meldt seg ut av Norske arkitekters landsforbund, meldte seg inn igjen i 1936.

⁹³ *Teknisk ukeblad* nr. 14 1935, s. 143 (redaksjonelt).

det kanskje lett å innta en paternalistisk holdning i spørsmål som gjaldt arkitektur, boligbygging og byregulering.

Som nevnt var arkitektene i Mot Dag-kretsen kritiske til politikernes håndtering av boligsaken, og denne kritikken var også rettet mot Arbeiderpartiet. I en av artiklene i *Plan* heter det:

I den redegjørelse som boligrådet med Randolph Arnesen i spissen har utgitt i 1931, 'Boligarbeidet gjennom 20 år', fremstilles hele denne boligpolitikk som en idealistisk kamp fra Arbeiderpartiets kommunerepresentanters side for å avskaffe bolignøden. Når målet ikke er nådd, så skyldes det 'den omstendighet at oppgaven er vokset under arbeidet for å løse den'. I denne fremstilling av Oslos boligpolitikk gis der ingen andre mørke punkter enn Høires voksende uvilje mot å være med på flere bevilgninger. Om politikkenes fortreffelighet i og for sig hersker det ingen tvil. Den gjennomgåelse vi foran har gitt av de enkelte sider ved den kommunale boligpolitikk, vil ha vist at denne selvtilfredshet ikke er helt på sin plass. Man vil også allerede ha innsett at denne mangel på selvkritikk hos arbeiderklassens kommunale representanter i virkeligheten kan bli av skjebnesvanger betydning for arbeiderklassen (sitert etter Martens og Moe 1983:160).

Med andre ord ville *Plan*-funksjonalistene ha en mer aktiv og offentlig boligpolitikk. *Plan*-gruppens utfall både mot de borgerlige partiene og mot Arbeiderpartiet må sees på bakgrunn av den ideologiske orienteringen. I økonomiske og sosiale spørsmål var *Plan*-gruppen marxister, men denne posisjonen ble forsøkt forent med kulturradikale holdninger med forankring i den embetsborgerlige bakgrunnen. Mens arbeiderbevegelsen var opptatt av å frigjøre arbeiderklassen økonomisk og sosialt, ville de kulturradikale frigjøre enkeltmennesket på det individuelle, psykologiske plan. Dette var en fundamental motsetning. I det følgende skal vi ta for oss *Plan*-gruppens sammensatte ideologiske plattform.

Mot Dag var en av mange bevegelser med kulturradikale målsetninger. Organisasjonens tidsskrift *Mot Dag* og det danske *Kritisk Revy* vitner om en kulturell orientering som fanget tematisk bredt. Felles var troen på rasjonalisme og saklighet og avvisning av alt som kunne smake av metafysisk spekulasjon. Til en viss grad går det et skille mellom disse tidsskriftene og marxistiske opplysnings- og propagandaskrifter når det

gjelder tematisk vektlegging av henholdsvis produksjonsmessige og kulturelle spørsmål (dvs. basis og overbygning). Nettopp på dette punktet lå det en kime til konstant spenning mellom kulturradikalisme og marxisme (Longum 1997:210). Dette skillet må imidlertid ikke overbetones.

Arbeiderbevegelsens opplysningsvirksomhet, i regi av Arbeidernes opplysningsforbund (AOF), var på 30-tallet minst like fokusert på kulturelle spørsmål som på økonomiske.

Kulturradikalismen og sosialismen/marxismen hadde til felles en nesten instrumentell tilnærming til kultur. Når det gjelder sistnevnte, bar kulturarbeidet i regi av AOF preg av en kamp om kulturell kapital. Kulturell fremgang skulle gi arbeiderklassen et rikere liv og en selvhevdelse, som igjen var en forutsetning for den enkeltes selvhevdelse (Meyer 1935:8–10).

Opplysningsarbeidet handlet gjennomgående om sosial/kulturell mestring og praktiske ferdigheter i det daglige politiske og faglige arbeidet.

Organisasjonsspørsmål utgjorde tyngdepunktet i arbeiderbevegelsens opplysningsarbeid. For den kulturradikale bevegelsen var kultur et spørsmål om frigjøring og tilegnelse av makt og innflytelse i samfunnet. Kulturens potensial som instrument for sosial og psykologisk frigjøring var viktigere enn kulturens egenverdi.

For øvrig hadde kulturradikalismen sitt sosiologiske og historiske utspring nettopp i et *intellektuelt* borgerskap, det vil si et borgerskap som ikke var knyttet til det materielle produksjonslivet.⁹⁴ Innenfor arbeiderbevegelsen, og da særlig innenfor fagbevegelsen, var imidlertid de antiintellektuelle strømningene tidvis sterke. For mange organiserte ble akademisk utdanning assosiert med borgerskapets verdier og kulturelle kapital.

Spenningen mellom kulturradikalisme og antiintellektualisme angikk også forholdet mellom Mot Dag-lederen Erling Falk og DNA-lederen Martin Tranmæl. Selv om begge hadde et praktisk-rasjonelt syn på sosialismen, og selv om begge hadde gjort mange av de samme erfaringene med amerikansk syndikalisme, hadde de svært ulike tanker om lederrollen. Falk var tilhenger av et vitenskapelig fundert elitelederskap, i samsvar med forestillingen om den rasjonalistiske reformator. Tranmæl hevdet at ledelsen måtte være trygt forankret i fagorganisasjonen. Han tok avstand fra tanken om en ideologisk skolert elite og gikk inn for en type leder som kan karakteriseres som en

⁹⁴ Kulturradikalismen (som ifølge Gunnar Skirbekk var identisk med kulturliberalismen) vant frem på 1880-tallet – parallelt med betegnelsen «kapitalismens løsunge». Denne betegnelsen uttrykker forestillingen om kulturliberalistiske litterater som opprettholder en adekvat kapitalistisk tenkemåte. Disse tjener kapitalismen best nettopp når de erklærer seg som motstandere av visse sider ved det kapitalistiske samfunnet, men uten å gi slipp på de liberalistiske grunnbegrepene og tenkemåtene (Skirbekk 1984:66–69).

folkelig praktiker (Langeland 1999:111). De forskjellige synspunktene hadde nok i dette tilfellet også et mer personlig aspekt. Mens Tranmæl var en karismatisk leder som til fulle behersket rollen som taler, var Falk sky og reservert.

Selv om mange kulturradikalere nedtonet – og i mange tilfeller forsøkte å fortie – sin embetsborgerlige bakgrunn, skinte en form for elitisme igjennom på det ideologiske planet. Siden slutten av 1800-tallet hadde man dyrket den uavhengige eneren. Forestillingen om den uavhengige og uredde som kjemper for opplysning og fremskritt, ble av Georg Brandes fortettet i slagordet «aristokratisk radikalisme» (Sørensen 1993:189–190). Det var denne tradisjonen som 30-tallets kulturradikalisme bygde på.

Selv om vi kan konkludere med at den politisk-ideologiske orienteringen hos *Plan*-funksjonalistene var sammensatt og fylt av motsetninger, og at det helt frem til den kollektive innmeldelsen i 1936 hersket et spent forhold mellom Arbeiderpartiet og Mot Dag-kretsen, kunne de likevel enes om at et sterkere statlig engasjement var nødvendig på de fleste samfunnsområder. Nasjonale planer ble sett på med positive øyne. Ulike former for planlegging måtte basere seg på verdipremisser fra politikkens verden så vel som på «saklige», vitenskapelige premisser. Rolfsen, Rinnan og Boysen så i første halvdel av 30-tallet for seg planlegging som en fellesnevner for fag og politikk, som to sider av samme sak. Den faglige, men samtidig sosialt engasjerte tilnærmingen til planlegging kom tydelig til uttrykk i angrepene på fysisk planlegging og byplanlegging i betydningen sosialt irrelevant estetisisme. Med andre ord bestrebet funksjonalistene i Norge seg på en teknisk-vitenskapelig innretning på planarbeidet. En «saklig» og vitenskapelig basert byplanlegging skulle muliggjøre en rasjonell, effektiv organisering og fordeling av ressurser, som igjen var en forutsetning for en sosial og demokratisk samfunnsutvikling.

4.11. INGENIØRFAGLIG TILNÆRMING OG OMDEFINERING AV PLANLEGGINGSFELTET

Plan-gruppen rettet bebreidelser mot angivelig politisk nøytrale arkitekter og byplanleggere. Tidsskriftet *Plan* kritiserte de fleste andre fagtidsskrifter for å være for opptatt av tekniske og estetiske problemer og for lite opptatt av sosiale og politiske spørsmål (Martens og Moe 1983:46). En påberopte seg vitenskapelighet gjennom metodikk og måten man organiserte planarbeidet på. Samtidig finner vi at nettopp sosialt engasjement og politiske vurderinger ble betraktet som eksplisitte forutsetninger som måtte ligge til grunn for fagarbeidet.

Plan-gruppens holdninger her til arkitektur og fysisk planlegging, må til en viss grad tilskrives at gruppen lot seg inspirere av ingeniørfaget. Klarest kom denne inspirasjonen til uttrykk i *Plans* første nummer i 1933. Redaksjonen tok her et oppgjør med den gamle arkitektmentaliteten i artikkelen «Arkitektstandens krise». Artikkelen påpeker at arkitekten har tapt terreng samtidig som byggeoppgavene er blitt stadig mer kompliserte. *Plan* ser dette som et utslag av at den gamle «kunstnerarkitekten» har vært så snevert estetisk innstilt og så lite på høyde med samfunnsutviklingen at andre yrkesgrupper, og i særlig grad ingeniørene, har tatt over flere av byggeoppgavene:

Ingeniøren har et vitenskapelig grunnlag for sitt arbeid, han kan derfor også drive sitt arbeide vitenskapelig. Ingeniøren forakter arkitekten som teknisk dilettant, men allikevel er han bundet av den almindelige respekt som samfundet ellers har for arkitektens virksomhet som 'kunstner' (sitert etter Martens og Moe 1983:55).

I den samme artikkelen i *Plan* blir det sterkt beklaget at Norsk Ingeniør- og Arkitektforening i 1906 ble splittet opp i de to faggruppene. *Plan* hevdet at dette skyldtes arkitektenes standshovmod, «at motivene vesentlig lå i standssnobberi og forfengelig selvhevdelse: de skapende arkitekter var for fine for de prosaiske regnemestere» (fra Martens og Moe 1983:55).

Kritikken av den gamle arkitektrollen, og den tilsvarende uttalte begeistring for ingeniørrollen, var kanskje først og fremst et uttrykk for en sosial og kulturell løsrivningsprosess – et uttrykt behov for å frigjøre seg fra borgerlige smakspreferanser. Carsten Boysen ga rundt 1930 uttrykk for sammenhengen mellom kunst, ingeniørfag og klasseorientering slik:

Hvad er det så for en utvikling som har omkalfatret arkitektens stilling i så høi grad? Publikums opfatning av hvad ordet arkitekt betyr, svarer jo faktisk til hvad han virkelig var i det 19de – i borgerskapets – århundre. Mannen som sørget for at borgerskapets omgivelser, i hjemmet og på promenaden, svarte til det samme borgerskapets litterære og romantiske idealer. Skjønheten tilhørte de luftige idealers verden, var ikke bundet uløselig til materielle forutsetninger. En arbeidsdeling mellem arkitekt og ingeniør som skilte form fra innhold, kunst fra konstruksjon, stod ikke i noen motsetning til borgerskapets

idealistiske filosofi. I produksjonsapparatet forlangtes ingen 'skjønnhet'. Fabrikker og maskiner blev laget efter rentabilitetshensyn alene. Ingeniøren fikk overhode ikke lov til å trengje sig inn i borgerskapets daglige omgivelser med sine industrielle produkter uten at de var kamufleret til uigjenkjennelighet bak en fasade av imiteret håndtverksmessighet. Arkitekten blev litterær humanist. Som student blev han proppet med formlære og god smak. Og han blev udmerket arrangør av borgerskapets daglige karnevalstilværelse.⁹⁵

Plan oppfattet altså skillet mellom arkitekt- og ingeniørfaget som kunstig og uheldig, og ingeniøren var et forbilde for arkitekten. Likevel var det ikke «den gamle ingeniørtypen» som hadde appell, men den nye som maktet å tilfredsstille de psykologisk begrunnede krav til arbeidsproduktet, dvs. boligen.⁹⁶ Med dette slår Boysen og *Plan*-gruppen til lyd for både å bryte ned arkitektenes estetiske monopol, og samtidig utvide ingeniørenes virkefelt.

Også spesifikt i forhold til byplanlegging fremmet Boysen og *Plan*-gruppen tidlig en kritikk av en tradisjonell estetisk tilnærming, krav om løsrivelse og mer «saklighet»:

Byplanløsningen er kommet til som et nytt felt for det arkitektoniske dilletanteri. På intet punkt trer arkitektens vesen i borgerskapets århundre tydeligere frem enn i de romantiske byplanløseres prosjekter. Gjengangere av dette romantiske syn boltrer sig ennå på vore breddegrader. Småborgeridealet, den idylliske haveby, er her ennå ikke drept av utviklingen. Akser og symmetriplaner kjenner vi også. Alt dette hindrer dog ikke at et i det vesentlige nytt samfunnsmessig behov er oppstått innenfor byplanleggingens område. Behovet for å løse de problemer av organisatorisk art som den kapitalistiske storbyutvikling har medført.⁹⁷

Carsten Boysen oppfattet den romantiske tilnærmingen til byplanlegging som et forsøk på å dekke over, eller kompensere for, de problematiske sidene ved det moderne bysamfunnets planløshet:

⁹⁵ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, Kassett 09, Artikler I–V, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, Notat om arkitekt – ingeniør, s. 4.

⁹⁶ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, Kassett 09, Artikler I–V, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, notat om arkitekt – ingeniør, s. 1.

⁹⁷ Sst., s. 5.

Først når manglene og ulempene i den kapitalistiske bys planløshet begynner å bli menneskene bevisst, søker de å dekke over disse mangler ved en kunstnerisk-geometrisk behandling av byplanen. Den elementære måte å ordne virkeligheten på er symmetrien. Menneskenes skjønnhetsfølelse er surrogat for en bevisst erkjent funksjonell ordning av de materielle omgivelser.⁹⁸

Men hvordan så ingeniørmiljøet på de funksjonalistiske arkitektenes åpenbare frieri til ingeniørfaget? Det er vanskelig å danne seg noe entydig bilde av ingeniørmiljøets holdning til dette spørsmålet. Her hjemme og i Sverige stod Otto Linton, professor i ingeniørfag ved KTH i Stockholm, sentralt blant ingeniørene i spørsmålet om hvilken holdning ingeniørene skulle innta til arkitektfaget. Han skrev allerede i 1927 en artikkel i *Kritisk Revy* der han gikk til angrep på tendensen til å skille ingeniørfag fra arkitektfaget. Det kan imidlertid stilles spørsmål ved om hvor representativ Lintons holdninger var for ingeniørstanden. I «En ingeniørs tanker om arkitektur» skriver han:

Til stor skade for bygningskunsten er der efterhaanden mellem arkitekter og ingeniører dannet en stadig dybere kløft, som det for kunstens sunde udvikling er vigtigt at faa udfyldt. Selv om der ved dette arbeide til en begyndelse skulde opstaa misforstaaelser, saa bør det fra begge sider kunne undskyldes, hvis bare meningen er god, og det hele bliver nogenlunde bærende. Hovedsagen er nemlig, at en farbar forbindelse mellem de to splittede magter bliver aabnet saa hurtigt som mulig, for siden at kunne utbygges og forstærkes. Det kan desværre ikke nægtes, at baade ingeniører og arkitekter kan tage fejl, og skellet mellem dem er egentlig blot det, at de gør det hver paa sin maade, saa prøvekollektionen af fejl fulstendiggøres. De burde i stedet hjælpe hinanden for sikrere at kunne undgaa misgrep eller i det mindste at kunne indskrænke deres antal. I det store og hele tør man sige, at arkitektene har lidt lettere ved konsekvent at overse det *saglige* i en byggeopgave, end ingeniørene har, og at ingeniørene i mange tilfælde uden at tabe sindsroen finder sig i ret alvorlige

⁹⁸ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, kassett 09, Artikkel I-V. Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, 2 artikkel om funksjonalismen (fra 1937-38), s.5.

fejlgrep, hvad angaar bygværkets form, farve og forhold til omgivelsene.⁹⁹

Her hjemme var *Teknisk ukeblad* det viktigste medium for de stemninger og holdninger som eksisterte blant ingeniørene. I et av bladets 1934-utgivelser refererer ingeniør H.C. Borchgrevink til nettopp Otto Linton. Linton skrev en artikkel i *Byggekunst* nr. 4 1933, der han hevder at skillet mellom arkitekter og ingeniører er kunstig.¹⁰⁰ Borchgrevink hevder at arkitektene og ingeniørene burde forenes, og at det burde lages felles læreplaner for ingeniører og arkitekter ved de tekniske høyskolene. Han hevder også at funksjonalismen fører ingeniørene og arkitektene sammen:

Funksjonalismens streben efter brukbarhet og hensiktsmessighet har hatt til følge at arkitektenes og ingeniørenes virke er blitt sammenfiltret i en utstrekning man for få år siden ikke kunde tenkt sig muligheten av. Her ligger utvilsomt nye oppgaver og venter på ingeniøren og muligheter for en utvidelse av hans virkefelt.¹⁰¹

Siden 1932 har samarbeidet økt mellom ingeniør- og arkitektavdelingen ved KTH i Stockholm, noe som har gitt Linton rett, og en lignende revisjon burde gjennomføres ved NTH i Norge, hevder Borchgrevink.

4.12. SAMFUNNSHYGIENE PÅ DAGSORDEN

Sammenlignet med 20-tallets hygienisme, stod sosialfunksjonalismen på 30-tallet for en ny form for hygienisme, en utvidet hygienisme.¹⁰² Som eksponent for det nye funksjonalistiske ordens- og hygieneregimet skriver Erik Rolfsen:

Ordet hygiene er i virkeligheten et meget omfattende begrep i våre dager. Før i tiden var det begrenset til medisinen og betydde renslighet i behandlingen av sår og sykdommer. (...) I moderne forstand mener vi med hygiene det å gjennomføre sundhetens prinsipper i hele vår livsførsel. Bolighygiene skal

⁹⁹ Otto Linton: En ingeniørs tanker om arkitektur. *Kritisk Revy*, hefte 2, 1927, s. 41.

¹⁰⁰ Otto Linton: Tankar om undervisning i byggnadskonst. *Byggekunst* nr. 4 1933.

¹⁰¹ H.C. Borchgrevink: Tilnærmelse mellem bygningsingeniører og arkitekter?, *Teknisk ukeblad* nr. 8 1934.

¹⁰² Innenfor svensk boligpolitikk og byplanlegging var hygienespørsmålet intimt knyttet sammen med befolkningspolitikken. Ekteparet Myrdal sørget for at befolkningsspørsmålet, og da særlig anstrengelsene for å øke fertiliteten, ble et gjennomgangstema i Bostadssociala utredningen. I en av utredningens betenkninger fra 1935 heter det at fruktbarhetsutviklingen henger nøye sammen med inngåelse av ekteskap, noe som igjen henger sammen med tilgang på boliger av tilfredsstillende kvalitet i forhold til familieliv (SOU 1935:2:49–52, 177–178).

ikke nøie sig med å kjempe mot støv og skitt i værelsene, men opta kampen mot trang plass, skumle gårdsrom, mangel på trivelighet, sol og frisk luft (Rolfen 1937:44).

Denne funksjonalistiske hygienen ble sammenfattet i en estetisk og etisk syntese og la grunnlaget for bestemte teknikker etter hvert som de institusjonelle forutsetningene, byplanmessig og boligpolitisk, kom på plass. Det rene, det skjønne og det anstendige smeltet sammen i 1900-tallets boligpolitiske og byplanmessige praksisformer (se Schmidt og Kristensen 1986:15). Skolefrokost og bading var slike praksisformer, innført for å avlaste hjemmet og for å fremme legemlig og psykisk sunnhet. Utvidelsen av hygienebegrepet fikk også den betydningen at ernæring og mentalhygiene ble sett på som ulike sider av samme sak.

Hygienearbeidet i det funksjonalistiske ordensregimet omfatter byen og boligområdene, så vel som den enkelte boligens planløsning og romdisposisjon. Bekjempelsen av smuss og urenheter og den påfølgende utvidelsen av det vi sammenfattende kan kalle hygienearbeidet, førte dermed til en fremrykking av det offentlige inn i det private livsrom.

Funksjonssegregering, som ble så typisk for den funksjonalistiske organiseringen av byrommet, ble som prinsipp overført til hjemmet. Denne formen for segregering, også kalt parsellering,¹⁰³ la grunnlaget for en skarpere romoppdeling etter formål og aktivitet: enkeltrom for søvn og hvile, matlaging, personlig hygiene og hjemmearbeid. Husmorens funksjoner var på mange måter det styrende prinsippet («laboratoriekjøkken» m.m.). I den nye hygieniske bolig, organisert etter funksjonalistiske prinsipper, var foreningsliv og selskapsliv løftet ut av hjemmet og til offentlige arenaer, som for eksempel samfunnshus.¹⁰⁴ Sammenfatningsvis kan det hevdes at hygienearbeidet generelt førte til at funksjoner som tradisjonelt hørte til privatsfæren ble løftet ut og plassert inn i offentlighetsfæren, og samtidig omvendt at de offentlige hygienetiltakene intervenserte privatsfæren.

Men det samfunnshygieniske idealet stod ikke sterkt bare i Norge. I land som Norge oppfattet som mønsterland for byplanlegging og boligpolitikk, som Sverige, var hygiene et hovedmotiv i byplanleggingen. I Sverige ble «den bolighygieniske alliansen» etablert i 1931, straks etter at Alva og Gunnar Myrdal var kommet tilbake etter et toårig opphold i USA og Genève. Paret tok straks kontakt med Sven Markelius og Uno Åhrén. I bagasjen hadde de

¹⁰³ Se Schmidt og Kristensen 1986:151.

¹⁰⁴ Se Rinnan 1945. Samfunnshus. *Bonytt* nr.9-10, s.112.

med seg nye ideer om en profylaktisk sosialpolitikk og sosialpsykologiske teorier om «den nye familien», ideer som passet som «hånd i hanske» med funksjonalistenes boligrevolusjonære program. Åhrén og Gunnar Myrdal var overbevist om at spørsmål i tilknytning til bolighygiene og boligproduksjon var av sentral betydning for en langsiktig sosialpolitikk (Karlsson 1993:187).

Vi får et presist inntrykk av den samfunnshygieniske diskursen i Sverige ved å lese Myrdalparets svært innflytelsesrike bok *Kris i befolkningsfrågan* fra 1934 (Myrdal 1997/1934). I denne boken er bolighygiene et gjennomgangstema og er dessuten viet et eget kapittel. I dette skriver forfatterne: «Bostadsfrågan gäller främst sundheten hos de bostäder, vari nationens barn ha sina hem» (Myrdal 1997/1934:229).

Det som imidlertid i noen grad skiller den svenske, «myrdalske» bolighygiene fra den engelske, som hadde sitt utspring i boligreformbevegelsen, er at den svenske fokuserer sterkere på de psykologiske og sosialpsykologiske aspektene ved lav boligstandard og trangboddhet – mer enn på de somatiske:

Intet hem- och familjeliv kan på ett lyckligt sätt gestaltas i en osund eller en överbefolkad lägenhet. Det icke minst skadliga från synpunkten av den psykiska hälsan och den själsliga harmonien är lägenheternas överbefolkning. Det finns ett samband mellan trångboddhet å ena sidan och psykisk hälsa, allmän mindervärdighet och asociala tendenser å andra sidan.¹⁰⁵

Også Bostadssociala utredningen fra 1935 (SOU 1935: 2), forfattet av blant andre Sven Wallander, Uno Åhrén og Gunnar Myrdal, fokuserte særskilt på de mentalhygieniske aspektene ved trangboddhet og dårlig boligstandard. I 1935-utredningen heter det:

Det konstanteras att, ehuru det med vår ofullkomliga kunskap om orsakssambanden inom de socialmoraliska och mentalhygieniska områdena ännu ter sig omöjligt att direkt och eksakt ange, vilken roll dåliga bostadsförhållanden spela, det dock står fast, att de väsentligt bidraga till att sänka individens psykiska välbefinnande och arbetsförmåga, verka tröttande och irriterande, fördärva förutsättningarna för ett sunt och

¹⁰⁵ Myrdal, Alva, og Myrdal, Gunnar 1997/1934. *Kris i befolkningsfrågan*, s.233.

harmoniskt familjeliv inom bostaden, minska oppfostrans effektivitet samt själva direkt bidra till oppkomsten av familjedesorganiserande och asociala vanor och tendenser. Alla dessa skadeverkninger äro av karaktär att på ett särskilt ödesdigert sätt drabba barnen och framför allt ungdomen i övergångsåldern, för vilka trångboddheten kan verka rentav psykiskt och moraliskt ruinerande.¹⁰⁶

Sannsynligvis hadde mentalhygiene større betydning i det svenske boligarbeidet på 30-tallet, enn i det norske boligarbeidet.

Mentalhygienebevegelsen var amerikansk, og som nevnt hadde Alva og Gunnar Myrdal gjennom oppholdet i USA blitt inspirert av disse tankene som de tok med seg til Sverige. Riktignok hadde vi i Norge en egen Norsk Mentalhygienisk Forening fra 1931, men denne var fåtallig, topptung og med svak tilkobling til det lokale boligarbeidet (Seip 1994:120–121).

Hvor viktig hygienemotivet har vært for svensk boligpolitikk og byplanlegging, går også frem av den måten saneringsproblematikken har vært behandlet på. Selv om sanering i Sverige har vært intimt knyttet til produksjonspolitiske målsetninger, er det de bolighygieneiske aspektene og trangboddheten som først trekkes frem og som vies mest plass i Bostadssociala utredningens 1935-rapport. Her heter det i innledningen til kapittel 8, om de barnerike familienes boligproblem:

Kvarterssaneringsfrågan och överhuvud alla de frågor, som röra städernas successiva ombyggnad, komma i framtiden rimligtvis att erhålla ökad betydelse, vilket framgår som en naturlig konsekvens av stadssamhällets åldrande och de vexande socialhygieniska kraven.¹⁰⁷

Men hva var det faglige og kunnskapsteoretiske grunnlaget for den tidvis sterke fokuseringen på hygiene? Vi skal se nærmere på dette.

4.13. NATURVITENSKAPELIGE BETRAKTNINGSMÅTER: BIOLOGISME OG MEKANIKK

Hygienismen var en tenkemåten som tvang seg frem som en «samfunnsmessig forventning» innenfor feltet byutvikling, noe som i neste omgang var med på å prege kunnskapsorienteringen på det fagideologiske

¹⁰⁶ SOU 1935: 2, s. 49.

¹⁰⁷ SOU 1935: 2, s. 53.

nivået. Harald Hals (som nevnt den mest innflytelsesrike byplanleggeren i Norge fra slutten av 20-tallet, i tillegg til Sverre Pedersen), la i 1929 biologistiske analogier til grunn for sitt forslag til generalplan for Oslo:

En by er en levende kropp. Som vår egen søker den frem mot en lovbundet utvikling. Vi kan ikke hindre dette uten å hemme den i veksten eller svekke dens levedyktighet. Men vi kan lede den, 'kultivere' den.¹⁰⁸

Bruken av analogier her er ikke ensbetydende med at bysamfunnet ble betraktet som et stykke natur. Men analogiene vitner likevel om at relasjonene mellom fenomenene innenfor bysamfunnet - som gjenstandsfelt - ble forstått operativt, som et grunnlag for den type inngrep som den anvendte naturviteren foretar på et stykke natur.

Heller ikke de toneangivende fra funksjonalistisk hold kviet seg for å ta i bruk analogier fra biologien for å beskrive bysamfunnet og arkitekturen anno 1931. *Acceptera* fremstilte utviklingen av bysamfunnene som organisk, «naturlig» og ubønhørlig. I følge *Acceptera* var byen levende og organisk. En måtte ta avstand til et statisk-monumentalt syn på byen:

Staden som konstverk er et farligt begrepp. Staden är ett uttryck för rörelse, arbete, liv i tusen olika former, den är en levande organism. Som allt levande har alla dess delar sin utveckling från tillkomst till bortgång. Miljön är och måste vara ett föränderligt ting.¹⁰⁹

Uttrykk som *fysionomi* og *livsmiljø* henspeilte bevisst på biologiske størrelser:

Vi påstår, att vi har samma rätt och skyldighet som gamla tider, att i arkitekturen visa vår egen tids fysionomi, uttrycket för vår egen av alla accepterade livsmiljö.¹¹⁰

Den biologistisk funderte hygienismen, slik den nedfelte seg i fysisk planlegging og boligplanlegging, må også forstås på bakgrunn av planleggenes kontakt med det medisinske fagmiljøet. Hygiene og ernæring

¹⁰⁸ Hals 1929:48.

¹⁰⁹ Asplund m.fl. 1931:187.

¹¹⁰ Asplund m.fl. 1931: 190.

hadde utspring i legers, og særlig stadsfysikus' kontakt og samarbeid med boligreformbevegelsen i de største byene, i Norge så vel som i andre land, i siste halvdel av 1800-tallet og i begynnelsen av 1900-tallet. En særlig viktig person i denne sammenhengen var dr. Carl Schiøtz. Schiøtz virket som professor i hygiene på 30-tallet, og var for øvrig opphavsmannen til Oslo-frokosten.

Som vi har sett seilte imidlertid ingeniørfaget frem som fagområde med raskt voksende prestisje. De mekanistiske metaforene og maskinalogiene ble etter hvert viktigere metaforer for funksjonalistene enn metaforer hentet fra biologien: boligen som en maskin å bo i, byen som uttrykk for maskinens perfektjon og orden (Aspen 1993:18, 20, 39). Den mekanistiske tenkemåten manifesterte seg i den fysiske planleggingens bruk av statistiske metoder, både i Norge og i Sverige. Ikke minst kom denne tenkemåten til uttrykk i den svenske Bostadssociala utredningen. Uno Åhrén og Gunnar Myrdal var opptatt av å etablere en form for planlegging og boligbygging som i høyere grad enn tidligere baserte seg på ulike typer fremskrivninger, som prognoser over byggekostnader.

Men i hvilken grad skilte biologismen seg fra den mekanistiske tenkemåten, og hadde disse to typene anskuelse noen betydning for en vitenskapelig tilnærming til fysisk planlegging?

Gjennombruddet for den mekanistiske tenkemåten i fysisk planlegging må forstås i lys av overgangen fra passiv, *korrektiv*, til aktiv offentlig fysisk planlegging. Biologismen, uttrykt gjennom evolusjonstanken, var i prinsippet uforenelig med tanken om samfunnsstyring. Evolusjonisme innebærer en slags «naturlig utvikling», en utvikling overlatt til sin egen dynamikk. Markedstenking og økonomisk liberalisme er beslektet med ideen om en slags egenutvikling. Hos funksjonalistene var det nettopp et hovedpoeng at de offentlige myndighetene skulle gripe inn i samfunnslivet, og det på en langt mer aktiv og systematisk måte enn det man hadde sett tidligere. I en viss forstand hadde funksjonalistenes ambisjonsnivå når det gjaldt samfunnsstyring som forutsetning at samfunnet kunne betraktes som en maskin eller en menneskeskapt organisasjon, styrbar gjennom planer.¹¹¹

Denne betraktningmåten kom i ulike sammenhenger til uttrykk blant ingeniører. Det kan nevnes at Teknisk Ukeblad, på begynnelsen av 1930-tallet, hadde flere artikler som var kritisk til markedsøkonomien, og i like høy

¹¹¹ Hans Fredrik Dahl fremfører et lignende resonnement i artikkelen «På jakt etter mellomkrigstidens ideer» (1999).

grad positive til en planøkonomi. For eksempel finner vi at en positiv innstilling til Colbjørnsen og Sømmes 3-årsplan kom klart til uttrykk på lederplass i Teknisk Ukeblad i 1934.¹¹²

Byen som funksjonelt problem ble sterkere fokusert etter CIAMs Athen-charter i 1933. Byen skulle fungere som en innretning der hver enkelt del skulle inngå i en funksjonell sammenheng for å opprettholde bysystemet som helhet:

Town planning has four principal functions, namely: first, to provide the inhabitants with salubrious housing, that is to say, places in which space, fresh air, and sunshine are plentifully guaranteed; second, to organize workplaces so that, instead of being a painful thralldom, work will regain its character as a natural human activity; third, to set up the installations necessary for the good use of leisure, rendering it beneficial and productive; fourth, to establish links between these various organizations by means of traffic network that facilitates movement from place to place while respecting the rights of all (fra Conrads 1995:139).

Til tross for mekanistiske tilnærminger til fysisk planlegging, døde ikke den biologistiske hygienismen bort med funksjonalismen. Men hvordan overlevde da det hygienistiske prosjektet innenfor sosialfunksjonalismen? Jo dette prosjektet ble koblet til den velferdsstatlige behovslogikk. Moderne velferdsteori er nemlig intimt knyttet til begrepet behov, i filosofisk forstand. Uten behovsbegrepet og de behovsrelaterte kravene som den enkelte stiller til samfunnet, blir det i grunnen svært vanskelig å forstå velferdsstatens «natur» og normative grunnlag (se Plant 1993:191).

Studerer vi aktuelle tekster om velferdsstaten, ser vi at de er spekket med «behovsdiskurser». Samtidig er behovsbegrepet problematisk og komplekst. Ledende sosialfunksjonalister, som Åhrén i Sverige og Rinnan og Rolfsen i Norge, var dessuten opptatt av behov i betydningen «sosial mangeltilstand». En slik mangeltilstand, som «biproduktet» av det moderne samfunnets fremvekst, tilhørte den klassiske sosiologiens begrepsunivers. Den unge Marx' «fremmedgjøring» og ikke minst Durkheims «anomi» er begreper som nettopp fanger opp en slik tilstand.¹¹³ Sosialfunksjonalistisk orienterte byplanleggere forholdt seg til denne problematikken og utarbeidet

¹¹² Teknisk Ukeblad, nr. 7. 15. februar 1934.

¹¹³ Se Durkheim 1984:37-44.

planløsninger som kunne kompensere for urbaniseringens utilsiktede bivirkninger, som nabolag og «community centres». Dette skal vi komme tilbake til i neste kapittel.

4.14. FUNKSJONALISTISK SELVKRITIKK - JUSTERING AV ARKITEKT- OG PLANLEGGERROLLEN

Ved innmeldelsen i 1936 ble som nevnt «Plan-funksjonalistene» en del av Arbeiderpartiets organisasjon og kunne være med på å utforme partiets styringsideologi. Det skulle bygges ut en institusjonell infrastruktur for planlegging på et bredt felt, som en del av forberedelsene til å overta makten i samfunnet og i staten. Selv om de fremste eksponentene for en sosialt engasjert funksjonalisme følte at de politiske og institusjonelle forutsetningene for å drive en aktiv boligpolitikk og fysisk planlegging begynte å komme på plass, bredte det seg en uro over utviklingen på det fagideologiske nivået. Fra funksjonalistenes egne rekker hevet det seg nå flere kritiske røster mot den retningen som funksjonalismen hadde tatt innenfor byplanlegging og arkitektur. Denne interne kritikken skal det gjøres rede for i det følgende.

Generelt kan det hevdes at den interne kritikken, eller selvkritikken, hadde utspring i en bekymring for funksjonalismens forfall. Kritikerne hevdet at funksjonalismen hadde blitt til forveksling lik det som det funksjonalistiske opprøret opprinnelig rettet seg mot; estetisme, epigoneri, motesak og opportuniste. Det var også de som hevdet at funksjonalismen fra slutten av 1920-tallet til midten av 30-tallet, hadde utviklet seg fra progressivisme til kapitalistisk tilpasningsstrategi. Angivelig hadde funksjonalismen tilpasset seg en kapitalistisk utvikling, og passivt akseptert denne utviklingen som det adekvate svaret på masseproduksjons- og massekonsumsamfunnets utfordringer.

En av de mest innflytelsesrike svenske kritikkene kom fra marxistisk hold. Gun Sjødin hevdet i tidsskriftet *Kulturfront* i 1936 at det kunne registreres tilløp til rendyrking av de estetiske aspektene ved «funkis», og at det i den nye stilen lå en mulighet for fantasifullt artisteri, med den hensikt å appellere til et kjøpsterkt publikum. Dette var det mange arkitekter som benyttet seg av. En slik «profittfunkis» hadde ifølge Sjødin resultert i ødelagte bomiljøer. Til de sanne funksjonalistene regnet hun i stedet rasjonalistene, det vil si de som satte formålsræsonen under debatt, formulerte teorier om den teknisk-rasjonelle boligen og samtidig utvidet boligperspektivet til å omfatte sosialpolitikk og samfunnsplanlegging (Karlsson 1993:208).

De stilistiske og «utvendige» sidene ved funksjonalismen slo så godt an hos allmennheten at det sosiale budskapet kom i skyggen. For eksempel vitner de få reportasjene i norsk presse fra Stockholmsutstillingen i 1930 om dette. Dagbladreportasjene hadde et overfladisk sjargongpreg og var skrevet i petitform. Aviser fra hele det politiske fargespekteret stilte seg positive til utstillingen, men festet seg likevel ved det rent utvendige og motebetonte (se Glambek 1970:63–65).

Etter min oppfatning er den brede oppslutningen om de funksjonalistiske stilmanifestasjonene interessant, og også forståelig. Nettopp ved bevisst å rette fokuset mot det stilmessige, mot funksjonalismen som fremtredelsesform, kunne funksjonalismen nøytraliseres og ufarliggjøres, politisk og sosialt. Dette poenget klargjøres hvis vi ser på «funksjonalisten» Viking Göransson's omtale fra 1933 av svenske avisers behandling av dette temaet. Göransson hevder at avisene bevisst fokuserte på funksjonalismen som om den skulle være en moteretning.¹¹⁴ Avisenes bruk av begrepet «modererad funkis» bekreftet nettopp en misforstått og overfladisk tilnærming til funksjonalismen.

I Norge var Carsten Boysen opptatt av å minne om at funksjonalismen først og fremst var et sosialt reformprogram. På slutten av 30-tallet skriver han følgende:

Funksjonalismen eller Neues Bauen var i Tyskland og i de andre land ikke bare en bevegelse for renhet og klarhet i formen, ikke bare en kamp mot ornamentet, mot representasjonsarkitekturen i ordets gammeldagse forstand, mot stilartene, og av dem i første rekke klassisismen, som jo gikk umiddelbart forut. Funksjonalismen var hos de teoretiske bannerførere, hos Corbusier og i ennu høiere grad hos de tyske arkitekter som grupperte seg omkring Ernst May i Frankfurt am Main og Hannes Meyer i Bauhaus Dessau, et arbeidsprogram og et samfundsmessig reformprogram.¹¹⁵

Men det var som stil at funksjonalismen angivelig oppnådde å «seire» på 30-tallet. Carsten Boysen uttalte følgende:

¹¹⁴ Viking Göransson: Modererad funkis, *Byggmästaren*, hefte 20, 1933, s. 112.

¹¹⁵ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, kassett 09, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, 1. ufullført manus om funksjonalismen, s. 1 (upaginert). Utkastet er sannsynligvis skrevet i 1937–38.

Den nye arkitekturen har seiret i diskusjonen mann og mann imellem. Selv gamle hederskronede romantiker-arkitekter har for lengst bøiet sig for tidens trykk og lager nu funkis så godt de kan. Selv Aftenposten har totalt innstillet kampen fra Skansens og Ekebergrestaurantens første dager.¹¹⁶

Med andre ord var det funksjonalismens suksess som la grunnlaget for en uro og mistenksomhet hos Boysen og andre som tilhørte det funksjonalistiske miljøet, en uro som rettet seg mot de appellerende sidene ved funksjonalismen. I Boysens etterlatte papirer går det frem at det utviklet seg en formalistisk, stileklektisk funksjonalisme i Norge ut over 30-tallet. Det gis inntrykk av at funksjonalismen, som sosialt reformprogram, må ha hatt en kort levetid:

Bortsett fra individuelle undtagelser har den funksjonalistiske propaganda spillet fallitt i samfundsmessig målestokk. Den moderne arkitekt bruker fremdeles et 'formsprog'. De enkelte formelementer er skapt av nutiden, de er effektfulle og svarer til vår tids trafikkromantikk, de er storlinjet og ofte dristige i rent artistisk forstand. Det er en høikapitalistisk arkitektur, en reklame- og sensasjonsarkitektur som nok er 'funksjonell' sett fra den enkelte kapitalists individuelle synspunkt, men som ikke på noen måte svarer til funksjonalismen i dens oprindelige samfundsmessige betydning.¹¹⁷

I Sverige deltok langt flere i den funksjonalistiske selvransakelsen enn tilfellet var i Norge, og selvransakelsen foregikk over lengre tid. På slutten av 30-tallet og ved inngangen til 40-tallet ble den arkitekturrelaterte idédebatten i *Byggmästaren* karakterisert som en debatt mellom den rasjonelt logiske Apollon og den følsomme og lekende Dionysos. Flere artikler etterlyste mer Dionysos i funksjonalistisk arkitektur. Debatten anskueliggjorde motsetningen mellom troen på universelt rasjonelle løsninger og troen på det enkelte menneskets behov som sentrum og målstock.¹¹⁸ I Sverige fikk «de dionysiske strømningene», i betydningen frodighet i former, materialvalg og fargevalg, en sterk stilling blant arkitektene på 40-tallet.

¹¹⁶ Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet, kassett 09, Artikkel I-V, Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, 2 artikkel om funksjonalismen (fra 1937-38).

¹¹⁷ Sst., manus om funksjonalisme, s. 1.

¹¹⁸ Debatten har en klar parallell til positivismedebatten. Positivistene bestrebet seg på å utvikle en nomotetisk vitenskap og et allment vitenskapelig språk på enhetsvitenskapelig grunnlag, mens for eksempel hermeneutikerne ville utvikle en vitenskap som baserte seg på tolkning av unike fenomener innenfor unike kontekster.

De mest kjente eksponentene for den dionysiske vendingen innenfor funksjonalismen var Backström og Reinus, samt brødrene Ahlsén.¹¹⁹ Med andre ord ble det innrømmet fra funksjonalistisk hold at funksjonalistisk arkitektur og byplanlegging hadde antatt karakter av formalisme, stiletterligning og ensidig nytteestetikk. Dette gir grunnlag for å hevde at det i alle fall på det fagideologiske, idémessige planet allerede fra midten av 30-tallet skjedde en viss «oppmykning» av de funksjonalistiske posisjonene vedrørende planleggerrollen.

4.15. SVENSK REGIONALISME

Den delen av 30-tallskritikken som skulle få særlige følger for innretningen på funksjonalistisk arkitektur og fysisk planlegging, var «regionalismen». Stadig flere funksjonalistisk orienterte arkitekter vendte seg bort fra en slags objektivisme som var fundert på en absoluttisk oppfatning av menneskelige behov, og i retning av en lokal/regional kontekstualisering av det bebygde miljøet.

Regionalismen som utgangspunkt for en funksjonalismekritikk hadde sin parallell i den tyske antifunksjonalismen i årene frem mot 1933, men uten den reaksjonære ideologiske ladningen.¹²⁰ Samtidig var den mer pragmatisk enn den tyske kritikken og i hovedsak konsentrert om det sosiale og tekniske tilpasnings- og konverteringsaspektet ved tilegnelse av modernismen i arkitektur og fysisk planlegging.

Den funksjonalistiske propagandaen avtok fra midten av 30-tallet (Tägil 1996:251). I fagpublikasjoner begynte det samtidig å artikuleres en selvkritikk som rettet seg mot utarmede miljøer og slendrian-utførte byplaner. Mange kjente, selverklærte funksjonalister som Hans Westman, deltok i kritikken av storskalaprosjekter og mangel på tenkning omkring regional- og lokalklimatiske forhold. Kritikken ble etter hvert konsentrert om regional

¹¹⁹ Backström, Reinus og brødrene Ahlsén var sentrale i planleggingen av svenske drabantbyer som Vällingby og Årsta.

¹²⁰ Den antimodernistiske kritikken i siste halvdel av 20-tallet tiltok i styrke med den økende oppslutningen om NSDAP. De antifunksjonalistiske strømningene i deler av det tyske arkitektmiljøet fikk et større omfang og en større slagkraft også som følge av arbeidssituasjonen for den mer etablerte arkitektgenerasjonen. Den tradisjonsvennlige generasjonen arkitekter under Weimarrepublikken hadde tapt terreng og mistet stadig flere oppdrag til de nye fremadstormende funksjonalistene (Bodén 1989:225). En akkumulert bitterhet og et behov for «hevne», rettet mot den nye generasjonen, bidro til at en konservativ avantgarde organiserte seg i den motrevolusjonære sammenslutningen *Der Block*. I tillegg til politiske motsetninger og en materiell interessekonflikt mellom disse to arkitektgenerasjonene stod en overfor en nasjonal orientering innen byggeskikk (versus en internasjonal orientering). Den nasjonalsosialistiske oppslutningen i deler av det tyske arkitektmiljøet innebar en oppslutning om nettopp det antiinternasjonalistiske, og da i betydningen antikapitalisme og antibolsjevisme samtidig. Bauhaus ble av kritikerne oppfattet som selve symbolet på internasjonalisme, bolsjevisme og «maskinsivilisasjon». Bo Bergman hevder at de nasjonalsosialistiske kritikerne oppfattet skolen som et sentralt element i en internasjonal kommunistisk konspirasjon mot europeisk kultur og den nordiske rase. Samtidig ble det kubistiske innslaget i Bauhaus av de samme kritikerne betraktet som en tilbakevending til «de underlegne rasers primitive kunstformer» (Bergman, Bo 1976:20, 25).

egenart generelt. Det ble dessuten pekt på at mange funksjonalistiske byggeprosjekter hadde fått vedlikeholdsproblemer og tekniske problemer som kunne relateres til et noe dogmatisk forhold til konstruksjonstype og materialvalg. Tegl i stedet for betong, ble av kritikerne fremhevet som et mer fordelaktig materialvalg ut fra bestandighet, regionalt/lokalt klima og byggeskikk.

Det fantes et tredje standpunkt, et mellomstandpunkt, i tillegg til den nasjonale-regionale og den internasjonale orienteringen. Det var samtidig som mente at skillet mellom det internasjonale og det nasjonale var kunstig, og at mange av de samme sosiale og økonomiske forholdene lå til grunn for både den nasjonale og den internasjonale arkitekturen. Illustrerende for dette standpunktet var Max Raphaels artikkel i *Byggmästaren* i 1935:

All arkitektur är på en gång nationell och mer än nationell. Det gäller inte endast för den moderna funktionella betongarkitekturen, det gäller också för 1800-talets föråldrade stenarkitektur (så som bevisas av den redan omnämnda överensstämelsen i de argument som framföras av de etterblivna arkitekterna i alla länder). Det enda som ändrats är de nationella och internationella beståndsdelarnas innehåll och former. Och det skulle lätt kunna visas att dessa ändringar endast röra grad- och inte väsensskillnader.¹²¹

4.16. HARALD HALS OG «TRADISJONALISTENES» NYORIENTERING I NORGE

Vi finner ikke bare eksempler på at nordiske funksjonalister modererte seg allerede fra slutten av 30-tallet, men også at det skjedde en bevegelse i det tradisjonalistiske miljøet på 30-tallet, og da i modernistisk retning. Et eksempel på det siste er den utvikling som Harald Hals gjennomgikk. Fra 1928 til 1946 var Hals formann i Norsk Forening for Boligreformer. Han hadde sine røtter i «egne hjem»-bevegelsen, en bevegelse som hadde sitt ideologiske utspring i den engelske hagebybevegelsen. Denne bevegelsen la særlig vekt på hygieniske og estetiske hensyn i bolig- og byplanspørsmål. Det var nettopp betoningen av estetiske elementer som var hovedinnvendingen Carsten Boysen hadde til Hals' forslag til generalplan for Oslo i 1929 (denne planen la i stor grad grunnlaget for Oslos generalplan fra 1934). Boysen uttalte følgende i *Plan*:

¹²¹ Max Raphael: Är den moderna arkitekturen internationell?, *Byggmästaren* nr. 8 1935, s. 54.

Hals' bok utkom etter at boligbygging og regulering var tatt opp til saklig, vitenskapelig vurdering ute i Europa. Mens man der arbeidet med sol-diagrammer og lysinnfallsvinkler, mens man studerte forenklinger av vei- og kloakkanlegg i boligstrøk og søkte å nyttiggjøre seg resultatene i lamellbebyggelsen, som vel er den største nyvinningen boligstrøkreguleringen kan oppvise, så var reguleringssjef Hals og hans medarbeidere opptatt med å lage sirkelplasser og kruseduller, akse- og fondsvirkninger og små kapriciøse påfunn – illustrert ved kilometerperspektiver i kull- og fingertuppteknikk (sitert etter Martens og Moe 1983:186).

I ettertid kan det hevdes at denne kritikken var urimelig skarp, og at Hals' innstilling til de funksjonalistiske prinsippene for byplanlegging var noe fortegnert av kritikerne. Hals gjennomløp nemlig en utvikling fra skepsis til en mer velvillig innstilling til funksjonalismen allerede fra 1929. I generalplanforslaget fra 1929 framgår det at Hals ikke var entydig negativt innstilt til Le Corbusiers tanker om byplanlegging. Hals skriver at Le Corbusiers by bygger seg opp med en kald logikk, at den mangler praktisk elastisitet, men at den er refleksjonsmessig riktig (Hals 1929:34). Hals konkluderer:

Når man nevner denne Corbusiers idéby i forbindelse med vårt eget, vil det uvilkårlig sies at den ikke har nogen interesse for våre forhold. En direkte tilpasning passer kanskje overhodet ikke nogen forhold. Dens idé er for radikal til at den kan gjøres anvendelig i en gammel by, og også i et nytt anlegg er dens gjennomførelse i sin fulle utstrekning beroende på sammenslutninger – ved stat, kommune eller kooperative organer, av større omfang enn de som regel kan tenkes praktisk gjennomførbare. Men planen rummer i sin helt moderne konsepsjon tanker og retningslinjer, som den nutidige byutvikling dog i stor grad vil kunne tilgodegjøre sig.¹²²

I 1932 fremstod Harald Hals på mange måter som et formidlingsledd mellom engelsk boligreformisme og kontinental funksjonalisme innen byplanlegging.¹²³ I et foredrag med tittelen «Skyskrapere og støvslikkere», som han holdte i Oslo Arkitektforening 21. februar 1932, het det:

¹²² Hals 1929:37.

¹²³ Hals som brobygger mellom hagebytenkning og funksjonalisme kommer tydelig frem i hans bok *Byen lever*, som ble utgitt i 1933. Flere steder i boken skriver han at vi med fordel kan kombinere de to prinsippene og derigjennom eliminere ulempene ved hver av dem (Hals 1933:91–93).

Man kan mene hvad man vil om Corbusier som arkitekt og som estetisk tenker. Men man kan vanskelig underkjenne hans intelligens' knivskarpe klarhet, og det er den følgeriktige logik i hans bedømmelse av dette spørsmål, som fremfor noget slår en. Han stiller de amerikanske og de europeiske forhold op mot hinannen. En by har to hovedfaktorer: Arbeidsbyen og boligbyen. Arbeidsbyen krever konsentrasjon, ingen avstande, alt på et brett. Boligbyen krever frihet, åpen plass og ro. Hvordan har vi opnådd det? Amerikanerne har skapt konsentrasjon i ytterste potens, ikke bare innen den enkelte bygning, men innen hele bydelen, bygnings-teknisk en fullkommen og beundringsverdig frembringelse; men de har nettopp ved denne berøvet oss lys og luft og det meste av det, som de slidte arbeidsnerver først og fremst trenger. Europeerne har skapt havebyen, hittil den ideelle form for boligbyen; men ved den har de også påtvunget oss de lange reiser, det slitsomme vedlikehold og meget av det, som det utadrettede arbeidsmenneske helst skulle forskånes for. Man kan forene de to ting og skape et hele, hvor det gode er beholdt, og det onde er eliminert, ved å bygge i høyden og samle menneskene på ganske liten grunn, ved å bygge spredt, så luft og lys og landskapets grønsvaer breer sig i rikelig mengde mellom bygningene, en skyskraperby på havebyplan.¹²⁴

Hals peker frem mot det som skulle bli hovedprinsippet for planleggingen av etterkrigstidens drabantbyer; nabolagsgruppert blokkbebyggelse omkranset av store grøntarealer.

4.17. OPPSUMMERING OG AVSLUTNING

Forholdene mellom fysisk planlegging (herunder byplanlegging), arkitektur og boligpolitikk endret seg markert på 30-tallet. Med den sosialt engasjerte funksjonalismen, som etablerte seg i dette tiåret, kom den fysiske planleggingen nærmere det boligpolitiske feltet. Boligarkitektur og planlegging av boligstrøk ble satt øverst på de radikale arkitektenes dagsorden. Samtidig ble disse arkitektenes rolleforståelse endret. Gjennom å rette oppmerksomheten i retning av boligbebyggelsen, kunne man fremme sosial utvikling og fordeling av knappe ressurser. Med dette definerte disse arkitektene seg som en slags organisatorer av sosialt arbeid.

¹²⁴ Harald Hals' privatarkiv, Priv.arkiv nr. 311, pakke 12: Avisartikler, taler m.m., Foredrag for O.A.F. 21. februar 1932.

Den fysiske planleggingen ble markert politisert gjennom radikale krav og forslag til organisering av boligproduksjon. Et aktivt statlig og kommunalt engasjement ble fremhevet som en nødvendig forutsetning for å kunne innfri disse kravene. Med den fysiske planleggingens tilnærming til det boligpolitiske feltet, ble det i økende grad forventet at planleggeren skulle ivareta «helhetshensynet» og «de offentlige interesser» i samfunnet.

I tillegg til at fagdebatten ble politisert på 30-tallet, ble forholdet til ingeniørfaglig og kunstfaglig utdanning problematisert. Ulike ytre og indre forhold bidro til en splittelse mellom organiserte arkitekter og ingeniører, og denne splittelsen hadde nettopp utdanningsmessige aspekter. De funksjonalistiske tendensene som begynte å gjøre seg gjeldende fra slutten av 20-tallet, la imidlertid grunnlaget for en mer forsonlig, og etter hvert begeistret, holdning overfor ingeniørfag fra arkitektenes side. Samtidig ble det fra de studentene som kom til å etablere *Plan* i 1933 stilt krav om en mer tidsmessig relevant, problemorientert, teknisk og praktisk innretning på arkitektstudiet. Rolfsen, Rinnan og Boysen var på 30-tallet blant de viktigste aktørene i den vitenskapsbegrunnede rasjonaliseringen av fysisk planlegging og boligbygging i Norge.

Samtidig som *Plan*-funksjonalistene la vekt på saklighet og en vitenskapelig tilnærming til planarbeidet, forsøkte de på ingen måte å skjule sine politiske standpunkter og sitt sosiale engasjement, snarere tvert imot. Disse sosialt engasjerte funksjonalistene var sosialister eller sosialdemokrater som var opptatt av at det offentlige, på en langt mer aktiv måte enn tidligere, måtte engasjere seg byplanmessig og i særlig grad boligpolitisk. Det politiske arbeidet og fagarbeidet ble betraktet som to sider av samme sak, en kamp for planmessighet i menneskenes fysiske omgivelser og samfunnsmessige organisasjon. Selv om *Plan*-kretsen holdt saklighetsfanen høyt, ble det sosiale og politiske engasjementet sett på som en nødvendig forutsetning for fagarbeidet.

Sosialfunksjonalismen i Norge var på linje med den svenske i den teknisk-vitenskapelige orienteringen i arkitektur og planlegging. En vitenskapelig basert fysisk planlegging skulle muliggjøre en rasjonell og effektiv organisering og fordeling av ressurser, som igjen var en forutsetning for en sosial og demokratisk samfunnsutvikling.

Den sosialfunksjonalistisk orienterte fysiske planleggingen mottok impulser fra mange faglige hold; fra ingeniørfag, medisin og biologi (hygiene og

ernæring), psykologi (mentalhygiene) og sosiologi. Imidlertid er det mye som tyder på at den svenske sosialfunksjonalismen fikk en sterkere *samfunnsvitenskapelig* innretning enn den norske. Sentrale funksjonalister i Sverige var på et tidlig tidspunkt innstilt på å utvide kunnskaps- og ferdighetsområdet for den moderne fysiske planleggeren gjennom å bygge bro over til sosiologien og sosialøkonomien. Dette var utgangspunktet for en tettere kontakt mellom arkitekter, sosiologer og økonomer. Et eksempel er det nære samarbeidet som ble etablert mellom Uno Åhrén og økonomen Gunnar Myrdal om *Bostädssociala utredningen*.

Det kan nevnes at Åhrén tok flere initiativer for å få satt i gang sosiologiske by- og boligundersøkelser.¹²⁵ Fra sosiologien hentet han og andre i miljøet både kunnskap, erfaringer og legitimitet til de nye byplanmessige tiltakene. Det var av største viktighet at den nye planleggerrollen ble fundamentert på en både teoretisk og empirisk forståelse av politiske, sosiale og økonomiske endringsprosesser i samfunnet.

Selv om bildet av den funksjonalistiske planleggeren som en kulturoptimistisk teknokrat i og for seg kan være riktig, inneholder bildet av 30-tallsplanleggeren flere nyanser og til dels innbyrdes motstridende komponenter. At tenkemåter, begreper og metoder fra et så vidt spekter av fagområder ble inkorporert i den fysiske planleggingen, og at det skjedde en tilnærming mellom feltene arkitektur, fysisk planlegging og boligpolitikk, førte til at rollen som fysisk planlegger ble utfordret. 30-tallets fysiske planlegger hadde et mer sammensatt rollesett enn tidligere.

Til det utvidede settet av roller hørte også den paternalistiske folkeopplyseren. *Plan*-kretsens opplysnings- og propagandavirksomhet hadde karakter av en paternalistisk holdning overfor «alminnelige mennesker» og arbeiderklassen, en holdning som i høy grad kan forklares ved funksjonalistenes bakgrunn i embetsstanden. Denne kretsen var en kulturell elite, et intellektuelt sjikt med embetsborgerlig habitus.

I dette motdagist-miljøet fantes det en dyp indre motsetning i forhold til den kulturelle kapitalen og den kulturideologiske orienteringen. På den ene siden var Mot Dag, med Socialistiske arkitekters forening som undergruppe, forankret i en liberalistisk, individorientert og elitær embetskultur. Denne kulturen kan som antydnet langt på vei forklare den paternalistiske profilen i opplysningsarbeidet. På den andre siden fantes det en sterk sympati med

¹²⁵ Det kan nevnes at Åhrén fikk dannet en sosiologisk forening i Göteborg i 1942 (se Rudberg 1981:134–135).

arbeiderklassen og en lengsel etter et kollektiv i betydningen arbeidsfellesskap.

På samme måte som motdagistene i Norge hadde de svenske «sosialingeniørene» en ambivalent og samtidig paternalistisk holdning til arbeiderklassen. «Sosialingeniørene» hadde miljømessig sitt utspring i det svenske sosialdemokratiske partiet, SAP, som i første halvdel av 30-tallet gikk inn i et gjensidig forpliktende samarbeid med det rural-kritiske konservative partiet i Sverige. «Sosialingeniørene» kom fra etablerte embetsfamilier, og både tallmessig og med hensyn til innflytelse utgjorde de et betydelig akademisk sjikt i det sosialdemokratiske partiet (se Esping-Andersen 1988:87, Ranes 1991:37, 41, 49).

I siste halvdel av 30-tallet kan det registreres en selvransakelse hos flere ledende funksjonalister, både i Norge og i Sverige. Carsten Boysen kritiserte tilløp til stilformalisme hos funksjonalistisk innstilte planleggere og arkitekter. I Sverige fremstod Uno Åhrén på slutten av 30-tallet og ved inngangen til 40-tallet som en tydelig revisjonist.¹²⁶ Ved å fokusere på de nærliggende og lett målbare aspektene ved menneskets behov, som funksjonalistene til å begynne med var så opptatt av, lot man en mengde dypere behov av mer psykologisk karakter ligge upåaktet ved utformingen av boligene og boområdene, hevdet han.¹²⁷

Både Boysen i Norge og Åhrén i Sverige mente at funksjonalisme som stilformalisme og moteretning utover på 30-tallet, hadde begynt å overskygge det sosiale programmet - som tross alt var det viktigste. Denne kritikken kom mer indirekte til uttrykk i omtalen av Le Corbusier. Fra en sterk hyllest av Le Corbusier i en artikkel i *Byggmästaren* i 1926, tok Åhrén ti år senere, i 1936, betinget avstand fra ham.¹²⁸ Han skriver i samme tidsskrift at Le Corbusier har utspilt sin rolle for de radikale arkitektene. Ifølge Åhrén har han holdt seg på avstand fra «den harde virkeligheten» og foretrekker å kjempe på det estetiske planet i stedet for på det sosiale.¹²⁹

Plan-kretsen i Norge tok riktignok allerede i 1933 klare forbehold overfor Le Corbusiers estetiske og tekniske orientering.¹³⁰ Men kritikken av de formalistiske sidene ved denne praksis en ble forsterket på grunnlag av de

¹²⁶ I årene 1932-43 hadde Åhrén sitt virke som byplansjef i Göteborg.

¹²⁷ Åhrén 1942. *Arkitektur och demokrati*, s.22.

¹²⁸ Uno Åhrén: På väg mot en arkitektur, *Byggmästaren*, häfte 11, 1926, s. 133-140.

¹²⁹ Uno Åhrén: Konst och teknik, *Byggmästaren* 1936, s. 176.

¹³⁰ Se Martens og Moe 1983, s. 44.

første erfaringene man kunne vise til. Med andre ord ble de sosiale og politiske målsetningene fremhevet som viktigere enn de estetiske og tekniske i norske og svenske funksjonalistmiljøer, et poeng som ble understreket tydelig i siste halvdel av 30-tallet. Om de norske og svenske reaksjonene egentlig var et uttrykk for at funksjonalismen som arkitektur- og planleggingspraksis hadde stivnet til formalisme eller teknikk, eller om enkelte toneangivende funksjonalister i Norge og Sverige hadde endret mening om funksjonalismen som idé og praksis, finnes det imidlertid ikke noe opplagt svar på.

5. 1945–1970: Fysisk planlegging i velferdsstaten – institusjonalisering, konsolidering og kritikk

5.1. INNLEDNING

Årene 1940–45 forløp selvsagt svært forskjellig i Norge og Sverige. Ved utbruddet av 2. verdenskrig, høsten 1939, erklærte Sverige seg som et nøytralt land. Per Albin Hanssons ministerium ble i 1940 omdannet til en nasjonal samlingsregjering. Landet var politisk stabilt i krigsårene, noe som et stykke på vei kan forklare den sterke økonomiske stillingen landet befant seg i ved fredsslutningen i 1945. Dessuten hadde Sverige unngått krigens ødeleggelser, og bygningsmassen og infrastrukturen var praktisk talt intakt.

I Norge var situasjonen en helt annen. Flere byer og landdistrikter ble bombet og utsatt for store ødeleggelser. I perioden 1940–50 hadde den fysiske og økonomiske planleggingen sitt utspring i bestrebelse på gjenreisning og gjenoppbygning etter bombing og krigsødeleggelser. Planleggingen skjedde til dels i eksil, til dels i Norge i regi av «Brente Steders Regulering» (Thomassen 1997:135). Under den første fasen, fra 1940 til 1942, lå tyngdepunktet for planarbeidet på fysisk gjenreisning av byer som ble ødelagt av krigshandlingene i 1940. I den andre fasen, fra 1942 til 1945, preget NS-regjeringen planarbeidet på en aktiv måte. Planarbeidet fikk fra 1942 karakter av økonomisk kartlegging av norske naturressurser med tanke på utbygging av produksjonskapasiteten (1997:136).

Planleggerrollen innenfor fysisk planlegging etter 1945 må forstås på bakgrunn av erfaringene fra 1930-årene, krigserfaringene og viljen til parti- og klasseoverskridende samarbeidsløsninger. Selv om det i mellomkrigstiden var viktige politiske forskjeller mellom Norge og Sverige, og ikke minst mellom de to landenes sosialdemokratiske partier, var nettopp samarbeidsbestrebelsene og viljen til å inngå kompromisser felles trekk ved de to landenes politiske systemer.

Det norske fellesprogrammet i 1945 videreførte det samarbeidsklimaet som ble oppnådd i siste halvdel av 30-tallet og under okkupasjonen. Gjennom fellesprogrammet kunne partiene enes om sentrale samfunns mål som høy sysselsetting, økonomisk vekst og stabilt prisnivå. Reformisme og avradikalisering var en betingelse for det samarbeidet som ble oppnådd og som nedfelte seg i fellesprogrammet. Ifølge Nils Elvander ligger avradikaliseringen også innebygd i den teknokratiske tankegangen som

preger det norske fellesprogrammet (Elvander 1980:253). At det var oppnådd et godt samarbeidsklima, betydde imidlertid ikke at partiene var enig i ett og alt. Da som nå fantes det grunnleggende uenighet om hvilke virkemidler som var de beste for å oppnå størst mulig velferd - plan eller marked.

De sosialdemokratiske partiene i Norge og Sverige utviklet et legitimeringsgrunnlag og en politisk identitet som modernitetens fanebærere. Gjennom fagstyret, som planleggingsøkonomene og arkitektene var en del av, ble politikk og vitenskap koblet intimt sammen. Forutsetningene for en slik sammenkobling kan spores tilbake til 30-tallet. Både Socialistiske Arkitekters Forening og Ole Colbjørnsen og Axel Sømme, som utarbeidet en norsk treårsplan fra 1933, var viktige eksponenter for en sterkere sammenknytning av politikk og fagkunnskap (Thomassen 1997:531). Denne sammenknytningen ble sterkere institusjonalisert etter krigen, og kan identifiseres på aktørplan så vel som på det institusjonelle plan. Enkeltaktører var koblet til nettverk og deltok på ulike nivåer samt idig (Thomassen 1997:27).

Sosialfunksjonalismen ble innvevd i det sosialdemokratiske velferdsregimet, og der alternativer til sosialfunksjonalismen på feltene boligpolitikk, fysisk planlegging og arkitektur fremstod som nærmest utenkelig. I Norge måtte et angrep på dette rådende paradigmet innenfor arkitektur og fysisk planlegging nødvendigvis fremstå som et angrep på Det norske arbeiderparti og «den sosialdemokratiske orden».¹³¹ Med dette reformvennlige, klasse- og næringsoverskridende politiske regimet fant tesen om «ideologienes død» en klangbunn.

5.2. PLANLEGGERROLLEN I ETTERKRIGSTID

I siste halvdel av 30-tallet ble institusjoner som høyskoler, tidsskrifter, administrative og kontrollerende organer endelig «erobret» av talsmennene for det nye funksjonalistiske paradigmet. Som vi skal komme tilbake til, ble i tillegg nye institusjoner opprettet i siste halvdel av 40-tallet og på 50-tallet. Det skjedde en maktpolitisk konsolidering i denne fasen. De toneangivende aktørene forsøkte også å utvide paradigmet. Denne perioden kan betegnes som *ekspert-/byråkratifasen*. Imidlertid kan en slik fase tidfestes på ulike måter, avhengig av hva som vektlegges og hvilken empiri som velges som grunnlag for periodiseringen.¹³²

¹³¹ Betegnelsen «den sosialdemokratiske orden» er hentet fra Berge Furres *Norsk historie 1905–1990* (1996).

¹³² Sandström tidfester denne fasen fra 1930 til 1955. Med empiri om svenske forhold som grunnlag, argumenterer han for at en ekspertfase avløses av en byråkratifase i 1955.

Det som her skjedde innenfor arkitekturfeltet harmonerer med det som gjerne skjer innenfor rent kunstneriske felt, - som det litterære feltet. Arkitektene ble mer opptatt av feltets interne anliggender, og mindre opptatt av det som skjedde utenfor – i samfunnet for øvrig (Sandström 1989). I følge Bourdieu står en overfor et spill innenfor et felt som beforder selvrefleksjon og opptatthet av egen virksomhet. Feltet lukker seg selv, noe som gjør det vanskeligere for utenforstående å tre inn i feltet uten å kjenne til feltets tilblivelse. For å overskride tradisjonen blir tradisjonen tematisert av de toneangivende i feltet (Bourdieu 2000).

For øvrig harmonerer fremstillingen av en slik innkapsling av feltet med Thomas Kuhns fremstilling i *The Structure of Scientific Revolutions*. I følge Kuhn går utviklingen av et paradigme fra en revolusjonær, eksternt orientert tilstand, til en konsoliderende, internt orientert tilstand (Kuhn 1970/1962). Et karakteristisk trekk ved eksperten var at denne forsøkte å konsolidere og styrke stillingen innenfor rammene av en profesjon, på vegne av både seg selv og sine fagfeller.

Ulf Sandström (1989) dokumenterer empirisk en ekspertfase i fysisk planlegging i Sverige fram til 1955, skjønt det kan diskuteres om ikke fasen burde forlenges, i alle fall til det svenske millionprogrammet av 1965. For øvrig, hvis norske forhold skulle danne utgangspunkt for en faseinndeling, burde planleggingen og utbyggingen av drabantbyer, som Fyllingsdalen i Bergen og Tveita i Oslo på 1960-tallet, veie tungt.

I Norge ser vi at radikalismen gradvis avtok på 1930-tallet, retorisk og på handlingsplanet, i takt med de radikale arkitektenes befesting av posisjoner innenfor fysisk planlegging og boligpolitikk. Som vi har nevnt markerte innmeldelsen av Mot Dag i Arbeiderpartiet i 1936, et slags vendepunkt i retning av en avdempet og forsonlig boligpolitisk retorikk. Innenfor planleggingsfeltet var «reglene» for arkitektur og planlegging fastlagt, og det gjaldt kun å handle i henhold til disse reglene. Få tok på en kritisk måte opp spørsmålet om arkitekturens eller planleggingens samfunnsmessige forutsetninger. Problemstillinger som hvilke grupper som begunstiges i planprosessen, og tilsvarende hvilke grupper som taper, ble ikke tatt opp til debatt.

Sandström hevder at denne ekspertfasen ble avløst av en *byråkratisk fase* fra 1955 (1989:260). Her vil jeg reservere meg i forhold til en rent byråkratisk fase. I Norge synes det som om ekspertfasen og byråkratfasen glir over i hverandre. Byråkratisering synes å være en viktig forutsetning nettopp for

ekspertenes utfoldelsesmuligheter. Samtidig ser vi at ekspertene har gjort seg gjeldende innen forvaltningsenhetene, gjennom innslag av fagstyring og gjennom korporativisme.¹³³ Hvis vi tar norske forhold som utgangspunkt, har korporativismen helt siden siste halvdel av 1930-tallet vært en viktig del av det norske styringssystemet.¹³⁴ Dette tilsier at jeg vil operere med en ekspert-byråkratfase i tiden 1930–70.

For byråkraten var det de tekniske oppgavene som dominerte, og arkitekt-byråkratens rolle var nærmest å forvalte og sikre optimale løsninger i teknisk-økonomisk forstand. Den gjeldende arkitekturanskuelsen vokste inn i samfunnsstrukturen og erobret det byråkratiske apparatet. Måten å tenke på og løsningene i seg selv gjennomsyret strukturen i en grad som gjorde paradigmet usynlig for dets bærere. Regler som funksjonalismen hadde utkrystallisert, ble fulgt slavisk, og en byråkratiseringsprosess inntrådte. Alternativer til det eksisterende paradigmet fremstod som utenkelig. I denne fasen forlot «heltene» den aktive virksomheten og var mest opptatt av selvforsvar og etterrasjonalisering. I det følgende skal vi se nærmere på etableringen av nettopp de byråkratiske strukturene som de etablerte funksjonalistene handlet innenfor.

5.3. INSTITUSJONALISERING AV FYSISK PLANLEGGING OG BOLIGPOLITIKK

På det byplanmessige og boligpolitiske området har enhetlig organisering vært et karakteristika, både i Norge og i Sverige. Den institusjonaliserte finansiering (Den Norske Stats Husbank), organisering (boligkooperasjonen) og regulering av boligbygging (Boligdirektoratet) har grepet inn i hverandre som tannhjul i et stort maskineri. Disse institusjonene ble etablert i en tilstand av tilsynelatende harmoni, politisk og sosialt.

¹³³ Trond Nordby opererer med fire, til dels konkurrerende styringsprinsipper som innslag i det norske styringssystemet: valgdemokrati, rutinestyre, partistyre og fagstyre (Nordby 1994:221). Mitt poeng er at uansett hvilken inndeling det opereres med, må det skilles mellom fagstyring på grunnlag av sektorspesialisters faglige skjønn innad i sentralforvaltningen, og styring med utgangspunkt i beslutninger som er fattet gjennom interesserepresentasjon i statlige utvalg.

¹³⁴ Definisjonen på *korporatisme* eller *korporativisme*, er institusjonalisert samarbeide mellom organiserte interesser og offentlige myndigheter. Begrepet brukes både for å beskrive hvilke funksjoner organisasjoner har i forholdet til staten og hvilke institusjonelle ordninger som ivaretar dette samarbeidet. På 1930-tallet satset myndighetene på å trekke inn de organisasjoner som fantes innen næringsliv og blant ulike interessegrupper, fordi disse organisasjonene satt inne med betydelig kunnskap på sine interessefelt, ikke bare om medlemmene, men også om hele den sektoren de representerte. For at de tiltakene myndighetene måtte sette inn skulle bli mest mulig effektive, var myndighetene avhengig av å få tilgang til denne ekspertisen. I tillegg så myndighetene også muligheter for å nå fram til store yrkesgrupper gjennom organisasjonene. En tredje viktig grunn til at myndighetene åpnet veien for samarbeid i denne situasjonen, var at de anså det som viktig at så mange grupperinger som mulig stod bak de vedtak som ble fattet. Ikke alle tiltakene var like populære, og man trengte politisk ryggdekning. Organisasjonssamarbeidet mellom næringslivet og staten opphørte imidlertid ikke etter depresjonen. Tvert imot fikk samarbeidsorganer av ulike slag en stadig sterkere plass som naturlige deler av den statlige forvaltningen. I Norge ble Ole Colbjørnsens og Axel Sømmes 3-årsplan av 1933 særlig viktig for utviklingen av den norske korporatismen. Planen la til grunn at samarbeid mellom myndighetene og organisasjonene (Kvarv 2000:46–48).

Særlig etter krigen, innenfor rammene av det sosialdemokratiske velferdsregimets planleggingsapparat, etablerte det seg en fysisk planlegging som var så integrert i boligpolitikk og arkitektur at ethvert skille mellom disse aktivitetsområdene kan synes kunstig. Som allerede nevnt kan det boligpolitiske feltet betraktes som et primatfelt i forhold til byplanfeltet, og da særlig etter 1945.

Det må likevel tilføyes at den statlige politikken i høy grad ble til på grunnlag av kommunale erfaringer og utprøvinger av ulike former for boligpolitiske tiltak på kommunalt nivå. Oslo kan karakteriseres som et boligpolitisk laboratorium frem til 1950; de erfaringer som de boligpolitiske myndighetene kunne trekke av det som skjedde i Oslo i mellomkrigstiden, la mye av grunnlaget for utformingen av den nasjonale boligpolitikken. For eksempel ble Oslo Bolig- og Sparelag (OBOS) fra 1934 en viktig referanse for etableringen av Norske Boligbyggelags Landsforbund i 1946. Landsforbundet var fra starten av et viktig boligpolitisk instrument for de statlige myndighetene.

Etter krigen inngikk kommunen og OBOS en avtale som betydde at vel halvparten av de registrerte hussøkende ved Oslo leiegårdskontor ble overført til OBOS' liste. Til gjengjeld skulle kommunen stille tomter til disposisjon.¹³⁵ OBOS' betydning som kanaliseringsorgan for boligbygging hadde sammenheng med den kooperasjonsvennlige boligfinansieringen og reglene for bygge- og boligstandard.

Veien frem mot den formen for organisering av offentlig boligbygging som har vært gjeldende i det meste av etterkrigstiden, var lang og kronglete. Både støtte til privat utbygging i form av garantier, kommunal boligbygging og kommunale boligaksjeselskaper ble prøvd ut. Oslo kommune hadde gjort den erfaring at det var svært kostbart for kommunen å bygge for egen regning. Det var heller ikke uproblematisk å gi garantier til private bygg. Den private byggevirksomheten med kommunal støtte var spredt, ukoordinert og manglet en sentral ledelse.¹³⁶ Samtidig var det vanskelig å få solgt disse leilighetene.

Eksperimenteringen og erfaringene man gjorde med ulike former for organisering, kulminerte i kommunestøttet boligkooperasjon (OBOS på 30-tallet dannet mønster for Norske Boligbyggelags Landsforbund etter krigen). Denne var for myndighetene en økonomisk realistisk og politisk akseptabel

¹³⁵ Aktstykker for Oslo kommune, 1951/52, Bystyrets forh. III, Ref., sak 86.

¹³⁶ Oslo kommune v. Boligrådet 1931, s.215.

organisasjonsform – økonomisk realistisk gjennom tilknytningen til den offentlige boligfinansieringen, og politisk akseptabel ved at ingen ble individuelle eiere av andres bolig (Nestor 1979:106).

Også i et videre perspektiv var boligkooperasjonen politisk «akseptabel»: den var et kompromiss mellom offentlig styring og marked, mellom sosialisme og kapitalisme. Kommunen ville ikke ta et direkte ansvar for å bygge boliger; samtidig ville man forhindre at privat, forretningsbasert boligbygging skulle bli enerådende. Dermed gikk kommunen inn som andelshaver, representert i styret, og kunne på denne måten bruke boligkooperasjonen som et instrument i den offentlige boligpolitikken.

Men det var ikke bare når det gjaldt organiseringen av boligbyggingen at det skjedde en institusjonalisering på dette feltet. Finansielt ble det oppnådd en endelig institusjonell løsning ved opprettelsen av Den norske stats husbank i 1946. Med Husbanken ble ansvaret for finansieringen løftet over fra kommunen, private banker og kredittinstitusjoner til staten. Husbanken hadde en sosial innretning ved at bankrenten ble fastlagt av Stortinget – dette for å sikre et lavere nivå enn markedrenten. Banken skulle først og fremst sikre finansiering av «sosial boligreising», og praktisk talt all boligbygging i kooperativ regi ble definert som «sosial». Tilsvarende betegnelsen «sosial boligbygging» ble betegnelsen «allmännyttigt» brukt i Sverige – for eksempel om HSB («et allmännyttigt bostadsföretag»). For sosial boligbygging ble opptil 90 prosent av de antatte byggekostnadene dekket av lån. For andre typer bygg skulle lånet ikke overstige 80 prosent av byggekostnadene.

Boligdirektoratet, som også ble opprettet i 1946, hadde ansvar for å kontrollere at bygningsvedtektene, slik de var formulert i bygningsloven, ble fulgt.¹³⁷ Statlig finansiering av byggeprosjektene var avhengig av Boligdirektoratets godkjenning. Det nærmeste man kommer et tilsvarende organ i Sverige er *Svenska Riksbyggen*, selv om dette organet ikke er helt sammenlignbart. Dette organet ble opprettet i 1940-41, da nesten hele byggevirksomheten lå nede i Sverige. Dette var et bolig- og samfunnsplanleggingsforetak som var eid av fagforbudene i byggebransjen. Svenska Riksbyggen skulle ta seg av større utbyggings- og byplaner, og opprettet spesialavdelinger for å fremskaffe underlagsmateriale for

¹³⁷ Boligdirektoratet hadde sitt utspring i Cjenreisningsdirektoratet. Dette var hovedorganet for norsk boligpolitikk. I 1965 ble det statlige ansvaret for boligsektoren lagt til en avdeling i Kommunaldepartementet. I 1967 overtok Bolig- og bygningsavdelingen i samme departement dette ansvaret.

planvirksomheten, som sosial-statistisk avdeling. Uno Åhrén ble hentet fra Göteborg for å lede Svenska Riksbyggen i de par årene.

Også i Sverige ble det, på samme måte som i Norge, knyttet sterke bånd mellom kontroll-, finansierings- og organiseringsinstitusjonene på det boligpolitiske feltet. Det som kanskje var spesielt for Sverige, var det sterke båndet mellom HSB og Bostadssociala utredningen. Brobyggeren her var HSB-sjefen Sven Wallander. Han sørget samtidig for at HSB var representert i Bostadssociala utredningen (se Bergman 1976:127–128).

5.4. SOSIALFUNKSJONALISMEN OG DET NORSKE ARBEIDERPARTIET

I forholdet mellom Arbeiderpartiet og det norske funksjonalmiljøet skjedde det store endringer - ideologisk og institusjonelt, fra midten av 30-tallet. Med etableringen av et institusjonelt grunnlag for å drive en aktiv statlig boligpolitikk, ble «sosialfunksjonalismen» innarbeidet som Arbeiderpartiets boligpolitiske grunnideologi fra 1936. Som tidligere nevnt inngikk OBOS og Husbanken i dette tett forgreinte institusjonelle nettverket sammen med Norges Boligbyggelags Landsforening (NBBL), Boligdirektoratet, byplanmyndighetene, arkitektene og Arbeiderpartiet.

Nettverket ble etablert som et svar både på de erfaringene man hadde gjort seg i boligsaken, og som en konsekvens av de store gjenoppbygningsoppgavene myndighetene stod over for etter krigen. Aktørene knyttet til institusjonene var personlige venner og politiske meningsfeller. Den arbeiderparti- og funksjonalistisk dominerte byplanleggingen og boligpolitikken på 1950-tallet var særlig tydelig i Oslo. I brev til undertegnede skriver Erik Rolfsen at det viktigste koordinerende organet som eksisterte på 1950-tallet i Oslo, for å realisere intensjonene i Generalplanen av 1950 og Utbyggingsprogrammet av 1951, var «de ukentlige møtene». Rolfsen skriver:

For å fremme utbyggingen i de nye strøkene i det omfang som kommunen ønsket, etablerte finansrådmannen, en administrativt koordineringskomite som hadde ukentlige møter i årene fremover. Foruten finansrådmannen deltok kommunikasjonsrådmannen og byplansjefen, teknisk rådmann, boligrådmannen, kommuneadvokaten og eiendomssjefen. Når nødvendig innkalles andre etater, som sykehus, skole osv.¹³⁸

¹³⁸ Brev fra Erik Rolfsen, 24. juni 1985.

Erik Rolfsens overordnede, kommunikasjonsrådmann Fredrik Schreiner, hadde en fortid i Mot Dag. Nettverket hadde som viktigste forutsetning engasjementet i boligspørsmålet. Denne tette politisk-administrative personkonstellasjonen var svært slagkraftig når det gjaldt å nedkjempe alternative løsninger på byplan- og boligspørsmålet (eksemplet Selvaag som vi skal komme tilbake til).

Funksjonalistenes sosiale engasjement overlevde overgangen fra mellomkrigstiden til gjenoppbyggingstiden på 1950-tallet, men engasjementet etter krigen kom til uttrykk gjennom andre kanaler og i en mer dempet form. Liv Schjøtt's klassiske artikkelsamling fra 1950, *Boligsak er hovedsak*, angir allerede i tittelen det sterke engasjementet i boligsaken. Samtidig er språket i denne samlingen artikler nøkternt og avdempet.

For Frode Rinnan, Carsten Boysen og Erik Rolfsen var det ikke lenger nødvendig å «heve røsten» eller sette ting på spissen. Motstanden var nedkjempet, posisjonene inntatt og det ideologiske grunnlaget var nedfelt som «det offisielt godkjente».

Det må imidlertid føyes til at særlig Rinnan og Boysen markerte avstand til Arbeiderpartiet i flere enkeltsaker etter krigen. Boysen var kritisk til partiets holdning til OBOS, der kommunen satt i styret. Medlemmene hadde alt for lite innflytelse, i følge Boysen. Dette forklarer hans engasjement for Ungdommens Selvbyggelag (USBL), et kooperativt byggelag som skulle bli en konkurrent til OBOS.¹³⁹ Rinnan, flerårig representant for Oslo Arbeiderparti, meldte seg ut av partigruppen i 1963. Grunnen var at Rinnan var uenig med sin partigruppe om regulering av Dittenkvarartalet - der Rinnan ville utlyse en arkitektkonkurranse om reguleringen, mens gruppen påå bundet mandat for ikke å lyse ut konkurranse.¹⁴⁰

Men hva var det som de sosialt engasjerte arkitektene og Arbeiderpartiet kunne enes om og som la grunnlaget for en offisiell boligpolitikk? For det første kunne man enes om at arkitektur ikke var *byggekunst* eller primært en kunstnerisk uttrykksform, men en praktisk og funksjonell organisering av de bebygde omgivelsene. Arkitekturen skulle være demokratisk og tjene de brede lag av folket. Ornamentikk og estetisme ble dessuten forbundet med sløsing med knappe ressurser, arbeidskraft og materialer. Dessuten kunne man enes om at boligen ikke skulle gjøres til gjenstand for spekulasjon i et

¹³⁹ Arbeiderbladet 4/1 1997. Carsten Boysen. Nekrolog av Ketil Moe og Johan-Ditlef Martens.

¹⁴⁰ Arbeiderbladet 30/8 1963. Avslørende eksempler. Arbeiderbladets leder.

marked, men utgjøre en materiell ramme om og en forutsetning for dekking av «vanlige menneskers» behov.

Boligstandarden måtte ikke overstige et nivå som kunne gå på bekostning av hensynet til å skaffe hele befolkningen bolig. «Minimumsboligen» og arealbegrensning var svaret på fordelingsspørsmålet i boligsaken. Det kan synes som om funksjonalistenes boligpolitiske engasjement var forankret i en utilitaristisk etikk med et kvantitativt velferds mål; mest mulig lykke for et størst mulig antall mennesker. Funksjonalistenes boligpolitiske engasjement var etisk motivert gjennom kravet om at myndighetene skulle sørge for boliger til hele befolkningen.

For Arbeiderpartiet var god boligpolitikk god sosialpolitikk, og boligpolitikken var forankret i velferdsstatens verdigrunnlag. Spørsmålet om boligstandard var både et kvalitativt og et kvantitativt spørsmål. Målet var både å heve boligstandarden og å avskaffe bolig mangelen. Boliger skulle kunne inngå i en universell fordelingspolitikk og det måtte derfor stilles særskilte krav til bruken av ressurser, materialer, utnyttelsesgrad, størrelse på areal m.m.

Men hvordan sikret Arbeiderpartiet og sentrale fagfolk i Oslo kommune, som byplansjef Rolfsen, at «de rette personene» ble involvert i de store utbyggingssakene? De fleste tidligere motdagistene inntok stillinger som gjorde det naturlig for dem å bli involvert. (Men dette gjaldt ikke alle. Johs. Borchsenius ga aldri slipp på sitt virke som aktivt utøvende arkitekt, og flyttet allerede i 1934 til Porsgrunn. Han mistet dermed kontakten med miljøet som hadde utspring i Socialistiske arkitekters forening.) Rinnan fikk store oppdrag, som Lambertester og Tveita, i kraft av sitt ry som arkitekt og gjennom opprettholdelsen den politiske og personlige kontakten med de sentrale aktørene i kommunen. I følge intervju med Rinnan i 1985 hadde forbindelsen med Rolfsen, boligrådmann Trygve Nilsen og finansrådmann Egil Storstein stor betydning for disse to utbyggingene.¹⁴¹

Det var selvsagt ikke Rinnan alene som påtok seg de store prosjekteringsoppdragene. Rinnan ledet og organiserte planleggingen av disse oppdragene, men hyrte inn en rekke arkitekter for å løse deloppgaver. Kapasitet til å påta seg så store oppdrag som Lambertester, sikret i seg selv flere større oppdrag. De arkitektene som Rinnan ledet ved

¹⁴¹ Intervjuet med Frode Rinnan i hans hjem i 1985.

Lambertseterplanleggingen hadde ansvaret for prosjektering av hver sitt nabolag (borettslagsenhet):¹⁴²

5.5. TOMTESPØRSMÅLET

Det viktigste kortet Arbeiderpartiet i Oslo hadde for å sikre seg kooperasjonsvennlig boligbygging etter funksjonalistiske prinsipper, var tomte- og festepolitikken. Spørsmålet om lokalisering av boligreisningen i Oslo etter krigen ble langt på vei løst gjennom sammenslåingen av Aker herred og Oslo kommune i 1948, med etterfølgende erverv av 10 store Akergarder i det som nå er ytre sone øst. Drabantbyene i Oslo ble lokaliserte til ytre sone øst; til Groruddalen og området rundt Østensjøvannet. (Det skjedde ingen alvorlige overveielser om å bygge ut i Oslos ytre sone vest, dvs. tidligere vestlige deler av Aker herred.)

Finansrådmannen ønsket å konsentrere utbyggingene til Groruddalen og Østensjøområdet (Utbyggingsprogrammet av 1951).¹⁴³

Han begrunnet lokaliseringens slik:

Samtlige boligarealer ligger i et nesten sammenhengende belte i strøket Lambertseter-Grorud. Denne konsentrerte utbyggingen gir en rasjonell og økonomisk løsning av de tekniske anlegg, da kostnadene til f.eks. vei, vann og kloakk er mindre avhengig av leilighetsantallet på utbyggingsområdet enn av utbyggingsområdets utstrekning.¹⁴⁴

Finansrådmannens ønske ble etterkommet.

Boligutbygging var en høyt prioritert sak i alle partiene og Finansrådmannens innstilling om utbyggingsprogrammet ble tiltrådt av Formannskapet og etter lite diskusjon enstemmig vedtatt i februar 1951. Kun to høyererepresentanter hadde klare motforestillinger mot utbyggingsprogrammet.¹⁴⁵ Dermed ble det praktisk talt oppnådd tverrpolitisk oppslutning om utbygging av store sammenhengende områder av ytre sone øst. Samtidig ble de private

¹⁴² Rinnan, Frode 1958. *Lambertseter 1958*, side 10. Følgende ble oppnevnt for Lambertseter: Erling Viksjø for Marmorberget, Eyvind Moestue for Bergkrystallen, Knut Knutsen for Blåfjellet, Odd Nansen for Rabben, Størmer og Borgrud Pedersen for Steinspranget og Bjercke og Eliassen for Pynten. Følgende ble oppnevnt ved prosjekteringen av Tveita i 1960: Rinnan og Olav Tveten (ledere), S. Banerji, Per Hauge, Ingar Marcussen, Tor Skjånes, Sean O'Sullivan og Roar Wiik.

¹⁴³ Dokument nr. 46 1951-52. Melding nr. 1 til Oslo bystyre om det utbyggingsprogram som er vedtatt av bystyret 16. februar 1951.

¹⁴⁴ Aktst.for Oslo kommune, 50/51 IB.Forh.sak 124. Pkt.IV.

¹⁴⁵ Aktst.for Oslo kommune,52/53 III Ref.sak nr.57.

eiendomsinteressene i ytre sone vest i praksis skjermet mot store, kommunalt initierte utbyggingsprosjekter.

Offisielle begrunnelser for offentlig initiert boligutbygging gjennom kooperasjonen var altså tilgang på arealer og arealenes beskaffenhet. Planleggerne og politikerne fremstilte det slik at det ikke forelå noe alternativ til å bygge ut i ytre sone øst. I ettertid er reserveringen av ytre sone øst for utbygging begrunnet med eiendomsstrukturen og bebyggelsens karakter i vest, arealenes beskaffenhet og historiske forhold i øst.¹⁴⁶ Spørsmålet er om frihetsgraden for utbygging i vest i realiteten var større enn antatt og om reserveringen av ytre sone øst til store kooperative utbygginger var resultat av et politisk kompromiss.

Hypotetisk kunne man tenke seg at grunnlaget for et slik kompromiss lå i at de borgelige kunne få vernet om private eiendomsinteresser i vest og samtidig slippe risikoen forbundet med å trenere boligsaken. Som «motytelse» kunne Arbeiderpartiet få politisk arbeidsro, få hånd om hele den offentlige utbyggingspakken i Oslo og samtidig slippe å gå inn i en politisk drakamp for å sikre byggegrunn.

At OBOS fikk nokså fritt spillerom for utbygginger i Oslos ytre sone øst, har sine forklaringer. Kommunen var representert i styret, byggelaget var kooperativt organisert og representerte leieboerinteresser. Dermed ble OBOS favorisert av Oslo kommune og særlig av Arbeiderpartiet i festepolitikken.¹⁴⁷

Selv om det var stor samstemthet mellom partiene om hvor i det geografiske rom nye områder skulle legges ut for boligutbygging, var det atskillig mer uro omkring festespørsmålet, det vil si om hvilke aktører som skulle få slippe til for å produsere boliger på de nye utbyggingsområdene. Striden stod om 3 ulike modeller for bortfesting (Kvarv 1986:65-66):

- Hvert enkelt område skulle bortfestes i sin helhet til OBOS.
- Hvert enkelt område skulle deles opp slik at OBOS skulle få feste enkelte delområder og andre få feste andre delområder.

¹⁴⁶ Helvig, Magne 1960. *Oslo planlegging og utvikling*, s.40, Bull, Brynjulf 1984. *Oslo. Bygd og by i Norge*, s.253. Hansen, Thorbjørn og Sæterdal, Anne 1970. *Ammerud*, s..30.

¹⁴⁷ Det var en klar kobling mellom leieboerinteresser og OBOS fordi kommunen og OBOS etter krigen inngikk en avtale som betød at vel halvparten av de registrerte hussøkende ved Oslo leiegårdskontor, skulle overføres til OBOS' søkerliste. Til gjengjeld skulle Oslo kommune stille tomter til disposisjon. Aktst.for Oslo kommune, 51/52 Bystyrets forh.Forh.III Ref.sak 86.

- Hvert område skulle festes bort i fri konkurranse (de som kunne planlegge hurtigst og gi lavest anbud skulle få bygge).

Arbeiderpartiet gikk inn for alternativ 1, Høyre gikk inn for alternativ 3, mens Kristelig Folkeparti og Venstre plasserte seg i en slags mellomstilling og valgte alternativ 2.¹⁴⁸ Sammenfatningsvis kan det slås fast at Arbeiderpartiet, OBOS, byplanmyndighetene og arkitektene hadde en felles interesse i å bygge ut store sammenhengende arealer. De funksjonalistisk innstilte arkitektene, som nå hadde kommet i paradigmatisk posisjon, så utbygginger av store arealer som idealsituasjoner. Slike ideelle situasjoner innbød til å realisere drømmen om samfunnsplanlegging, - å bygge komplette bosteder fra grunnen av.

5.6. EN SOSIALDEMOKRATISK ESTETIKK?

Drabantbyene, som la beslag på det meste av arealene i ytre sone øst, fikk et bestemt arkitektonisk preg. Begrepet «OBOS-arkitektur» er brukt om bebyggelsen både i Østensjøområdet og i Groruddalen. Betydde dette at det estetiske, formmessige uttrykket som bygningsmassen fikk hadde som utgangspunkt en bestemt estetisk preferanse, eller var det formmessige uttrykket snarere en konsekvens av at funksjon og teknikk var totalt overordnet andre hensyn? Vi skal se nærmere på arkitektenes og planleggerens estetiske orientering og om det på dette punktet fantes bestemte koblingspunkter til en sosialdemokratisk estetikk.

I de pamfletter og samlinger av programmatisk artikler som ble utgitt av Arbeidernes opplysningsforbund (AOF) i 30-, 40- og 50-årene om kunst og kulturspørsmål, er arkitektur knapt nevnt – unntatt som ramme om teater, malerkunst eller musikk.¹⁴⁹ Dette understreker at for arbeiderbevegelsen har arkitektur enten vært et spørsmål om boligbehov, eller om symbolisering av bevegelsens eget verdigrunnlag (egalitet m.m.).

For arbeiderbevegelsen og de sosialt engasjerte funksjonalistene handlet arkitektur først og fremst om boliger. Boligen skulle være en funksjonell bruksgjenstand og ikke en pyntegjenstand. I følge intervjuene jeg foretok med Erik Rolfsen (i 1985), Frode Rinnan (i 1985) og Johs. Borchsenius (i

¹⁴⁸ Aktst. for Oslo kommune, 52/53 III Ref.sak 57.

¹⁴⁹ se for eksempel Lange, Halvard (red.) 1935. *Klasse og kulturkamp*. AOF Oslo, Koht, Halvdan 1952. *Fram til sosialistisk kultur*. Etter en tale til 20-års minnet for Arbeidernes opplysningsforbund 12.des.1952. AOF Oslo og Sivertsen, Helge 1955. *Sosialistisk kulturpolitikk*. AOF, Oslo.

1998), var estetisk uttrykk helt underordnet arbeidet med å få bukt med bolignøden.

Det viktigste motivet har vært å sikre optimal utnyttelse og fordeling av ressurser i en gjenoppbygningstid preget av ressursknapphet. De nye samlede feltutbyggingene på 1950- og 1960-tallet, bestående vesentlig av rekkehus og blokk, hadde en arkitektonisk utforming som skulle være tilpasset «alminnelige menneskers» behov. Ressurshensyn og dominansen av et funksjonalistisk, ornamentikkfiendtlig stilparadigme, tilsa at ornamentikk ikke var tillatt.

Til tross for at de toneangivende funksjonalistene eksplisitt ga uttrykk for at estetikk og form var av underordnet interesse i forhold til funksjon og ressursutnyttning, finnes det en estetisk side og ulike oppfatninger av «estetikkens funksjon» i funksjonalistmiljøet. I den grad boligen var tenkt som en bomaskin måtte det estetiske komme til uttrykk som «maskinestetikk»; ornamentfri klarhet og nøkternhet. Estetikken ble materialisert gjennom boligblokkene og de offentlige institusjonenes rene glatte fasader i betong, glass og stål.

Statens Husbank favoriserte bygging av blokk og når det gjaldt utbyggingen av Norges første drabantby, Lambertseter, ble en lang og større andel av kostnadene dekket av andelsinnskudd ved rekkehusbygging enn ved bygging av blokk (Rinnan 1958:27-28). En gjennomgang av byggeregnskapene for Marmorberget Borettslaget på Lambertseter viser samme tendensen (Kvarv 1986:74). Dette var et utslag av at funksjonalister og arbeiderpartipolitikere hadde til felles estetisk nøkternhet og en grunnleggende skepsis til småhusestetikk.

Men hva kan forklare at «blokkeestetikken» hadde særlig appell til sosialdemokrater? Boligblokken var symbolet på motstanden mot borgerskapets ornamentikk og klassisismeidealer. Der borgerskapets smak og sosiale ambisjoner tidligere kom klart til uttrykk i arkitekturen, framstod funksjonalismen som «alles arkitektur», den nye demokratiske saklighetens arkitektur. Blokkeestetikkens symbolisering av likhet i dekingen av behovet for å bo, appellerte til Arbeiderpartiets egalitære verdier.

Det kan konkluderes med at den arkitekturpolitiske linjen i boligsaken delvis kan forklares som en «refleks» av den «realhistoriske» bakgrunnen (bolignød, ressursknapphet, fødselsboom m.m.). I tillegg finner vi en ideologisk og arkitektur-paradigmatisk motivasjon for boligpolitikken. I det

hele tatt blir en gjennom studiet av den norske funksjonalismen i etterkrigstid slått av hvor klar, systematisk og konsekvent den estetiske utformingen har vært i de store sosialfunksjonalistiske utbyggingsprosjektene som drabantbyene rundt Østensjøen og i Groruddalen i Oslo.

5.7. «SAND I DET BOLIGINSTITUSJONELLE KOMPLEKS» – EKSEMPEL SELVAAG

Det finnes kontrasterende eksempler – eksempler på at aktører har forsøkt å posisjonere seg fra utsiden av den offisielt godkjente boliginstitusjonelle alliansen, en allianse som ideologisk profilerte seg med slagordet «sosial boligbygging». Byggmester Olav Selvaag ble systematisk motarbeidet i sine forsøk på å løse boligsaken med andre midler enn den offisielt anerkjente kooperative utbyggingsformen. Selvaags utbygging av Veitvedt på 50-tallet illustrerer tydelig styrken i alliansen mellom Arbeiderpartiet i Oslo og de sosialt engasjerte arkitektene og planleggerne.¹⁵⁰ Sentrale oslopolitikere, som Trygve Nilsen¹⁵¹ og Rolf Hofmo, opptrådte som en slags «portvoktere» som brukte sine institusjonelle posisjoner til å fremme egne verdiforankrede overbevisninger.¹⁵²

Selvaags engasjement i boligsaken hadde klare sosialpolitiske overtoner. Verbalt, i aviser og i den politiske debatten, gikk han til frontalangrep på Arbeiderpartiets boligpolitikk i Oslo. I 1951 ga han ut *Bygg rasjonelt*, en bok der et foto av prøvehuset på Ekeberg prydet forsiden. Første del av boken tar opp boligproblemet på bred basis, med skarp front mot den offisielle boligpolitikken:

Nå er det et ugjendrivelig faktum at for hver eneste dag som er gått siden krigen, er tallet på de husville, de som ikke bor, blitt større og større, samtidig som storparten av den boligmasse vi har, er blitt vesentlig forringet på grunn av elde og mangel på vedlikehold. Tross samfunnets store ofre på boligreinsning er derfor resultatet blitt en katastrofal senkning av boligstandarden, takket være det at det er bygget altfor dyre og dermed altfor få boliger. Det finnes bare én vei å heve

¹⁵⁰ Alliansetendensene mellom arkitekter, byplanleggere og representanter for Arbeiderpartiet i Oslo bystyre i denne saken går klart frem av Aktstykker for Oslo kommune 1953/54, Bystyrets forhandlinger, sak 69, s. 46 og 56.

¹⁵¹ Trygve Nilsen var Oslos markante boligrådmann, og stod sentralt i oppfølgingen av utbyggingsplanen av 1951 og arbeidet for de boligssøkende i Oslo.

¹⁵² Jeg mener det er grunnlag for å hevde at «gatekeeper-fenomenet» hadde betydning for planleggingen og utbyggingen av drabantbyene i Oslo på 50- og 60-tallet, både når det gjaldt hvem som skulle få slippe til i planleggings- og utbyggingsprosessene (særlig boligrådmannens og boligdirektørens rolle er interessant i denne sammenheng) og ikke minst når det gjaldt hvem som skulle få bo i leilighetene.

boligstandarden på, og det er å bygge enheter som svarer til vår økonomi, til vår produksjonskapasitet, så vi kan skaffe alle landets innbyggere en skikkelig bolig. Dette vil igjen si at vi må bygge vesentlig billigere enn vi hittil har gjort (Selvaag 1951:21–22).

Selvaag ville fjerne bolignøden ved å rasjonalisere boligbyggingen på andre måter enn de offisielt godkjente. I stedet for arealbegrensning («minimumsboligen», «boliger for eksistensminimum») ville Selvaag senke byggekostnadene gjennom alternative, rimeligere konstruksjonsmåter, bruk av lettere materialer og andre kriterier for materialdimensjonering (Selvaag 1951:43–107). Han valgte trekonstruksjoner der myndighetene valgte mur. Bygging i mur fikk bedre husbankbetingelser enn trevirke, og på det lokale plan ble Selvaag aktivt motarbeidet av Arbeiderpartiet i tomtepolitikken (Boysen 1950:27). Selvaag fikk riktignok slippe til på Veitvedt, men måtte selv dekke det meste av utgiftene til anlegg av vei, vann og avløp (Kvarv 1986:81).

Veitvedt ble realisert, teknisk sett, i henhold til planene. Likevel fikk denne utbyggingen snart et rykte på seg for å fungere dårlig sosialt. En del av forklaringen går frem av Oskar Hasselknippes bok om Selvaag. Det var nemlig boligadministrasjonen i Oslo som skulle fordele de første 1000 leilighetene. OBOS hadde en avtale om at 5 prosent av leilighetene skulle tildeles «sosiale tilfeller», som kommunen garanterte for, og i noen borettslag ble denne andelen økt til 25 prosent. Boligadministrasjonen sørget for at andelen «sosiale tilfeller» ble langt større for Veitvedt. I ett av borettslagene på Veitvedt ble 28 av 40 leiligheter, altså 70 prosent, fordelt til stønadsfamilier. Selvaag og enkelte borgerlige aviser så dette som en ren hevnaksjon fra boligrådmannens og boligadministrasjonens side (Hasselknippe 1982:106).

Det boligpolitiske og byplanmessige «establishment» – de kommunale arbeiderpartipolitikerne og de funksjonalistiske arkitektene – var kategorisk avvisende til bruk av lite bestandige materialer og det som kunne smake av håndverksmessig overfladiskhet. Motstanden mot Selvaag var følelsesladet og betinget av historiske erfaringer. For arbeiderbevegelsen var boligstandard en velferdspolitisk symbolsak, og man var bekymret for at Selvaag ville bidra til et historisk tilbakeskritt for den bolig- og sosialhygieniske standard som endelig var oppnådd som et hovedmål i boligpolitikken.

At Selvaag ble motarbeidet og at OBOS ble favorisert av Arbeiderpartiet, blant annet i festepolitikken, har i tillegg å gjøre med et annet forhold. For partiet passet ikke Selvaag inn i planene om å slå et slag for leieboere. OBOS og andre boligkooperasjoner forvaltet gjennom kø- og innskuddsordningen leierboerinteressene. Tils varende ble Selvaag støttet av de borgerlige partiene, og særlig Høyre i Oslo. Motsetningen mellom leieboere og gårdeiere ble betraktet som en parallell til motsetningen mellom arbeiderklassen og borgerskapet (Gulbrandsen 1983:110, Berg 1983:59).

Det må imidlertid tilføyes at deler av Arbeiderpartiet sentralt var mer velvillig innstilt til Selvaags løsningsforslag. Gerhardsen, handelsminister Brofoss og kommunalminister Ulrik Olsen ga sin støtte. Men fordi det var politisk ukorrekt for partiet å støtte Selvaag, skjedde dette ikke i full offentlighet (Skeie 1998:179).

Men hvor hørte Selvaag selv hjemme i det politiske landskapet? Han nektet å knytte seg til noen politisk fraksjon, selv om han av Oslos arbeiderpartipolitikere ble assosiert med Høyre. Han oppfattet seg selv som en teknolog, en slags fornuftens våpendrager mot «ideologisk blindhet» og ensprogethet. Ifølge Selvaag skyldtes velstandsutviklingen verken Arbeiderpartiet, Høyre eller Venstre, men i hovedsak den tekniske og vitenskapelige utviklingen som i høy grad er upolitisk (Skeie 1998:179).

5.8. «IDEOLOGIENES DØD», TEKNOKRATI OG SOSIAL INGENIØRKUNST

Gjennom Boligdirektoratet, Boligkooperasjonen og Husbanken sikret staten seg full kontroll med boligsektoren. For eksempel ble drabantbyene i Oslo bygd i OBOS' regi, og det vanligste var at mer enn 70 prosent av anleggskostnadene ble dekket med rentebærende lån, mens 20 prosent ble gitt i form av nedskrivningsbidrag, dvs. rente- og avdragsfri støtte (Nestor 1979:71).

Etableringen av disse institusjonene og deres integrering i den sosialdemokratiske styringsstrukturen var på mange måter et uttrykk for en generell tiltro til eksperter og fagstyre, både blant politikerne og i allmennheten. Etterkrigstidens mange fortellinger om det sosialdemokratiske Norge har nettopp til felles at fagstyre og tiltro til eksperter blir fremhevet som vesentlige kjennetegn.

Forestillingen om at utviklingen på det vitenskapelige og velferdsmessige området hadde kommet så langt som det var mulig å komme på slutten av 50-

tallet, avfødte ideen om «ideologiernes død». Flere fremtredende samfunnsforskere og sosialfilosof, som Raymond Aron i Frankrike og Herbert Tingsten i Sverige, hevdet at ideologiene døde i de vestlige velferdsstatene i løpet av de første etterkrigsårene. Klassesamfunnet var overskredet, og følgelig også klasseinteressene og ideologiene. Ifølge dette resonnementet hadde forhandlingssamfunnet, blandingsøkonomien og velferdsordningene gjort klassebegrepet inadekvat.¹⁵³ Troen på fagstyre gikk hånd i hånd med en høyt utviklet forhandlingskultur. I henhold til denne kulturen var ikke konflikter prinsipielle, men praktiske problemer som kunne løses innenfor rammene av en felles samfunnsinteresse.

Ideologier er nær knyttet til krav om samfunnsendring, og når kravet om samfunnsendring opphører, når folk stort sett er fornøyde og enige om samfunnsmålene, dør ideologiene. Ekspertene forklarer situasjonen og tilrår midlene. I forlengelsen av dette resonnementet er politikk blitt administrasjon av enighet.

I de landene der tesen om ideologiernes død stod sterkest på 50-tallet (som i de skandinaviske landene), var også troen på samfunnsplanlegging sterkt utbredt i allmennheten, hos samfunnsvitere og hos politikere.¹⁵⁴ Rasjonelle og verdinøytrale metoder i planlegging var i ferd med å avløse tidligere tiders ideologier, trodde man. Verner Petersen skriver følgende:

At beskæftige sig med planlægningsproblemer er nu ensbetydende med at søge efter tekniske løsninger på givne problemer. I en vis forstand står midlene i forgrunden. Målene skjules i dag-til-dag-aktiviteter. De fremstår som uproblematisk – ja selvindlysende (Petersen 1985:167).

Et gjennomgående trekk ved tenkemåten til Tingsten og andre «avideologiseringsideologer» var at de var forankret i sosialliberalismen, dette til tross for at de selv hevdet å være ideologifrie. En taushet om ideologiske spørsmål i det politiske ordskiftet, var ikke nødvendigvis et bevis på ideologiernes død - snarere tvert imot. Tausheten kan, som Jon Hellesnes påpeker, nettopp være selve manifesteringen av ideologien (den sosialliberalistiske) (Hellesnes 1969:53). Avideologiseringstesen kunne kritiseres fordi den i seg selv var et ideologisk utsagn med en politisk

¹⁵³ Den svenske idéhistorikeren Sven-Eric Liedman ser «ideologiernes død» i sammenheng med fascismens nederlag og den sosialdemokratiske aksepten av kapitalisme og politisk demokrati (1994:239).

¹⁵⁴ Herbert Tingsten hevdet at det var de skandinaviske landene som var kommet lengst i utviklingen av ideologifrie «lykkelige demokratier». Ifølge Tingsten var de allmenne årsakene til dette høy levestandard og sosial homogenitet med hensyn til nasjonalitet, språk og religion (Sigurdson 2000:97).

funksjon, nemlig funksjonen å skulle forsvare den etablerte sosialliberale velferdsstaten.

Opposisjonen bidro med sitt til den politiske konvergensen gjennom eksplisitt retorisk avideologisering (se Furre 1996:252). Det teknokratiske fagstyret integrerte nye profesjoner som sosialøkonomer, ingeniører, leger, arkitekter og pedagoger i den politiske utøvelsen av makt. På denne måten kan arbeiderpartistaten i Norge etter krigen beskrives som et moderne kunnskaps- og opplysningsregime. Strategene i arbeiderpartistaten fremstår som moderniseringsagenter, aktører som var bærere og fomidlere av moderniseringsverdier innenfor ulike strategisk viktige arenaer.

I Slagstads analyse av arbeiderpartistaten og den funksjonalistiske planleggingen og arkitekturen er det primært den instrumentelle interesse som gjør seg gjeldende (1998). Ifølge Slagstad fløt styringsteknikkene, i positivistisk forstand, sammen med en reformistisk sosialisme som blant annet kom til uttrykk i den funksjonalistiske arkitekturen. I Slagstads bredt anlagte perspektiv fremheves arkitekturen og byplanleggingen som en del av en gjennomgripende utvikling mot en vitenskapsbasert styring av samfunnet, og som en del av et samfunn der den instrumentelle fornuften gjorde seg gjeldende på de fleste samfunnsområder. Slagstad hevder at funksjonalistene, og ikke minst *Plan*-kretsens funksjonalisme, var uten poesi.¹⁵⁵ Dette var en teknokratisk ingeniørfunksjonalisme, vitenskapeliggjort og befridd fra «tradisjonalismens artistiske dilettanteri» (Slagstad 1998:184). Slagstad skriver følgende:

Denne koalisjonen av sosialøkonomer, samfunnshygienikere og ingeniørarkitekter var drevet av et samfunnsetisk motiv i en velferdspolitisk versjon, nemlig å bidra til å løse tidens sosiale problemer knyttet til bolignød, dårlig hygiene og økonomisk ulikhet. Det teknokratiske lå i den instrumentelle måten å realisere det samfunnsetiske motivet på. Det var et spørsmål om 'teknikk og organisasjon'. Ekspertene ble samfunnsingeniører og samfunnsoppdragere i ett. Arkitektene skulle slik 'lede folks boligvaner over i en mer rasjonell retning', mot 'en mer rasjonell boligform'. Nå ville ikke

¹⁵⁵ Slagstads kritikk er beslektet med Christian Norberg-Schulz' kritikk av *Plan*-gruppen og tidsskriftet *Plan*. I *Norges kunsthistorie* hevder Norberg-Schulz at *Plan*-arkitektene stod for en abstrakt målende holdning, en holdning som virket fremmedgjørende. «Generelt bestod fremmedgjøringen i tapet av menneskets *poetiske* forhold til virkeligheten» (Norberg-Schulz 1983:109). Han hevder at «*Plan* hadde rett i atskillig av sin kritikk, men ved å kaste ut barnet med badevannet forberedte tidsskriftet etterkrigstidens faglige forfall. Det er ikke vår oppgave å få politikk inn i arkitekturen, men å få arkitektur inn i politikken. Derfor må vi beskytte arkitekturen mot vulgærfunksjonalismen» (Norberg-Schulz 1983:108–109).

sosialingeniørene pådytte folk 'en borgerlig opfatning av hvad som er pent eller stygt', men de skulle ha 'den samme rett og plikt som hygienikere til å peke på det som er hensiktsmessig'. Denne teknokratiske funksjonalisme fløt sammen med en mekanisk fortolket marxisme. PLAN-kretsen oppfattet sosialismen som intet annet enn 'den videnskabelige arbeidsmetode overført på samfunnsutviklingen', og 'arbeiderbevegelsens historiske oppgave' var 'av samme art som arkitektens egen planmessighet når han analyserer en oppgave funksjonelt og konstruktivt': 'å gjennomføre en planmessighet i samfunnsliv og produksjon' (Slagstad 1998:185).

For øvrig ligger det *synoptiske* planleggingsidealet nært opp til en slik positivistisk anskuelse. Man forsøkte å overføre naturalistiske forståelsesmåter på samfunnsforhold, og naturvitenskapelig metodikk ble forsøkt anvendt på studier av samfunn. Nettopp ved å avsløre «samfunnets lover», og på dette grunnlaget predikere samfunnsutviklingen, mente samfunnsviterne og planleggerne å være i stand til å styre, regulere og planlegge utviklingen i henhold til klart spesifiserte mål.

I studier av det svenske politiske systemet og dets funksjonsmåter har begrepet «sosial ingeniørkunst» dominert som teoretisk verktøy. Begrepet er konvergerende, og til dels overlapper det Rune Slagstads teknokratibegrep. To yrkesgrupper gjorde seg særlig bemerket som sosiale ingeniører i Sverige: økonomene og arkitektene. Disse to yrkesgruppene utgjorde noe nær en symbiose. (Sosiologene gjorde seg for alvor bemerket fra siste halvdel av 40-tallet, etter etableringen av det første sosiologiprofessoratet i Sverige.) På mange måter var det i boligspørsmålet at disse faggruppene gjorde seg sterkest gjeldende, og det var her de politiske, sosiale og økonomiske vyene kom klarest til syne. Det boligpolitiske engasjementet ga støtet til en svært slagkraftig faglig-politisk konstellasjon bestående av blant andre Uno Åhrén, Sven Markelius og Gunnar Myrdal (Jackson 1990:76).

Sosial ingeniørkunst har sin opprinnelse i samfunnsvitenskapenes nydefinerte rolle som problemløser. Bakgrunnen var Wall-Street-krakket i 1929, samt en ny holdning til offentlige tiltak, anskueliggjort gjennom New Deal (Johnston 1983:31). Göran Nilsson skriver at de sosiale ingeniørene tenkte seg at rasjonalistiske, vitenskapelige metoder, omsatt i praksis, skulle kunne erstatte politikken:

För att förverkliga sådana värden behövs ingen politik;
politiken avgör inte vem som har rätt, men vem som får rätt
(...). Vad som behövs är teknik (Nilsson 1990:274).

Den sosiale ingeniørkunsten i Sverige endret karakter fra 30-tallet til 40-tallet. Fokuset skiftet fra konsum, demografi og økonomi på samfunnsnivå til menneskers psyke og atferd i sosiale grupper (Hirdman 1990:177–178). Dermed økte også den psykologiske og sosialvitenskapelige forskningens politisk-instrumentelle betydning. I denne overgangsperioden, fra slutten av 30-tallet til de første etterkrigsårene, ble den sosiale ingeniørtanken spredt fra en avantgarde-elite til et bredt sjikt av politikere og samfunnsforskere.

Gjennom sine måter å fortolke og forstå samfunnet på fikk økonomene, samfunnsviterne og ingeniørene betydelig innflytelse på utformingen av den moderne velferdsstaten. De var modell- og begrepsleverandører til politikerne, og de kunne påvirke gjennom rollene som forvaltere, planleggere og ulike typer eksperter.¹⁵⁶

Planleggingsarkitektene har på en aktiv måte bidratt til det moderne konstitueringsprosjektet.¹⁵⁷ Gjennom den fysiske planleggingens anvendelse av – og til dels generering av – kunnskap, fikk begreper og tankekonstruksjoner som funksjonssegregering, nabolag og samfunnshus en konstituerende funksjon for etterkrigstidens velferdsstat. Dette skal vi komme tilbake til. Men først skal vi ta for oss den fysiske planleggingen som karrierevei.

5.9. FYSISK PLANLEGGING SOM KARRIEREVEI

Den interne fagideologiske diskursen på 40- og 50-tallet hadde stor betydning for utformingen av etterkrigstidens planleggerrolle i Norge og Sverige. De krav og forventninger som de samfunnsmessige omgivelsene og det faginterne miljøet stilte til en ny planleggingseksperitise, la grunnlaget for en

¹⁵⁶ Dette handler om det som Ulrick Beck, Scott Lash og Anthony Giddens m.fl. kaller «samfunnsvitenskapenes refleksive bidrag» (se Giddens 1993:15–16). Peter Berger og Thomas Luckmann var blant de første som tok opp samfunnsvitenskapenes refleksive og samfunnskonstituerende bidrag; de hevdet at virkeligheten (den samfunnskapte) er skapt av samfunnsaktører, men samtidig er aktørene produkter av det samfunnet de skaper (*The Social Construction of Reality*, dansk oversettelse: *Den samfundsskabte virkelighed*, 1983). En ekstrem variant av «the social construction of reality» vil hevde at alle samfunnsfenomener er samfunnskapte, og da gjennom språket. Men dette er å forveksle *sosialt definert* med *sosialt produsert*. At den sosiale defineringen av et fenomen er avgjørende – også for hvordan vi forholder oss til fenomenet gjennom ulike former for praksis, betyr ikke nødvendigvis at fenomenet også er sosialt produsert (se Sayer 1984:28). Et fenomen eller et objekt kan eksistere i beste velgående uten at noen oppdager det og setter navn på det.

¹⁵⁷ Samfunnsforskningen er en del av en sosial totalitet, samtidig som deler av denne totaliteten er forskningens objekt. Med andre ord kan det påvises et vekselvirkningsforhold mellom samfunnsvitenskapene og det samfunnet som disse vitenskapene utforsker. Samfunnsvitenskapen forstått som problemløser impliserer at forskningen ikke bare reflekterer samfunnet, men også er med på å konstituere samfunnet gjennom sine forståelsesmåter, teorier, modeller og begreper.

utvidet offentlig karrierevei. Ikke minst kunne kandidatene fra arkitektstudiene nyte godt av utvidelsen, i form av flere oppgaver og flere oppdragsgivere. En rekke arkitekter fikk, som statens og kommunenes tjenestemenn, nye oppgaver innenfor kontroll- og forvaltningsvirksomhet på områdene boligforsyning og byregulering. Som allerede omtalt, var det etter krigen at arkitekter for alvor fikk innpass som offentlige tjenestemenn i de nyopprettede institusjonene innenfor boligpolitikk og forvaltning.

Selv om mange av de gamle oppgaver og problemstillinger fortsatt var aktuelle, ble fokuset i høy grad flyttet som følge av den store endringen i forholdet mellom offentlig og privat sfære. For de fleste arkitektene var det å bli engasjert i store sammenhengende boligutbyggingsprosjekter i kommunal eller kooperativ regi viktigere enn å markere kunstnerisk originalitet gjennom enkeltstående monumentalbygg. Den sterkt voksende middelklassen stod nå i sentrum for arkitektenes interesse.

På mange måter var forholdet mellom arkitekten og «de nye klassene» likevel preget av avstand, noe som ga arkitekten et visst spillerom overfor disse brukergruppene. I Sverige forsøkte man å minske denne avstanden gjennom å forske på boligsøkendes og beboeres behov. Statens komite for bygnadsforskning og Bostadssociala utredningen hadde utspring i nettopp slike bestrebelse, kanskje uten at en helt lyktes i å identifisere behovene og gjøre disse til gjenstand for konkrete tiltak på det boligpolitiske området (Östnäs 1984:192). Samtidig som spillerommet overfor disse gruppene ble større, ble spillerommet mindre i forhold til myndighetene og den sterkere offentlige reguleringen av boligsektoren – økonomisk, finansielt og organisatorisk. Overfor boligmyndighetene og overfor byggeselskaper som arbeidet på oppdrag fra offentlige myndigheter, ble arkitekten en slags konsulent, på linje med andre konsulenter.

Økningen i antall offentlig initierte boligbyggingsoppdrag, kontrolloppgaver, forvaltningsoppgaver og tekniske oppgaver fortsatte utover på 50-tallet. Ifølge Östnäs var utviklingen i dette tiåret preget av at den personlige innlevelsen og samvirket mellom arkitekt og byggherre ble erstattet av mer formaliserte rutiner. Samtidig ble flere mennesker berørt av offentlig bygging, direkte som leietakere eller på andre måter (Östnäs 1984:179). Nettopp ved å tre inn i offentlig tjeneste fikk arkitekten den offentlige tjenestemannslogikken og et byråkratisk verdigrunnlag «med på kjøpet». Viktige «byråkrativerdier» er saklighet, nøytralitet, systemlojalitet og legal autoritet, og til tider har disse verdiene kommet i konflikt med en individualiserende, autonomisøkende grunnholdning hos profesjonens

utøvere (se Gemzell 1989, pkt. 1.3). Denne typen konflikter skal imidlertid ikke utdypes her på generell basis. Nedenfor skal vi se nærmere på hvordan overgangen fra privatpraktiserende til offentlig tjenestemann artet seg for arkitekten.

Studier av det private og det offentlige arkitekturfeltet har utspring i to idealtypiske profesjonsmodeller. Den ene modellen, den kontinentale, retter særlig oppmerksomheten mot offentlig ansatte eksperter. I den andre modellen, den angloamerikanske, blir profesjonelle arkitekter beskrevet som frie konkurrenter på et åpent marked (Castro 1992:57). Skillet mellom privat og offentlig virksomhet er generelt klarere i den sistnevnte modellen. Dette betyr at man i England og USA kan identifisere et relativt klart skille mellom et offentlig og et privat arbeidsmarked for arkitekter.

Prototypen på den privatpraktiserende arkitekten finner vi i den engelske gentleman i mellomkrigstiden. Kundegrunnlaget var middelklassen (Saint 1983:96–115). Arkitekten som entreprenør, derimot, beveget seg i det offentlige rom og var gjerne opptatt av større prosjekter eller av byplanoppgaver. Mange entreprenørfirmaer i USA og England var store nok, og hadde den nødvendige kompetanse og bemanning og de nødvendige materielle forutsetninger, for å kunne ta på seg slike oppgaver. Det var primært etter den andre verdenskrig at denne typen arkitektvirksomhet grep om seg. Boomen hang sammen med krigens ødeleggelser og stagnasjon i byggevirksomheten i krigsårene, kombinert med fødselsoverskudd og optimisme etter fredsslutningen (Saint 1983:138–139).

Undersøkelser som tar for seg engelske og amerikanske forhold, har imidlertid begrenset overføringsverdi for norske og svenske forhold. For det første har USA og England hatt helt andre forutsetninger for å bygge opp en byggeindustri som opererer i stor skala. For det andre har myndighetene i USA og England, på bakgrunn av en liberalistisk politisk tradisjon, spilt en mer passiv rolle i byggevirksomheten. Også oppgaver innen fysisk planlegging er, i høyere grad enn i Norge og Sverige, satt ut til private arkitekt- og entreprenørfirmaer. Både i England og i USA ble frittstående fagkonsulenter trukket inn på oppdragsbasis i plankontorenes arbeid med større landområder.¹⁵⁸

Det må tilføyes at i England endret dette seg noe fra 1947. Den engelske loven om by- og regionplanlegging av 1947 ga adgang til å rasjonalisere

¹⁵⁸ Marius Reynolds: Utdannelse i by- og regionplanlegging i USA, *Byggekunst* nr. 8 1960, s. 202.

undersøkelses- og planleggingsarbeidet, og la dermed alt ansvar for denne type planlegging i hendene på fylkestyrene og sentralstyret for fylkenes bykommuner. Den nye loven fikk straks den virkning at det praktiske arbeidet med forberedende planlegging, som private planleggingskonsulenter inntil da hadde tatt seg av, ble overført til offentlige myndigheter – fortrinnsvis på fylkesnivå. Etter at 1947-loven trådte i kraft, ble det klart at planleggingskonsulentene ikke kunne vente seg flere oppdrag når det gjaldt byundersøkelser, kartlegging og utarbeiding av regionplaner. Byplanarbeid på privat basis nærmest opphørte på få år.¹⁵⁹

Også den kontinentale modellen, som særlig konsentrerer seg om offentlig ansatte eksperter, må modifiseres, i alle fall overført på norske forhold. Plan- og bygningsloven av 1965, som påla alle norske kommuner å utarbeide en generalplan, ble i liten grad effektuert. En viktig grunn til dette var at de fleste kommunene ikke hadde kompetansemessige og bemanningsmessige ressurser til å ta seg av denne nye oppgaven. De færreste kommuner hadde per 1965 etablert egne planleggingsavdelinger, og kommunene hadde liten eller ingen erfaring med denne type arbeid. Konsekvensen ble dermed at mange måtte engasjere frittstående plankonsulenter og planfirmaer med kompetanse på denne planleggingsformen (Hansen 1986:105). Med andre ord har modifierende momenter og nasjonale særtrekk gjort at forskjellene mellom de to modellene (den kontinentale og den angloamerikanske) i praksis kanskje ikke har vært så stor.

Arkitektur kan betraktes som et felt bestående av et offentlig og et privat subfelt. I det private dominerer privat etterspørsel. Forretningsmessige hensyn er en viktig logikk. Dessuten er «kreativitet» en logikk eller verdi som vurderes særlig høyt innenfor det private arkitekturfeltet.¹⁶⁰

Det offentlige subfeltet er naturlig nok preget av en større fokusering på offentlige interesser. Den paradigmatisk overgangen fra historisme og nyklassisisme til sosialfunksjonalisme betydde at interessen for private oppdragsgivere ble mindre, mens interessen for offentlige oppdragsgivere økte (se Östnes 1984:185). Med den voksende mengden oppdrag for det

¹⁵⁹ Max Lock: Private konsulents betydning for byplanarbeidet, *Byggekunst* nr. 8 1960, s. 209.

¹⁶⁰ I en stor surveyundersøkelse, gjennomført i 1974 og 1979, som omfattet 152 arkitektfirmaer på Manhattan og 422 arkitekter i disse firmaene, går det frem hvilken betydning kreativitet har for arkitekturfeltet. I denne undersøkelsen ble arkitektene spurt om hva som er de særskilte kvalitetene ved arkitektene, sammenlignet med andre profesjoner. 98 prosent av de 422 arkitektene som inngikk i utvalget, svarte at arkitektene delvis eller helt var kreativt, kunstnerisk fokusert og engasjert (Blau 1984:46). Noen fokuserte på det individuelle, personlige uttrykket ved kreativ virksomhet. Mange av disse hadde et selvbylde med klar forankring i den romantiske kunstnermyten og i forestillingen om arkitekten som helt (Blau 1984:46). Det kan imidlertid stilles spørsmål ved om ikke presenten for kreativitet hadde blitt lavere hvis undersøkelsen hadde vært gjennomført i Europa, eller i et nordisk land.

offentlige ble arkitektenes oppmerksomhet i større grad rettet mot arkitekturens sosiale konsekvenser. Det private subfeltet ble preget av at båndene til arkitektyrket som fritt, liberalt yrke, med byborgerskapet som viktigste oppdragsgiver, ble løsere.

Den utviklingen som her er beskrevet, kom tidligere i gang og skjøt tidligere fart i Sverige enn i Norge. Hakon Ahlberg gjorde rede for dette i *Byggmästaren* i 1944. Han skriver at arkitektyrket, som fritt yrke, er truet i Sverige. Mange yngre og nyutdannede arkitekter har valgt en karriere som tjenestemann, underordnet en finansiell eller teknisk ledelse.¹⁶¹ Skulle tjenesteveien bli den normale karrieren for arkitekten, så ville det skje et «jordskred» for arkitektens sosiale stilling, ifølge Ahlberg. Men hadde denne frykten et reelt grunnlag? Tall for nyutdannede arkitekter fra KTH og Chalmers i perioden 1937–43, basert på SARs (Det svenske arkitektforbundets) medlemslister, viser en vekst i andelen tjenestemenn fra 47 til 65 prosent, en reduksjon i andelen privat ansatte fra 22 til 12 prosent og en reduksjon i andelen arkitekter med egen virksomhet fra 31 til 23 prosent.¹⁶² Med disse tallene beskrives en utvidelse av arkitektenes virkefelt, og dermed også en endring av arkitektenes sosiale stilling.¹⁶³

Denne utviklingen bar bud om nye oppdrag og nye oppdragsgivere, men var samtidig med på å svekke arkitektenes identitet. Følelsen av å tape yrkesmessig og sosial identitet motiverte flere arkitekter som hadde gått inn i offentlig virksomhet – som offentlige byplanleggere eller embetsmenn – til å opprettholde kontakten med arkitektyrket i betydningen fritt yrke. Derfor fortsatte flere av de nye offentlige arkitekt-tjenestemennene å praktisere som utøvende arkitekter på deltid.¹⁶⁴

Avslutningsvis kan det hevdes at fra slutten av 30-tallet og etter krigen kunne en voksende andel av arkitektstanden kalle seg fysisk planlegger, byplanlegger eller offentlig tjenestemann, parallelt med oppbyggingen av den moderne velferdsstaten. Med det sterkere offentlige engasjementet i boligbyggingen, med de nye oppdragsgiverne og de nye oppdragene, skjedde det også en «avmytologisering» av arkitekten som kunstnergeni. Men det var

¹⁶¹ Hakon Ahlberg: Arkitekt – yrkesman eller ämbetsman?, *Byggmästaren* nr. 25 1944, s. 477.

¹⁶² Ahlberg 1944:474. Det bør tilføyes at en betydelig andel av dem som var registrert som tjenestemenn, var ansatt i de store kooperative organisasjonene, som HSB og Riksbyggen.

¹⁶³ Jeg har ikke funnet en sammenlignbar talloversikt over fordelingen av norske arkitekter for samme periode. Imidlertid viser tall fra NALs egen hjemmeside hvordan medlemsmassen per 2001 fordeler seg: totalt antall 3100, derav 1170 med egen praksis, 930 privatansatte, 410 kommunalt/fylkeskommunalt ansatte, 210 statsansatte, 380 pensjonister/ikke yrkesaktive.

¹⁶⁴ Se Ahlberg 1944.

et dilemma at mange arkitekter følte at dermed gikk også arkitektidentiteten tapt.

Den identitetsmessige forankringen i 1800-tallsarkitekten ble imidlertid truet også av andre grunner. Arkitektens praksis måtte nemlig nydefineres i forhold til endrede klassekonstellasjoner. En arbeiderklasse med begrenset kjøpekraft, og etter hvert også en raskt voksende middelklasse av funksjonærer, skulle forsynes med boliger. I tillegg til sosiale endringer, bidro endringer i kunnskapsorientering innad i plan- og arkitektmiljøet til å utvide perspektiver og høyne ambisjonene. Fysisk planlegging, og herunder byplanlegging, ble forsøkt utvidet til et virkefelt som ble sammenfattet i begrepet *samfunnsplanlegging*.

5.10. FRA BYPLANLEGGER TIL SAMFUNNSPLANLEGGER

Den fysiske planleggingen ble forsøkt vitenskapeliggjort, samtidig med at ambisjonsnivået i forhold til hva en mente var mulig å styre og kontrollere samfunnsutviklingen i retning av, ble oppjustert fra 1945. Som rolleideal ble den fysiske orienterte planleggeren forsøkt erstattet med en samfunnsorientert planlegger, hevet over særinteresser og med velferdssamfunnet som det endelige målet for planleggingsvirksomheten. Vi skal se nærmere på dette.

Kunnskaps- og planleggingsoptimismen var betydelig gjennom hele gjenoppbygningsperioden. Politikere og planleggere mente å kunne trekke betydelige vekslers på sosialøkonomi, sosiologi og psykologi i produksjonen av bebygde omgivelser. Den kvantitative revolusjonen i samfunnsfagene, samt ingeniørfagenes analytiske arbeidsmetoder, var viktige forutsetninger for konstitueringen av 50-tallets planleggerrolle (Hall 1997:326–331). Von Thünens «isolerte stat», Alfred Webers industrigeografiske teorier og Walter Christallers sentralstedsteori kom til heder og verdighet igjen. Byplansjef i Oslo, Erik Rolfsen, var klart påvirket av Christallers sentralstedsteori, noe som fikk stor betydning for utformingen av Oslos generalplan fra 1950.¹⁶⁵ I artikkelsamlingen *Boligsak er hovedsak*, fra samme år, skriver Rolfsen om prinsipper for byplanlegging som påminner sterkt om Christallers begreper «terskel» og «rekkevidde», men uten at Rolfsen har noen direkte referanser til sentralstedsteorien (Rolfsen 1950:12).

¹⁶⁵ Dette går frem i brev til undertegnede, 24.juni 1985.

Imidlertid ble disse teoriene (og teorier og modeller av nyere dato) revidert og tilpasset en ny verden i rask endring. I korrespondanse med undertegnede om arbeidet med generalplanen for Oslo fra 1950 skriver Rolfsen:

Christallers og andres teorier om bydannelser er bygget på [ut]forskning av historiske forhold med sikte på å finne lover for utviklingen. Det har vært lagt vekt på handel og samferdsel, tilbud av faglige og sosiale tjenester, administrasjon osv. Forholdene når det gjelder topografi, klima, landskap, kulturhistorie og økonomi, spiller såvidt sterkt inn at noen allmenngyldige regler for byutvikling ikke er kommet fram. Aktive byplanleggere har i større eller mindre grad betjent seg av slike teorier når de skulle lage sitt eget program, men de må selv lage programmene.¹⁶⁶

Det går frem av den samme korrespondansen at det var fagmenn – internasjonalt toneangivende planleggere og samfunnsvitere – som inspirerte og påvirket planleggerne her hjemme. Rolfsen var avvisende til at enkelte politikere forsøkte å påvirke utarbeidelsen av planene, et arbeid planleggerne så på som rent faglig virksomhet. Innenfor fysisk planlegging ble det således definert en planleggerrolle der rolleinnhaveren så seg hevet over ideologiske standpunkter eller interessegruppers særstandpunkter.

Antakelig var denne holdningen representativ for sjiktet av planleggere også internasjonalt på 50-tallet og i første halvdel av 60-tallet. Guy Benveniste refererer til to omfattende undersøkelser: en undersøkelse på midten av 60-tallet som omfattet økonomiske utviklingsplanleggere i flere land, og en senere undersøkelse som omfattet byplanleggere i regionen Baltimore. Undersøkelsene ga omtrent de samme konklusjonene: Planleggerne forsøkte å rendyrke rollen som «upolitiske» teknokrater og hadde et sterkt ønske om profesjonell autonomi overfor politikerne. Han skriver: «These planners would prefer to play a technical role, and they resent having to become bureaucrats or negotiators» (Benveniste 1989:71).

Mens de funksjonalistiske arkitektene og planleggerne på 30-tallet hadde oppfattet seg selv som «sosialarbeidere i fremste ledd», og ofte definert sin egen rolle med utgangspunkt i resolusjoner og manifeste, hadde etterkrigstidens planleggerrolle sitt utspring i en avslappet holdning til samfunnsideologier. Tilsynelatende hadde man nådd målene om velstand og

¹⁶⁶ Sitert etter brev fra Erik Rolfsen til meg, datert 24. juni 1985.

demokrati, mål som man så lenge hadde kjempet for. Ifølge Lennart Holm (1948) hadde det ikke skjedd noen ideologisk fornyelse siden funksjonalismedogmatikken brast.¹⁶⁷ Samtidig med detaljfokuseringen, som også gjenspeilte seg i fagtidsskriftene, ble stadig nye områder av samfunnslivet gjenstand for offentlig planlegging – en utvikling som akselererte i etterkrigsårene.

Begrepet byplanlegger var ved inngangen til etterkrigstiden til dels skiftet ut med begrepet *samfunnsplanlegger*. Den som først og fremst tilskrives dette begrepsmessige skiftet, er Uno Åhrén. Åhrén forfattet alene det fyldige bilaget til Bostadssociala utredningens sluttbetenking fra 1946 (SOU 1945: 63). Her skriver han at planleggingsbegrepet må utvides til å omfatte ikke bare fysiske forhold, men også ikke-fysiske:

Planeringsbegreppet vidgas. Utom den 'fysiska' planeringen behövs en ekonomisk planering som kan bli ett verktyg för rationell disposition av marken, för rationell tidplanering av utbyggandet av olika områden, för förbättring av näringslivets och befolkningens struktur. Dessa båda slag planering måste samordnas och – vilket är det viktigaste av allt – baseras på en klar social målsättning (SOU 1945: 63:611).

I dette lå implisitt en kritikk av fysisk planlegging og byplanlegging i mellomkrigstiden, særlig av dens angivelige snevre opptatthet av rent fysiske og estetiske aspekter ved bysamfunnet. Implisitt betydde en utvidelse av planleggingsbegrepet en utvidelse av planmyndighetenes ansvars- og arbeidsområde. I sin prøveforelesning over selvvalgt emne 21. mars 1946 annonserte Åhrén sine synspunkter, idet han hevdet at fortidens planleggingsbegrep, med vektlegging av individuelle interesser, var passé. Heretter ville samfunnsinteresser stå sentralt i planleggingen, hevdet Åhrén, og dette ville stille høyere krav til koordinering.¹⁶⁸

I 1944 brøt Åhrén dessuten med passiv tilpasningsplanlegging og proklamerte at prognoser måtte være grunnlaget for en mer aktiv by- og tettstedsplanlegging. I et radioforedrag sier han følgende:

Och jag vill framhålla, att det inte räcker med att uteslutande helt passivt göra sina antaganden angående näringslivets

¹⁶⁷ Se Lennart Holm: Ideologi och form i efterkrigstidens arkitekturdebatt, *Byggmästaren* nr. 15 1948, s. 265–266.

¹⁶⁸ Uno Åhrén: Planeringsbegreppets omvandling och några koordinationsproblem i samband därmed, *Byggmästaren* nr. 20 1946, s. 342–343.

utveckling på en plats. Det är nu på hög tid att man börjar inta en mera positiv inställning till frågan om våra städers och övriga tätorters framtid. Man måste börja i högre grad planera för och målmedvetet påverka orternas utveckling. Prognosen, som rör sig uteslutande med sannolikhetsantaganden, övergår mer eller mindre till program, som innebär att man föresätter sig att åstadkomma vissa saker (Åhrén 1946:11).

Med andre ord ble planleggerrollen forsøkt endret fra tilpassning og tilrettelegging i henhold til prognoser, til aktiv samfunnsbygging. Det synoptiske idealet, og de voksende ambisjonene som var forankret i dette idealet, harmonerte for øvrig med utvidelsen av byplanleggingsbegrepet til samfunnsplanlegging. Idealsituasjonen var en nullsituasjon eller «tabula rasa», det vil si en anledning til å bygge ut på jomfruelig mark, på store sammenhengende utbyggingsområder, eller på store saneringsområder - som i Stockholm.

Den synoptiske planleggingen kan minne om det vi tidligere har beskrevet som det *idealistiske synet* på planlegging. Planleggingen av drabantbyene Årsta og Vällingby i Sverige tok mønster av de engelske «new towns». Det skjedde en systematisk utbygging av new towns i randsonen av Stor-London etter krigen, boligområder som var uttrykk for nettopp et idealistisk syn på planlegging. Samtidig som denne planleggingen hadde ambisjoner om å bygge ut komplette samfunn, var planleggerne nokså selvstendige i forhold til å spesifisere de målsetningene som var definert av politikerne.

Impulsene fra Sverige, og Åhrén spesielt, inspirerte norske byplanengasjerte, og disse tankene fikk raskt fotfeste i vårt hjemlige miljø. Dessuten kunne erfaringene fra gjenreisningsarbeidet generelt, Brente steders regulering (BSR) og landsdelsplanleggingen for Nord-Norge legges til grunn for den sosiale og økonomiske planleggingen som ledet frem til Plan- og bygningsloven av 1965. Med loven av 1965 ble det forsøkt å integrere tiltak av økonomisk og sosial karakter med offentlig styring av omgivelsesutviklingen (Ellefsen og Røsnes 1989:15).

Selv om begrepet samfunnsplanlegging fikk et visst gjennomslag også i Norge, fikk den norske fysiske planleggingen ikke på noe tidspunkt det totalistiske preget som den fikk i Sverige. I den forstand er nok samfunnsplanlegging et mer dekkende begrep for den svenske planleggingspraksisen etter krigen. Vi tenker her i særlig grad på de såkalte *ABC-byene*. Når det gjaldt utforming av de enkelte utbyggingsprosjektene

etter krigen, var ambisjonene i Sverige å bygge ABC-byer (med arbeidsplasser, bosteder og centrum), det vil si komplette boligområder som var tenkt autonome i forhold til nærmeste storbysentrum.

I Oslo, derimot, fikk drabantbyene karakter av «sovebyer». Oslo drabantbyer ble avhengig av arbeidsplasser og offentlige og private tjenester i storbyens sentrum. Generalplanen for Oslo av 1950 la riktignok opp til *delvis* selvforsynte sentre, men dette var mer utslag av fromme ønsker enn realistiske anslag for byens fremtidige utvikling. I ettertid hevdet Erik Rolfsen at begrepsforvirring la grunnlaget for urealistiske forventninger. Han skriver følgende:

I motsetning til en region med større og mindre selvstendige byer er bydelene innenfor den større by ikke selvberørende. Bydelene i Oslo er feilaktig blitt kalt drabantbyer, og dette har skapt en utbredt misoppfatning av dem. Bydelssentra er først og fremst servicesentra og får derved et preg av å ligge i en 'soveby'. Man var oppmerksom på dette og reserverte plass til lokale industrivirksomheter, ved siden av de lokale butikker, kontorer, bedrifter og trafikkanlegg som også ga rom for arbeidsplasser. Men hele byen danner et samlet arbeidsmarked og boligmarked, og et forum for sosial og kulturell virksomhet.¹⁶⁹

For øvrig var det kollektivistiske preget mer gjennomgående i Sverige. Kollektivhus fikk et visst gjennomslag i svensk planpraksis, uten å slå igjennom i Norge. Kollektivhuset skilte seg fra en vanlig leiegård ved at en del oppgaver ble løst kollektivt, og dette tok man hensyn til ved planleggingen av huset; et kollektivhus av «familietypen» hadde for eksempel felleskjøkken, barnehage, felles vaskerom, badstue og selskapslokaler (Bruff 1946:103). Sven Markelius var foregangsmann for de svenske kollektivhusene, og det første stod ferdig allerede i 1933. Så tidlig som i 1946 stod det ferdig åtte kollektivhus i Stockholm (Bruff 1946:103).

5.11. EN MODIFISERT FUNKSJONALISME SOM FAGIDEOLOGISK TENDENS

I Sverige og Norge var det oppnådd allmenn aksept for funksjonalisme i arkitektur og fysisk planlegging ved inngangen til etterkrigstiden. I en artikkel fra 1948, i tidsskriftet *Byggmästaren*, hevdet Lennart Holm at

¹⁶⁹ Erik Rolfsens brev til meg, 24. juni 1985.

arkitektens rolle som «sosialarbeider i fremste ledd» var godtatt av de fleste.¹⁷⁰ Holm hevder at mens det sosialpolitiske engasjementet ofte var voldsomt, eksaltert og umodent på 1930-tallet, bredte det seg fra slutten av 30-tallet og ved inngangen til etterkrigstiden en mer «avslappet» samfunnsideologisk holdning, en bevegelse fra resolusjoner og manifeste til nøktern reformisme. Planleggingen hadde tatt et stort skritt, fra radikalisme til reformisme, på drøyt 10 år.

Fra 1945 opplevde vi en interesse for detaljer og en kartleggingsaktivitet uten sidestykke, i følge den samme artikkelen av Holm. Mer prinsipielle spørsmål ble imidlertid ikke debattert, og i denne detaljopptattheten og kartleggingsiveren ble målet tapt av syne:

Vår byggnadsproduksjon äger f.n. världens funktionellt mest genomarbetade tekniska medel, planeringen sker under moderna och relativt smidiga planinstitut, bostaden betraktas som en social nyttighet under statlig garanti, nybyggnads- och saneringsbehovet kan uttryckas i pålitliga siffror – men vi saknar program.¹⁷¹

Denne utviklingen som Holm her beskriver, bekreftes på mange måter hvis vi tar for oss fagtidsskrifter som *Byggmästaren* og *Byggekunst* og sammenligner stoffvalg og redaksjonell linje i de aktuelle årgangene.

I likhet med Sandström problematiserer Holm tendensen til at arkitekt- og planmiljøet isolerte seg fra samfunnet etter 1945. Miljøet hadde på mange måter blitt seg selv nok:

För samhällsbyggandet återstår ett vidsynt sammanställande och reviderande programarbete. Detta arbete kan inte drivas privat eller kommitévis utan måste ha formen av allmän debatt, i vilken olika åskådningar i sin fulla konsekvens brytas mot varandra. Arkitekturen får inte bli ett isolerat tekniskt och konstnärligt problem utan måste vidmakthålla och utveckla medvetenheten om sin ställning som samhällsideologiernas kanske väsentligaste konkretion. Arkitekturens politisering är oundviklig: dogmatism och underjordisk strategi kan endast

¹⁷⁰ Lennart Holm: Ideologi och form i efterkrigstidens arkitekturdebatt, *Byggmästaren* nr. 15, 1948, s. 265–266.

¹⁷¹ Lennart Holm 1948, s. 266.

undvikas genom kontinuerlig, öppen och fördomsfri diskussion.¹⁷²

Men det fagideologiske bildet var mer sammensatt enn som så. Debattklimaet var nok var blitt mildere og mindre ideologisk, samtidig som interessen for tekniske løsninger så ut til å overskygge sosiale spørsmål, i alle fall i fagtidsskriftene. Likevel er det mye som tyder på at kritikken fra internt og eksternt hold fra årene før krigen, mot funksjons- og effektivitetstenkningen i byplanleggingen, hadde fått konsekvenser for orienteringene i fagmiljøet.

Middelalderbyens fysiske og sosiale kvaliteter, slik de på en forbilledlig måte ble fremstilt av Lewis Mumford i *The Culture of Cities* (som kom ut i svensk oversettelse i 1942), var blitt et forbilde for moderne boligplanlegging. Mumford var sterkt påvirket av den engelske boligreformbevegelsen og av Howards hagebyfilosofi, noe som la grunnlaget for en slags renessanse for engelske byplanprinsipper i Norden etter krigen. Som vi skal komme tilbake til, forsterket Patrick Abercrombie - med sin Londonplan fra 1944 - denne engelske tilbakekomsten etter perioden med tysk dominans på det byplanmessige området.

I Norge var Eyvind Alnæs blant de toneangivende som formidlet Mumfords budskap. Ifølge Alnæs var bokens kritikk av kjempebyene, at den pekte på farene ved storbyutvikling og fremhevet småstedenes egnethet for personlig utvikling, «en åpenbaring».¹⁷³

Skalaproblemet måtte finne sin løsning ved at bostedene ble planlagt ut fra en menneskelig skala. Nabolag og «community centres» («medborgersentre») var svar på denne utfordringen.¹⁷⁴ Til disse sentrene hørte også kulturelle allaktivitetshus, med særlig barn, ungdom og eldre som målgrupper. Åhrén tenkte seg at disse kontaktpunktene for ulike grupper av beboere ville kompensere for manglende sosial kontakt i det moderne storbysamfunnet.¹⁷⁵

Gjennom nabolag skulle de funksjonelle aspektene kompletteres med sosialt innhold. Nabolagsprinsippet var et særskilt modifierende element i byplanleggingen, et element som pekte frem mot gruppesamfunnet, hevdet Åhrén. Storbymennesket var blitt anonymt som følge av oppsplittingen i arbeids- og bostedsfunksjoner, og som følge av den økte sosiale og geografiske mobiliteten. Med denne utviklingen var noe viktig gått tapt,

¹⁷² Lennart Holm 1948, s. 267.

¹⁷³ Eyvind Alnæs: *The Culture of Cities* - små refleksjoner over en stor bok, *Byggekunst* 1946, s. 129-130.

¹⁷⁴ Åhrén 1946:12.

¹⁷⁵ Åhrén 1946:6

nemlig en forankring i et stabilt miljø der man kunne kjenne seg hjemme, og i en gruppe som man følte tilhørighet til. Rotløshet og passivitet kunne i verste fall føre til massesuggesjon og underkastelse under et doktrinært lederskap, ifølge Åhrén.¹⁷⁶ Svaret på denne utfordringen var å søke en syntese mellom disse nye forutsetningene og noe som på nytt kunne gi individet forankring og trygghet. Åhrén så nettopp nabolag etter engelsk mønster som svaret på disse utfordringene.¹⁷⁷

Choay (1969) relaterer nabolag til en «kulturalistisk dimensjon» ved byplanlegging, der oversiktlige fellesskaper foretrekkes. Nabolag innebærer en modifisering av, og en emosjonell motvekt mot, ensidig rasjonalitet i planleggingen (Franzén og Sandstedt 1981:139). «Den progressivistiske dimensjonen», derimot, betoner tekniske og økonomiske fremskritt i retning av «en kvalitativt høyere livsform».

Nabolag skulle bli en grunnkomponent i etterkrigstidens boligområder i Sverige og Norge. Eksempler på boligområder der bebyggelsen ble organisert ut fra dette prinsippet, er Vällingby og Årsta i Sverige og Lambertseter i Norge, utbygginger som ble ferdigstilt på 50-tallet. At nabolagsprinsippet slo så godt an i Sverige og Norden for øvrig, har sammenheng med de relativt homogene forholdene, inntekt, etnisitet og kulturelle preferanser tatt i betraktning. At boligkooperasjonen var etablert i Sverige og Norge allerede på 30-tallet, gjorde det lett å tilpasse nabolagene til organiseringen i borettslag. Dessuten har landsbygdidealet stått sterkt i Norge – og til dels i Sverige – sammenlignet med Europa for øvrig (Mc Kenzie 1982:28).

Også når det gjelder «community centres», ble ideen hentet fra Sverige, som igjen hadde importert den fra England. Disse sentrene skulle ha en samlende funksjon for de mange nabolagene i et boligområde. Likevel var ikke community-sentret det eneste sentret i et slikt boligområde, men ble brukt som benevnelse på det kulturelle sentret, til forskjell fra det merkantile og det administrative.¹⁷⁸ Community-sentret skulle ha karakter av et verdslig forsamlingshus, i likhet med det som var kjent som «Folkets hus» og samfunnshus i Norge og «medborgerhuset» i Sverige – et hus der ulike kulturelle aktiviteter var samlet.

Edvard Heiberg skriver:

¹⁷⁶ SOU 1945: 63, s. 612–614.

¹⁷⁷ SOU 1945: 63, s.615.

¹⁷⁸ Heiberg 1946. *Folkesentre og nabolagssentre. Community Centres. Erfaringer fra England og Sverige*, s.168.

I den opprinnelig ideen til folksentra ligger det en reaksjon mot hele det bylivet og den byformen som preger den moderne kapitalistiske storbyen.¹⁷⁹

For virkelig å understreke den kulturalistiske og til dels anti-urbane dimensjonen ved disse sentrene, skriver han:

Man søker med andre ord å gjenskape noen av de verdiene som fantes i de gamle småsamfunnene, som landsbyene i utlandet og kirkebyene og småbyene hos oss, hvor det hersket en viss fellesånd og hvor den enkelte fikk være med på å ivareta felles interesser. Dette er ikke mulig i den moderne forstad, som etterhånden er blitt til en *soveby*, et sted hvor man bare overnatter, mens man har sitt arbeid, sine fornøyer og sin fritidsunderholdning inne i den store byens sentrum.¹⁸⁰

Hos Edvard Heiberg, som tilhørte det funksjonalistiske pionersjiktet, skinner det her klart og tydelig igjennom en bekymring for det moderne storbysamfunnets skyggesider, og et forsøk på å sette seg inn i rollen som en slags «sosialarbeider» gjennom til dels anti-urbane byplantiltak.

Som internasjonal teknologi- og modernitetsmodifiserende impuls skal til slutt nevnes Patrick Abercrombies *Greater London Plan* fra 1944. Flere av de elementene som inngikk i Abercrombies *Greater London Plan*, ble inkorporert i generalplanen for Stor-Oslo fra 1950, og i flere andre europeiske byers generalplaner, blant annet Stockholms. Abercrombie videreutviklet prinsippet om fire konsentriske soner rundt sentrum av London, et prinsipp som Ebenezer Howard var opphavsmann til (se Howard 1970:152–154). Soneprinsippet omfattet en indre, urban sone, en suburban sone, en green-belt-sone og en ytre sone (Abercrombie 1945:7, 22).

Abercrombies London-plan var en viktig inspirasjonskilde for Erik Rolfsen, byplansjef i Oslo fra 1947. I brevveksling med meg skriver Rolfsen:

Når det dreier seg om London, er den enestående som by og byplanproblem. Abercrombies hovedtanke var å gripe tilbake til de bysamfund som i sin tid var oppslukt av storbyen, og på det grunnlag desentralisere byservicen omkring hovedsentret i

¹⁷⁹ Heiberg 1946. *Folkesentrer og nabolagssentrer. Community Centres. Erfaringer fra England og Sverige.* s.169.

¹⁸⁰ Heiberg 1946. *Folkesentrer og nabolagssentrer. Community Centres. Erfaringer fra England og Sverige.* s.170.

en rekke boroughs eller bysentra av betydelig størrelse. Innenfor disse enheter tenkte han seg en videregående re-sentralisering i form av neighbourhoods.¹⁸¹

Med andre ord var de prinsippene for byplanlegging som ble etablert etter krigen ikke rent funksjonalistiske, men hadde innslag av hagebyelementer. I det neste avsnittet skal vi se nærmere på den kulturelle ambisjonen i den fysiske planleggingen, en ambisjon som ble mer fremtredende på 50-tallet.

5.12. FYSISK PLANLEGGING SOM KULTURPOLITIKK: EKSEMPEL ET SAMFUNNSHUS

Kultur var et viktig spørsmål for planleggere og arkitekter i den første etterkrigstiden, både direkte og indirekte. Samfunnshuskonseptet sammenfattet på mange måter ambisjonene som de sosialt engasjerte planleggerne hadde på det kulturelle området. Samfunnshuset hadde utspring i den virksomheten som foregikk i Folkets hus i regi av arbeiderbevegelsen. På slutten av 30-tallet fikk man politisk gjennomslag for å erstatte Folkets hus med «samfunnshus». Det viktigste i denne sammenheng er at tanken om politisk nøytrale samfunnshus ble klart og entydig formulert som en forutsetning for etablering. For øvrig krevde kommunelovens § 23 politisk nøytralitet for foreninger og lag som søkte kommunal støtte.

De nye samfunnshusene var tenkt som allaktivitetshus og skulle romme en hel rekke aktiviteter med tilknytning til organisert og uorganisert foreningsliv, særlig idretts- og fritidsbasert lagsvirksomhet for ungdom. Samfunnshuset kunne inneholde bad og svømmehall, idretts- og møtesal, styre- og studierom, bibliotek, barnehage, hobbyrom, postkontor, tannlege og lege, skole og kirkelige interesser.¹⁸²

Mye av tenkningen omkring skole og samfunnshus bygde på den antakelse at en kunne motvirke tendenser til økende kriminalitet, alkoholmisbruk og andre sosiale problemer blant ungdom ved å legge forholdene til rette for deltakelse i det kulturelle liv. I St.prp. nr. 1 1949 heter det:

Når samfunnet må leggje stor vekt på stønad til ungdoms- og kulturorganisasjonane (...). Det er grunn til å tru at ein på denne

¹⁸¹ Erik Rolfsens brev til meg, 24. juni 1985.

¹⁸² Kommunearchivet i Oslo. Boligrådmannens arkiv, serie 5: Støtte til samfunnshus - prinsipiell del. «Utvalg for Samfunnshus» - Skriv av 28. januar 1953, av Rolf Hofmo og leder for Utvalget for samfunnshus i Oslo Odvar Solberg.

måten kan motverka alkoholmisbruket, som i dag er eit slikt alvorleg samfunnsproblem (s. 2).

Men samfunnshusene skulle ikke bare romme lokal aktivitet for å fremme det lokale miljøet. En ville også tilby de ambulerende statlige kulturinstitusjonene, som Riksteateret (opprettet i 1948) og Riksgalleriet (opprettet i 1953), egnede lokaler. Dermed skulle samfunnshusene være åpne også for den tradisjonelle «finkulturen», i tillegg til de mer folkelige aktivitetene. At også den tradisjonelle kulturen skulle ha sin plass i samfunnshuset, understrekes ytterligere gjennom prinsippene for utsmykning. Her valgte man gjerne grafiske blad eller reproduksjoner av malerier av kjente norske kunstnere, som Edvard Munch.

Av de tidligere motdagistene kom Frode Rinnan til å spille en nøkkelrolle i planleggingen av samfunnshus. Rinnan arbeidet for Rolf Hofmo som rådgiver i arkitektur- og anleggsspørsmål. Hofmo var fra 1945 til midten av 60-tallet Arbeiderpartiets fremste idrettsideolog og hadde i det meste av denne tiden sitt virke som kontorsjef for STUI (Statens ungdoms- og idrettskontor). Arbeiderpartiet oppnevnte Rinnan som medlem i Komiteen for Folkets Hus og Folkeparkene etter krigen. Han overtok etter hvert vervet som leder og sekretær, i tillegg til å fungere som arkitektkonsulent for komiteen.

Rinnan var jevnlig i Sverige for å studere samfunnshusmodellen, dvs. «medborgarhus». Oslo kommune hadde et eget utvalg for samfunnshus, og i likhet med Rinnan var utvalget flere ganger på befaringsreise i Sverige. De svenske «medborgarhus» hadde to hovedfunksjoner:¹⁸³

1. Tilrettelegging sosial kontakt, kommunikasjon og nærhet mellom mennesker innenfor samme boområde. På denne måten skulle man forebygge ensomhet, psykiske og sosiale problemer.

2. Samfunnshus skulle funksjonere som møteplasser for kultur- og fritidsinteresserte mennesker, og dermed avlaste boligene for plasskrevende aktiviteter med svak tilknytning til den familiære hjemmesfæren. Det het at de nye kultursentra utenfor hjemmet skulle løsne på de bånd som binder familier i små leiligheter for å gjøre det mulig å få engasjert seg på områder som evne og motivasjon ellers skulle tilsi.

¹⁸³ Rinnan 1945:111.

De svenske «medborgarhus» inngikk i planer for de nye «samhällscentra», som igjen var varianter av de engelske «community Centres»¹⁸⁴ Disse sentra ble anlagt i Londons ytre boligområder etter siste krig, i henhold til Abercrombies Londonplan.

I en viss forstand var samfunnshus atypisk for den funksjonalistiske tenkingen, en tenking som la vekt på spesialisert brukertilpasning, parsellering og segregering av funksjonsområdene. Samfunnshuskonseptet innebar det motsatte, nemlig at de ulike aktivitetene som samfunnshuset skulle romme, skulle virke inn på hverandre og virke gjensidig kulturelt befruktende. Hvordan man tenkte seg idrettens plassering inn i samfunnshus, vitner om dette:

Idrettens bredt anlagte studieprogram danner en bro over til de grupper som vesentlig stiller med kunst og til de humanistiske interessegrupper. Teatergrupper, studiesirkler, kveldsskoler, sang- og musikklag (...) Det er ingen tvil om at idrettsforeningene, nettopp på grunn av kummerlige lokaler har hatt en tendens til å avgrense seg fra det øvrige foreningsliv og dermed bidratt til å forsterke det meget utbredte syn på idrettslivet: at dets miljø var uforenlig med annet kulturelt arbeid. Denne overfladiske bedømmelse utenfra skaffer oss i dag vanskeligheter når vi skal opprette det samarbeidet som blant annet skal føre til at idrettsliv og musikkliv kan trives i samme sal.¹⁸⁵

Rinnan forsøkte å løse dilemmaet mellom hensynene til brukerspesialisering og integrasjon med å innføre mobil apparatur og bevegelig planløsning. Rinnan sier følgende om samfunnshus og forsamlingslokaler i *Boka om idrettsanlegg*, fra 1947:

Det er nemlig ingen motstrid mellom idrettslag og andre fritidsorganisasjoner i spørsmål om lokaler for møter, instruksjon og selskapeleg samvær, og det er i virkeligheten bare småting som skal passes på under planleggingen for at husets store og små rom skal bli fullt brukbare også for idrettslivet. Det kan være slike ting som å skaffe plass for en brytematte som krever et rom på ca. 6 x 6 meter og dertil et sted hvor man kan opbevare den når rommet brukes til andre

¹⁸⁴ Heiberg 1946.

¹⁸⁵ Rinnan, Frode 1947. *Boka om idrettsanlegg*, s.60. Statens idrettskontor, Oslo.

formål. Problemet å fjerne tau og bommer når salen skal brukes til fest eller teater, er et rent teknisk spørsmål og i de fleste tilfelle en lett sak å klare.¹⁸⁶

Planlegging for flerbruk hadde også en økonomisk side. Funksjonsmessig spesialisering koster, og Rinnan vurderte det slik at det var lite trolig at mindre byer og tettsteder i overskuelig framtid ville ha råd til å reise idrettsbygg, i tillegg til øvrige bygninger for sosiale og kulturelle formål.¹⁸⁷

Innledningsvis i *Boka om idrettsanlegg* hevdes det at samfunnshusene, med rom for både «finkulturelle», folkelige og idrettslige aktiviteter, både var et virkemiddel og et uttrykk for en vilje til å utvide kulturbegrepet. Kulturell og sosial integrasjon og brobygging var målet. Men som Slagstad skriver, mistet samfunnshuset etterhvert sin samfunnsformende kraft (1998:342).

Verken som sosialt og kulturelt integreringstiltak, eller som serviceenhet, skjedde det noe vesentlig ut over det retoriske i samfunnshussaken på 1950- og 1960-tallet. Når det gjelder service-enheter, hevdet Erik Rolfsen at både servicetilbud og kulturelle innretninger kom avkortet eller for sent, lenge etter at barn og ungdom hadde vokst opp og flyttet fra 1950- og 1960-tallets nye boligområder (drabantbyer) (Rolfsen 1984:270). En viktig forklaring var at boligsaken ble så sterkt prioritert.

5.13. ANLEGGSPANLEGGING: HYGIENE PÅ DAGSORDEN IGJEN

Statens ungdoms- og idrettskontor (STUI) hadde som hovedansvarsområde å disponere tippemidler til samfunnshus, svømmehaller, idretts- og kulturanlegg for ungdom.¹⁸⁸ STUI-lederen, Rolf Hofmo, hadde vært sekretær i Arbeidernes idrettsforbund (AIF) i 1931 og formann i 1939. Hofmo var klart fiendtlig innstilt til stjerneidretten. Masseidretten, og da anlegg for masseidrett, fikk førsteprioritet av Hofmo og STUI. Krav ble reist om at idrettsanlegg skulle være for alle, bygges og drives kommunalt.

Hygiene var en særlig tydelig ambisjon ved anleggsplanleggingen i STUIs regi.¹⁸⁹ STUI fulgte opp sentrale målsetninger på det boligpolitiske området i

¹⁸⁶ Rinnan, Frode 1947. *Boka om idrettsanlegg*, s. 59-60.

¹⁸⁷ Rinnan, Frode 1947. *Boka om idrettsanlegg*, s. 60.

¹⁸⁸ Statens idrettskontor ble etablert i 1946 under Sosialdepartementet. Kontoret ble i 1949 omdøpt til Statens ungdoms- og idrettskontor (STUI) og lagt under Kirke- og undervisningsdepartementet.

¹⁸⁹ Det bør nevnes at særlig Oslo hadde kommet langt i sunnhets- og hygienearbeidet etter krigen (Benum 1994:290-291). Lovverk, hygienepropaganda, næringsmiddelkontroll, sunnhetskommissjon og boligkontor hadde hatt positiv effekt på situasjonen for hygiene og sunnhet. Hygiene var et viktig hensyn i planleggingen av drabantbyene i Groruddalen og rundt Østensjøvannet (Benum 1994:132).

arbeidet for å forbedre den hygieniske standarden på det anleggsmessige området for idrett og gymnastikk. I den allerede omtalte *Boka om idrettsanlegg* (1947), også kalt «STUI-bibelen», er hygiene gjennomgangsmelodien for planlegging av svømmehaller og idrettsanlegg. I tillegg er tematikken idrett–helse–hygiene viet et eget kapittel. I utformingen av gymnastikksaler heter det:

Golv, tak og vegger må være slik at de er lette å holde rene. Så vidt mulig bør det være dusjbad ved alle skoler. I alle tilfelle er dusjbad obligatorisk når en har gymnastikksal. Det er uhygienisk å la elevene ta på seg sine vanlige klær etter undervisningen uten at de først har fått vasket svette og skitt av seg.¹⁹⁰

Det som her kommer til uttrykk er helt i tråd med den funksjonalistiske tenkning som lå til grunn for planleggingen av boliger. At arkitektene var opptatt av glatte, ornamentfrie flater, vitner planleggingen av bad, våtrom og kjøkken i de nye drabantbyene om. Begrunnelsen var den samme; hensynet til renhold og hygienisk standard. Dessuten skulle forholdene legges til rette for at personlig hygiene i etterkant av fysiske aktiviteter skulle skje utenfor hjemmet.

5.14. «DEMOKRATISK» ARKITEKTUR OG «NYPATERNALISME»

Den nordiske funksjonalismen, så vel som den internasjonale, var et demokratisk prosjekt: arkitekturen og andre kulturelle uttrykk skulle demokratiseres og bringes ut til «folket». Fysisk planlegging, boligpolitiske og kulturpolitiske tiltak hadde utspring i denne ambisjonen. Det mest kraftfulle uttrykket for en slik ambisjon i Norden var Uno Åhréns bok *Arkitektur och demokrati* fra 1942. Som de viktigste forutsetningene for en demokratisering nevner Åhrén rasjonaliseringen av byggeindustrien, reduksjonen i byggekostnadene gjennom nye byggemetoder og materialer, og den økende interessen for arbeiderboliger. Samtidig kobler han disse materielle forutsetningene sammen med de ideologiske forutsetningene for demokrati:

Eftersom de stora bostadsanläggningarna måste byggas till lägst möjliga pris för att överhuvud kunna komma ifråga för den stora befolkningen med dess ringa köpkraft blev förenkling

¹⁹⁰ Hofmo, Rolf (red.) 1947. *Boka om idrettsanlegg*, s.56.

nödvendig. Man gjorde då en dygd av nødvendigheten och startade en propaganda för enkelheten. Och den ornamentala estetik, som förut varit ett medel att manifestera den beslutna klassens makt, ersattes nu av en annan estetik som skulle skapa den behövlige konventionen, den behövlige opinionen, för att produktionen skulle kunne mekaniseras och rationaliseras.¹⁹¹

Åhrén regner Stockholmsutstillingen i 1930, og da særlig bostedsavdelingens utstilling, som selve manifestasjonen av byggekunstens bekjennelse til demokratiet. Han skriver:

Den pretensiøsa konstnærsattityden ersattes av ett glödande interesse for de stora folkliga arbeidsuppgifterna. Vi vill tjæna folket!¹⁹²

Men slagordene skulle vise seg å bli vanskelig å omsette i praksis, ifølge Åhrén. En typisk reaksjonsmåte når «virkeligheten» innhentet arkitektene, var at disse forsøke å demokratisere arkitekturen og byplanleggingen innenfor samfunnets rammer:

Det blev snabbt modernt blandt arkitekterne att vara 'social'. Var och en vände sig vid att flåta in ordet social här och där i sina resonemang. Från att ha varit aristokrater hade man blivit demokrater – så där i största allmänhet. Man talade gärna om 'den stora massan av befolkningen' och om 'det mänskliga'. Man kände sig upprigtigt som ganska betydelsefulla medverkande i ett samhällsarbete, syftande till att bl.a. skaffa alla människor goda bostäder.¹⁹³

Den sosiale og demokratiske arkitekturen fungerte på det retoriske planet. Møtte man motstand i form av økonomiske realiteter, eiendomsforhold m.m., viste det seg at respekten for disse motstandskreftene i samfunnet var sterkere enn motet og viljen til å gjennomføre endringer. Det var i følge Åhrén lett å resignere, å ty til stilisme eller isolasjonisme fra politikken som retreatstrategi.

¹⁹¹ Åhrén 1942:13.

¹⁹² Åhrén 1942:15.

¹⁹³ Åhrén 1942:27.

Det som problematiseres her, er egentlig ikke ett, men *to* dilemmaer. Det sist omtalte angår hvor stor (eller liten) betydning slagord som demokrati hadde i møtet med strukturelle hindringer av økonomisk og politisk art i det moderne bysamfunnet. Det andre dilemmaet som angår «enkelhet» som smaksdoktrine for de brede lag av folket, og som estetisk våpen mot «de herskende klassers» smak, skal belyses i det følgende. Vi skal ta for oss to aspekter ved denne såkalte demokratiseringen: først paternalismen og dernest det kulturelle innholdet som sosialfunksjonalistene fant det verdt å formidle.

Paternalisme og demokratisering gikk hånd i hånd på 50-tallet. Motdagistenes paternalistiske innstilling til opplysningsvirksomheten på 30-tallet, ble ført videre på 50-tallet. Det kan slås fast at paternalismen var like levende blant progressive arkitekter og fysiske planleggere etter krigen som før krigen. Denne «nypaternalistiske» innstillingen kommer tydelig til uttrykk i det progressive arkitekt- og byplanmiljøet i Norge på begynnelsen av 50-tallet. Den norske gruppen av CIAM, Progressive arkitekters gruppe Oslo, Norge (PAGON), som bestod av blant andre Erik Rolfsen, Christian Norberg-Schulz, Sverre Fehn og Arne Korsmo, stod samlet bak følgende passus i en lederartikkel i *Byggekunst* i 1952:

Er ikke tiden inne for å skjønne at arkitektens innflytelse kan være større enn å følge en vassen utvikling med en lam hånd? Arkitekten former våre omgivelser. Han må være klar over at dette er en pedagogisk oppgave. Han må vekke medmenneskenes behov, lære dem å se og få dem ut av deres sentimentale vaner. Han må akseptere, forstå og bruke vitenskapens arbeidsmetodikk og bekjempe den subjektive ekshibisjonisme i arkitekturen.¹⁹⁴

I det samme nummer av *Byggekunst* heter det:

Det har fra begynnelsen vært klart CIAM's program ikke kan gjennomføres uten revisjon av arkitektutdannelsen og en oppdragelse av publikum.¹⁹⁵

Også Poul Henningsen, som siden slutten av 20-tallet hadde vært en viktig premissleverandør for utviklingen av modernismen i nordisk arkitektur og byplanlegging, ga uttrykk for lignende holdninger etter krigen. I 1945 skriver han i en artikkel i *Byggmästaren* at fagmannsveldet har vært av det

¹⁹⁴ PAGON-leder: CIAM, *Byggekunst*, nr. 6-7 1952, s. 93.

¹⁹⁵ Hva er CIAM?, *Byggekunst* nr. 6-7 1952, s. 95.

gode i arkitekturen. Dette har forhindret at massens verdier og idealer har fungert konserverende på det representative hjemmet som arbeiderklassen har overtatt fra borgerskapet, som igjen har overtatt det fra eneveldet.¹⁹⁶ I den samme artikkelen kommer en sterk elitisme til uttrykk, idet han hevder at fagmannen riktignok skal være folkets tjener, men at han har mer overblikk enn den han tjener – og derfor en moralsk plikt til å lede frem til noe bedre. Henningsen konkluderer med at det er nødvendig å nedkjempe vanetenkingen og den herskende smak og skape «en ny skjønnhetsglede».¹⁹⁷

Hos de sosialt engasjerte funksjonalistene kan det altså påvises en kontinuitet i den paternalistiske holdningen fra mellomkrigstiden og inn i etterkrigstiden. Vel så interessant er det at man tenkte seg at demokratiseringsprosessen måtte ha et bestemt estetisk og kulturelt innhold. Men hvordan ble de funksjonalistiske doktrinene omsatt i praksis, og hvilke konsekvenser fikk planleggingen og utbyggingen av de nye bomiljøene? Det er dette vi skal forsøke å svare på i det følgende.

5.15. PLANLEGGINGENS RESULTATER – PÅFØLGENDE KRITIKK

I Sverige ble det sosiale miljøet, kriminaliteten, alkoholismen, isolasjonen og ensomheten i drabantbyene fokusert i offentligheten, i aviser og etermedier. Likeledes begynte man å stille spørsmål ved svensk saneringspraksis i Stockholm og Göteborg: var man i gang med å radere bort kulturhistorien i den økonomiske vekstens navn? Tok ikke fysisk planlegging, som del av en vekst- og utviklingsoptimistisk statskapitalisme, nok hensyn til sosiale og psykologiske behov i befolkningen? Høyblokkene og den høye grunnutnyttelsen – var dette alvorlige anslag mot selve den menneskelige dimensjonen i det fysiske miljøet, og var byplanleggeren blitt den politiske og økonomiske maktens lydige lakei?

Disse spørsmålene handlet både om maktdimensjonen i byplanleggingen og, i en videre forstand, om modernismen som arkitektonisk prosjekt. Tilstanden innenfor arkitektur- og planleggermiljøene fra siste halvdel av 60-tallet er blitt karakterisert som en *profesjonell krise*, forårsaket av at modernismens kritiske og spørrende holdning til samfunnet gradvis ble erstattet av likegyldighet og bekvemmelighet (Werne 1997). Ifølge Werne hadde det ikke lyktes å opprettholde et høyt kunnskapsmessig og etisk nivå (1997:142–144).

¹⁹⁶ Poul Henningsen: Samanhängen, *Byggmästaren* nr. 11 1945, s. 196.

¹⁹⁷ Sst., s. 197.

I forhold til tidfestingen av starten på funksjonalismekritikken, må vi skjele til utviklingstrekkene i svenske samfunnet generelt. Den økonomiske veksten, strukturrasjonaliseringen og konsentrasjonstendensene ble underlagt et kritisk blikk av offentligheten, noe som også rammet det etablerte apparatet for fysisk planlegging. Men hvilke konklusjoner er det nærliggende å trekke i forhold til kritikkens konsekvenser for planleggerrollen?

Det kan hevdes at både den fysiske og økonomiske planleggeren mistet allmenn respekt og anseelse. Planleggerne møtte beskyldninger om at de var kalde og hjerteløse teknikere, en type kritikk som skulle få stor betydning for hvordan ettertiden kom til å forstå og fortolke planleggerens rolle i «funksjonalismens gullalder». En annen kritikk tok utgangspunkt i totalitære tendenser i den fysiske planleggingen. Gjennom sammenfiltreringen av planlegging og politikk, og gjennom den sterke utvidelsen av planleggingsfeltet, stod en i fare for å totalisere planleggingen. Dette poenget ble utdypet av dansken Johan Fjord Jensen i hans innflytelsesrike kritikk i boken *Homo manipulatis* (1967). Han omtaler riktignok funksjonalistisk arkitektur og byplanlegging i positive vendinger, men kun som opposisjonell bevegelse:

Så længe fagliggjørelsen af fremskridtsarbejdet var i sin vorden, så længe progressiviteten sælv kæmpede op imot spærringer, mod træghed og hæmninger inden for faget og samfundet, bestod der intet problem, for så længe, men også kun så længe, var folket sikret et erobrende forhold til sin egen virkelighed (Fjord Jensen 1967:170).

På det tidspunkt da funksjonalismen tapte seg som kritisk, skapende idé, trengte dens funksjonssyn inn i samfunnets institusjoner og bemektiget seg den daglige tenkningen. Fjord Jensen hevdet videre at funksjonalismen i en helt enestående grad ble godtatt av det samfunnet som den opprinnelig følte seg provosert av og protesterte mot. Funksjonalismen som teknisk idé var blitt en fast bestanddel av samfunnets offisielle ideologi. Men dermed ble de funksjonalistiske løsningene forvandlet fra utfoldelsesbefriende til utfoldelsesbetingede (1967:166, 170).

Fjord Jensens kritikk har utspring i, eller er nær beslektet med Frankfurterskolens kritikk av den instrumentelle tenkemåtes totaliserende tendens. Ifølge Horkheimer og Adorno har denne instrumentelle fornuften tatt overhånd. Den blir totalitær ved at den dominerer alle livsområder. Rasjonaliteten hadde gått opp i en totaliserende subjektiv og instrumentell

fornuft, en fornuft som aldri ble alvorlig utfordret. Denne instrumentelle rasjonaliteten inntok selv posisjonen som den nye gjennomgripende myten, myten om den ufeilbarlige og uangripelige fornuften – en fornuft som det angivelig ikke fantes grunnlag for å stille spørsmål ved (Adorno og Horkheimer 1991). Spørsmålet om mening med utviklingen eller fremskrittet hadde falt bort, og på veien hadde man mistet målet av syne. Ifølge Adorno og Horkheimer slo dermed det moderne opplysningsprosjektet over i en ny mytologi. Med andre ord har opplysning og vitenskap selv skapt myten om vitenskapen som løsningen på alle problemer, både for det enkelte mennesket og for samfunnet. Konklusjonen er at ethvert forsøk på å frigjøre seg fra naturens dominans, som er det helt grunnleggende momentet i opplysningstanken, gjeninnfører naturtvangen på et høyere nivå.

Også i Norge ble det satt kritisk søkelys på funksjonalisme, vekst- og effektivitetstenkning. Samtidig ble den økonomiske vekstens skyggesider og sosiale kostnader gjenstand for en offentlig oppmerksomhet i siste halvdel av 60-tallet. Kamp mot avfolkning av distrikter og rask urbanisering, mot ressursløsning og forurensning, med krav om å gi alternative livskvaliteter større politisk oppmerksomhet, fremstod på kort tid som viktige politiske saker. Med en økende samfunnskritikk generelt i allmennheten fulgte også krav om en mer radikal og sosial relevant samfunnsplanlegging.

Dette var oppfatninger som kom klart til uttrykk i etterkant av planleggingen og utbyggingen av drabantbyene i Groruddalen på 60-tallet. De funksjonalistiske arkitektene og planleggerne hadde da for lengst konsolidert sin stilling og sitt forhold til det funksjonalistiske paradigmet, og utover på 60-tallet fikk dette gradvis mer preg av bestrebelse på å oppnå optimale løsninger i teknisk-økonomisk forstand. På midten av 60-tallet synes det som om det sosiale engasjementet var kommet helt i skyggen for bomaskintenkningen. Paradoksalt nok skjedde dette i en periode da den ekstreme knapphetssituasjonen som hadde preget gjenoppbyggingen, var over.

Flere aviser og magasiner tok opp spørsmålet om sosiale relasjoner og trivsel i de nye drabantbyene.¹⁹⁸ Aftenpostens *A-Magasinet* satte i en temaserie søkelyset på boforhold og trivsel i Groruddalen i 1970–71. De forhold som ble problematisert på Tveita var overdimensjonering av boligmassen, mangel på lekeområder, for lite vegetasjon i grøntområdene, lite foreningsliv, sosial isolasjon:

¹⁹⁸ Eksempler er *Arbeiderbladet* 26/5-70: Drabantby-barn, av Herborg Handgard og *Aktuell* 29/5-71: Drabantby-boere, av Berit Eriksen.

273 leiligheter har samme inngang i det 13 etasjer høye huset. Omkring 750 mennesker går inn og ut. Likevel klager en enslig over at det er trist å være syk. Han får aldri besøk!¹⁹⁹

Tross at mange beboere hadde gitt uttrykk for en rekke problematiske forhold ved Tveita, var det likevel overraskende mange som hevdet at de trivdes. Når så mange tross alt var fornøyde, ble det pekt på at dette kunne ha sammenheng med de vanskelige boforholdene de kom fra, før de flyttet til Tveita.

Også fra forskningshold ble det satt søkelys på planleggingen av de nye boområdene. Arkitektene og forskerne Thorbjørn Hansen og Anne Sæterdal satte søkelyset på den planprosess som lå til grunn for Ammerudbyggingen i Groruddalen. I «Ammerudrapporten» (1970) påviste forfatterne en nær sammenheng mellom den fysiske utformingen og planprosessen. Det ble dokumentert at politikerne tok for gitt at planleggerne og arkitektene spilte rollen som nærmest politisk nøytrale eksperter og byråkrater. Også planleggerne og arkitektenes selvbilde hadde over tid endret seg i retning av nøytral fagperson.

De kommunale politikerne i Oslo utviste en påfallende servilitet overfor Ammerudplanleggerne – politikerne fant ikke grunn til, eller hadde ikke mot til, å stille spørsmål ved planleggingseksperisens vurderingsgrunnlag og løsningsforslag. Selvsagt kan det stilles spørsmål ved hvor representativ Ammerudbyggingen var i forhold til andre lignende utbyggingssaker. Uansett er denne rapporten interessant fordi den dokumenterer hvordan forløpet av en planprosess og planleggerne og arkitektene rolle i planprosessen på denne tiden kunne se ut. Forholdet mellom de ulike plannivåene, fra generalplan til bebyggelsesplaner, ble underlagt et kritisk blikk. Prosessene med Ammerud er et eksempel på hvor langt arkitektene, planleggerne og andre sakkyndige var villige til å gå for å få til en politisk godkjenning av regulerings- og bebyggelsesplanene. Bystyret, som kun hadde mulighet til å foreta skjønnsmessige vurderinger av planene, ble gitt færrest mulige sjanser til å påvirke fagfolkene agenda (Hansen og Sæterdal 1970:138).

I arbeidet med reguleringsplanene for Ammerud hadde for øvrig ikke arkitektene etablert noe samarbeid med representanter for brukerne eller fagfolk fra andre fagområder. Arkitektene holdt kortene tett inntil seg og var

¹⁹⁹ Aftenpostens *A-magasin* nr.21 – 1971: En høyblokk på Tveita, av Per Erik Bjørklund.

lite interessert i brukernes erfaringer. De laget så å si på egen hånd et program for bruken av området.

I *A-magasinet*s serie ble for øvrig manglende bruker- og beboermedvirkning trukket frem som problematisk også ved planleggingen av Tveita:

Men vi er ikke spurt. Og beboerne er ikke spurt hvordan de ønsker sin bydel. Alt er planlagt av planleggere som aldri skal bo eller aldri har bodd i noe tilsvarende miljø.²⁰⁰

På 70-tallet ble det gjennomført en stor undersøkelse som omfattet 1000 mennesker fra ulike typer bomiljøer i Oslo (Dalgard 1980). Det ble satt fokus på sosiale forhold, og i særlig grad psykososiale, i de nye boområdene. En viktig konklusjon var at det kunne påvises en sammenheng mellom dårlig psykisk helse og sosial desintegrasjon. Sosial desintegrasjon ble definert som mangel på fellesskap og samhandling i nærmiljøet, i tillegg til en passiv og negativ holdning til det nært omgivende samfunn. Forklaringene på manglende integrasjon var geografisk ustabilitet i befolkningen, skjev aldersfordeling og mangel på kollektive ressurser i nærmiljøet (1980:106). Særlig drabantbyene kom dårlig ut på indikatorer for psykisk helse.

Den første generasjon drabantbybeboere flyttet inn samtidig og i stor grad fra de samme områdene. Erfaringer fra andre steder viser at helt nye bomiljøer må ha en viss tid for å bli balanserte og stabiliserte. Dessuten virket politiske og institusjonelle rammebetingelser i retning av å gjøre bomiljøene lite varierte, demografisk og sosialt.

Innledningsvis ble problematikken fysisk struktur – sosiale relasjoner belyst som en tenkemåte som har vært nokså typisk for fysiske planleggere og arkitekter (arkitekturdeterminisme m.m.). Faglitteraturen gir imidlertid ikke belegg for å hevde at den fysiske/materielle strukturen har en bestemt eller entydig innvirkning på det sosiale miljøet. Den fysiske strukturen må først og fremst betraktes som en mulighetsstruktur med ulik grad av innvirkning på mennesker og befolkningsgrupper. En slik innvirkning er avhengig av egenskaper ved beboerne selv og av graden av generell tilknytning til bostedet. For barn, eldre og funksjonshemmede har den fysiske/materielle strukturen større betydning enn for grupper som er mer mobile.

Når vi er opptatt av de første drabantbyene, er vi opptatt av det norske samfunnet på slutten av 50-tallet. Dette var før kvinnene for alvor gjorde sitt

²⁰⁰ Aftenpostens *A-magasin* nr.21 – 1971: En høyblokk på Tveita, av Per Erik Bjørklund.

inntok på arbeidsmarkedet. Mødre og barn var dermed i hovedsak de gruppene som gjorde seg erfaringer med drabantbyene som fysisk struktur. Men hos disse skjedde det nok ulik grad av tilpasning, avhengig av livssituasjon forøvrig.

Men det er ikke bare omgivelsene i drabantbyen som har betydning for sosialt miljø og menneskelig livsførsel. Det faktum at drabantbyene er lokalisert i betydelig avstand fra arbeidsplassene og at flere viktige servicefunksjoner befinner seg i sentrum, er med på å forme miljøet i drabantbyene. Som etnologen Kjersti Granum er inne på (1983:137) har i det hele tatt bymiljøet totalt sannsynligvis større betydning for sosialt liv i drabantbyen, enn drabantbystrukturen i seg selv.

5.16. DET SYNOPTISKE IDEALETS FALL

Som nevnt forbindes fysisk planlegging innenfor den funksjonalistiske tradisjonen, forbindes gjerne med *synoptisk planlegging*. Til dette planleggingsidealet hører det til at beslutningstakeren lister opp samtlige handlingsmuligheter. Deretter identifiserer beslutningstakeren samtlige konsekvenser ved hvert handlingsvalg. Til slutt velger vedkommende den handlingen som fører til det foretrukne settet av konsekvenser (Banfield 1973).

Til dette idealet knytter det seg en type planlegger, - den «nøytrale» og «saklige» eksperten som tilsynelatende har full oversikt, både over handlingsmuligheter og over konsekvenser av relevante handlingsvalg. I etterkrigstiden, frem til første halvdel av 70-tallet, forsøkte den funksjonalistisk orienterte fysiske planleggeren å utøve sin yrkesrolle i henhold til et slikt synoptisk planideal.

Vi finner for øvrig et sterkt og tydelig innslag av paternalisme i denne formen for planlegging. Dette idealet gir følgelig lite rom for et folkelig innslag i planleggingen. Dessuten kan nok kompleksiteten som det legges opp til i denne typen planlegging, virke passiviserende på den politiske debatten. For å være fullverdig deltaker i en debatt om denne type planlegging, kreves det at man kan håndtere store mengder informasjon, og det kan ikke forventes at den «vanlige» lekmann skal ha tilnærmet oversikt og innsikt. Kort sagt er det en rimelig antakelse at faren for ekspertdominans er stor i denne type planlegging.

I løpet av etterkrigstiden er ambisjonene om tilnærmet perfekt rasjonalitet i planleggingen blitt mindre. Det har ikke vært mulig å innfri

rasjonalitetskravet, av flere grunner. For det første vil identifisering av utgangspunktet for planleggingen, og dessuten måloppstillingen, i stor grad skje på grunnlag av forutoppfatninger, forkunnskaper og «intuisjon» (Los 1981:80). For det andre har det ikke vært mulig (og vil heller aldri være mulig) for planleggeren å få tilgang til all informasjon om alle bakgrunnsvariabler med betydning for samfunnsutviklingen.

Endelig er det ingen realistisk forutsetning at «virkeligheten» ser ut på samme måte når planen foreligger og settes i verk og når den er realisert. I et intervju med Arbeiderbladets Terje Forseth i 1972, uttalte Erik Rolfsen:

Mange vil ha en idealmødel for hvordan den indre by skal se ut. Det krever imidlertid et enormt arbeide. Når den er ferdig er planen alt gammeldags. Med den fart utviklingen har i dag må man ikke sette om rigide modeller, men fastsette de store linjer og prinsipper og ha en viss bevegelsesfrihet innenfor disse.²⁰¹

På 70-tallet skjedde det i Norge gradvis en senkning av ambisjonsnivået i ulike former for samfunnsplanlegging, og samtidig en bevegelse i retning av *inkrementalistisk* planlegging. Grunnfilosofien i denne planleggingen er at små endringer, gjennom tilpasning til endringer i omgivelsene, gjør det mulig å tidsnok korrigerende tiltak som går i feil retning. Denne planleggingen har som forutsetning at beslutningstakeren erkjenner å ikke ha kunnskaper om eller tid til å vurdere samtlige handlingsalternativer i en kompleks samfunnsstruktur (Lindblom 1973).

Omleggingen bort fra det synoptiske idealet og i retning av inkrementalisme, må samtidig sees på bakgrunn av den økende kritikken av funksjonalistisk motiverte utbyggingsprosjekter. Kritikken kom til å ramme de høye ambisjonene og den totalitære tendensen i synoptisk planlegging. Inkrementalisme, dvs. skrittvis planlegging, ble av politikere, forvaltere og ulike typer ekspertise sett på som et mer realistisk alternativ til den synoptiske planleggingen.

Men i denne nye situasjonen var det samtidig grunn til å tro at få, om noen, sosialt innstilte funksjonalister ville føle seg bekvem med en inkrementalistisk planlegging. En planlegging etter slike prinsipper måtte jo stride mot sosialfunksjonalistenes ambisjoner om en mer sosial fordelig av boligmassen og kvalitetene i bomiljøet ellers. For det andre gis ambisjonene

²⁰¹ Arbeiderbladet 1/7-72: De unge snakker politikk, ikke byplanlegging. Terje Forseth i intervju med Erik Rolfsen.

om helhet opp, ambisjoner som utgjorde bærebjelken i de radikale arkitektenes krav til planmyndighetene i første halvdel av 30-tallet.

Vendingen bort fra synoptisk planlegging og i retning av inkrementalisme i første halvdel av 70-tallet, falt i tid ikke bare sammen med den tiltakende funksjonalismekritikken. En kunne også registrere en «renessanse» for de kommunale selvstyreverdiene. At disse selvstyreverdiene ble aktualiserte, la grunnlaget for en bemanningsmessig og finansiell opprusting av kommunen som forvaltnings- og styringsnivå i Norge. Kommuneforvaltningen hadde en sterkere vekst enn statsforvaltningen i en 20-årsperiode fra om lag 1975. Det var særlig sosiale oppgaver, helse- og velferdsrelaterte oppgaver, som vokste utgiftsmessig og bemanningsmessig. Delvis reflekterer dette nasjonale prioriteringer, delvis kommunenes egne valg.²⁰² For eksempel var en markert ekspansjon av teknisk sektor til dels selvpålagt, selv om den også var et utslag av et visst press fra statens side gjennom bygningsloven av 1965.

Øyvind Østerud hevder (1979:17) at offentlig planlegging er et forsøk på å rive beslutninger løs fra den løpende politiske debatten og fra føringene i opinionen. Planlegging er politikkenes abdikasjon til fordel for langsiktig rasjonalitet og konsistente beslutninger. Det gjelder gjennom planlegging å motstå fristelsen både til å ta kortsiktige politiske hensyn og til å utsette ubehaglige, men nødvendige tiltak. Kritikerne av inkrementalistisk planlegging vil kunne hevde at det ikke har noen hensikt å planlegge hvis en slik aktivitet kun skal handle om tilpasning til endringer i omgivelsene. I sin ytterste konsekvens blir spørsmålet ikke om hvilken planleggerrolle en da står overfor, men om planleggere i det hele tatt er nødvendig når en har politikere.

Dilemmaet mellom rasjonalitet på kort sikt (nødvendige tilpasninger til endringer i omgivelsene) og rasjonalitet på lengre sikt (hensynet til fast kurs og konsistens) er forsøkt løst gjennom *mikset* planlegging. Dette idealet fremstår som et alternativ til både den synoptiske og den inkrementalistiske planleggingen (Etzioni 1973). Planprosessen består av lange steg, etterfulgt av mange korte steg. Det kan stilles opp en todelt planleggingsmodell som omfatter en grunnleggende politisk prosess, som angir de mer prinsipielle retningslinjene for utviklingen, og en tilpasningsprosess, som kompletterer og supplerer den mer overordnede prosessen.

²⁰² Som andel av sysselsettingen totalt har sysselsettingen i kommuneforvaltningen økt fra ca. 10 prosent i 1975 til ca. 20 prosent i 1994. Dette kan forklares med at staten har delegert eller pålagt kommunene en rekke velferdsoppgaver, at kommunesammenslåingene har medført større budsjetter og utgifter og at flere betydelige og kostnadskrevede lover ble vedtatt i siste halvdel av 60-tallet (Lov om grunnskole og Lov om folketrygden, som kom i 1967) (NOU 1996:33, Kjellberg og Hansen 1986:69-77).

Erfaringene fra norsk fysisk planlegging har ført planleggeren over til en mer *kombinert* planlegging. En er blitt mer oppmerksom på at hensynet til fasthet i planleggingen må balanseres mot behovet for tilpasning til endringer i omgivelsene. Dette la grunnlag for den planformen som ble lovfestet i Plan- og bygningsloven av 1985, en planform som inneholder en langtidsdel og en korttidsdel (handlingsdel).

Gjennom svingningene mellom de ulike planleggingsidealene er den fysiske planleggerens rollesett blitt utvidet. Funksjonalismen stod sterkt i norsk fysisk planlegging i en periode på om lag 30 år, preget av et sterkt innslag av synoptisk planlegging. Planleggeren spilte i praktisk talt hele denne perioden rollen som ambisiøs allviter og generalist. Ambisjonene begrenset seg ikke til å utforme de mest effektive virkemidlene for by- og bebyggelsesutvikling, men også på hushold- og individnivå skulle planleggeren bidra til å forme den enkelte borgers livsvilkår.

Troen på optimal rasjonalitet, gjennom analyse av alle kjente endringskomponenter i et bysamfunn, stod sterkt frem til ca. 1970. Med de mer nøkterne mål og ambisjoner for fysisk planlegging etter ca. 1970, endret også planleggerrollen seg. Til tross for dette vil det alltid, så lenge det eksisterer planleggere, være et innslag av paternalisme og rasjonalitetsoptimisme i planleggerrollen.

Graden av autonomi hos planleggeren, i forhold til politikerne, interessegrupper m.m., er et viktig aspekt ved utviklingen, sett i forhold til planleggingsidealene. Som allerede antydnet, er rolle et relasjonelt begrep. Planleggerrollen står i et forhold til politikerrollen og andre roller. Dette viser seg blant annet ved at straks man har besluttet å gjennomføre en plan, blir det vanskelig å skille beslutningstakerne fra hverandre. Grunnen er at beslutningen representerer en syntese av politiske og planfaglige vurderinger (Friedmann 1973:340–345). Ingen planlegger kan handle uavhengig av politikerne, og ingen politikere «har råd» til å se bort fra planleggerens råd og anvisninger. Over tid er det likevel mulig å registrere en sammenheng mellom planleggingsideal/planleggingstype og grad av autonomi for planleggeren. I en rasjonell, programorientert planlegging finner vi at planleggeren har en høy grad av autonomi.

I alle fall med hensyn til valg av virkemidler, finner vi lav grad av autonomi ved inkrementalistisk planlegging. Det kan hevdes at den sistnevnte planleggingstypens lave grad av planleggerautonomi skyldes avhengighet av

eksterne forhold, som berørte parter og organisasjoners godkjenning (se Friedmann 1973:340–345).

5.17. OPPSUMMERING OG AVSLUTNING

Langt flere arkitekter gikk inn i yrket fysisk planlegger på slutten av 30-tallet og i de første etterkrigsårene enn tidligere. Dette skjedde som en refleks av gjenoppbygningen etter krigsødeleggelsene og oppbyggingen av den moderne velferdsstaten. Samtidig skjedde det store endringer, sosialt og klassemessig, med betydning for den nye planleggerrollen. En raskt voksende middelklasse av funksjonærer og en tallmessig betydelig arbeiderklasse, skulle forsynes med boliger. De mange flere planleggerjobbene skapte en ny karrierevei for mange med arkitektutdanning, men det var et dilemma at de nye oppdragsgiverne og de nye oppdragene så til de grader omformet arkitektyrket. Flere med arkitektutdanning følte med det som skjedde at yrkesidentiteten gikk tapt.

Sosialfunksjonalismen ble institusjonalisert og vevd inn i det reformvennlige, klasse- og yrkesoverskridende velferdsregimet som ble etablert etter krigen. Viktige forutsetninger for dette var at sentrale aktører i arkitekt- og planmiljøet og den sosialdemokratiske boligpolitikken inngikk i de samme personlige og institusjonelle nettverkene. Institusjonene for organisering, finansiering og kontroll med planlegging og oppføring av boliger, hadde forankring i funksjonalismen som fagideologi.

I dette regimet fant tesen om «ideologiernes død» klangbunn. Dermed var veien åpen for «teknokratene» og «samfunnsingeniørene» – en type aktører med en instrumentell–profylaktisk tilnærming til sosiale spørsmål og en planleggingsoptimistisk tilnærming til økonomisk vekst og utvikling. I den type regime som ble formet i Norge og Sverige etter krigen, var forskning, planlegging og politikk sterkt sammenfiltret. Derved skjedde det en tilsbring av de egentlige verdispørsmålene, men også en utvidelse av det offentlige myndighetsområdet.²⁰³

En slik utvidelse skjedde både funksjonelt – det vil si i forhold til stadig flere områder av samfunnslivet – og geografisk – det vil si i forhold til alle nivåene av samfunnslivet. Byen, strøket, nabolaget og den enkelte husstand inngikk i

²⁰³ En slik utvidelse skjedde på så mange samfunnsområder. Når de begrepsmessige grensene utvidet seg, utvidet også det operasjonelle området seg for politikerne. Et eksempel er området helse. I følge Karl Evang, i et intervju med Haagen Ringnes, stammet det utvidede helsebegrepet fra 1946. Evang var da med i en FN-gruppe, som bestod av representanter fra 16 land. Gruppen hadde som mandat å definere hva som skulle falle inn under begrepet helse. Det som gruppen ble enig om var at helse måtte omfatte fullstendig psykisk, sosialt og fysisk velvære, i tillegg til det som tradisjonelt falt inn under begrepet – nemlig å være fri for sykdom (Evang 1998, s.78)

et totalisert planleggingsopplegg, med direkte konsekvenser for hvert enkelt individs livsvilkår. *Samfunnsplanleggeren* opptrådte i en viss forstand som garantist for det enkelte individs trygghet og tillot seg dermed å gripe dypt inn i hjemmet og privatsfæren.

Samtidig som totaliserende tendenser gjorde seg gjeldende i den fysiske planleggingen, finner vi modererende elementer i etterkrigstidens velferdsfunksjonalisme, elementer som funksjonalismen selv skapte og som i høy grad preget utviklingen av planleggerrollen i etterkrigstiden. Behovet for sosial kontakt, trivsel og samvær i bostedsområdene fikk økende oppmerksomhet. Med andre ord fikk planleggeren et helt sett av roller, og til dels innbyrdes motstridende roller, som skulle imøtekomme ulike forventninger samtidig; som å skape utvikling og vekst, integrasjon og trygghet.

Byråkratiseringen av fysisk planlegging ble på slutten av 60-tallet møtt med økende mistillit fra ulike hold. Fra journalistisk hold, forskningsmiljøer og publikum kom til dels sterkt kritisk utfall mot særlig måten nye boligområder ble planlagt og bygd ut på. Men også fra planleggingsmiljøer hevet seg kritiske røster. Planlegging, som siden 30-tallet hadde vært et honnørord, ble i allmennheten i mange sammenhenger en belastet betegnelse. I flere europeiske land ble det satt et kritisk søkelys på den fysiske planleggingen, og da særlig på planleggingen av store drabantbyer. Oppfatningen av planleggeren som objektiv og rent faglig orientert stod nå for fall.²⁰⁴ Kritikerne satte sterkere søkelys på de systemfeilene som for eksempel Ammerudprosessen illustrerer.

På slutten av 60-tallet opptrådte arkitekten som kritiker av anomaliene – vedkommende skapte uro og brøt ut av det gamle funksjonalistiske paradigmet. Kritikken rettet seg mot situasjoner der politikk og teknikk ble koblet sammen og gikk opp i en høyere enhet. Det ble kritisert at verdibaserte vurderinger kunne fremstilles som objektive, faglige og administrative overveielser. Fraværet av innsyn og demokratisk kontroll ble ansett som problematisk i forhold til konkrete saker, i forhold til hvordan planlegging ble organisert vis-à-vis politikerne, og ikke minst i forhold til planleggerrollen.

De paradigmatisk motsetningene som oppstod i siste halvdel av 60-tallet, faller delvis sammen med generasjonsmotsetninger. Det er den nye generasjonen som presser frem en «revolusjon». Kritikerne betraktet

²⁰⁴ Sandström (1989) identifiserer denne fasen fra 1970, som *den kritiske fasen*.

modernismen som «stivnet», puritansk, ensformig og fantasiløs formalisme, og som et paradigme som hadde tapt sin sosiale relevans. Den eldre og etablerte generasjonen tviholder på vel etablerte arbeidsrutiner, metoder og løsninger. I en slik situasjon kan en skille mellom «systembevarende handlinger» og «systemtransformerende handlinger» (Camhis 1979:85). Den eldre, etablerte generasjonen står for de systembevarende handlingene, den yngre står for de systemtransformerende som leder frem til en revolusjon. Den nye generasjonen av modernismekritiske arkitekter og byplanleggere tok over fra omkring 1970.

6. Oppsummering, drøfting og konklusjoner

6.1. INNLEDNING

Viktige utgangspunkt for defineringen av planleggerrollen i Norge i perioden 1920-70, har vært egenskapene ved planleggingsfeltet, arkitekturfeltet og det boligpolitiske feltet, hva slags kapital som har vært omsatt innenfor de enkelte feltene og ikke minst forholdet innbyrdes mellom feltene planlegging, arkitektur og boligpolitikk. Samtidig har det planleggingsidealet som til enhver tid har vært i ekspansjon, hatt betydning for konstitueringen av rollen som fysisk planlegger. Det til enhver tid gjeldende idealet kan forstås som en egenskap ved feltet, eller et aspekt ved feltegenskapene. Hva som har vært «gjeldende ideal», har vært bestemt av planleggerne selv, politikere, administratorer og allmennheten, og har variert i takt med politiske, teknologiske og økonomiske endringer. Planleggingsidealene har også skiftet i takt med det som har vært oppfattet som «planleggings tap og seirer».

I avhandlingen er begrepet planleggerrolle relatert både til fysisk planlegging, byplanlegging og samfunnsplanlegging (samfunnsplanlegging i betydningen samordnende fysisk planlegging generelt etter andre verdenskrig).

En beskrivelse av den fysiske planleggerens rolle er samtidig en beskrivelse av endringer i arkitektrollen. De fleste som ble rekruttert til yrket fysisk planlegger i Norge og i andre europeiske land, hadde arkitektutdannelse, og slik var det helt frem til 1980. Dessuten kom boligsaken i fremste rekke som byplanspørsmål etter første verdenskrig, og gjennom boligsaken ble byplanlegging og fysisk planlegging for øvrig aktualisert som arkitektonisk problem.

6.2. KONTINUITET OG ENDRING I FYSISK PLANLEGGING

De sosialt engasjerte funksjonalistene i Norge innsatte seg i rollen som *samfunnsingeniører* i løpet av 30-tallet. Forsøkene på å vitenskapeliggjøre den fysiske planleggingen var blant annet motivert ut fra behovet for å rasjonalisere og effektivisere organiseringen og fordelingen av ressurser innenfor boligsektoren.

- Den ingeniørmessige tilnærmingen til fysisk planlegging representerer et fagideologisk brudd i den fysiske planleggingen.

Et aspekt ved dette bruddet var at den teknologiske og ingeniørfaglige tenkemåte fikk en mer fremtredende plass i planleggerens kunnskapsgrunnlag. Et annet aspekt var at den fysiske planleggeren forsøkte å koble sammen kunsthøgskole og ingeniørfag, estetikk og teknikk på en mer bevisst måte enn tidligere.

Rune Slagstads (1998) fremstilling av de toneangivende planleggerne i etterkrigstiden, med Erik Rolfsen og Frode Rinnan i spissen, gir inntrykk av at disse var positivister og *samfunnsingeniører*. At rollen som samfunnsingeniører er så sterkt fokusert av Slagstad, har blant annet sammenheng med det teoretiske grunnlaget for behandlingen av denne fasen av norsk historie. Slagstads teoretiske referanse for samfunnsingeniørrollen er Jürgen Habermas' *Vitenskap som ideologi (Erkjennelse og interesse)*. Habermas opererer med en *instrumentell* interesse som motivasjon for de *empirisk-analytiske vitenskapene*.²⁰⁵ Arbeidet er mediet for disse vitenskapenes kunnskapsinteresse. Iakttagelsens evne til å konstituere avbildninger er ikke hovedkriterium for suksess innenfor denne interessen, men derimot iakttagelsenes evne til å generere mer eller mindre vellykkede operasjoner (Habermas 1974:20).

Bildet av den funksjonalistiske planleggeren på 30-tallet som en kulturoptimistisk samfunnsingeniør er i og for seg riktig. Men det hører også med til bildet at funksjonalistisk praksis i Sverige og Norge ble utsatt for kritikk.

- Både den interne og eksterne kritikken av funksjonalistiske prinsipper i fysisk planlegging og arkitektur i siste halvdel av 1930-tallet, bidro til å revidere og moderere funksjonalismen som

²⁰⁵ Habermas opererer i tillegg til en instrumentell interesse, med en *kommunikativ* og en *kritisk interesse*. En kommunikativ interesse er utgangspunkt for de *historisk-hermeneutiske vitenskapene*. Her blir erfaringene ikke organisert med henblikk på teknisk vellykkede inngrep i samfunnet. Interessen her er *forståelse av mening*, som igjen er en forutsetning for kommunikasjon og demokratisk utvikling. Den overleverte meningsverden som fremkommer gjennom den vitenskapelige aktiviteten, åpner seg for forskeren (fortolkeren) idet fortolkerens egen verden samtidig belyses. Dermed inngår fortolkeren i sitt eget hermeneutiske prosjekt. Mediet for denne kunnskapsinteressen er språket, og språket er ikke skilt fra erfaringen. Til tross for at forståelse av mening er hovedinteresse innenfor disse vitenskapene, har en instrumentell interesse, som kommer til uttrykk gjennom empirisk-analytiske metoder for å beskrive en strukturert virkelighet, gjort seg sterkt gjeldende også i disse vitenskapene (Habermas 1974:15). Habermas bruker i denne sammenheng begrepene *scientistisk bevissthet* og *historisme*. Endelig opererer Habermas med de *systematiske handlingsvitenskapene*. For disse er det et mål å frembringe viten av lovmessig karakter (nomotetisk). Men en *kritisk* samfunnsvitenskap nøyer seg ikke med dette. Informasjon om lovmessige sammenhenger utløser en prosess av refleksjon i bevisstheten til den som mottar informasjonen. Dermed kan det ureflekterte bevissthetsnivået, som tilhører utgangsbetingelsene for lovene bli forandret, ifølge Habermas (1974:21). Interessen er her *frigjøring* gjennom selvrefleksjon. Med andre ord oppfattes virkeligheten ut fra tre kategorier for mulig viten: informasjonen som utvider vårt tekniske rådvælde, fortolkninger som muliggjør en orientering av handlinger i henhold til felles tradisjoner, og analyser som løser bevisstheten fra avhengigheten av visse typer maktforhold. Disse kategoriene for mulig viten tilsvarer arbeid, språk og herredømme (Habermas 1974:23–24).

doktrine, og kanskje også som praksis i Norge og Sverige allerede før krigen.

Men mens den ingeniørfaglige tilnærmingen på mange måter representerte et fagideologisk brudd, hadde også planleggingen innslag av kontinuitet.

- At 30-tallets funksjonalister aldri ga slipp på den biologisk-hygienistiske tenkemåten, en tenkemåte som hadde stått sterkt i europeisk byplanlegging siden midten av 1800-tallet, vitner om et visst innslag av kontinuitet i norsk (og europeisk) fysisk planlegging.

Hygienisme løper som en rød tråd gjennom den moderne fysiske planleggingen – fra boligreformismen fram til ca. 1930 – til den funksjonalismen som slo gjennom i fysisk planlegging, arkitektur og boligpolitikk på 30-tallet.

- I den fysiske planleggerens rollesett var det funnet plass til både *samfunnshygienikeren* og *samfunnsingeniøren*.

Kontinuiteten i den fysiske planleggingen gjelder også ambisjoner, intensjoner og mål for planleggingsaktiviteten generelt. Det som kanskje først og fremst knytter sammen boligreform-/hagebybevegelsen og funksjonalismen som bevegelse, er ambisjonene om å skape den rene, sunne og ordnede by.

Imidlertid må ikke kontroversene mellom boligreform-/hagebybevegelsen og funksjonalismen undervurderes og underkommuniseres. De kontroversene som fantes mellom det etablerte byplanleggermiljøet på 20-tallet og den nye avantgarden som utfordret det etablerte miljøet, handlet om hva som bør være standarder for estetisk utforming, hensiktsmessige former for organisering og finansiering av byggevirkosomhet og krav til infrastruktur. I tillegg krevde avantgarden en endring i fokus for arkitektur og fysisk planlegging fra stilhistoriske referanser til teknikk og funksjon. Et slikt skifte måtte gjenspeiles i arkitektutdanningen, noe som la grunnlaget for konflikten ved NTH ved inngangen til 30-tallet.

- I norsk fysisk planlegging ved inngangen til 30-tallet, dreide de fagideologiske brytningene seg først og fremst om styringsidealer og virkemidler.

I Sverige kom myndighetene og fagmiljøet i gang med systematiske og omfattende boligundersøkelser allerede i første halvdel av 30-tallet. Dette undersøkelsesarbeidet baserte seg på et tverrfaglig samarbeid mellom arkitekter, økonomer og sosiologer, og dette samarbeidet bidro sterkt til å konstituere og prege den svenske byplanleggerrollen. I Norge oppnådde man ikke tilsvarende samarbeidsinnsats på det forskningsmessige og utredningsmessige området.

- Det kan konkluderes med at myndighetene og det likesinnede funksjonalistiske plan- og arkitektmiljøet i Sverige var tidligere ute enn i Norge med å skape et kunnskapsgrunnlag for velferdsmotivert fysisk planlegging og boligpolitikk, samt rasjonalisering av boligproduksjonen. I Sverige hadde en også bedre forutsetninger for å realisere en ambisiøs samfunnsplanlegging enn det en hadde i Norge.

Etableringen av velferdsstaten og institusjonaliseringen av boligpolitikken og boligforvaltningen etter 1945, skapte flere planleggerjobber og dermed en ny karrierevei for mange med arkitektutdanning. Samtidig var det et dilemma at flere med slik utdanning følte at yrkesidentiteten gikk tapt. Arkitektene måtte posisjonere seg i forhold til en ingeniørmentalitet på fremmarsj på de fleste samfunnsområder.

Gjenoppbygningen, og etableringen av det reformvennlige velferdsregimet etter krigen, betydde også en avideologisering. «Ideologienes død» ble proklamert som en samfunnstilstand av flere ledende samfunnsforskere og kulturpersonligheter. Den generelle tiltroen til eksperter og sakkunnskap, var en viktig forutsetning for tilslutningen til tesen om «ideologienes død». I et slikt avideologisert klima, der en sosialliberal enighetsdoktrine dominerte i det offentlige rom, lå veien åpen for en planlegger av typen «samfunnsingeniør». I kraft av sin ekspertposisjon og rolle som samfunnsingeniør, hadde den fysiske planleggeren en betydelig autonomi - i utforming og valg av virkemidler, og i utarbeiding av grunnlagsmateriale til politikerne.

- Men også i den første etterkrigstiden fantes det modererende elementer i den funksjonalistisk orienterte planleggingen (nabolag, community centres m.m.), et aspekt ved planleggingen som ikke har fått nok oppmerksomhet i forskningen.

De modererende elementene i fysisk planlegging skal vi ta for oss i det følgende delkapitlet.

6.3. ETTERKRIGSTIDENS FYSISKE PLANLEGGING: KRITIKK OG MODERERING

Ulf Sandström (1989), som det har vært referert til flere steder i denne avhandlingen, har anlagt et paradigmeoperspektiv i sitt studium av svensk arkitektur- og planleggingspraksis. Paradigmeoperspektivet motiverer til å studere endring og brudd i et historisk forløp. Hva som oppfattes som endring, og hva som oppfattes som stabilt over tid, er imidlertid avhengig av utvalget av empiri og fortolkningsramme.

Det er en viss fare for at et Kuhn-inspirert studium av historiske forløp innenfor planleggingsfeltet (for eksempel Ulf Sandströms), med paradigmeskifter som fortolkningsramme, vil overbetone de historiske bruddene, mens kontinuitet tilsvarende får en for svak belysning. Utviklingen i arkitektur og fysisk planlegging hadde riktignok trekk som kan minne om utviklingen på det vitenskapelige området. Både på det boligpolitiske og byplanmessige området oppstod det uregelmessigheter og stadig hyppigere påpekninger av at tiden hadde løpt ifra de gamle løsningsforslagene. Den unge avantgarden mente at nye og forsterkede problemer i det urbaniserte 20.-århundrets samfunn ikke kunne møtes med tiltak og metoder som hadde utspring i en annen tid. Dermed var det duket for generasjonskonflikter også innen fysisk planlegging, og frontene i konfliktene ble svært tydelige innenfor utdanningsinstitusjonene.

Men hvis vi vil insistere på at det har eksistert så klare paralleller mellom forskning og fysisk planlegging at paradigmeteorien kan anvendes på også det siste, må vi samtidig ta stilling til den kritikken som har vært rettet mot Kuhns paradigmeteorier. Imre Lakatos hevder at to eller flere paradigmer (som han kaller forskningsprogrammer) kan befinne seg i et konkurranseforhold til hverandre gjennom lengre tid (1978:69). Lakatos avviser *normal science*-begrepet og Kuhns beskrivelse av en situasjon der et enkelt paradigme, gjennom en vitenskapelig revolusjon, oppnår en hegemonisk stilling innenfor en disiplin. Riktignok er Lakatos på linje med Kuhn i sin oppfatning av at paradigmeskifter kan finne sted når det gamle paradigmet (forskningsprogrammet) fortrenses av et nytt som har større forklaringskraft, er mer relevant i forhold til nye problemstillinger osv. Men dette skjer ikke som en brå omveltning, men som en gradvis utvikling, ifølge Lakatos (1978:85). Det kan nemlig ta lang tid før forskerfellesskapet overtar et nytt paradigme i tillegg til, eller som erstatning for, et etablert paradigme. Det

gamle paradigmet kan overleve lenge i konkurransen med det nye, lovende paradigmet. Mitt bidrag er inspirert av Lakatos her.

Hvis vi betrakter planleggingsideer som en slags paradigmer, - som tenkemønstre for hva som er viktige planleggingstema og -områder, hvordan planleggingsoppgavene bør løses, hvilke teorier som ansees som adekvate osv., kan det hevedes at paradigmene ikke nødvendigvis har avløst hverandre, men at flere paradigmer ofte har levd side om side.

- Gjennom den 50-årsperioden som denne avhandlingen dekker, kan det hevedes at planleggingsparadigmer har reflektert hverandre på komplekse måter og at dette igjen har fått en mangefasettert planleggerrolle som konsekvens.

Avhandlingen argumenterer også for at etableringen av «den funksjonalistiske planleggerrollen» i Norge og Sverige var mindre «dramatisk» og samtidig mer gradvis enn man kan få inntrykk av gjennom enkelte litteraturbidrag.

Rollesettet samfunnsingeniør og samfunnshygieniker fant sin plass innenfor det synoptiske planleggingsidealet. Til dette idealet hørte forestillingen om ekspertplanleggeren med tilsynelatende med fullstendig oversikt over handlingsmuligheter og konsekvenser. Det synoptiske idealet harmonerte med de ambisjonene som lå til grunn for utvidelsen av byplanleggingsbegrepet til «samfunnsplanlegging». Den fysiske planleggerens innsetting av seg selv som *samfunnsplanlegger*, innebar et endelig oppgjør med den ikke-prognostiske tilpasningsplanleggingen.

De fysiske planleggerne var allerede på 50-tallet blitt oppmerksom på de mer uheldige konsekvensene av både moderniseringen generelt, og den fysiske planleggingen innenfor det funksjonalistiske paradigmet spesielt.

De norske og svenske funksjonalistene var påvirket av kulturkritiske strømninger internasjonalt, og av kulturpessimismen som gjorde seg gjeldende innenfor deler av det sosiologiske miljøet internasjonalt (for eksempel Lewis Mumford).

- Med den sterke vektleggingen av «kompenserende», sosialt integrerende tiltak i den fysiske planleggingen i etterkrigstid

(nabolag og samfunnshus) fikk planleggerrollen et innslag av *sosialarbeider* i sitt rollesett.²⁰⁶

Den fysiske planleggingen hadde klare innslag av paternalisme og folkeopplysning. Til dels var dette klasserelatert, til dels kan det relateres til den fysiske planleggingens utspring i det moderne opplysningsprosjektet generelt. Dette prosjektet var ikke forankret kun i en rent instrumentell interesse. Vel så viktig har vært en kommunikativ interesse, en interesse av å formidle innsikter og oppfatninger av verdimeessig karakter.

- Det ser ikke ut til at den instrumentelle fornuften i funksjonalistisk og fysisk planlegging før og etter krigen var enerådende, slik Slagstads analyse i *De nasjonale strateger* (1998) kan gi inntrykk av. Det kan identifiseres et viss innslag av kommunikativ, meningsfortolkende interesse, i allefall i plantekningen.²⁰⁷ At arkitekturfaglige skrifter som *Byggmästaren* og *Byggekunst* hadde en smal leserkrets, at de i hovedsak henvendte seg til en sosial elite med høy kulturell kapital og at det stort sett var snakk om enveis kommunikasjon, rokker ikke ved den kjensgjerning at funksjonalistene, gjennom opplysningsvirksomheten, hadde som ambisjon å demokratisere samfunnet.

En kommunikativ interesse har ikke vært synlig på samme måte som den instrumentelle interessen i etterkrigstiden frem til ca. 1970, men har kanskje likevel hatt betydning for både den politiske utviklingen og ulike tilnærminger til fysisk planlegging.

Troen på kunnskapens og kunnskapsspredningens betydning for fremskritt og demokrati var ikke noe særtrekk ved funksjonalismen. Også de estetisk orienterte byplanleggerne og boligreformatorene i Norge fra slutten av 1800-tallet og til 20-tallet var kunnskapsoptimister. Det nye ved funksjonalismen var at den ikke lenger bygde på utopisk eller reformatorisk frivillighet. Statlig intervensjonisme, med påfølgende institusjonalisering av en ambisjøs samfunnsplanlegging og boligpolitikk, kom til å utgjøre fundamentet for en form for «statlig paternalisme» etter krigen.

²⁰⁶ Sosialarbeideren hadde en sosialvitenskapelig sosialiseringbakgrunn. Interessen til sosialarbeideren var ikke av rent instrumentell karakter, men av terapeutisk karakter. Denne ville drive terapi på samfunnet, for å «hjelpbrede» samfunnets «sykdommer» og for å bidra til en sosial tilstand av trygghet.

²⁰⁷ Den *kommunikative* interessen har som motivasjon å forstå mening, som igjen er en forutsetning for kommunikasjon og demokratisk utvikling. Medium for denne kunnskapsinteressen er språket, og språket er ikke skilt fra erfaringen (Habermas 1974:15).

- De funksjonalistiske pionerene var opptatt av kunnskap også av strategiske grunner. Vitenskapelig og faglig forankring ga den fysiske planleggingen legitimitet. Men dette legitimeringsgrunnlaget var faglig svært sammensatt.

Det mangefasetterte rollesettet bar preg av at rolleinnhaverne hentet faglig næring fra en rekke ulike fag, som ingeniørfag, biologi, medisin, sosiologi, psykologi og sosialøkonomi. Den fysiske planleggingen i Norge fikk likevel i mindre grad preg av interdisiplinaritet, enn i Sverige.

Fra siste halvdel av 30-tallet var det flere ledende funksjonalister i Skandinavia som kom til å orientere seg i en mer selvkritisk eller «kulturalistisk» retning, deriblant Uno Åhrén i Sverige og Carsten Boysen i Norge. Konsekvensen ble at den skandinaviske funksjonalismen innen arkitektur og fysisk planlegging etter krigen utviklet seg i en avdempet og pragmatisk retning.

- Overgangen fra boligreform-/hagebybevegelsen til den funksjonalistiske bevegelsen kan vanskelig karakteriseres som en paradigmatisk revolusjon, noe som kan forklares ved at fremtredende funksjonalismepionerer modererte seg og at enkelte av de mest fremtredende innenfor boligreformbevegelsen, som Harald Hals, ennå var virksomme ved inngangen til etterkrigstiden. Disse aksepterte gradvis og på en *betinget* måte de funksjonalistiske løsningene.

6.4. KONKLUSJONER

Med utgangspunkt i de problemstillingene som ble presentert innledningsvis og de funnene som det her er gjort rede for, kan avhandlingen by på et sett av konklusjoner.

1) *Hvilke planleggerroller, kombinasjoner og sett av planleggerroller i norsk fysisk planlegging kan identifiseres i undersøkelsesperioden 1920-70?*

Sett avhandlingsperioden under ett kan det identifiseres en mangefasettert rolle som fysisk planlegger. Rollesettet har bestått av samfunnshygieniker, samfunnsingeniør og sosialarbeider. Denne konklusjonen bryter med Rune Slagstads fremstilling av etterkrigstidens fysiske planlegger som ensidig samfunnsingeniør og teknokrat.

2) Hvilke likheter og forskjeller kan identifiseres mellom rollen som fysisk planlegger i Norge og i Sverige i perioden 1920-70?

Rollen som fysisk planlegger i Norge måtte nødvendigvis bli nokså lik den rollen som kunne identifiseres i Sverige. Forklaringen er de nokså like samfunnssystemene, at svensk fysisk planlegging var et viktig forbilde for norsk planlegging og at begge landene mottok de samme impulser og søkte de samme referanser fra plantenkning og planpraksis internasjonalt. Likevel var det også forskjeller, noe som kan forklares ved landenes ulike økonomiske og materielle forutsetninger. Viktige forskjeller var at Sverige kom tidligere i gang med å planlegge og prosjektere etter funksjonalistiske prinsipper for by- og boligplanlegging og at en i Sverige allerede på 30-tallet greide å institusjonalisere en omfattende systematisk, tverrfaglig bygge- og boligforskning med et klart sosial siktemål.

3) I hvilken grad er rolleutviklingen preget av kontinuitet eller endring fra 1920 til 1970 i Norge?

Utviklingen av rollen som fysisk planlegger i Norge er preget av både kontinuitet og endring i perioden 1920-70. Hvilke planparadigmer som til enhver tid har hatt betydning og hvilke faglige forbilder og referanser som planleggerne har innrettet seg etter, har vært med på å skape brudd eller kontinuitet. Hygiene, somatisk og mental sunnhet har siden midten av 1800-tallet vært viktige motiver for den fysiske planleggeren. Disse motivene har representert en slags rød tråd eller kontinuitet i moderne fysisk planlegging. Samtidig har den ingeniørfaglige tilnærmingen på 30-tallet og tilnærmingen til samfunnsvitenskap etter krigen, utgjort viktige brudd i rolleutviklingen. Det konkluderes med at den kuhnske paradigme forståelsen av den fysiske planleggeren, som Ulf Sandström er en eksponent for, har medført en for sterk fokusering av bruddene og tilsvarende en for svak fokusering av kontinuitet.

4) Hvilke samfunnsmessige forhold av politisk og sosial karakter kan bidra til å forklare etablering og endring av rollen som fysisk planlegger i Norge i perioden 1920-70?

I denne avhandlingen er utviklingen av planleggerrollen relatert særlig til oppbygningen av den norske velferdsstaten, til partioverskridende samarbeidskonstellasjoner, til allmenne tendenser til avideologisering og til fremveksten av en nye middelklasse og et nytt funksjonærsjikt i samfunnet. Disse forholdene av mer allmenn, samfunnsmessig karakter bidro til å skape

en oppfatning av den fysiske planleggeren som en objektiv, nøytral fagperson – hevet over særinteresser.

5) *Hvilken betydning hadde den politiske institusjonaliseringen av bolig- og byplanfeltet for etablering og endring av rollen som fysisk planlegger i Norge i perioden 1920-70?*

Institusjonaliseringen av fysisk planlegging etter krigen bidro til i sterkere grad enn tidligere å sveise sammen denne planleggingen med boligpolitikk og arkitektur. Etableringen av kooperativ organisering av boligbyggingen på 30-tallet, samt etableringen av Husbanken og Boligdirektoratet etter krigen fikk stor betydning for etableringen og utviklingen av rollen som fysisk planlegger i Norge. Disse institusjonene bidro til å inkorporere den arkitektutdannede planleggeren i det offentlige forvaltningssystemet, med dets forståelsesmåter, arbeidsrutiner og yrkesetikk, i en helt annen grad og i et helt annet omfang enn tidligere. Den fysiske planleggeren måtte dermed innrette seg etter mer formaliserte, kollektive arbeidsrutiner og yrkesnormer enn før krigen.

Biografiske opplysninger

HARALD HALS

Harald Hals ble født i Oslo i 1876 og hadde sin arkitektutdanning fra Statens håndverks- og kunstindustriskole, samt tekniske høyskoler i Stockholm og Berlin. Han ble boligdirektør for Oslo i 1918 og statlig boligdirektør i 1920. Som hovedstadens boligdirektør ledet han utbyggingene av Ullevål Hageby, Torshov, deler av Lindern, Ila, Hoffsbysen og Nordre Åsen. Også som Oslos byplansjef i perioden 1926–47 markerte han seg sterkt på det byplanmessige og boligpolitiske området. I 1929 kunne byplansjef Hals presentere et forslag til generalplan for Oslo. Planen, som ble kalt *Fra Christiania til Stor-Oslo*, fikk avgjørende betydning for generalplanen av 1934, en plan som riktignok aldri formelt ble vedtatt, men som likevel i betydelig grad ble et retningsgivende plandokument. Under krigen og i de første etterkrigsårene var han sterkt engasjert som formann for Den Norske Bygningstekniske Komité i Stockholm. Dette organet var tilknyttet Den norske legasjons forsyningskontor og hadde som formål å bidra til gjenoppbyggingen av Norge.

ERIK ROLFSEN

Erik Rolfsen ble født i Ålesund i 1905 og tok sin diplomeksamen ved NTHs arkitektlinje i 1930. Han var sterkt sosialt engasjert og ideologisk bevisst som medlem av Socialistiske arkitekters forening og som redaksjonsmedlem av tidsskriftet *Plan* på 30-tallet. I likhet med de andre *Plan*-medarbeiderne var han sterkt influert av tysk boligpolitikk og byplanlegging (Georg Wagner, Bruno Taut, Walter Gropius, Otto Haesler og Ernst May). Fra 1940 til 1942 virket Rolfsen som reguleringsarkitekt i Kristiansund. Han var konsulent ved Gjenreisningsdepartementet i London 1943–45. Fra 1945 til 1947 var Rolfsen leder for Brente steders regulering. I 1947 overtok han som byplansjef i Oslo etter Harald Hals, en stilling han hadde frem til han gikk av som pensjonist i 1973. Rolfsen har i tillegg hatt sentrale organisasjonsverv, som formann i Oslo Arkitektforening fra 1948 til 1949, medlem av NALs styre og president i International Federation for Housing and Planning fra 1954 til 1958.

FRODE RINNAN

Frode Rinnan ble født i Trondheim i 1905, tilhørte samme studentkull som Rolfsen, tok sin diplomeksamen i 1930 og var medlem av *Plan*-gruppen. Han var assistent hos Ole Øvergaard fra 1931 til 1932 og praktiserte som arkitekt i Sverige fra 1934 til 1936. I 1936 startet han sin egen praksis, som han hadde frem til 1982, sammen med Olav Tveten, Kjell Colbjørnsen, Tor Skjånes, Roar Wiik og Gunnar H. Christensen. Disse tegnet og prosjekterte

boligområder, idrettsanlegg, samlingslokaler og universitetsbygg, og utarbeidet forslag til regulerings- og generalplaner. Rinnan var formann i Oslo arkitektforening fra 1945 til 1947 og president i NAL fra 1959 til 1963. I perioden 1956–63 var han medlem av Oslo bystyre (Arbeiderpartiet). Han hadde en rekke verv innenfor den organiserte idretten. Han var i mange år medlem av Arbeidernes Idrettsforbund. Han tegnet og var med på å prosjektere Bislett, Holmenkollbakken, Jordal Amfi og friluftsbadet på Frogner. Rinnan var LOs boligpolitiske rådgiver og konsulent for Folkets hus landsforbund fra 1946. Selv om Rinnan var svært aktiv på det politiske og det fagideologiske plan, slapp han aldri tak i virket som arkitekt.

CARSTEN BOYSEN

Carsten Boysen ble født i 1906. Han studerte jus i de første årene, før han gjennomførte arkitektstudiet og tok diplomeksamen i 1931. Han var på mange måter den ledende i *Plan*-gruppen. Boysen var arkitekt for vedlikeholdsavdelingen i Oslo kommunale leiegårder fra 1939 til 1942 og sekretær for Oslo Bys Vels boligundersøkelse i årene 1942–45. Etter krigen arbeidet han en kort periode for Norsk leieboersamband og var generalsekretær for Norske Boligbyggelags Landforening fra 1946 til 1949. Han var medlem av Oslo bystyre og Oslo Boligråd i det første etterkrigsåret. Boysen var ansatt i Norges Byggforskningsinstitutt i perioden 1961–76. Han hadde verv som formann i Oslo arkitektforening 1960–61 og var styremedlem i NAL 1958–60. Boysens virksomhet var mangslungen og representerte alltid et kritisk korrektiv til offisiell boligpolitikk og byplanlegging. Særlig gjennom sitt arbeid for organiserte leieboerinteresser kom han på kant med OBOS, som på mange måter representerte den offisielle boligpolitikken.

UNO ÅHRÉN

Åhrén har vært en av de mest betydningsfulle teoretikere og idéprodusenter blant svenske arkitekter og byplanleggere. I en årrekke var han redaktør av *Byggmästaren*. Han var sentral i planleggingen og gjennomføringen av Stockholmsutstillingen i 1930, og medforfatter til det programmatiske etterskriftet *Acceptera* i 1931. I 1930 ble han medlem av CIAM. Han var blant initiativtakerne til – og toneangivende bidragsyter til – det omfattende boligutredningsarbeidet Bostadssociala utredningen fra 1933 til ca. 1950. Åhrén var byplansjef i Göteborg i perioden 1932–43. Etter sin avgang som byplansjef gikk han over til Svenska Riksbyggen, der han var sjef frem til 1945. Han ble tilsatt som professor i byplanlegging ved KTH i 1947, en stilling han virket i frem til 1963. Åhrén var en av de nordiske modernistene som var mest konsekvent når det gjaldt å etablere kontakter på tvers av fag-

og profesjongrenser. To av hans viktigste støttespillere og samarbeidspartnere var sosiologen Torgny Segerstedt og økonomen Gunnar Myrdal. Gjennom besøk og korrespondanse pleide han hyppig kontakt med de norske arkitektene Erik Rolfsen og Frode Rinnan.

SVEN MARKELIUS

Fra slutten av 1920-tallet sluttet Markelius seg til den internasjonale modernismen. Han ble særlig opptatt av spørsmål som lamellbebyggelse, solvinkel og det å bygge i høyden for å frigjøre arealer. Sammen med Åhrén tilhørte Markelius kretsen rundt Stockholmsutstillingen og *Acceptera*. I 1929 ble han medlem av CIAM og sørget selv for at Alvar Aalto og Poul Henningsen ble medlemmer. På 30-tallet markerte han seg som skribent, blant annet i *Byggmästaren*. Fra 1944 virket han som byplansjef i Stockholm. I mange år ledet Markelius den svenske arkitektforeningen. Den viktigste inspirasjonskilden var England, og for hans virke som byplanlegger var hans store forbilde Patrick Abercrombie og *Greater London Plan*, fra 1944.

Primærkilder

1. SAMTIDIGE ORIGINALTEKSTER

1918–1930

Bryn, Halfdan 1921. Innledning. I Ebenezer Howard og Halfden Bryn: *Havebyer og jordbruksbyer i Norge*. Aschehoug, Kristiania.

Ellefsen, Johan 1998. Hva er tidsmessig arkitektur? I Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke, bd. 2: 1800–1940*. TANO Ascheoug, Oslo.

Hals, Harald 1929. *Fra Cristiania til Stor-Oslo*. Aschehoug, Oslo.

Hals, Harald 1933. *Byen lever. Drømmen om en storstad*. Aschehoug, Oslo.
Hansson, Per Albin 1928. *Folkhemmet, medborgarhemmet*. Tal vid remissdebatten i riksdagens andra kammare 1928.

Howard, Ebenezer 1970/1898. *Garden Cities of To-morrow*. Med forord av F.J. Osborn og introduksjon av Lewis Mumford. Faber and Faber, London.

Loos, Adolf 1985/1910. Arkitektur. I *Ornament och brott – fyra texter om arkitektur*. Vinga press, Göteborg.

Ording, Arne 1929. Hva vil Clarté? Foredrag på Oslo Clartés første møte i høstsemesteret 1929. Publisert første gang i *Clarté* nr. 6 1929. I Trygve Bull, Tim Greve, John Sannes og Hans Vogt: *Festskrift til Arne Ording på 60-årsdagen 7.mai 1958*. Aschehoug, Oslo 1958.

Paulsson, Gregor 1920. *Den nye arkitektur*. Aschehoug, København.

1931–1945

Abercrombie, Patrick 1945. *Greater London Plan*. His Majesty's Stationery Office, London.

Alnæs, Eyvind 1937. Innledning. I Eivind Alnæs, Gunnar Øvergaard Jørgensen m.fl. (red.): *Vi snakker om hus*. Norsk rikskringkasting – serieforedrag. Boligsak og byggespørsmål. I kommisjon hos J.M.Stenersens Forlag, Oslo.

Asplund, Gunnar, Gahn, Wolter, Markelius, Sven, Paulsson, Gregor, Sundahl, Eskil, Åhrèn, Uno 1931. *Acceptera*. Bokförlagsaktiebolaget Tiden, Stockholm.

Christie Kielland, Jacob 1933. *Små egne hjem*. Tiden norsk forlag, Oslo.

Frisch, Ragnar 1995/1936. Skillet mellom sak og vurdering. I Ragnar Frisch: *Troen på nøkken*. Det blå bibliotek. Universitetsforlaget, Oslo. (Første gang trykt i 1936, som kapittel II i *Plan til økonomisk strukturoversikt*)

Gropius, Walter 1945. Rebuilding our Communities. A lecture held in Chicago February 23 rd 1945 under the joint auspices of the Institute of Design, the Chicago University. Paul Theobald, Chicago.

Hals, Harald 1933. *Byen lever. Drømmen om en storstad*. H. Aschehoug, Oslo.

Lange, Halvard (red.) 1935. *Klasse og kulturkamp*, AOF Oslo.

Myrdal, Alva, og Myrdal, Gunnar 1997/1934. Kris i befolkningsfrågan. Bokförlaget Nya Doxa, Stockholm/Nora.

Myrdal, Gunnar 1935. Den egentliga forskningen. I Gunnar Myrdal og Herbert Tingsten: *Samhällskrisen och socialvetenskaperna. Två installationsföreläsningar*. Kooperative förbundets bokförlag, Stockholm.

Oslo kommune ved Boligrådet 1931. *Boligarbeidet gjennom 20 år - 1911-1931*. Oslo.

Rinnan, Frode 1945. Samfunnshus. Medborgarhus - Folkets hus - Community Centre. *Bonytt*. Oslo.

Rolfsen, Erik 1937. Hvordan får vi lys og luft og orden i bebyggelsen? I Eivind Alnæs, Gunnar Øvergaard Jørgensen m.fl. (red.): *Vi snakker om hus*. Norsk rikskringkasting - serieforedrag. Boligsak og byggespørsmål. I kommisjon hos J.M.Stenersens Forlag, Oslo.

SOU (Statens offentliga utredningar) 1935: 2. *Betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av*

bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer. Bostadssociala utredningen. Stockholm 1935.

SOU 1945: 63. *Slutbetänkande av Bostadssociala utredningen. Del 1: Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne- och bidragsformer*. Stockholm 1946.

Åhrén, Uno 1942. *Arkitektur och demokrati*. Kooperative förbundets bokförlag, Stockholm.

Rinnan, Frode 1945. Samfunnshus. *Bonytt* nr.9-10.

1946-1958

Boligrådmannen i Oslo 1948. *Boligforhold og boligpolitikk i Kristiania fra 1820- til 1890-åra*. Boligutredning IV, Oslo.

Boysen, Carsten 1950. Organisering og finansiering av boligbyggingen etter krigen. I Liv Schjødt (red.): *Boligsak er hovedsak*. Cappelen, Oslo.

Brochmann, Odd 1958. *By og bolig. En beretning om boligkulturens utvikling i Oslo*. Oslo bys vels boligundersøkelser nr. 1. Cappelen, Oslo.

Bruff, Thekla 1946. *Stockholmske kollektivhus*. I Harald Hals (red.): *Boliger og samfunnsbygg*. Den bygningstekniske komité's hefter. Johan Grundt Tanum, Oslo.

Gjessing, Lisa 1946. *Planlegging*. I Harald Hals (red.): *Boliger og samfunnsbygg*. Den bygningstekniske komité's hefter. Johan Grundt Tanum, Oslo.

Hals, Harald 1946. *Plan og planlegging*. Den bygningstekniske komité's hefter, hefte F. Johan Grundt Tanum, Oslo.

Hals, Harald (red.) 1946b. *Boliger og samfunnsbyggerfaringer fra Sverige*. Den bygningstekniske komité's hefter, hefte A-E. Johan Grundt Tanum, Oslo.

Heiberg, Edvard 1946. *Folkesentrer og nabolagssentrer. Community Centres. Erfaringer fra England og Sverige*. I Harald Hals (red.): *Boliger og samfunnsbygg*. Den bygningstekniske komité's hefter. Johan Grundt Tanum, Oslo.

Hofmo, Rolf (red.) 1947. *Boka om idrettsanlegg*. Statens idrettskontor, Oslo.

Kirke- og undervisningsdep. 1949. St.prp. nr. 1. Tillegg nr. 17: Om stønad til organisert ungdomsarbeid og tiltak for fritidskultur.

Koht, Halvdan 1952. Fram til sosialistisk kultur. Etter en tale til 20-års minnet for Arbeidernes opplysningsforbund 12.des.1952. AOF Oslo.

Norske kommunale ingeniørveseners forening 1955. *Byplaner, reguleringsplaner. Utarbeidelse og gjennomføring*. Grøndahl, Oslo.

Rinnan, Frode 1947. Artikkene Idrettsbanens orientering og Idrettens hus i Hofmo (red.) *Boka om idrettsanlegg*. Statens idrettskontor, Oslo.

Rinnan, Frode 1958. *Lambertseter 1958*, OBOS Oslo.

Rolfsen, Erik 1950. Byplan og bolig. I Liv Schjødt (red.): *Boligsak er hovedsak*. Cappelen, Oslo.

Selvaag, Olav 1951. *Bygg rasjonelt*. Gyldendal, Oslo.

Sivertsen, Helge 1955. *Sosialistisk kulturpolitikk*. AOF, Oslo.

Statens ungdoms- og idrettskontor (STUI) 1956. *Kunst i samfunnshuset*. Oslo.

2. ARKIVMATERIALE

Carsten Boysens arkiv i Arkitekturmuseet

Kassett 09, I-V. Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, 2 artikkel om funksjonalismen (fra 1937-38).

Kassett 09, Artikler I-V, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, notat om arkitekt - ingeniør, s. 4.

Kassett 09, Artikler I-V, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, notat om arkitekt - ingeniør, s. 5.

Kassett 09, Artikler I-V, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, manus om funksjonalisme, s. 1.

Kassett 09, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, 1, ufullført manus om funksjonalismen, s. 1 (upaginert). (Utkastet er sannsynligvis skrevet 1937–38.)

Kassett 09, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, 1, ufullført artikkel om funksjonalismen, s. 3–4.

Kassett 09, III Arkitektur og funksjonalisme fra 30-årene, 1, ufullført manus om funksjonalismen, s. 5 (upaginert).

Kassett 10, Artikler, IX Om formålæreundervisningen, notat 2, s. 9. (Upaginert; sannsynligvis skrevet mellom 1930 og 1931, innholdet tatt i betraktning.)

Kassett 10, Artikler, IX Om formålæreundervisningen, Foredrag i Arkitektenes broderskap, s. 2–3 (sannsynligvis holdt tidlig i 1930).

Kassett 12, Behovet for norsk boligforskning, udatert notat, s. 1 (sannsynligvis fra 1958).

Kassett 38, Åhréns brev til Boysen av 13. juni 1944, 15. juli 1945 og 6. september 1945.

Harald Hals' privatarkiv i Riksarkivets privatarkivavdeling

PA nr. 311, pakke 7, Den 12. internasjonale arkitekturkongress i Budapest 1930.

PA nr. 311, pakke 10, fra Moskvereise, s. 8.

PA nr. 311, pakke 12, Avisartikler, taler m.m., Foredrag for O.A.F. 21. februar 1932.

Kommunearkivet i Oslo

Boligrådmannens arkiv, serie 5, Støtte til samfunnshus – prinsipiell del. «Utvalg for Samfunnshus» – Skriv av 28. januar 1953, av Rolf Hofmo og leder for Utvalget for samfunnshus i Oslo Odvar Solberg.

Aktstykker for Oslo kommune 1934/35. IB.1. Forhandlinger, sak 57.

Aktst.for Oslo kommune, 50/51 IB.Forh.sak 124. Pkt.IV.

Aktstykker for Oslo kommune 1951/52. Bystyrets forhandlinger III, Referat, sak 86.

Dokument nr. 46 (1951-52). Melding nr. 1 til Oslo bystyre om det utbyggingsprogram som er vedtatt av bystyret 16. februar 1951.

Aktst.for Oslo kommune,52/53 III Ref.sak nr.57.

Aktstykker for Oslo kommune 1953/54. Bystyrets forhandlinger, sak 69, s. 46 og 56.

3. TIDSSKRIFTTEKSTER

(Artiklene er oppført i kronologisk rekkefølge).

Byggekunst

Kr. Biong 1928. Arkitekttitelens autorisasjon, *Byggekunst* 15/2, s. 47.

Byggekunst 1930, s. 101.

Byggekunst 1930, s. 161–162.

Sverre Pedersen 1930. Studieplanen for arkitektavdelingen ved NTH, *Byggekunst*, s. 208–209.

Student Carsten Boysen 1930. *Byggekunst*, s. 69–70 og 210–211.

Otto Linton 1933. Tankar om undervisning i byggnadskonst, *Byggekunst* nr. 4.

Eyvind Alnæs 1946. *The Culture of Cities* – små refleksjoner over en stor bok, *Byggekunst*, årg. 28, s. 129–130.

PAGON-leder 1952. CIAM, *Byggekunst* nr. 6–7, s. 93.

Hva er CIAM?, *Byggekunst* nr. 6–7 1952, s. 95.

Marius Reynolds 1960. Utdannelse i by- og regionplanlegging i USA, *Byggekunst* nr. 8, s. 202.

Max Lock 1960. Private konsulenter betydning for byplanarbeidet, *Byggekunst* nr. 8, s. 209.

Teknisk ukeblad

Teknisk Ukeblad, nr. 7. 15. februar 1934.

H.C. Borchgrevink 1934. Tilnærmeelse mellom bygningsingeniører og arkitekter?, *Teknisk ukeblad* nr. 8.

Teknisk ukeblad nr. 14 1935, 4. april, s. 143 (redaksjonelt).

Plan

Artiklene fra tidsskriftet *Plan* er hentet fra et utvalg foretatt av Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe (1983). I tillegg til intervjuet med *Plan*medarbeiderne er følgende artikler fra perioden 1933–36 brukt:

Fra nr. 1:

Vårt program

Arkitektstandens krise

Sosialistiske arkitekters forening

Fra nr. 2:

Erfaringene fra Tyskland

Hovedtrekkene i etterkrigsårenes boligpolitikk

Hvad er bolignød?

Det offentlige og boligproduksjonen

Nr. 3:

Familien og boligen

Byregulering og konditorkunst

Ned med boligstandarden?

Veien til lavere husleier

Kritisk Revy

Otto Linton 1927. En ingeniørs tanker om arkitektur, *Kritisk Revy*, hefte 2, s. 41.

Otto Linton 1927. Om arkitekters ingenjörutbildning och ingenjörers arkitektutbildning, *Kritisk Revy* hefte 2, s. 59.

Byggmästaren

Uno Åhrén 1926. På väg mot en arkitektur, *Byggmästaren*, hefte 11, s. 133–140.

Eskil Sundal 1927. Bygge och Bo:s utställning på Äppelviken och några reflektioner över vår arkitektutbildning, *Byggmästaren*, hefte 14, s. 165–174.

Sven Markelius 1927. Bostadsområde vid Dessau-Törten – ett aktuellt exempel på ekonomisk organisation av bostadsbyggandet, *Byggmästaren*, s. 236.

Steen Eiler Rasmussen 1929. Undervisningen i byplanläggning ved akademiet i København, *Byggmästaren*, s. 186.

Sven Markelius 1930. Den andra internationella arkitekturkongressen Neues Bauen, *Byggmästaren*, s. 1–2:

Sune Lindström 1930. Arkitektundervisningen på tekniska högskolan, *Byggmästaren*, s. 6.

Erik Lallerstedt 1930. Arkitektundervisningen – diskussion vid svenska arkitektföreningens sammanträde den 28. april 1930, *Byggmästaren*, s. 69.

Carsten Boysen 1930. De norska arkitektstudenternas strid för modernisering av undervisningen, *Byggmästaren*, s. 233–234.

Sven Markelius 1931. Gotthard Johansson: *Funktionalismen i verkligheten*, litteraturanmeldelse, *Byggmästaren*, s. 88.

Gunnar Sundbärg 1933. Fackmännens neutralitet, *Byggmästaren*, s. 100–102.

Viking Göransson 1933. «Modererad funkis», i *Byggmästaren*, hefte 20, s. 112.

Max Raphael 1935. Är den moderna arkitekturen internationell?, *Byggmästaren* nr. 8, s. 54.

Uno Åhrén 1936. Konst och teknikk, *Byggmästaren*, s. 176.

Hakon Ahlberg 1944. Arkitekt – yrkesman eller ämbetsman?, *Byggmästaren* nr. 25, s. 477.

Poul Henningsen 1945. Samanhängen, *Byggmästaren* nr. 11, s. 196–197.

Sune Lindström 1945. Formen – två innlegg av Lindström og Henningsen, *Byggmästaren* nr. 20, s. 396–398.

Uno Åhrén 1946. Planeringsbegreppets omvandling och några koordinationsproblem i samband därmed, *Byggmästaren* nr. 20, s. 342–343.

Lennart Holm 1948. Ideologi och form i efterkrigstidens arkitekturdebatt, *Byggmästaren* nr. 15, s. 265–266.

Sune Lundquist 1948. De statliga utredningarna leder till ökad reglering av byggnadsverksamheten, *Byggmästaren* nr. 19, s. 347.

4. AVISER

Arbeiderbladet 30/8 1963. Avslørende eksempler. Arbeiderbladets leder.

Arbeiderbladet 26/5-70: Drabantby-barn, av Herborg Handgard

Aftenpostens *A-magasinet* nr.21 – 1971: En høyblokk på Tveita, av Per Erik Bjørklund.

Arbeiderbladet 1/7-72: De unge snakker politikk, ikke byplanlegging. Terje Forseth i intervju med Erik Rolfsen.

Aktuell 29/5-71: Drabantby-boere, av Berit Eriksen.

Arbeiderbladet 4/1 1997: Carsten Boysen. Nekrolog av Ketil Moe og Johan-Ditlef Martens.

5. INTERVJUER OG KORRESPONDANSE

Frode Rinnan, juni 1985.

Erik Rolfsen, 24. juni 1985.

Johs. Borchsenius, i hans hjem 17. august 1998.

Litteraturliste

Adorno, Theodor, og Horkheimer, Max 1991. *Kulturindustri – opplysning som massebedrag*. Cappelen's upopulære skrifter. J.W. Cappelen's Forlag A/S, Oslo.

Albertsen, Niels 2000. Arkitekturværkets netværk. Arkitektthøgskolen i Århus.

Annaniasen, Erling 1991. *Boligsamvirkets historie i Norge, bd. 1: Hvor Nr. 13 ikke er*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Asdal, Kristin, og Myklebust, Sissel 1999. *Teknologi, vitenskap og makt. Makt- og demokratiutredningens rapportserie. 7. mai 1999*. Oslo.

Aspen, Jonny 1993. *Le Corbusiers urbane revolusjon. En analyse av bymessig og arkitektonisk modernisering*. Hovedoppgave i idéhistorie. IKS, Universitetet i Oslo.

Aubert, Vilhelm 1979. *Sosiologi, bd. 1: Sosialt samspill*. Universitetsforlaget, Oslo.

Baldersheim, Harald, Hovik, Sissel, Tufte, Geir, og Øgård, Morten 1995. *Kommunal reorganisering. Erfaringer fra KS' forsknings- og utviklingsprogram. Alternative organisasjonsmodeller i kommunene*. Sluttrapport fra forskerne. KS / Kommuneforlaget.

Banfield, Edward C. 1973. Ends and Means in Planning. I Andreas Faludi (red.): *A Reader in Planning Theory*. Urban and Regional Planning Series, Vol. 5. Pergamon Press, Oxford. 1984.

Barth, Fredrik 1967. Introduction. I Fredrik Barth: *The Role of Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*. Universitetsforlaget, Bergen, Oslo, Tromsø.

Bauman, Zygmunt 1997. *Moderniteten og Holocaust*. Erasmus – Vidarforlagets kulturbibliotek, Oslo.

Becker Jensen, Leif 1993. *Indføring i tekstanalyse. Inst. for kommunikationsforskning, Uddannelsesforskning og Videnskabsteori*. Roskilde Universitetscenter, RUC.

- Bek, Lise 1983. *Arkitektur og livsmønster*. Borgen Forlag, Danmark.
- Benum, Edgeir 1994. Byråkatienes by – fra 1948 til våre dager. I *Oslo bys historie, bd. 5*. J.W. Cappelens Forlag A/S, Oslo.
- Benveniste, Guy 1989. *Mastering the Politics of Planning*. Jossey-Bass Inc., San Francisco, California USA.
- Berg Eriksen, Trond 1990. *Briste eller bære. Posthistoriske anføktelser*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Berg, Erling 1983. Leierboerbevegelsen: Fra kamporganisasjon til informasjonsorgan. *Boligpolitikk og boforhold. Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* nr. 2.
- Berger, Peter, og Luckmann, Thomas 1983. *Den samfundsskabte virkelighed. En videnssociologisk afhandling*. (Dansk oversettelse av *The Social Construction of Reality*.) Lindhardt og Ringhof – ALMA, Danmark.
- Bergman, Bo 1976. *Nazismen som byggherre*. Bokförlaget Korpen, Göteborg.
- Bergman, Per 1976. Bostadskooperationens roll i de allmännyttiga bostadsföretagen. I Tage Erlander, Ingvar Carlsson, Per Holm, Carl Johan Åberg m.fl: *Samhället som det blev. Uppsatser om boende, bostadspolitik och bostadskooperation*. HSB:s Riksförbund, Stockholm.
- Berndt, Heide, Lorenzer, Alfred, og Horn, Klaus 1976. *Arkitektur som ideologi*. Forlaget Medusa, København.
- Bing, Morten 2001. *Østkanthjemmene og Østkantutstillingen. Boskikk og boligidealer i mellomkrigstidens Oslo*. Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Blau, Judith R. 1991. Introduction. I Judith R. Blau og Norman Goodman (red.): *Social Roles and Social Institutions: Essays in Honor of Rose Laub Coser*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford.
- Bodén, Christer 1989. *Modern Arkitektur. Funktionalismens oppgang och fall*. Archilibris Bokförlag, Helsingborg.

Bourdieu, Pierre 1993. *Kultursociologiska texter*. Brutus Östlings Bokförlag, Stockholm/Stehag.

Bourdieu, Pierre og Wacquant, Loïc J.D. 1993. *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse* (org. An Invitation to Reflexive Sociology). Samlaget, Oslo.

Bourdieu, Pierre og Wacquant, Loïc J.D. 1996. *Refleksiv sociologi - mål og midler* (org. An Invitation to Reflexive Sociology). Hans Reitzels Forlag, København.

Bourdieu, Pierre 2000. *Konstens regler. Det litterära feltets uppkomst och struktur*. Brutus Östlings Bokförlag, Stockholm/Stehag.

Brante, Thomas 1989. *Professioners identitet och samhälliga villkor*. I Staffan Selander (red.): *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Studentlitteratur, Lund.

Broady, Donald 1991. *Sociologi och epistemologi – om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. HLS Förlag, Stockholm.

Broady, Donald, og Palme, Mikael 1984. *Pierre Bourdieus kultur och utbildningssociologi – en introduktion*. Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Stockholm.

Bull, Brynjulf 1984. *Oslo. Bygd og by i Norge*. Gyldendal, Oslo.

Bull, Trygve 1987. *Mot Dag og Erling Falk*. J.W. Cappelens Forlag A/S, Oslo.

Camhis, Mario 1979. *Planning Theory and Philosophy*. Tavistock Publications, London/New York.

Castro, Freddy Winston 1992. *Bortom den nya medelklassen. Durkheim och de moderna professionella yrkesgrupperna*. Symposium graduale. Stockholm/Stehag.

Choay, Françoise 1969. *The Modern City: Planning in the 19th Century*. Georg Braziller, New York.

Clausen, H.P 1974. *Hva er historie?* Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Collins, Randall 1988. *Theoretical Sociology*. Harcourt Brace Jovanovich Publishers, Orlando, Florida.

Conrads, Ulrich 1995. CIAM: Charter of Athens: Tenets. I *Program and Manifestoes on 20th-century Architecture*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Dahl, Hans Fredrik 1999. På jakt etter mellomkrigstidens ideer, i Bodil Stenseth (red.): *På tampen av det 20. århundre. Om ideologier, eksperter og amatører*. Universitetsforlaget, Oslo.

Dahl Jacobsen, Knut 1979. Institusjonelle betingelser for planlegging. Administrative problemer i norsk regionalpolitikk. I Arne J. Stokke (red.): *Beslutningsprosesser i norsk offentlig administrasjon*. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø.

Dalgard, Odd Steffen 1980. *Bomiljø og psykisk helse. En intervjuundersøkelse i Oslo*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.

Durkheim, Emile 1984. Anomi og handlingslivets struktur. I Dag Østerberg (red.): *Handling og samfunn*. Pax Forlag A/S, Oslo.

Eckhoff, Jan Chr. 1969. *Byplan – norske bysamfunn vekst mot hva?* Oslo.

Ellefsen, Karl Otto 1991. Arkitekturforskningens grunnlagsproblemer. I *Kunnskapshåndtering i arkitektfaget*. Arkitekturmuseet, Oslo.

Ellefsen, Karl Otto 2000. Planning for a new mankind. Functionalism and urban ideals in the 1930s – Norwegian examples. *Rassegna 1/2000*. Milano.

Ellefsen, Karl Otto, og Røsnes, August E. 1989. *Fysisk planlegging. Virkelighet – plan – resultater*. Kommuneforlaget, Oslo.

Elster, Jon 1979. *Forklaring og dialektikk*. Pax Forlag, Oslo.

Elster, Jon 1989. Metoder og prinsipper i hermeneutisk forskningstradisjon, i *Vitenskap og politikk*. Det blå bibliotek, Universitetsforlaget, Oslo.

Elster, Jon 1992. Et notat om funksjonalisme i sosiologi og formgivning. *Årbok for Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Oslo.

- Elvander, Nils 1980. *Skandinavisk arbetarrörelse*. Publica. Liber, Stockholm.
- Engelstad, Fredrik, Grenness, Carl Erik, Kalleberg, Ragnvald, og Malnes, Raino 1996. *Samfunn og vitenskap. Samfunnsfagenes fremvekst, oppgaver og arbeidsmåter*. Ad Notam - Gyldendal Forlag, Oslo.
- Ertzaas, Ulf 1995. *Forvaltningsloven*, i Norsk lovnøkkel. Ad Notam, Gyldendal, Oslo.
- Esping-Andersen, Gøsta 1988. *Politics Against Markets: the Social Democratic Road to Power*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Etzioni, Amitai 1973. A «Third» Approach to Decision-making. I Andreas Faludi (red.): *A Reader in Planning Theory*. Urban and Regional Planning Series, Vol. 5. Pergamon Press, Oxford. 1984.
- Evang, Karl 1998. Jeg trodde alle tenkte som meg. I Haagen Ringnes: *Refleksjer i et trylleglass*. Cappelen, Oslo.
- Eversley, David 1973. *The Changing Role of a Profession*. Faber and Faber, London.
- Fausch, Deborah 1999. *The Context of Meaning is Everyday Life: Venturi and Scott Brown's Theories of Architecture and Urbanism*. A dissertation presented to The Faculty of Architecture, Princeton University in candidacy for the degree of Doctor of philosophy.
- Feenberg, Andrew 1996. *Marcuse or Habermas: Two Critiques of Technology*. *Inquiry* Vol. 39.
- Fennefoss, Arvid 1981. *Roller – et historisk perspektiv*. Magistergradsavhandling i sosiologi. Sosiologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Fjord Jensen, Johan 1967. *Homo manipulatus. Essays omkring radikalismen*. Gyldendals uglebøger. Gyldendals Forlag, København.
- Flack, Sverre 1997. *Planleggerroller*. Forelesning, 3. årskurs, arkitekt. NTNU, Trondheim.

- Foley, Donald L. 1960. British Town Planning: One Ideology or Three? I Andreas Faludi (red.): *A Reader in Planning Theory*. Urban and Regional Planning Series, Vol. 5. Pergamon Press, Oxford. 1984.
- Franzén, Mats, og Sandstedt, Eva 1981. *Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*. Universitetet i Uppsala, Sverige.
- Framton, Kenneth (1985): *Modern Architecture, a Critical History*. Thames and Hudson, London
- Fredriksson, Gunnar, Strand, Dieter, og Södersten, Bo 1970. *Per Albin-linjen. Tre ställningstaganden till en socialdemokratisk tradition*. Bokförlaget Pan/Norstedts, Stockholm.
- Friedmann, John 1973. A Conceptual Model for the Analysis of Planning Behavior. I Andreas Faludi (red.): *A Reader in Planning Theory*. Urban and Regional Planning Series, Vol. 5. Pergamon Press, Oxford. 1984.
- Frykman, Jonas og Löfgren, Orvar (1994): *Det kultiverte mennesket*. Pax Forlag, Oslo.
- Furre, Berge 1996. *Norsk historie 1905–1990*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Gemzell, Carl-Axel 1989. *Om politikens förvetenskapligande och vetenskapens politisering. Kring välfärdsstatens uppkomst i England. Del 1: Teoretisk innledning*. Samtidshistoriske studier nr. 2. Institut for samtidshistorie, København.
- Giddens, Anthony 1979. *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. The MacMillan Press Ltd., London.
- Giddens, Anthony 1993. *The Consequences of Modernity*. Polity Press, UK.
- Gilje, Nils, og Grimen, Harald 1993. *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Glambek, Ingeborg 1970. *Funksjonalismens gjennombrudd i Norge. Debatt og ideologisk bakgrunn*. Avhandling til magistergrad i kunsthistorie ved Universitetet i Oslo.

- Glambek, Ingeborg 1995. Arkitektur og ideologi. *Nytt norsk tidsskrift* 3/95. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gleichmann, Peter R. 1992. Architecture and Civilization: a Sketch. *Theory, Culture and Society. Explorations in Critical Science*, Vol. 9, No. 4, November 1992. SAGE Publications, London, Newbury Park og New Delhi.
- Goffman 1992. *Vårt rollespill til daglig. En studie i hverdagslivets dramatik*. Pax Forlag, Oslo.
- Goodall, Brian 1987. *Dictionary of Human Geography*. Penguin reference books.
- Granum, Kjersti 1983. Drabantbyproblematikk. *Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie*, 2/83. Pax Oslo.
- Gropius, Walter 1965. *The New Architecture and Bauhaus*. Faber and Faber Ltd., London.
- Gropius, Walter 1968. *Apollo in the Democracy: the Cultural Obligation of the Architect*. McGraw-Hill, New York.
- Gropius, Walter 1995. Programme of the Staatliches Bauhaus in Weimar. I Ulrich Conrads: *Programms and Manifestoes on 20th-century Architecture*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Gulbrandsen, Lars 1983, *Boligmarked og boligpolitikk. Eksemplet Oslo*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Guneriusen, Willy 1998. Drømmen om en rasjonell sivilisasjon, i *Nytt Norsk Tidsskrift* nr.2. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gaardmand, Arne 1980. *Plan og politik. Om fysisk planlægning og dens muligheder for at være med til afklaring af nye samfundsmål*. Hans Reitzers Forlag, København.
- Habermas, Jürgen 1974. *Vitenskap som ideologi*. Studiefakkelt. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

- Habermas, Jürgen 1985. Modern and Postmodern Architecture. I John Forester (red.): *Critical Theory and Public Life*. Cambridge, Mass. Press.
- Hagtvet, Bernt 1973. *Intellectuals, Party Structure and Factional Power. The Norwegian and Swedish Labour-Party Elites in Comparative Perspective*. Examination Paper for the Degree of Master of Philosophy. Yale University.
- Hall, Peter 1980. *Urban and Regional Planning*. Penguin Books, England.
- Hall, Peter 1997. *Cities of Tomorrow: an Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Blackwell Publ., Oxford og Malden.
- Hanisch, Tore Jørgen, og Lange, Even 1985. *Vitenskap for industrien. NTH – en høyskole i utvikling gjennom 75 år*. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Stavanger, Trondheim.
- Hansen, Thorbjørn, og Sæterdal, Anne 1970. *Ammerud*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Hansen, Tore 1986. Profesjonell avmakt og demokratisk planlegging. I Arne Olsen og Arne Selfors (red.): *Fysisk planlegging*. Fagbokforlaget, Oslo.
- Hansen, Tore 1989. Byplanlegging og planleggerroller. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 5/89. Universitetsforlaget, Oslo.
- Harvey, David 1973. *Social Justice and the City*. Edw. Arnold, London.
- Hasselknippe, Oskar 1982. *Olav Selvaag – mannen med ideene*. H. Aschehoug Forlag (W. Nygaard), Oslo.
- Haugen, Linda 1999. *Byplanlegging i Oslo i perioden 1920–1940. Kunst eller teknikk?. En studie av de rådende planleggingsparadigmer i mellomkrigstiden*. Hovedoppgave i samfunnsgeografi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Hellesnes, Jon 1969. Avideologisering eller dialog? I Øyvind Østerud m.fl. (red.): *Er ideologiene døde? Søkelys på en politisk myte*. Pax Forlag, Oslo.
- Helvig, Magne 1960. *Oslo planlegging og utvikling*. Oslo kommune.

Hernes, Gudmund 1975. *Makt og avmakt. Maktutredningen.* Universitetsforlaget, Oslo.

Hernes, Gudmund 1983. *Det moderne Norge, bd. 5: Makt og styring.* Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Hirdman, Yvonne 1990. *Att lägga livet tilrätta. Studier i svensk folkhemspolitik.* Carlssons Bokförlag, Stockholm.

Jackson, Walter A. 1990. *Gunnar Myrdal and America's Conscience: Social Engineering and Racial Liberalism, 1938-1987.* The University of North Carolina Press, Chapel Hill og London.

Jacobs, Jane 1961. *The Death and Life of Great American Cities* Vintage, New York.

Jencks, Charles 1987. *Modern Movements in Architecture.* Penguin Books, England.

Jensen, Rolf H. 1980. *Moderne norsk byplanlegging blir til.* Nordiska instituttet för samhällsplanering, Trondheim.

Jensen, Rolf H. udatert. Den fysiske planleggingen. Strategier og arbeidsmetoder i nye oppgaver under endrede vilkår.

Jensen, Rolf H. 1986. Bifokal forhandlingsplanlegging. I Arne Olsen og Asle Selfors (red.): *Fysisk planlegging.* Fagbokforlaget, Oslo.

Johnston, R.J. 1983. *Geography and Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945.* Edw. Arnold, London.

Karlsson, Sten O. 1993. *Arbetarfamiljen och Det Nya Hemmet. Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg.* Symposium Graduale. Stockholm/Stehag.

Kjellberg, Francesco, og Hansen, Tore 1986. *Det kommunale hamskiftet.* Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Kjørup, Søren 1989. *Forskning og samfund. En grundbog i videnskabsteori.* Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag A/S, København.

- Kommisrud, Arne 1995. *Verdier og konflikt. Forklaringer i Max Webers historiske sosiologi*. Spartacus Forlag, Oslo.
- Kristensen, Sven Møller (red.) 1963. *Kritisk Revy. En antologi*. Efterskrift af Poul Henningsen. Gyldendals uglebøger, København.
- Krogh, Thomas 1996. Metodisk enhet i intellektuell historie? I Randi Davenport, Kristin Gjerpe og Kari Sletnes (red.): *Helhet på tvers. 50 år med idéhistorie i Norge*. Tano – Aschehoug Forlag, Oslo.
- Kuhn, Thomas 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press, Chicago/London.
- Kvarv, Sture 1986. *Vedtakene om utbygging av drabantbyer i Oslo og det ideologiske og paradigmatisk grunnlaget for disse vedtakene*. Hovedoppgave i samfunnsgeografi. Geografisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Kvarv, Sture 1996. Funksjonalismen og sosialdemokratiet. *Nytt norsk tidsskrift* nr. 3–4 1996. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kvarv, Sture 2000. *Forvaltningen – fra embetsstyring til management*. Kolle Forlag, Oslo.
- Lakatos, Imre 1978. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes. I Worrall og Currie: *The Methodology of Scientific Research Programmes*. Philosophical Papers, Vol. 1. Cambridge University Press, Cambridge.
- Langdalen, Erik 1994. *Arealplanlegging. Form, funksjon, fellesskap*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Langeland, Nils Rune 1999. Fiendskap og fornuftssosialisme. To linjer i norsk venstreradikalisme i det 20. århundre. I Bodil Stenseth (red.): *På tampen av det 20. århundre. Om ideologier, eksperter og amatører*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Langholm, Sivert 1973. *Historisk rekonstruksjon og begrunnelse*. Dreyers forlag, Oslo.
- Larsson, Jan 1994. *Hemmet vi ärvde – om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. ARENA – inst. for framtidsstudier, Stockholm.

Le Gates, Richard T., og Stout, Fredric 2000. Editors' Introduction to The City of Theory. I Richard T. Le Gates og Fredric Stout (red.): *The City Reader*. Routledge, London og New York.

Lie Christensen, Arne 1992. Vi som elsket funksjonalismen. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1992*.

Liedman, Sven-Eric 1994. *Fra Platon til kommunismens fall*. Cappelen Fakta. J.W. Cappelens Forlag A/S, Oslo.

Lindblom, Charles E. 1973. Muddling Through. I Andreas Faludi (red.): *A Reader in Planning Theory*. Urban and Regional Planning Series, Vol. 5. Pergamon Press, Oxford. 1984.

Longum, Leif 1997. Nordisk kulturradikalisme 1870–1980. Kritisk korrektiv og romantisk utopi. I Göran Bexell og Henrik Stenius (red.): *Värdetraditioner i nordiskt perspektiv*.

Los, Marc 1981. *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. New York.

Marc-Wogau, Konrad 1969. *Filosofisk leksikon*. Bokförlaget Liber, Stockholm.

Martens, Johan-Ditlef, og Moe, Ketil (red.) 1983. *Plan 1933–36. Tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*. Universitetsforlaget, Oslo

Martinussen, Willy 1991. *Sosiologisk analyse. En innføring*. Universitetsforlaget, Oslo.

Mc Kenzie, Nigel 1982. *Visjoner om den gode (norske) byen*. Byforskningsprogrammet 1981–83, «Nærmiljø». Arbeidsnotat RFSP nr. 14. Senter for samfunnsforskning UNIT.

Meyer, Håkon 1935. Klasse og kulturkamp. I *Klasse og kulturkamp*. AOF, Oslo.

Meyer, Siri, og Ågotnes, Knut 1998. Kultur i refleksjonens tid. I Frode Molven (red.): *Talemøte. Samtaler i norsk tid*. Samlaget, Oslo.

- Michl, Jan 1992. Var funksjonalismen en type formalisme? *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1992.*
- Mumford, Eric 2000. *The CIAM Discourse on Urbanism, 1928–1960.* The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Mydske, Per Kristen 1974. *Den historiske bakgrunnen for fysisk/økonomisk planlegging i Norge.* Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Myklebust, Sissel 1997. Teknokratikritikken og den nye ekspertkunnskapen. Sosial ingeniørkunst i USA i den progressive reformperioden 1890–1920. *ARR – Tidsskrift for idéhistorie* 4/97. Oslo.
- Nestor, Per 1979. *Boligpolitikken og OBOS gjennom 50 år. 1929–1979.* OBOS, Oslo.
- Nilsen, Dag 1992. Geometrien er menneskets språk. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1992.*
- Nilsson, Göran B. 1990. Social ingenjörkonst. En orättfärdig dissektion av den unge Gunnar Myrdal. *Nytt Norsk Tidsskrift* 3/90. Universitetsforlaget, Oslo.
- Norberg-Schulz, Christian 1983. Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme. Norsk arkitektur 1914–1940. I Christian Norberg Schulz, Trygve Nergaard, Even Hebbe Johnsrud og Alf Bøe: *Norges kunsthistorie, bd.6: Mellomkrigstid.* Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Norberg-Schulz, Christian 1980. Funksjonalismen i Norge. *Byggekunst* 3/4.
- Nordby, Trond 1989. *Karl Evang. En biografi.* Ascheoug, Oslo.
- Nordby, Trond 1994. «Profesjoner» og «profesjonsmakt» som historisk emne. Om begrepsutvikling og analyseopplegg. I Sivert Langholm m.fl. (red.): *Den kritiske analyse. Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5. januar 1994.* Universitetsforlaget, Oslo.
- Nordland, Lars Erik 1992. Den ukjente modernismen. *Årbok for Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring.* Oslo.

NOU 1996: 1. *Et enklere og mer rettferdig inntektssystem for kommuner og fylkeskommuner* (Rattsøutvalgets innstilling). Statens forvaltningstjeneste, Oslo.

Ogburn, William Fielding 1922. *Social Change – With Respect to Cultural and Orginal Nature*. The Viking Press, New York.

Pahl, Ray 1975. *Whose City?* Penguin, Harmondsworth, Middelsex.

Perkin, Harold 1989. *The Rise of Professional Society: England Since 1880*. Routledge, London and New York.

Petersen, Verner C. 1985. *Planlægning og samfundsudvikling fra 30'erne til i dag*. NORDPLAN, Stockholm.

Plant, Raymond 1993. *Modernt politiskt tänkande*. Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.

Polanyi, Michael 1967. *The Tacit Dimension*. Routledge & Kegan, London.

Poser, Hans 1999. *On Structural Differences between Science and Engineering*. Techné. Society for Philosophy and Technology. Vol 4, number 2. Digital library and archives.

Pred, Allan 1995. *Recognizing European Modernities. A Montage of the Present*. Routledge, London and New York.

Ranes, Pål 1991. *Verdiar i Norden. Skandinavisk sosialdemokrati – finske konflikter*. Hovedoppgåve i statsvitenskap. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.

Rapoport, A 1977. *Human Aspects of Urban Form*. Pergamon Press, Oxford.

Rasmussen, Tor Fr. 1981. Hovedtrekkene ved den regionale samfunnsplanlegging i Oslo-området. Foredrag ved Nordiska Storstadssymposiet, Geografiska Institutionen 9.-11.september-81. Stockholms univeritet.

Rolfsen, Erik 1984. Drabantbyen planlegges. *St. Halvard* nr.4, Oslo

- Rudberg, Eva 1981. *Uno Åhrén. En föregångsman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering*. Byggforskningsrådet, Stockholm.
- Rudberg, Eva 1992. *Folkhemmets byggande – under mellan- och efterkrigstiden*. Svenska turistföreningen, Stockholm.
- Røsnes, August 1992. *Fysisk planlegging. Byer – tettsteder – spredtbygde områder*. Kommuneforlaget, Oslo.
- Rådberg, Per 1964. *Stockholmsutställningen 1930. Debat och kritik*. Licentiatavhandling, Stockholm.
- Rådberg, Johan 1988. *Doktrin och täthet i svensk stadsbyggande 1875–1975*. Akademisk avhandling KTH, og rapp. nr. 11 1988, Byggforskningsrådet. Stockholm.
- Saint, Andrew 1983. *The Image of the Architect*. Yale University Press, New Haven and London.
- Sandström, Ulf 1989. *Arkitektur och social ingeniörkonst. Studier i svensk arkitektur- og bostadsforskning*. Universitetet i Linköping, Sverige.
- Sayer, Andrew 1984. *Method in Social Science: a Realist Approach*. Hutchinson University Library, London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg.
- Schmidt, Lars-Henrik, og Kristensen, Jens Erik 1986. *Lys, luft og renlighet. Den moderne socialhygiejnes fødsel*. Akademisk Forlag, København.
- Schumpeter, Joseph 1978. *The Theory of Economic Development*. Oxford University Press.
- Scruton, Roger 1980. *The Aesthetics of Architecture*. Princeton Essays on the Arts. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Seglen, Eli 1995. *Kunsthåndverk som samfunnskritikk. En drøftelse av motsetninger i synet på tid og bevegelse mellom teorier om kunsthåndverk og fremskrittstro, med utgangspunkt i William Morris' foredrag om kunst og sosialisme*. Hovedoppgave i idéhistorie. UiO.

- Seip, Anne Lise 1989. Politikens vitenskapeliggjøring. Debatten om sosialpolitikk i 1930-årene. *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3. Universitetsforlaget, Oslo.
- Seip, Anne Lise 1994. *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920-75*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Seip, Jens Arup 1983. Historie og sosiologi, i Seip: *Problemer og metode i historieforskningen. Artikler, innlegg, foredrag 1940-1977*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Sejersted, Francis 1993. Litt av en historie, i Sejersted: *Demokratisk kapitalisme*, Det blå Bibliotek. Universitetsforlaget, Oslo.
- Selander, Staffan 1989. Innledning. I Staffan Selander (red.): *Kampen om yrkesutøving, status og kunnskap. Professionaliseringens sociala grund*. Studentlitteratur, Lund.
- Sigurdson, Ola 2000. *Den lyckliga filosofin. Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag.
- Simmie, J.M. 1978. *Citizens in Conflict: the Sociology of Town Planning*. Hutchinson and Co. Publ., London.
- Sinding-Larsen, Ståle 1994. *Temaer i europeisk og amerikansk arkitekturteori. Fra Wienerskolen til Bauhaus og De Stijl. Frank Lloyd Wright - Le Corbusier*. Tekstutdrag, referater og kommentarer. Institutt for arkitekturhistorie, NTH. Trondheim.
- Skeie, Jon 1998. *Bolig for folk flest. Selvaagbygg 1920-1998*. Tano Forlag, Oslo.
- Skirbekk, Gunnar 1976. *Politisk filosofi, bd.2*. Universitetsforlaget, Bergen, Oslo, Tromsø.
- Skirbekk, Gunnar 1984. Kulturradikalismen - kapitalismens lausunge. I Gunnar Skirbekk: *Ord. Essay i utval.* Det Norske Samlaget, Oslo.
- Skogheim, Ragnhild 1985. *Kunstnerrollen i det praktiske liv*. Magistergradsavhandling ved Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

- Skovdahl, Bernt 1992. *Tingsten, totalitarismen och ideologierna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm/Stehag.
- Slagstad, Rune 1995. Den annen front – i går og i dag. *Nytt norsk tidsskrift* 1/95. Universitetsforlaget, Oslo.
- Slagstad, Rune 1998. *De nasjonale strateger*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Snow, Charles Percy 2001. *De to kulturer*. Cappelen's upopulære skrifter. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Solheim, Jorun 1997. Forord. I Mary Douglas: *Rent og urent. En analyse av forestillinger omkring urenheter og tabu*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Solli, Helge 1969. Sosiologi og planlegging. Stensil. Institutt for landbruksøkonomi, Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Steen, Reiulf 2000. *Jordskjelv*. Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Stugu, Ola Svein 1998. The Rhetoric of Planning in Trondheim, Norway, in the 1960s. *Paper to the Fourth International Conference on Urban History*, Venice, September 3.–5. 1998.
- Svedberg, Olle 1980. Funktionalismens bostadsprogram – en bakgrunnskiss. I *1930–1980: Funktionalismens gjennombrudd og kris*. Arkitekturmuseet, Stockholm.
- Sørensen, Øystein 1993. Den kulturradikale tradisjonen. I Hans Fredrik Dahl, Gudleiv Forr, Leiv Mjeldheim og Arve Solstad (red.): *Utskjelt og utsolgt*. Aschehoug, Oslo.
- Tafuri, Manfredo, og Dalco, Francesco 1986. *Modern Architecture*. Faber and Faber/Electa, London.
- Thomassen, Øyvind 1997. *Herlege tider. Norsk fysisk planlegging ca. 1930–1965*. Historisk institutt – skriftserie nr. 18, HF-fakultetet. NTNU, Trondheim.
- Thue, Fredrik 1997. *Empirisme og demokrati. Norsk samfunnsforskning som etterkrigsprosjekt*. Det Blå Bibliotek, Universitetsforlaget, Oslo.

- Torgersen, Ulf 1981. *Profesjonssosiologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Tosh, John 2000. *Historisk teori och metod*. Studentlitteratur, Lund.
- Tvinnereim, Helga Stave 1990. *Norsk byplanlegging 1920–1965. Nasjonal tradisjon – internasjonal påverknad*. Møreforskning – forskningsstiftelsen for Møre og Romsdal / Senter for kommunalforskning, Volda.
- Tägil, Tomas 1996. *Arkitekten Hans Westman. Funktionalismen och den regionala särarten*. Arkitekturmuseet Skriftserie, Publikation nr. 6. Akademisk avhandling framlagd vid Avdelingen för arkitekturhistoria, Lund Universitet.
- Törnquist, Rolf 1997. Ett modernt forskningsfält växer fram. Om svensk sociologi från 30-talet till 50-talet. I Lars Hansen m.fl. (red.): *Sociologi i tiden. Bakgrund, utveckling, framtid*. Sociologisk forskning 1–2/97. Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.
- Van Gunsteren, Herman 1976. *The quest for control: a critic of the rational-central-rule approach in public affairs*. Wiley.
- Weber, Max 1995. *Makt og byråkrati*. Fakkeltbok. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Werne, Finn 1987. *Den osynliga arkitekturen*. Vinga Press AB, Lund.
- Werne, Finn 1997. *Arkitekturens ismer*. Arkitektur förlag, Stockholm.
- Østerud, Øyvind 1978. *Samfunnsplanlegging som politisk system. En analyse av offentlig planlegging som politikk og ideologi*. Studiefakkelt. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Østerud, Øyvind 1979. *Det planlagte samfunn. Om sentralplanleggingens fremvekst og grenser*. Det norske samfunn – en fakkeltbok. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Østerud, Øyvind 1987. *Det moderne statssystem og andre politisk-historiske studier*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Östnäs, Anna 1984. *Arkitekterna och deras yrkesutveckling i Sverige*.
Doktoravhandling vid Chalmers tekniska högskola, sektionen för arkitektur.
Göteborg.

Sture Kvarv

Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970

Avhandlingen tar for seg trekk ved planleggerrollen i fysisk planlegging i perioden 1920-1970, - belyst gjennom samfunnsendringer generelt og fagideologiske brytninger spesielt. Viktige utgangspunkt for defineringen av planleggerrollen i Norge i undersøkelsesperioden har vært egenskapene ved planleggingsfeltet, arkitekturfeltet og det boligpolitiske feltet, den kulturelle kapital som aktørene har omsatt innenfor hvert enkelt felt og ikke minst forholdet mellom feltene. Det mangefasetterte rollesettet er det som best karakteriserer planleggeren innenfor fysisk planlegging i undersøkelsesperioden. Sosialt engasjerte funksjonalister i Norge innsatte seg i rollen som *samfunnsingeniører* i løpet av 30-tallet. De toneangivende fysiske planleggerne i sen mellomkrigstid og tidlig etterkrigstid var samtidig *samfunnshygienikere*. Med den sterke vektleggingen av "kompenserende", sosialt integrerende tiltak i den fysiske planleggingen i etterkrigstid (nabolag og samfunnshus) fikk planleggerrollen endelig et innslag av *sosialarbeider* i sitt rollesett. Avhandlingen konkluderer med at det er behov for en modifisering av flere nyere forskningsbidrag som omhandler planleggerens rolle innenfor moderne fysisk planlegging.

Sture Kvarv (1957) er cand. philol. i samfunnsgeografi, fra Universitetet i Oslo. Han er førstelektor ved Høgskolen i Telemark, avdeling for allmenne fag. Kvarv har undervist i og forsket på kulturpolitikk, samfunnsplanlegging, vitenskapsteori og samfunnsvitenskapelig metode.

ISBN 82-547-0159-8

ISSN1502-217x

Avhandling 12